

LUND UNIVERSITY

Lunds domkyrka under romansk tid

Cinthio, Erik

1957

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Cinthio, E. (1957). *Lunds domkyrka under romansk tid*. [Doktorsavhandling (monografi), Arkeologi]. CWK Gleerup.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ACTA ARCHAEOLOGICA LUNDENSIA

SERIES IN 8° N° 1

LUNDS DOMKYRKA

UNDER ROMANSK TID

av

ERIK CINTHIO

BONN A. R. (TYSKLAND)
RUDOLF HABELT VERLAG

LUND (SVERIGE)
CWK GLEERUPS FÖRLAG

LUNDS DOMKYRKA

UNDER ROMANSK TID

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND AV HUMANISTISKA FAKULTETENS I LUND
HISTORISK-FILOSOFISKA SEKTION FÖR VINNANDE AV FILOSOFIE DOKTORSGRAD
KOMMER ATT TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLAS Å CAROLINASALEN
FREDAGEN DEN 3 MAJ 1957 KL. 10

av

ERIK CINTHIO

FIL. LIC., MLM.

LUND 1957

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

ACTA ARCHAEOLOGICA LUNDENSIA

PAPERS OF THE LUNDS UNIVERSITETS HISTORISKA MUSEUM

SERIES IN 8°. N° 1

ERIK CINTHIO

LUNDS DOMKYRKA

UNDER ROMANSK TID

LUNDS DOMKYRKA

UNDER ROMANSK TID

av

ERIK CINTHIO

BONN A. R. (TYSKLAND)
RUDOLF HABELT VERLAG

LUND (SVERIGE)
CWK GLEERUPS FÖRLAG

LUND 1957
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	5
INLEDNING	7
KNUT DEN HELIGES KYRKA	
De litterära beläggen	13
Arkeologisk undersökning och rekonstruktion	16
Arkitektoniska förbindelser mellan England och Danmark under 1000-talets senare del	36
Den historiska situationen vid 1000-talskyrkans tillkomst	38
ÄRKEBISKOPSKYRKAN	
BYGGNADSARKEOLOGISK UNDERSÖKNING	49
Kryptan	49
Långhuset	66
Stenhuggarmärkena	82
Västpartiet	93
Högkyrkan	107
STILHISTORISK UNDERSÖKNING	117
Profilbildningar	117
Stilar i domkyrkans ornamentala skulptur	125
Spridda stilelement från slutet av 1100-talet	139
Speyer	145
Mainz	159
Speyer — Mainz — Lund	163
Absiden	167
BILD OCH SYMBOL	175
Tronande Kristus	175
»Baldakin»-skulpturen framför nordöstra kapellet	188
Domkyrkans symboliska helhetsbetydelse	191
AVSLUTNING	198
Historisk överblick	198
Sammanfattning	204
ZUSAMMENFASSUNG	209
LITTERATURFÖRTECKNING	217

FÖRORD

Den antikvariska kontrollen av restaureringsarbetena vid Lunds domkyrka har Riksantikvarien uppdragit åt Lunds universitets historiska museum. I egenskap av förste assistent vid detta museum har jag anförtrotts denna kontroll, och föreliggande avhandling är till väsentlig del grundad på de iakttagelser, som kunnat göras i samband härmed.

Som föreståndare för historiska museet samt såsom min lärare under mina tidigare arkeologiska studier har professor Holger Arbman främst varit den som givit mig förutsättning att ägna mina studier åt Lunds domkyrka. Härför och för hans i alla avseenden stora hjälpsamhet vill jag uttrycka min djupa och varma tacksamhet.

Under mina konsthistoriska studier har den undervisning, som jag mottagit av professor Ragnar Josephson, varit av stort värde för mig. För detta och även för det personliga intresse, som han visat för mitt arbete, är jag honom varmt tacksam.

Med berikande råd och synpunkter rörande de arkeologiska problemen kring domkyrkan har antikvarie Ragnar Blomqvist ständigt bistått mig på ett generöst sätt. Jag tackar honom härför. Likaså vill jag uttrycka min tacksamhet för de inspirerande synpunkter på kyrkans arkitektoniska gestaltning, vilka professor Erik Lundberg har haft vänligheten att vid flera tillfällen delge mig, och som varit av väsentlig betydelse för avhandlingens utformning.

Till Domkyrkorådet i Lund och domkyrkoarkitekt Eiler Graebe får jag framföra ett varmt tack för den hjälp jag på olika sätt erhållit såväl i samband med undersökningarna i domkyrkan som vid framläggandet av resultaten i denna avhandling. I detta sammanhang vill jag också uttrycka min varma tacksamhet för den hjälp och de råd rörande byggnadstekniska frågor, som jag mottagit av konservatorsbiträdet Uno Wihlborg och stenhuggarmästare Eric Johansson.

Ett varmt tack riktar jag också till preparator Bertil Centerwall för hans fotografiska arbete med flertalet av de publicerade bilderna samt till Malmö grafiska anstalt för arbetet med bildernas reproducering.

Från Längmanska kulturfonden har jag erhållit anslag för resor i Italien och från Humanistiska fonden för studieresor i Västeuropa. Härför frambär jag mitt värdsamma tack.

För värdefull hjälp med genomläsning av korrekturet tackar jag fil. kand. fru Dagny Arbman, liksom alla de här icke nämnda som på skilda sätt varit mig till hjälp och uppmuntran.

Jag önskar även uttala mitt tack för det arbete, som Håkan Ohlssons boktryckeri nedlagt vid avhandlingens tryckning.

Det är mig angeläget att här uttrycka min djupa tacksamhet för allt stöd som min faster, fru Greta Rasmuson, givit mig under alla mina studieår. Slutligen vill jag även framföra ett varmt tack till min hustru för hennes hjälp med korrekturläsningen och framför allt för det bistånd och den förståelse, som hon visat under mitt arbete.

Lund i april 1957.

Erik Cinthio

INLEDNING

Med föreliggande arbete vill författaren försöka ge en bild av Lunds domkyrkas byggnadshistoria under romansk tid. Sedan mer än hundra år tillbaka har ämnet varit föremål för värdefulla vetenskapliga behandlingar, som alla fört kunskapen om monumentet och dess historia framåt och bidragit till att ge en allt klarare bild av detsamma.¹ Inga nyare forskningar inom ämnet kunna göras utan ett hänsynstagande till de resultat, som framför allt C. G. Brunius, Otto Rydbeck, Ewert Wrangel och Erik Lundberg men även andra forskare ha kommit till.² Men liksom Rydbeck och Wrangel arbetade under en epok, då de på sitt sätt och med sina nya hjälpmedel hade kommit en bit längre på väg än t. ex. Brunius och därigenom med hjälp av både nya arkeologiska upptäckter och moderniserad metodik kom att revidera en del äldre uppfattningar och föra andra vidare, på samma sätt befinna vi oss i dag i ett nytt skede inom den konstvetenskapliga forskningen, som med förnyade insikter har getts möjlighet att gå ännu ett steg längre, liksom generationerna efter oss komma att göra, »slutgiltigt bleve det ändock icke, ty forskningen stannar aldrig».³

Här gäller det framför allt användandet av två för den moderna forskningen inom detta område allt mer renodlade metodiska förfaringssätt, å ena sidan formanalysen⁴ och å den andra betydelsefunktionen såväl vad avser den praktiskt

¹ För kunskapen om Lunds domkyrka över huvud taget, men framför allt om de delar av densamma, som under 1800-talets restaureringar fingo skatta åt förgängelsen, är C. G. Brunius' skilda arbeten, men främst hans stora bok, »Nordens äldsta metropolitankyrka», från 1854, av grundläggande betydelse. Genom sina noggranna arkeologiska studier har i modern tid Otto Rydbeck i en lång rad skilda arbeten lagt ner de största förtjänsterna om ett utforskande av domkyrkan. Bland hans många skrifter synas de båda större verken, »Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria», från 1915, samt »Lunds domkyrkas byggnadshistoria», från 1923, vara de, som ha störst betydelse. Jämsides med Rydbeck behandlade Ewert Wrangel de med domkyrkan sammanhängande stilhistoriska och

kultiska problemen med väsentlig hänsyn till det kontinentala materialet, mest utförligt i de båda arbetena från 1910 och 1923. Erik Lundberg har framlagt helt nya synpunkter på 1100-talskyrkans äldsta byggnadshistoria 1932 samt bidragit med en insiktsfull formanalys av arkitekturen 1949.

² Skilda iakttagelser av F. Sesselberg, 1897, äro fortfarande av intresse, liksom Sten Anjous principiella utredning om Knut den heliges domkyrka, 1930.

³ Wrangel, E., 1923, s. II.

⁴ Rydbeck har med sin strängt arkeologiska metod även arbetat med en grundlig formanalys. Skillnaden mellan hans analys och den som i kapitlet om ornamentiken här genomföres framträder i valet av vilka element, som anses som mest representativa.

historiska som den symboliska sidan av saken. Vid tillämpningen av båda dessa förfaringsätt kommer den form av jämförelse, som ofta tagit sikte på endast den formala likheten, inte att intaga samma dominerande plats som tidigare. »Heute dagegen geht es um ein adäquates Erfassen und Beschreiben des einzelnen Kunstwerks als eines künstlerischen Gebildes eigener Art.»⁵ Men eftersom »ein Kunstwerk wird uns erst dann verständlich, wenn wir ihm einen bestimmten Platz in einem sinnvollen Werdezusammenhang, in einer Entwicklung gegeben haben,»⁶ måste vi gå »von der vertieften Erfassung des Einzelwerks zu einem vertieften Verständnis der die Einzelwerke verbindenden historischen Zusammenhänge». — »An Stelle von schematischen Entwicklungsreihen nach wenigen herausgehobenen Leitbegriffen soll eine Darstellung der realen historischen Zusammenhänge treten, und zwar sowohl der Zusammenhänge von Kunstwerk zu Kunstwerk, als auch der Zusammenhänge, die zu anderen Kultursektoren hinüber führen.»⁷

Utgångspunkten blir här de byggnadsarkeologiska undersökningarna. Då det därefter gäller den formala analysen och betydelsefunktionen torde det vara av vikt att taga hänsyn till och utgå från det, som kan anses vara det för ett monument, en skulptur eller ett ornamentkomplex karakteristiska. På grund av genomgående konventionella drag i den medeltida konsten, inte minst under romansk tid, torde en enbar jämförelse och undersökning av t. ex. de ornamentala detaljformerna inte i första hand vara avgörande. Fastmera torde den tektoniska formen och skulpturens förhållande till arkitekturen som helhet vara av större vikt för den enskilda monumentanalysen.

Då det gäller betydelsekaraktären måste man anlägga två synpunkter, den ena av rent praktisk art och den andra mera teoretisk. Då det gäller den förra, måste vi först och främst frigöra oss ifrån en uppfattning om vad som för oss skulle vara mest tänkbart vid t. ex. uppförandet och fullföljandet av ett kyrkligt byggnadsverk. I stället bör man utgå från de dåtida förutsättningarna, som vi genom litterära källor och arkeologiska erfarenheter ofta fått ganska god kunskap om.

Vid sidan härav står tidens teoretiska uppfattning av monumentet. »Denn bewusst ist dem mittelalterlichen Architekten nicht die Bedeutung des fertigen Baues, die erst durch die Trennung in praktische und künstlerische Bedeutung ins Bewusstsein gehoben wird, sondern wesentlich die Bedeutung des Bauens als Ausdruck der Gottesverehrung ... nicht erst das fertige Gebäude ist ein Symbol, sondern das Bauen selbst ist symbolhaft wie eine liturgische Handlung.»⁸

Symbolkaraktären även i det färdiga verket och dess skilda delar är av central betydelse. Det är ytterst i denna, som monumentet manifesterar sin verkliga betydelse. »Die Symbole sind (im Gegensatz zur Allegorie) selbst nicht anderes als

⁵ Swoboda, K. M., 1935, s. 20.

⁶ Feulner, A., 1942, s. 115.

⁷ Swoboda, K. M., 1935, s. 20 f.

⁸ Rothkirch, W., 1933, s. 7.

Bilder, die mit dem unsichtbaren Wirklichen in eins zusammenfallen, Gegenbilder und Repräsentanten geistiger Wirklichkeiten.»⁹ Svårigheterna att klarlägga den symboliska betydelsen äro stora inte minst därigenom att redan under medeltiden en mängd eftertionaliserande och allegoriserande begrepp påfördes den kyrkliga byggnadsikonografien.¹⁰ Ända in i våra dagar har konstvetenskapen lidit av denna snedbelastning, som åstadkommits genom en positivistisk bundenhet vid medeltida tänkare och teologers uttalanden. Genom Springer gavs de första epokgörande impulserna till en ny värdering av medeltidskonstens betydelse.¹¹ Genom förankringen av dess förutsättningar inte i det individuella tänkandet utan i en gemensamhetskultur lades grunden till en ny metod i behandlingen av framför allt den med medeltiden sysslande konstvetenskapen. Såväl stilanalys som ikonografi och ikonologi ha därigenom blivit nödvändiga hjälpvetenskaper.¹²

Den kommande behandlingen gör på intet sätt anspråk på att vara en undersökning av alla de till ifrågavarande monument och tid hörande problemen. Även om det skulle ha varit önskvärt med en undersökning av för den medeltida byggnadskonsten så viktiga problem som t. ex. proportionsförhållande och direkta kulturella förutsättningar, ha sådana undersökningar måst uteslutas. Likaså ha inom vissa kapitel, som t. ex. rörande ornamentiken och ikonografien, inte alla enskilda skulpturer eller problem behandlats. Denna begränsning har till syfte en koncentration inte blott på det för den formala bestämningen karakteristiska utan även på det, som ur allmän betydelssynpunkt torde vara det avgörande. Författaren har härvid eftersträvat att icke utesluta något, som skulle kunna leda till andra slutsatser än de här framlagda.

⁹ Mayer-Pfannholz, A., 1941, s. 25.

¹⁰ Durandus' »Rationale divinatorum officiorum» är kanske det främsta exemplet på ett arbete, som haft en delvis ödesdiger betydelse i detta avseende.

¹¹ Springers principiella inställning kommer framför

allt till synes i hans båda arbeten från 1860 och 1879.

¹² »Die Ikonologie dagegen ist für die mittelalterliche Kunst zentral, ja schliesst wie man zeigen könnte, die formale Kunstgeschichte als Teilbezirk mit ein.» Bandmann, G., 1951 (II), s. 74.

KNUT DEN HELIGES KYRKA

De litterära beläggen

År 1060 företog konung Sven Estridsen en stiftsdelning, som bl. a. innebar att Skåne från att tidigare ha tillhört Roskilde stift erhöll två biskopssäten, ett i Dalby och ett i Lund. Ärkebiskop Adalbert av Hamburg-Bremen vigde till biskop i Dalby Egin, då i Lund direkt av konungen insattes engelsmannen Henrik utan att bli ordinerad av ärkebiskopen. Efter Henriks död 1066 flyttade Egin till Lund, och Dalby upphörde att vara biskopssäte.¹

Vilken av de i Lund vid denna tid befintliga kyrkorna,² som fått göra tjänst som biskopskyrka under såväl Henriks, Eginos som deras efterföljare Ricwals första tid som biskop, veta vi ej. Ingenstans möta vi ett omnämnande av en för detta ändamål speciellt uppförd kyrka. Desto klarare vittnesbörd lämna emellertid de historiska källorna om anläggandet av en första biskopskyrka under Sven Estridsens andre son, konung Knut den IV.

»I den heliga och odelbara Treenighetens, Faderns, Sonens och den helige Andes namn, Vi önska för alla i Kristus trogna tillkännagiva, vilka donationer jag Knut den fjärde, son av konung Magnus (Sven Estridsen), sedan jag övertagit det fäderneärvda konungadömet, gjort till S:t Laurentii kyrka, som är belägen i Lund, ehuru ännu icke fullbordad, för att den åt det lamm, som borttager världens synder, må för evigt vara en såsom detta helig, obefläckad och värdig brud...

Givet Lund den 21 juni året 1085 efter Herrens födelse, i den 8:de indiktionen, i den 22:dra epakten, med konkurrenten 2, i konung Knuts femte regeringsår, under de förutnämnda närvarande biskoparnas bekräftelse och på tillskyndan av vår Herre Jesus Kristus, som är välsignad i evigheters evighet. Amen.»³

Detta är begynnelsen och slutet av Knut den heliges gåvobrev sådant det finns avskrivet i *Necrologium Lundense*. Det har av Lauritz Weibull betecknats som det äldsta dokument i Norden, vars ordalydelse är bevarad.⁴

¹ Weibull, L., 1914—17, s. 114 ff.

² Blomqvist, R., 1941, s. 81 f.

³ *Necrologium Lundense*, s. 3 ff. Översättningen av gåvobrevet hämtad från Blomqvist, R., 1951, s. 56 f.

⁴ Weibull, L., 1923, s. XIX, *Ibid.*, 1946, s. 162. — Weibull menar att gåvobrevet i *Necrologiet* har sin ursprungliga avfattning och där införts omkr. 1123.

Det har emellertid gjorts gällande, att vi i denna avfattning ha att göra med en under tiden strax före mitten av 1100-talet vidtagen omredigering av en ursprunglig notitia till ett diplom, Köcher, A., 1921. Hur det än förhåller sig med detta viktiga och ännu inte helt lösta problem, ha de avsnitt, som i detta sammanhang ha betydelse, tillhört do-

Av de notiser, som omtala den första biskopskyrkan i Lund, kan man lämp-
ligen urskilja två huvudgrupper. Den första utgöres av dem, vilkas avfattning
torde vara originell och hänföra sig till ett vid tiden för nedskrivandet aktuellt
förhållande. Den andra gruppen består av sådana notiser, som antingen kunna
anses som avskrifter av äldre notiser eller hänsyfta på förhållanden, som tillhöra
tiden före deras avfattning.

Till den första gruppen kan man då hänföra, (1) orden ur det ovan citerade
gåvobrevet av 1085: ... *ecclesiam sancti LAURENTII que sita est lunde licet
nondum perfectam*,⁵ (2) uppgiften i den kort efter 1097 författade »Passio
Sancti Kanuti regis et martiris»: ... *Lunde apud sanctum Laurentium precipue
apparet, cuius ecclesia constructor, pater et cultor extitit*,⁶ samt (3) notisen i
memoriale fratrums under den 10.7: *Kanute regis et martiris, qui primus fundavit
hanc ecclesiam*.⁷

I den första notisen omtalas en Laurentiikyrka i Lund, men den är inte helt
färdig 1085. I den andra uppgiften omtalas, att konung Knut var den existerande
och synbarligen före 1097 fullbordade Laurentiikyrkans grundläggare, beskyd-
dare och främjare. I den tredje notisen omnämnes Knut som den förste, som
grundlade denna kyrka. Denna avfattning bör tyda på, att Knuts kyrka existe-
rade vid tidpunkten för notisens nedskrivande, men att man samtidigt hade lagt
grunden till en annan byggnad inom samma stiftelse.⁸ Den sista notisen har av
Lauritz Weibull påvisats tillhöra den äldsta handen i Necrologiet, som skulle ha
begynt uppläggningsen av anteckningarna under året 1123 strax efter den första
altarinvigningen i kryptan. Det finns ingen anledning att anse, att denna notis i
sin helhet skulle vara en avskrift av en äldre. Är den däremot originell i sin helhets-
avfattning, bör *primus* tyda på, att Knut den heliges kyrka fortfarande var i
funktion, men att dessutom en ny kyrkobyggnad var grundlagd, vilket vi med
full säkerhet veta var fallet år 1123.

I den andra gruppen av notiser spelar ordet *primus* en viss roll. De ytterligare
omnämmanden av Knut den helige som denna kyrkas grundare resp. förste grun-
dare, som förekomma i Necrologiets kungalista samt i presbyter-, diakon- och
subdiakonlistornas rubriker, har av Lauritz Weibull ansetts vara nedskrivna under
1130-talet av en och samma hand.⁹ Weibull anser vidare, att de äro avskrivna av

kumentet från begynnelsen, även om det först hade
formen av en notitia.

⁵ Necrologium Lundense, s. 4.

⁶ Vitae Sanctorum Danorum, s. 65.

⁷ Necrologium Lundense, s. 81.

⁸ Åsikten om en fullbordad 1000-talskyrka är
framförd även av Lauritz Weibull, 1906, s. 13,
Ibid., 1914—17, s. 167. Skillnaden gentemot de här

framförda åsikterna kommer endast till uttryck
i fråga om läget av den äldre kyrkan. Även
Sten Anjou, 1930, stöder sig på Weibulls tolknings-
resultat och kommer i princip till samma slutsat-
ser. Skiljaktigheterna mellan framställningarna hos
Weibull, Anjou och föreliggande arbete ligga på
det arkeologiska planet.

⁹ Weibull, *L.*, 1914—17, s. 426 ff.

ett äldre necrologium. Men antager man, att den ovan anförda notisen under den 10.7 är aktuell, finns det ingen anledning att anse formuleringarna i presbyter-, diakon- och subdiakonlistorna vara annat än direkta avskrifter av den nämnda notisen från 1123, med vilken deras ordalydelse är överensstämmande. Vad beträffar ordalydelsen i kungalistan, där ordet *primus* saknas, synes däremot den del av listan, i vilken notisen om Knut ingår, vara en avskrift av ett äldre dokument från en tid, då endast en kyrka existerade.

Till denna andra grupp av notiser om den första kyrkans grundläggning kan man också foga den ofta citerade notis,¹⁰ som först skrivits i Liber Daticus under den 10.7 och därefter införts i Necrologiet med ordalydelsen: *Rex Kanutus, ... ecclesiam hanc a fundamentis levavit et regalia munificentia donavit*. Denna notis har i egenskap av avskrift efter en sen redigering en sådan karaktär, att man, som Weibull med full tydlighet visat,¹¹ inte kan draga några alltför vittgående slutsatser om kyrkans byggnadshistoria av den exakta ordalydelsen.

Som en direkt förklaring av förhållandet mellan den äldre och den yngre kyrkan är ett par notiser i Necrologiet av den största betydelse. Den nya kyrkan har uttryckligen grundlagts under Ascers ärke-episkopat (1098—1137). I Memoriale fratrum under den 5.5 läser man nämligen: *Ipso die obiit dompnus Ascerus, huius ecclesie fundator et primus in hac sede archiepiscopus*.¹² Ascers död inträffade 1137,¹³ och av notisens ordalydelse framgår, att den domkyrka, som existerade vid denna tidpunkt, grundlagts av honom. Någon annan äldre kyrka nämnes icke. Så är däremot fallet i den viktiga notisen om det södra sidoaltarets invigning i kryptan den 11 jan. 1131, med den aktuella ordalydelsen: *Continentur in eo reliquie Sancti Viti martiris et Sanctarum Virginum de xi millibus et aliorum multorum venerabiles reliquie, de altari veteris monasterii translate*.¹⁴ Weibull¹⁵ och efter honom Anjou¹⁶ ha i tydningen av denna notis ansett, att *veteris monasterii* syftar på den gamla och fullbordade Knut den heliges Laurentiikyrka.¹⁷

Formuleringen innebär med andra ord, att den äldre kyrkan varit i funktion till denna dag men nedlades i och med vigningen av kryptans sista altare. Detta stämmer också väl överens med formuleringarna i de ovan behandlade notiserna, som tillskrivits det verkliga bevisvärdet. I den första från 1085 är en kyrka påbörjad men ännu inte avslutad, i den andra från efter 1097 omtalas en kyrka, och i den tredje från förmodligen 1123 tyder formuleringen på att en kyrka existerar,

¹⁰ I synnerhet använder sig Otto Rydbeck av denna notis, som starkt bevisvärde för sina teorier. Se t. ex. Rydbeck, O., 1942, s. 124.

¹¹ Jmf. not 9.

¹² Necrologium Lundense, s. 70.

¹³ Weibull, L., 1914—17, s. 188.

¹⁴ Necrologium Lundense, s. 51.

¹⁵ Weibull, L., 1914—17, s. 166.

¹⁶ Anjou, S., 1930, s. 121 ff.

¹⁷ Otto Rydbeck har ansett, att den äldre kyrka, som det här talas om, skulle ha varit en helt annan mindre kyrka, som tidigare tillagts Knut den heliges Laurentiikloster och gjort tjänst som biskopskyrka ända från 1060. 1946, s. 29.

men att en annan är påbörjad. I slutligen den sistnämnda notisen från 1131 nämnas uttryckligen två kyrkor, av vilka den äldre vid detta tillfälle synes fått upphöra att göra tjänst. I de därpå följande autentiska notiserna omnämnes endast en kyrkobyggnad.

»Av uppläggningsen av det äldsta, nu förlorade necrologiet, som går tillbaka till 1080-talet, veta vi vidare att själamässor ha lästs i denna (1000-talets) kyrka», skriver Ingvar Andersson.¹⁸ Han torde då syfta på texten i rubrikerna till presbyter-, diakon- och subdiakonlistorna, där ordalydelsen är: *Nomina canonicorum . . . de monasterio Sancti Laurentii, tam novo quam veteri.*¹⁹ Härav framgår otvetydigt att det före 1100-talskyrkan (den nya) funnits en (gammal) funktionsduglig kyrka.

De dokumentariska notiser, på vilka bevisföringen ovan stöder sig, äro synnerligen tillförlitliga. Man kan dessutom, utan att anföra dem som direkt bevismaterial, nämna de uppgifter, som förekomma i de mera fritt berättande framställningarna från samma och följande århundrade. Sålunda meddelar Saxo, att med Knut den heliges understöd fullbordades S:t Laurentii kyrka, och att han på den första invigningsdagen gjorde högtidligen sin andakt vid altaret.²⁰ En notis i den isländska »Biskopa Sögur» omtalar i samband med prästen Jon Ögmundssons besök i Lund 1105, att kyrkan hade kor och långhus.²¹ Slutligen kan i detta sammanhang nämnas det omdöme, som biskop Otto av Bambergs sändebud i Lund 1127 fäller om kyrkan: *ecclesie ac domus nobilium humiles et vili scemate.*²²

Arkeologisk undersökning och rekonstruktion

Alla forskare äro ense om, att Knut den helige i Lund grundlagt en biskopskyrka, men då det på grundval inte endast av det dokumentariska utan även det arkeologiska materialet gäller att rekonstruera och framför allt placera denna byggnad ha flera olika åsikter framförts. En sammanfattning av de olika teorier, som i detta hänseende ha framkommit, göres av Sten Anjou.¹ Ytterligare en sammanfattning får man i Otto Rydbeck's behandling av detta ämne år 1942, i den avhandling där han dels slutgiltigt försvarar sin ståndpunkt och dels bemöter framför allt Anjous och Erik Lundbergs teorier.² Det är i huvudsak dessa tre

¹⁸ Andersson, I., 1947, s. 306.

¹⁹ Necrologium Lundense, ss. 115, 121, 124.

²⁰ Weibull, L., 1906, s. 16. Jmf. dock *Ibid.*, 1913, s. 266 ff.

²¹ Wrangel, E., 1907—09, s. 19. Jmf. dock Rydbeck, O., 1931, s. 28.

²² Herbordi dialogus, lib. III, 30, Monumenta Bambergensia, s. 822.

¹ Anjou, S., 1930, s. 121 ff.

² Rydbeck, O., 1942. »Detta invecklade och lockande problem har äntligen genom de senaste grävningarna erhållit sin definitiva lösning.» s. 146.

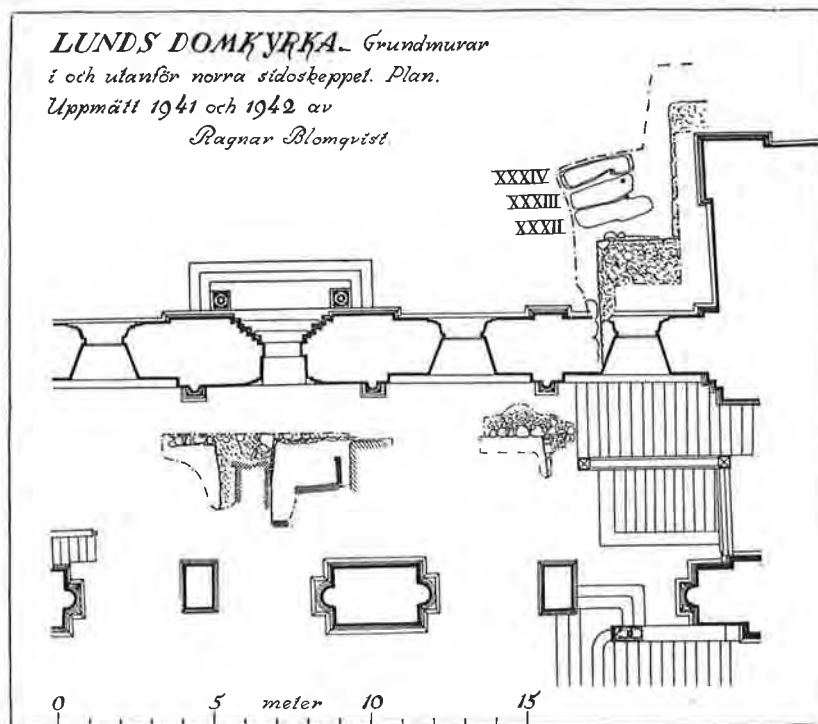

Fig. 1. Grundmurar efter 1000-talets domkyrka inom östra delen av den nuv. kyrkans norra sidoskepp.

forskare, som var och en framlagt sina teorier om en rekonstruktion och placering av Knut den heliges Laurentiikirka.

Från år 1915 till 1954 har Otto Rydbeck med mindre förändringar och modifieringar gjort gällande, att Knut den heliges kyrka aldrig blev fullbordad men med vissa förändringar fått ligga till grund för den senare under 1100-talet uppförda kyrkans östliga delar. Bevisen härför ha dels utgjorts av vissa av de ovan nämnda notiserna och dels och framför allt av de arkeologiska fynd, som Otto Rydbeck år 1941 gjorde i och kring kyrkan. Då framkommo bl. a. en del grundmursrester under golvet till det nuvarande norra sidoskeppet. Dessa murar jämte tvenne yttre murklackar i hörnen mellan transeptarmarna och de båda sidoskeppen samt en bred grundmur kring absiden har Rydbeck tagit till utgångspunkt för sin rekonstruktion.³

Sten Anjou har framställt en annan teori, som med utgångspunkt från det dokumentariska materialet stöder sig på Lauritz Weibulls tolkningar av notiserna

³ *Ibid.*, s. 100, 102.

och därför i princip kommer till liknande resultat som de ovan framlagda, nämligen att 1000-talskyrkan fullföljts och använts fram till 1131. Då det gäller lokaliseringen och rekonstruktionen av kyrkan stöder han sig dels på en uppgift från Zettervall om ett äldre långhussystem och dels på en jämförelse med den ursprungliga kyrkan i Dalby. Enligt Anjou skulle Knut den heliges kyrka ha varit en treskeppig basilika med rakslutet kor, vars östra vägg skulle ha befunnit sig på platsen för den senare kyrkans triumfbåge; skeppens bredd skulle ha varit samma som i den senare kyrkan. Vad som är av stort intresse i denna rekonstruktion, vid vilken Anjou inte har haft tillgång till det senare framkomna arkeologiska materialet, är, att den tidigare kyrkan haft sin östliga avslutning i höjd med den senare kryptans västvägg.

En tredje teori har framförts av Erik Lundberg. Enligt honom skulle kyrkans östliga avslutning inom ramen för det nuvarande transeptet ha bestått av kor med absid och transeptarmar med östliga absidkor. I Vreta klosterkyrka har Erik Lundberg velat se en efterbildning av denna äldsta lundakyrka.⁴

Vid de undersökningar, som gjordes i och kring domkyrkan under år 1941, framgrävdes i norra sidoskeppets östra del grundmurar, som av Rydbeck betecknats som rester efter Knut den heliges kyrka (fig. 1). De utgrävda och ännu bevarade och tillgängliga murarna bestå av grovt tillhuggna sandstensblock, som begränsa en murkärna av mindre sten och skärv i bruk. De östligaste grunderna, som bilda ett inre hörn, vars spets är belägen 140 cm söder om den östligaste halvkolonnens bas, ha utgjort underlaget för ett murhörn med den ena väggen i östvästlig riktning och den andra, vid den östra ändan, i sydlig riktning från den förra. I ett annat hål i golvet, som upptogs några meter längre åt väster, påträffades fortsättningen av den öst-västlöpande muren med en till denna i förband fogad och mot densamma i rät vinkel mot söder gående mur i höjd med den norra portalens västra sida. Den öst-västliga muren, som säkerligen fortsatt längre åt väster, har blivit uppbruten omkr. 1 m väster om den sydgående muren.⁵ Av de båda sydgående murarna kunde endast korta stycken framtagas, men tillräckliga för att visa deras belägenhet och förband med öst-västmuren. Dessa murrester äro de enda grunder, som man med sannolikhet kan säga ha tillhört en äldre kyrka än den från 1100-talet.

Eftersom Otto Rydbecks teorier om Knut den heliges kyrka blivit allmänt accepterade i skrift, är det nödvändigt, att innan en ny rekonstruktion göres här

⁴ Lundberg, E., 1932 och 1940. Utifrån de vid grävningarna 1941 gjorda upptäckterna av grundmurar inom den nuvarande kyrkan har Ragnar Blomqvist gjort en rekonstruktion av Knut den heliges kyrka, som är en modifierad ombildning av Erik Lundbergs, 1951, s. 59 ff.

⁵ Att det inte, som Otto Rydbeck gjort gällande, är fråga om en avslutad murdel utan en uppbruten sådan, framgår med full tydlighet vid en undersökning av densamma samt av den bild, som Rydbeck 1942 publicerat som fig. 64.

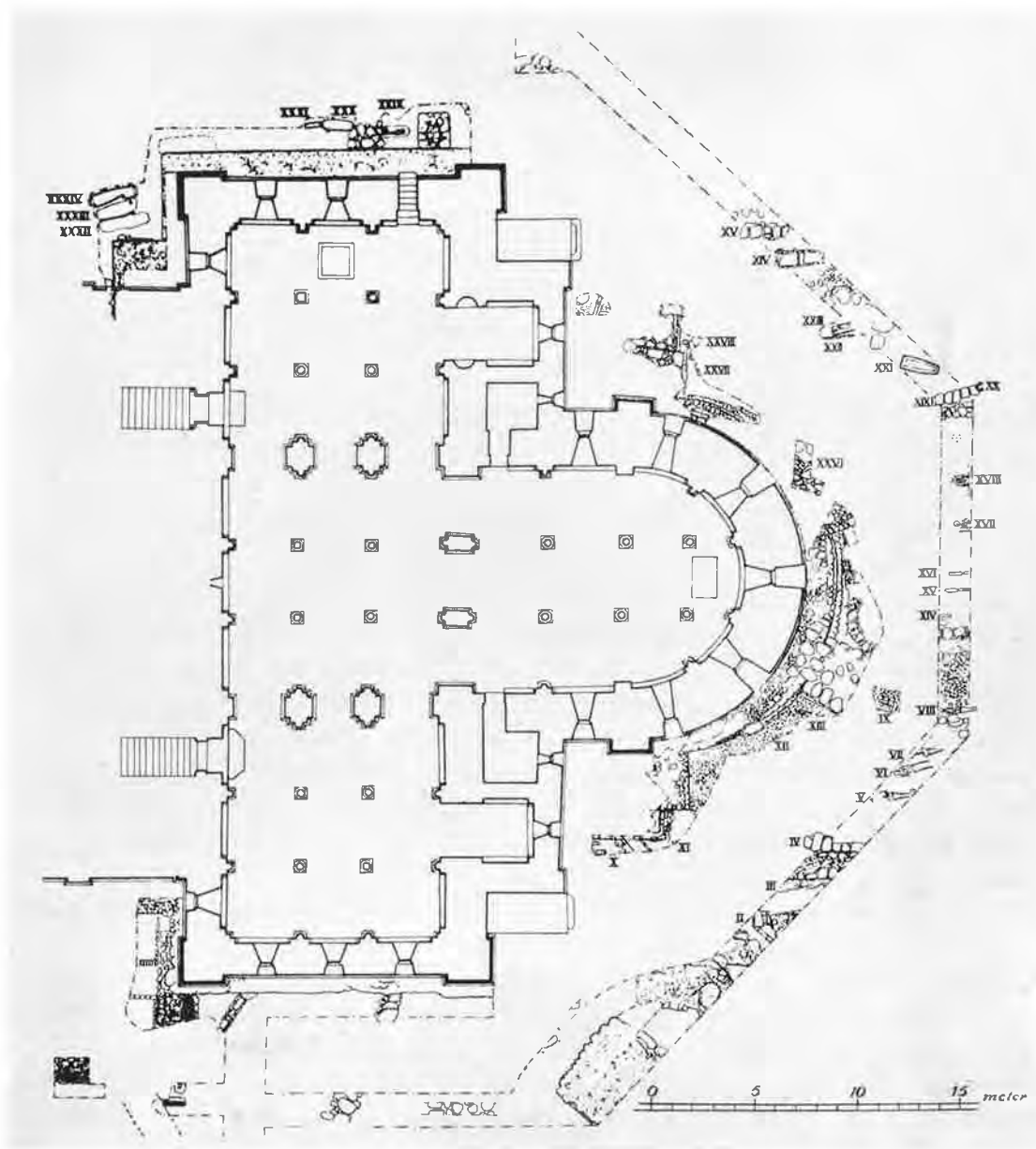

Fig. 2. Översiktsplan av 1941—42 utgrävda grundmurar kring domkyrkans östparti; sammanställd av R. Blomqvist.

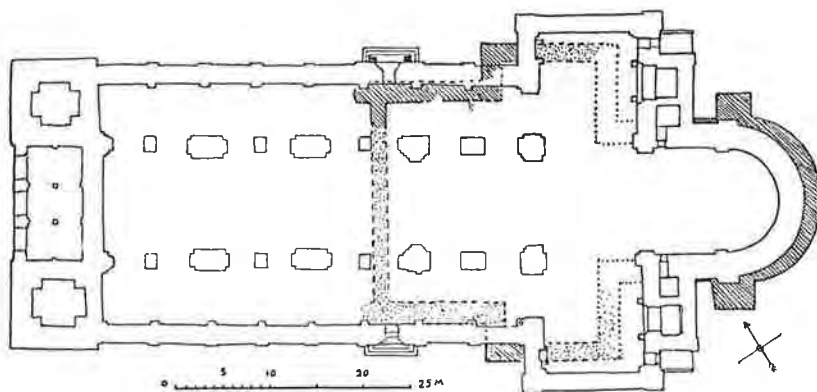

Fig. 3. Otto Rydbeck's rekonstruktion av Knut den heliges kyrka och dess förhållande till den nuvarande kyrkan. (Efter Blomqvist 1951.)

granska underlaget för dessa teorier. I princip har Rydbeck aldrig frångått sin första uppfattning från 1915 om 1000-talskyrkans utseende och karaktär. Den skulle enligt denna ha legat till grund för 1100-talskyrkans östliga delar men aldrig utlagts längre än till i höjd med sidoskeppsportalerna. Inte heller skulle murarna ha uppförts högre än till några meter över marken, varför denna kyrka aldrig skulle ha existerat som byggnad.⁶ Den slutgiltiga utformningen med ledning av 1941 års undersökningar medförde ingen principförändring, endast en förskjutning av planproportionerna, så att presbyteriet förlängdes åt väster, transeptarmarna avkortades i norr och söder och långhuset gjordes smalare.

De grundmurar av skiftande karaktär, som framgrävdes kring absid och kor antogs till vissa partier vara rester efter 1000-talskyrkan.⁷ Man kan emellertid inte framlägga något bevis för att dessa murar tillhört en byggnad, som skulle vara äldre än en, som började uppföras under 1100-talet.⁸

Mellan transeptens västmurar och de anslutande sidoskeppsmurarna hittades såväl i norr som i söder en murklack, vars egentliga funktion kan vara svår att tyda (fig. 2). Sannolikt ha de emellertid utgjort speciella grund- och hörnförstärkningar i samband med uppförandet av 1100-talskyrkan, eventuellt med hänsyn till de i anslutning härtill belägna trapploppen. Det är dessa murklackar och den supponerade förlängningen av dem åt öster, som varit vägledande för Rydbeck vid hans nya placering av transeptens nord- och sydmurar i 1000-talskyrkan.

⁶ Utifrån en uppfattning hos *Tb. Wählin*, 1907, anser *Rydbeck*, 1915, s. 236 ff., att den icke fullbordade 1000-talskyrkan helt legat till grund för den senare kyrkans östligare delar. Denna åsikt modifieras efter de 1942 publicerade undersök-

ningarna, men den principiella uppfattningen om kyrkan bibehålles.

⁷ *Rydbeck*, O., 1942, s. 79 ff.

⁸ Vad beträffar divergenserna i kryptans grundmurar hänvisas till utredningen nedan s. 56 f.

De arkeologiska grävningar, som Rydbeck själv företog, verifiera emellertid inte hans teori. Detta faktum framgår av hans egna ord, då han skriver: »I norra korsarmens västra vägg undersöktes grunden på det ställe, där det utvändigt påträffade tvärskeppet *skulle* (här kursiverat) korsa kryptmuren. Det visade sig egendomligt nog, att intet spår av egentliga grundstenar kunde upptäckas längs hela väggen, utan de huggna stenkvadarna lågo direkt på leran på ett djup av endast omkr. 20 cm under golvet. Så var fallet även under den angränsande norra korgavelns bottenkvadrar.»⁹ Att inte ett enda spår efter någon mur inom norra krypttranseptet sålunda påträffades, anser Rydbeck bero på, att tusentalets murar torde ha borttagits vid anläggandet av kryptan. De inom norra sidoskeppet belägna grundmurarna, som både av Rydbeck och av mig anses ha tillhört tusentalskyrkan, sträcka sig emellertid till ett djup, som befinner sig på en halv meter under kryptgolvets nivå. De gamla grundmurarna kunde därför mycket väl ha legat kvar, då kryptan byggdes eller, om de borttagits, borde de ha lämnat spår efter sig genom nedgrävning i leran.

Det bör även påpekas att den av Rydbeck rekonstruerade sträckningen av norra transeptmuren skulle ha löpt rakt över platsen för den nuvarande brunnen. Man kan med största sannolikhet förmoda, att den i synnerhet under äldre tider ymnigt flödande källa, som utgör grundlaget för denna brunn, alltid befunnit sig på denna plats.¹⁰

På motsvarande plats i södra transeptet gävo undersökningarna ett lika klen resultat. »Trots alla dessa svårigheter förefaller det emellertid som om man i södra korsarmen skulle kunna urskilja ett murstråk...», skriver Rydbeck.¹¹ Men han kan inte ens själv använda dessa på hans fig. 53 publicerade murrester, som stöd för den önskade grundmuren.

De inom norra sidoskeppets östliga del framgrävda grundmurarna äro uppmätta av Ragnar Blomqvist på den plan, som återges i fig. 1. Resterna äro för övrigt fortfarande tillgängliga under det nuvarande golvet. Utöver dessa grundmurar ha inga andra, som skulle ha kunnat tillhöra en äldre kyrka konstaterats inom den nuvarande kyrkan, vare sig i kryptan eller inom långhuset. Vid sin rekonstruktion av 1000-talskyrkan har Rydbeck till den här (fig. 3) avbildade planen fogat följande förklaring: »de helstreckade partierna äro utgrävda, de helpunkterade säkra, de punktkonturerade osäkra».¹² Vid en jämförelse med det faktiska förhållandet, sådant det framgår av planritningen fig. 1 visar det sig, att Rydbeck mycket riktigt betecknat större delen av de här existerande murarna som utgrävda. Ett

⁹ Rydbeck, O., 1942, s. 90 f.

¹⁰ Denna källa har säkerligen också betytt mycket för 1100-talskyrkans placering, därför att man måste ha tagit hänsyn till den vid den nya byggnadens planläggning. Det torde sannolikt också vara

denna omständighet, som gjort, att den nya kyrkan inte axialt kom att omsluta den gamla utan fick en förskjutning åt söder i förhållande till denna.

¹¹ Rydbeck, O., 1942, s. 98.

¹² *Ibid.*, s. 88, Fig. 49.

Fig. 4. Äldre murparti i norra sidoskeppsvindens östra vägg.

undantag göres dock för den sydgående murdelen omedelbart väster om trappan. Denna murvinkel har av Rydbeck angivits på så sätt, att den sydgående anslutningsmuren på hans rekonstruktionsritning endast betecknats med några obestämda prickar. Öster om detta parti har på hans rekonstruktion under trappan till transeptet inlagts en som utgrävd betecknad mursträcka av omkr. två meters längd. Existensen av en sådan mur har konstaterats endast genom att Rydbeck utifrån på tre ställen stött in en tunn järnstång i fogen mellan den yttre murklacken och norra sidoskeppsgrunden (fig. 1). Först på ett avstånd av »1 m 73 cm från den nuvarande kyrksockelns ytterliv, kunde ett bestämt motstånd förmärkas på alla tre ställena, vilket av förf. antogs bero på att den västerut gående långhusmuren till Knut den heliges kyrka där påträffats».¹³ Huvudparten av de inom den senare byggnaden belägna av Rydbeck i övrigt rekonstruerade murarna ha betecknats som säkra. Ordet säkra måste dock tagas med reservation, eftersom man inom det område, som berörs av dessa rekonstruktioner, icke har kunnat konstatera ens resterna eller spåren av sådana murar; Rydbecks egna undersökningar i kryptan ha även visat den fullständiga avsaknaden av sådana murar.¹³

¹³ I en kritik av den rekonstruktion med 1000-talskyrkans korparti inom den nuvarande kryptans om-

råde, som görs av *Ragnar Blomqvist* 1951, s. 61, skriver *Rydbeck*, 1952 (II), s. 32: »Att till detta

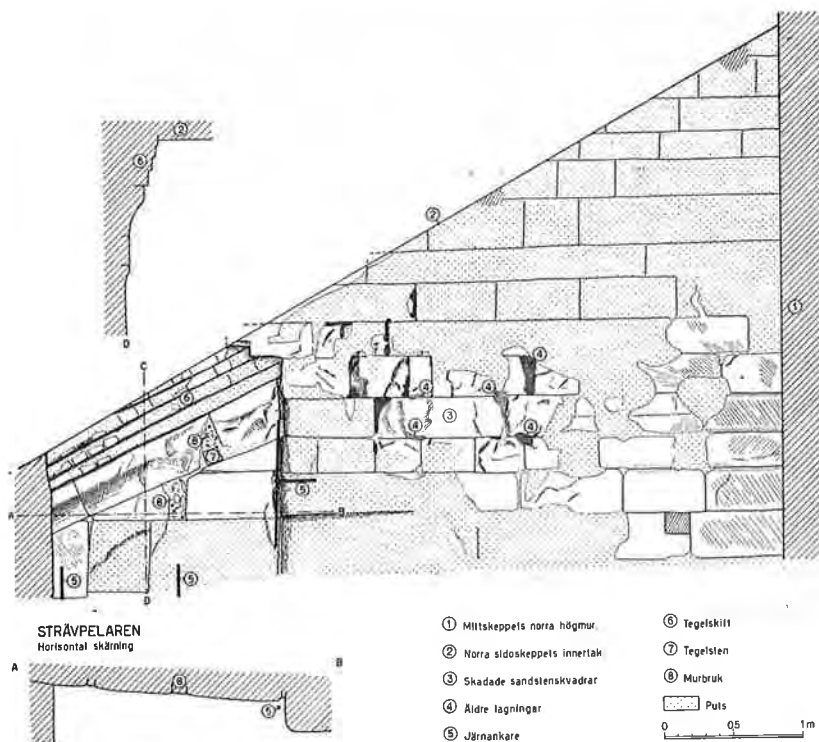

Fig. 5. Uppmätning av murpartiet fig. 4.

Av de här framförda fakta torde det framgå, att Rydbecks rekonstruktion av Knut den heliges kyrka mera har haft sin utgångspunkt i en från början förutsatt ungefärlig plan än i en förutsättningslös rekonstruktion utifrån det faktiska arkeologiska materialet. Det finns därför all anledning att med hjälp av nytt material och med omprövande av det gamla försöka nå fram till en ny och troligare bild av den första biskopskyrkan i Lund.

Ett inom den existerande kyrkobyggnaden ännu befintligt byggnadsparti, som tidigare aldrig blivit föremål för analys, bildar i detta sammanhang utgångspunkten för en ny arkeologisk undersökning. En betydande mursträckning befinner sig nämligen ovanför norra sidoskeppsvinden. I skiljemuren mellan denna och tvärskeppet ingå resterna av en från sidoskeppsvinden fullt synlig äldre mur (fig. 4). Den består av välhuggna sandstenskvadrar och sträcker sig från norra mitskeppsmuren 360 cm åt norr, där den bildar avslutningen på en tidigare yttermur. Detta

område förlägga helt supponerade konstruktioner utan stöd av terrängfynd är en åtgärd, som knappast torde kunna godtagas av forskningen.» An-

märkningen kan med minst lika stort fog riktas mot Rydbecks egen rekonstruktion.

otvetydiga slut åt norr bevisas dels av en sten i ursprungligt läge, som utgjort formsten i takgesimsen och på det viset också ger murens höjd, samt dels av en mot murens norra del lagd stödmur, som också den fått stå kvar och göra tjänst i den senare murkärnan (fig. 5). Stödmuren, som inte nått ända upp till gesimsen, är med en vridning åt öster något snett ställd mot muren. Denna vridning tyder på, att det är ett murhorn, som försträvat. Detta i sin tur innebär, att den nordligaste delen av murytan torde ha haft förband med en mur, som vinkelrätt mot denna sträckt sig åt väster. Att ett sådant förband också funnits men senare bortbrutits visas tydligt av de varannan avslagna eller bortbrutna kvaderstenar, som dels i själva hörnet och dels i murytan på en bredd av omkr. 2 m lämnat stora hål i den för övrigt jämna murytan. Dessa hål synas omedelbart efter murens nedbrytande ha lagats dels med andra inte helt släthuggna kvadrar och dels med bruk. Resten av muren i dess sträckning mot mittskeppet är jämn och hel och företer inga större tecken på en liknande behandling. De välhuggna sandstenskvadrarna äro av i stort sett samma kvalitet och ursprung som sandstenen i de äldsta delarna av 1100-talskyrkan. Såväl kvaderfogningen som lagningen äro utförda med omisskännlig romansk puts.

Den sålunda beskrivna muren är en rest av innerlivet på en större mur, som nått omkr. 11,5 m ovanför de tidigare beskrivna grundmurarna samt med sitt norra ytterliv slutat 275 cm söder om norra sidoskeppsmurens innerliv.¹⁴ Det finns

¹⁴ Författarens tidigare publicering av dessa undersökningar (1953) har av Otto Rydbeck kritiserats på ett sådant sätt (1954), att ett bemötande här måste infogas. Det beskrivna murpartiet ovanför norra sidoskeppsvinden har en otvetydig karaktär av ursprungligt romanskt murverk som rester efter en tidigare anordning än 1100-talskyrkan. Detta murpartis funktion i en äldre byggnad kan alltid diskuteras, men dess existens och här fastställda karaktär och därmed sammanhängande betydelse kan aldrig förnekas. Rydbeck avfärdar emellertid hela komplexet med, att det är »en vision, som framkallats av önsketänkande i förening med en växling i murens tjocklek,» (1954, s. 132) och återkommer något senare med den i sitt slag mera sakliga förklaringen att det skulle vara en »ojämnhet», som skulle härleda sig från någon restaurering under 1200-, 1500- eller 1800-talen för att uppbära takstolen. Snarare förhåller det sig så, att detta parti bibehållits trots att det torde ha varit till hinder för ett uppläggande av takstolen. Man har emellertid för att få en relativt jämn mur fyllt ut och lagat vissa delar med tegel. Dessa tegelfyllningar äro, vilket framgår enbart genom ett stu-

dium av den här fig. 5 avbildade ritningen, självklart senare insatta.

De motargument, som Rydbeck i sin »granskning» framlägger, utgå i fråga om huvudargumenten från påståenden, som sägas vara mina, men som genom en feltolkning i verkligheten stå i direkt strid med vad jag uttalat. På tal om t.ex. en grundmur under 1200-talets lektoriemur skriver *Otto Rydbeck* (s. 120): »På ovan hypotetiska grundmurar bygger Cinthio en sydlig korvägg.» Jag har emellertid aldrig anfört några arkeologiska grunder som utgångspunkt för en rekonstruktion av 1000-talskyrkans södra murar, vilka i min rekonstruktion helt äro byggda på proportionsförhållandena, »Our reconstruction of the southern wall of the church is based *entirely* on an application of the square system» (*Cinthio*, 1953, s. 234). Som ett på intet sätt avgörande stöd för denna rekonstruktion har jag talat om en grund under den nämnda lektoriemuren. Karaktären av denna grund har jag missförstått och i samband därmed tyvärr fått med en olycklig formulering, vars egentliga mening inte var sådan, som Rydbeck fattat den (s. 118).

Fig. 6. Fogen mellan den äldre muren och dess stödmur.

ingen anledning att inte förbinda denna mur med de först beskrivna grundmursresterna.

Innan man sammanställer de båda delarna och utifrån dem försöker rekonstruera den byggnad i vilken de kunna ha ingått, bör man påpeka, att på motsvarande plats i södra sidoskeppet ha inga som helst rester av motsvarande murfragment påträffats, vare sig grundmurar under golvet eller högmurar inom den södra sidoskeppsvinden. Ingenting tyder heller på, att här någonsin funnits motsvarande rester, som senare borttagits. På en av de akvareller, som Brunius på 1830-talet före den då igångsatta restaureringen lät göra för att visa det bedrövliga tillstånd, i vilket byggnaden då befann sig, kan man iakttaga mursprickor, som måste ha direkt samband med det berörda murpartiet. På fig. 7 ser man i muren ovanför bågöpp-

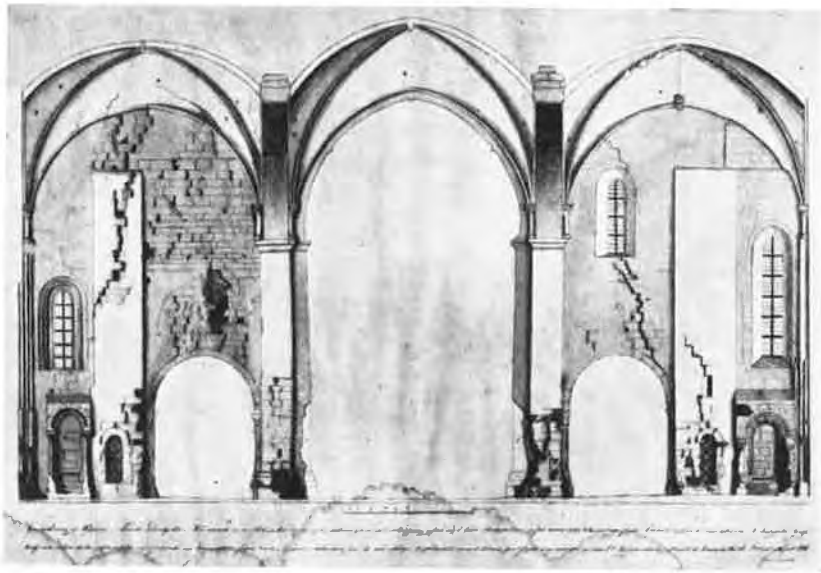

Fig. 7. Akvarell utvisande de inre västra transeptmurarnas tillstånd 1834.

ningen till norra sidoskeppet en stor spricka, som löper snett upp mot fönstret. Denna spricka följer i huvudsak sträckningen av den innanför liggande äldre muren. Man kan också i den krök, som sprickan gör, se brytningen mellan den raka muren och det begynnande takfallet. Den stora sprickan till höger därom i trapploppets pilaster torde på samma sätt vara beroende av den likaså i muren ingående stödpelaren, som här torde ha haft sin norra begränsning. Vad beträffar den på akvarellen inprickade bågöppningen över norra genombrytningen mot sidoskeppet har den ingen motsvarighet i verkligheten utan torde endast ha tillkommit som analog med den i den motsvarande södra muren befintliga bågen.¹⁵

Den ovan beskrivna högmuren, vars yta som rest av det inre murlivet utgjort innerväggen i en byggnad, torde rimligtvis ha tillhört den äldre kyrkans östligaste avslutning. Från det nordöstra murhörnet, där förbandet lossbrutits, åt väster till den östligaste sydgående grundmursresten erhåller man ett avstånd på 5,9 m. Genom en frånräkning av den sydgående murens bredd på förmodligen omkr. 1,5 m skulle den norra innerväggen i kyrkans östligaste rum erhålla en längd på omkr. 4,4 m. Det västliga murfragmentet har en så bastant karaktär, att man måste räkna med att inte endast den öst-västgående muren utan också den sydgående har utgjort stöd för en verkligt bärande högmur. Den inre mursträckan mellan de båda sydgående fundament hörnen uppgår till 8,8 m.

¹⁵ Beträffande dessa bågöppningar se nedan s. 70 ff.

De två rum, vilkas norra innerväggar vi sålunda ha belagda och även måttbestämda, ha tyvärr inga motsvarande grundmurar bevarade i söder. En rekonstruktion av dessa rum kan inte desto mindre göras om man utgår från, att de inre östliga rumsenheter ha haft kvadratisk planform.¹⁶

Bilda vi sålunda på vardera av de inre mursträckor, som vi här ha belagda, en rumskvadrat, visar det sig, att de båda rummen komma att ligga fullkomligt symmetriskt i förhållande till varandra. Denna byggnads sydmur skulle sålunda ha varit belägen i det nuvarande mittskeppet. Vid en förvandling av de metertal, som uppmätts, erhålla vi de jämnaste siffrorna med hjälp av den äldre engelska foten (= 29,6 cm).¹⁷ Vid en omräkning visar det sig då, att den mindre rumskvadraten erhåller ett så gott som exakt mått på 20 fot och den större på 30 fot. Hur långt denna byggnad sträckte sig åt väster ha vi för ögonblicket inga bevis för. Om man vid ett fortsatt proportioneringssystem använder gyllene snittets princip ($1 + 2 + 3$) skulle de två behandlade rummen på en sammanlagd längd av 50 fot motsvara ännu ett rum med detta sistnämnda mått. Detta rum skulle i så fall utgöra kyrkobyggnadens långhus och ha sträckt sig fram till i höjd med den nuvarande västligaste huvudpelaren (fig. 8). Hela den gamla kyrkan skulle på detta sätt få en sammanlagd rumslängd av 100 fot.¹⁸

Denna äldre kyrka synes inte ha legat fullständigt parallellt med den senare 1100-talskyrkan utan, som grundmurarna utvisa, har dess västliga del haft en obetydlig dragning åt söder. Denna avvikelse svarar i viss mån mot vridningen på det nuvarande norra transeptets gördelbåge i förhållande till mittkvadraten. Denna vridning av norra transeptarmen torde alltså hänga samman med den första kyrkans orientering.

Brunius har noterat, att kryptans västra mur under högkyrkans nordöstra huvudpelare var i synnerligen bedrövligt skick dels genom det stora tryck, som stenmassorna här utövade, och dels genom användandet av ett »svagt byggnadsmaterial», förvittrat genom fukten på just detta ställe.¹⁹ Dessa iakttagelser stödjade ett antagande, att den äldre kyrkans mur skulle ingått i detta parti av kryptmuren. En annan iakttagelse av Brunius att norra sidoskeppet är omkr. 6 tum högre än det södra styrker ytterligare antagandet, att den äldre kyrkan haft sin utsträckning inom de norra delarna av den senare kyrkan.²⁰ Förutom det faktum att marken sluttar något åt söder,²¹ torde även resterna efter den gamla kyrkans grunder ha bidragit till att de norra delarna av den nya kyrkan fingo ett fastare underlag.

¹⁶ Rothkirch, W., 1933. Jmf. även Forsyth, G. H., 1953, s. 219.

¹⁷ Nordström, F., 1952, s. 81 ff.

¹⁸ Projicera vi en av Kossmanns måttsnäcklar på denna planbild, visar det sig, att den viktiga »Siebenschlüssel» täcker så gott som exakt denna form

och utgör sålunda ännu ett stöd för planbildens sannolikhet. Kossmann, B., 1925.

¹⁹ Brunius, C. G., 1854, s. 491.

²⁰ Ibid., s. 452.

²¹ Wibling, C., 1895.

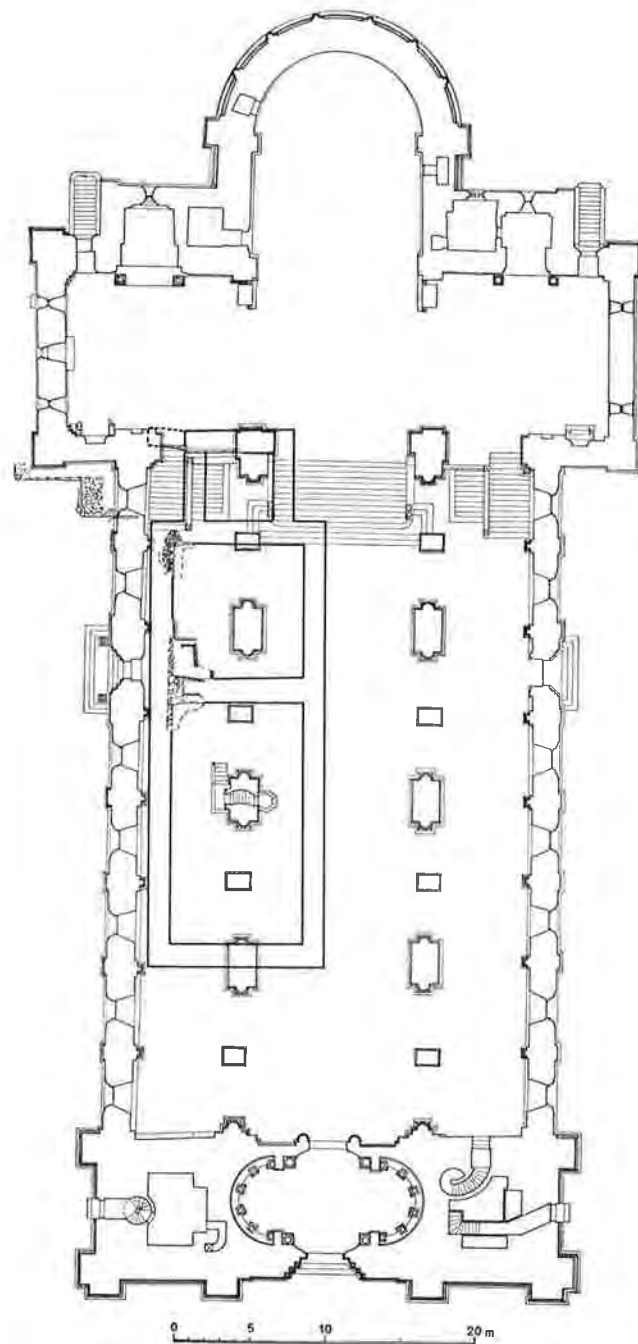

Fig. 8. Rekonstruktion av 1000-talskyrkan och dess läge innanför den senare kyrkan. De fasta utgångspunkterna för rekonstruktionen utgöres av de på planen angivna grundmursresterna i norra sidoskeppet samt murpartiet på norra sidoskeppsvinden vid övergången mellan norra sidoskeppet och transeptet. Den gamla kyrkans sträckning är för övrigt rekonstruerad på grundval av proportionssystem.

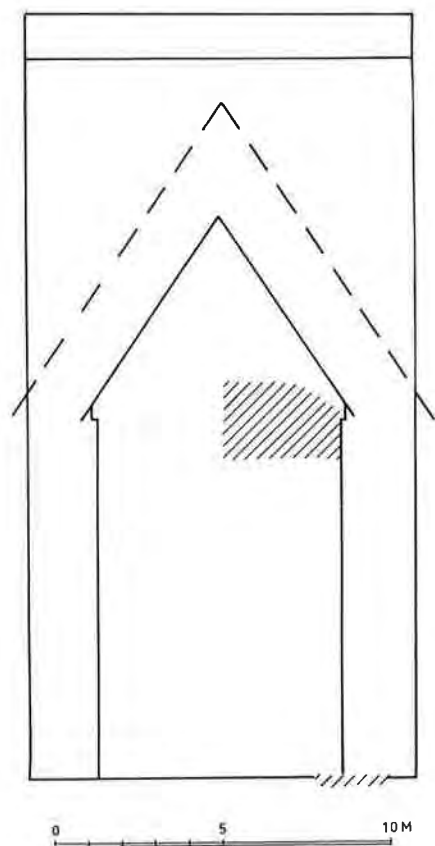

Fig. 9. Rekonstruktion av 1000-talskyrkans höjdproportioner.

För en bestämning av höjden på den kyrka, vars plan ovan rekonstruerats, är utgångspunkten återigen det murfragment, som torde ha utgjort det inre nordöstra murlivet i kyrkans östligaste mindre rum, och som befinner sig på norra sidoskeppsvinden i den nuvarande kyrkan. Höjden från de längre åt väster befintliga grundmursresterna till takfallets nedre avslutning vid den ännu befintliga kragstenen är 11,5 m. Den utvändiga bredden på denna förmodligen altarrummets östra gavel skulle enligt den givna planrekonstruktionen och en beräknad mur-tjocklek av omkr. 1,5 m uppgå till omkr. 7 m (fig. 9). Vidare kan den väster om altarrummet belägna rumskvadraten på grund av den sydgående murens bredd tänkas ha uppburit ett tornparti över kyrkans kor, som vidare haft samma bredd som det väster därom följande långhuset.

Då man skall söka förebilder och motsvarigheter till den sålunda rekonstruerade kyrkan, har man en rad karakteristika att taga fasta på, först och främst de fram-

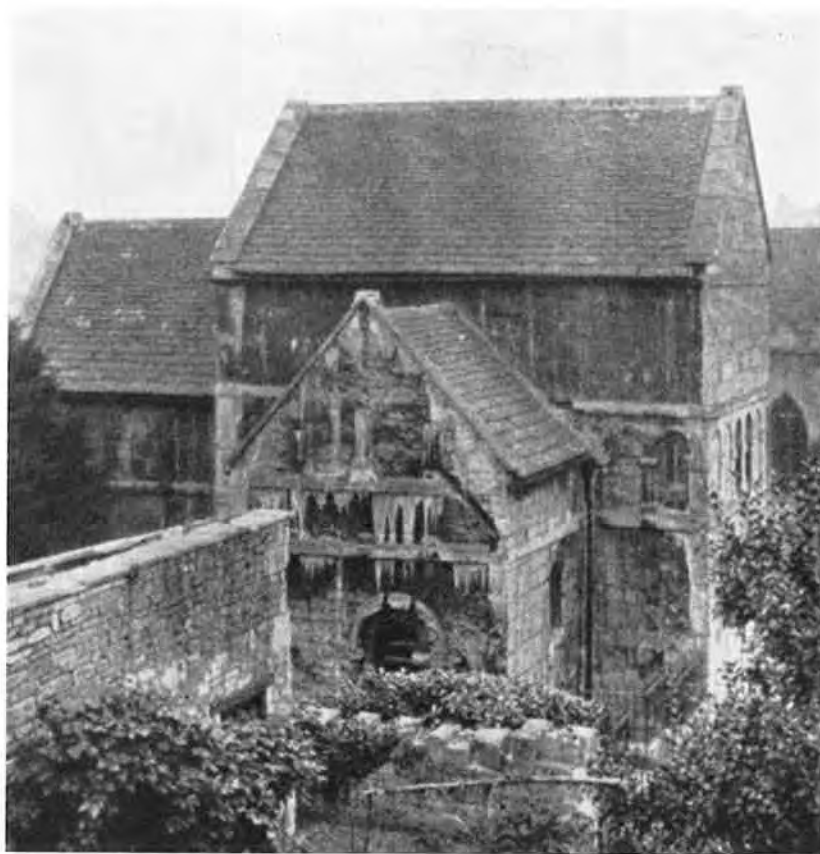

Fig. 10. Kyrkan i Bradford-on-Avon. (Efter Clapham 1930.)

trädande höjdproportionerna i förening med den ringa bredden, den rakt avslutade östväggen och det över koret förmodligen belägna tornet med samma bredd som långhuset. Därtill kommer byggnadens förmodade enskeppighet samt den goda teknik, med vilken de huggna sandstenskvadrarna utförts.

Det är inte endast den ovan vid planrekonstruktionen använda gamla engelska foten, som direkt synes anknyta till tidigt engelskt byggnadsskick. Även den ovanliga höjden i förhållande till byggnadens bredd finner man inom vissa grupper av de anglosaxiska kyrkobyggnaderna från tidig romansk tid. Dessa mångskiftande kyrkor från 700-talet och med vidareförd tradition fram i början av 1100-talet kännetecknas visst inte alla av dessa proportioner. Men de äro påtagliga hos vissa grupper, som framför allt äro belägna i östra och norra England.²² Escomb

²² Brown, G. B., 1903, s. 82 ff.

Fig. 11. Kyrkan i Dunham Magna, Norfolk. (Efter Brown.)

vid Durham t. ex. är visserligen från en relativt tidig period av den anglo-saxiska kyrkobyggnadsepoken,²³ men den ger säkert ett riktigt intryck av en stor grupp av enskeppiga kyrkor, som under tiden fram mot 1000-talets slut byggts på sina håll i England men nu finnas bevarade endast i ett fåtal fragmentariska exemplar. Förutom att planbilden i Escomb helt följer gyllene snittets principer, har denna kyrka en höjdproportionering, som något överskrider den, som Knut den heliges kyrka skulle kunna ha haft. Skeppet i Escomb svarar nämligen i sina proportioner ungefär mot det skenbart allt för höga och smala altarrummet i Knuts kyrka.²⁴ Samma proportionsförhållande kännetecknar under 900-talet den välbevarade kyrkan i Bradford-on-Avon (fig. 10).²⁵

Ingen av dessa kyrkor har emellertid det axiala kortornet. Därtill synes de vara för tidiga. I den ursprungliga planeringen av kyrkan i Dunham Magna i Norfolk från det tidiga 1000-talet återfinner man emellertid just denna typ, som lundakyrkan kan ha representerat (fig. 11).²⁶ Att denna dispositionstyp för en tid framåt kom att få stor betydelse för England är påtagligt. Den enkla form, som representeras av Dunham Magna och den här rekonstruerade Knut den heliges kyrka, synes under senare delen av 1000-talet och början av 1100-talet i princip ha

²³ Brown, G. B., 1903, s. 110 ff.; Clapham, A. W., 1930, s. 39 ff.

²⁴ Brown, G. B., 1903, s. 84, 110 f; Clapham, A. W., 1930, s. 40 f.

²⁵ »The most distinctive feature of all these churches was the great height as compared to the width.» Rice, D. T., 1952, s. 59.

²⁶ Brown, G. B., 1903, s. 224 ff.

legat till grund för sådana kyrkor som S:t Mary i Dover och Breamore (fig. 12). Vad som är nytt i dessa senare är de mindre tillbyggnaderna till koret i norr och söder.²⁷

Det torde vara av ett visst intresse, att i den rekonstruktion, som här givits av Knut den heliges kyrka, synes vi ha en representant för en starkt anglo-saxiskt präglad kyrkotyp, varav England självt inte har något oförändrat exemplar kvar att uppvisa, men som bevisligen funnits och varit av stor betydelse för den fortsatta utvecklingen av den engelska sockenkyrkan.

Det rum i Knut den heliges kyrka, som omslutits av det förmodade tornet, har med största sannolikhet varit koret och den östligaste tillbyggnaden ett altarrum eller presbyterium.²⁸ Den enskeppiga kortornskyrkan är i princip inte speciellt engelsk utan förekommer inom stora delar av den europeiska romanska kyrkobyggnadskonsten i skilda varianter.²⁹ Men vad som närmast sätter Knuts kyrka i förbindelse med England är bestämda och gemensamma egenheter som de påtagliga överensstämmelserna i proportionering, det rakt avslutade altarrummet och det förmodade kortornet av samma bredd som långhuset.³⁰

Man finner det möjligen underligt, att en biskopskyrka bygges i så relativt litet format, som Knuts kyrka vid första ögonkastet synes ha haft. Det är emellertid knappast riktigt, eftersom måtten på den här rekonstruerade kyrkan endast obetydligt underskrider t. ex. biskopskyrkans i Dalby. Men samtidigt bör påpekas, att lundakyrkan skulle varit betydligt större än samtliga nu bevarade engelska lantkyrkor, med vilka den har jämförts. I ett sådant fall finner man det kanske egendomligt, att denna enkla från lantkyrkan lånade planform har använts för en biskopskyrka, i all synnerhet som man i Dalby tidigare uppfört en byggnad av en mera rymlig och komplicerad basilikal typ. Det torde emellertid för lundakyrkans vidkommande inte ha varit fråga om en sockenkyrka som förebild, eftersom det även i England under ifrågavarande tid funnits biskops- och ordenskyrkor av samma art men större än de nu bevarade lantkyrkorna. Ett exempel på en motsvarande kyrkotyp utgör kyrkan i Stow, Lincolnshire, som under början av 1000-talet uppfördes som kyrka för sekulära kaniker och under århundradets slut övergick till benediktinerna. Dess ursprungliga längd och storlek torde för övrigt ganska exakt ha motsvarat de mått på omkr. 40 m:s längd, som rekonstruktionen av Knut den heliges kyrka har.³¹ De flesta av dessa större kyrkotyper ha emellertid helt försvunnit vid det flitiga nybyggandet av biskopskyrkor under den norman-

²⁷ Brown, G. B., 1903, s. 226 ff.; Clapham, A. W., 1930, Pl. 36.

²⁸ Jmf. Hoster, J., 1947, s. 124.

²⁹ Bachmann, E., 1954.

³⁰ De närmaste motsvarigheterna till de engelska typerna kan man som väntat finna i framför allt

Belgien med t. ex. kyrkorna i Querbs och Erp i Brabant, Lemaire, R., 1922, ss. 198, 200. För tusentals livliga förbindelser mellan England och Belgien se nedan s. 63, n. 33.

³¹ Clapham, A. W., 1947, s. 168 ff.

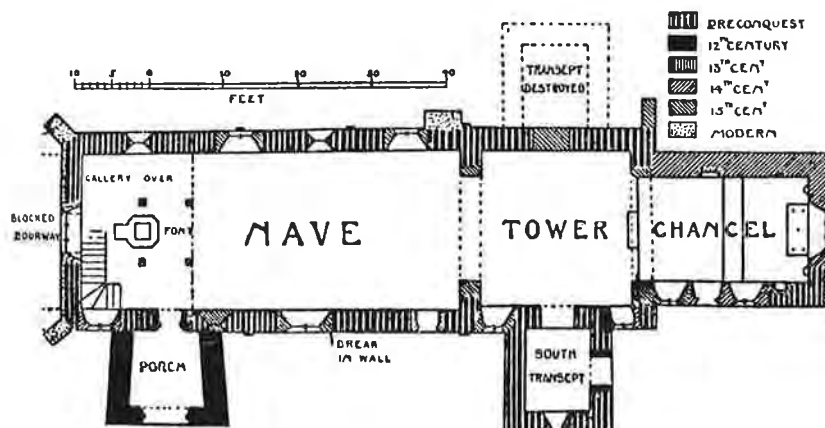

Fig. 12. Plan av kyrkan i Breamore. (Efter Clapham 1930.)

diska tiden. Att den förstörade enskeppiga kyrkan under romansk tid använts till biskopskyrka kan beläggas även från Irland, där Clapham har påvisat några mindre katedraler av detta slag.³² De ansluta sig nära till de engelska traditionerna i planformerna, och de ursprungliga totalmåttarna svara på flera håll ganska väl mot dem, som ha rekonstruerats för Lundakyrkan.³³

De svenska östtornskyrkorna och deras förhållande till de kontinentala motsvarigheterna ha nyligen behandlats av Armin Tuulse.³⁴ Den ovan gjorda och till vissa delar 1953 publicerade rekonstruktionen av Knut den heliges kyrka betvivlas av Tuulse, dock utan annan motivering än med en hänvisning till Rydbeckes »Granskning».³⁵ Eftersom de svenska östtornskyrkorna synas tillkomna närmare 100 år efter 1000-talskyrkan i Lund, finns det ingen anledning att förutsätta ett direkt samband mellan lundakyrkan och de svenska. Skillnaden skulle framför allt bero på, att lundakyrkan skulle vara anglo-saxiskt inspirerad, då däremot de svenska kyrkorna i de flesta fall enligt Tuulses mening skulle gå tillbaka till den samtida traditionen på Kontinenten.

Man bör lägga märke till det förhållandet, att Tuulse ansett den ifrågasvarande kyrkotypen funktionellt utgöra typen för en gårdskyrka och då närmast konungens.³⁶ Trots sin egenskap av biskopskyrka var dock Knut den heliges kyrka i Lund tillkommen på starkt kungligt initiativ och med hans stöd, varför den också av konungen kan ha betraktats som hans speciella kyrka i staden.

Det torde vara ganska klart vid vilken tid staden Lund uppkom och vilken

³² Clapham, A. W., 1939.

³³ *Ibid.*, s. 702, med t. ex. Tuam.

³⁴ Tuulse, A., 1955.

³⁵ *Ibid.*, s. 106, n. 75.

³⁶ *Ibid.*, s. 110 ff.

karaktär den hade i sin första utformning.³⁷ Med stor sannolikhet har staden anlagts av Knut den store under början av 1000-talet. Konungen har därmed avsett att genom anläggandet av myntgård och handelsplats vinna kontrollen över den plats, där vägarna från skilda håll möttes för att på höjdryggen mellan två bäckar något längre söderut överskrida Höjeå. Den centrala platsen i staden kom att utgöras av klykan mellan vägarna mot Kävlinge och Håstad åt norr och nordväst och mot Getinge åt nordost. Den tunga, som bildades här, har förmodligen med ett rest torgkors utgjort den officiella samlingsplatsen norr om torget.³⁸ Strax nordväst härom, rakt väster om den nuvarande domkyrkans plats låg i kvarteret Laurentius kungsgården och myntverket. Då den första domkyrkan på 1080-talet anlades på kungligt initiativ, skedde detta omedelbart öster om kungsgården på motsatta sidan av vägen just i den klyka, som bildades av de båda nämnda vägarna.

Huruvida den tomt, på vilken kyrkan placerades, från början tillhörde konungen eller i fredsköp erhöles av den i Knuts gåvobrev nämnde Epe Thorbjörnsen kan ha en viss betydelse. Denna fråga sammanhänger emellertid intimt med dateringen och tydningen av Knut den heliges gåvobrev, och en diskussion av detta ytterst komplicerade dokument fordrar en mycket omfattande undersökning, som ej kan tagas upp i detta sammanhang.³⁹

Man har ansett, att Getingevägen, d. v. s. nuvarande Sandgatan, redan vid anläggandet av biskopskyrkan på 1080-talet mist sin betydelse och avskurits av kyrkobyggnadens östra delar. Med den här framförda rekonstruktionen av Knut den heliges kyrka kunna vi emellertid konstatera, att detta inte skett. Den har nämligen varit placerad så, att den väl fått plats mellan de båda vägarna. Detta innebär, att Getingevägen fortfarande ha sin gamla sträckning 1000-talet ut och förmodligen några år in på 1100-talet. Samlingen av de nordgående vägarna under en tull⁴⁰ har sålunda förmodligen inte skett förrän under 1100-talet. En mera genomgripande planläggning av staden synes sålunda inte ha ägt rum förrän efter ärkestiftets inrättande.

Den ornamentala utsmyckning, som bestått Knut den heliges kyrka, ha vi för ögonblicket ingen eller mycket liten kunskap om. Under 1953 påträffades emellertid ett fragment av en ornerad sten, som med stor sannolikhet kan härstamma från den äldsta kyrkan. Fragmentet var sekundärt inmurat i övre delen av södra tvärskeppets västra mur. Placeringen här, där det endast använts som fyllnadssten, säger alltså ingenting om dess ursprungliga läge.

³⁷ *Blomqvist, R.*, 1951.

³⁸ *Ibid.*, s. 47.

³⁹ Ett kort referat av problemställningen görs av

R. Blomqvist, 1941, s. 83, n. 3.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 103. Se även *N. G. Sandblad*, 1949, Kap. 2.

Fig. 13. Fragment av ornamentssten från 1000-talskyrkan.

Stenen har i sitt fragmentariska skick en bredd av 31 cm och ett djup av 30 cm och måste vara resten efter en murkvader. Dess ornerade framsida utgör förmodligen det nedre partiet av en arkadframställning av relativt enkelt slag. Endast nederdelen av en slät pilaster med en basbredd av 9 cm och en kolonnbredd av 5 cm är bevarad till en höjd av 10 cm. De grunda fält, som utgöra mellanrummen mellan pilastrarna, ligga endast försänkta 1 cm (fig. 13).

Denna art av arkitekturornering med förmodligen bågält burna av pilastrar förekommer inte i någon form i den senare kyrkan och är för övrigt sällsynt i den högromanska arkitekturdekoren. Inom den anglo-saxiska kyrkobyggnadskonsten är den emellertid en mycket vanlig företeelse. Som arkadornering i stor skala kring hela byggnadens exteriör finna vi den på den anglo-saxiska kyrkan i Bradford-on-Avon från 900-talet (fig. 10),⁴¹ samt som arkadornering i skeppets interiör i kyrkan i Dunham Magna.⁴² Båda dessa byggnader ha ovan anförts som indirekta förebilder till Knut den heliges kyrka. I ett format och utförande som synes svara direkt mot fragmentet i Lund finns en miniatyrarkad av detta slag insatt som dekorering av västportalens vederlag till den likaså anglo-saxiska tidiga 1000-talskyrkan i Earls Barton.⁴³ Frågan är om det inte också kan vara denna funktion ifrågavarande fragment haft i Knuts kyrka.

Samma motiv förekommer även på andra håll inom de nordiska områden, som

⁴¹ Brown, G. B., 1903, s. 135.

⁴² *Ibid.*, Fig. 77.

⁴³ Clapham, A. W., 1930, Pl. 46, 1.

stått i en livlig förbindelse med England; så t. ex. på ett tympanon i Hvalstads kyrka i Västergötland, som också Fischer har jämfört med ett par av de ovan nämnda anglo-saxiska kyrkorna⁴⁴; därtill kommer från Jylland utsmyckningen av korbågens kragsten till kyrkan i Brande och ett tympanon från Malling.⁴⁵

Arkitektoniska förbindelser mellan England och Danmark under 1000-talets senare del

De äldsta stenkyrkorna i det nuvarande Danmark ha undersökts och behandlats av C. G. Schultz. För lantkyrkornas vidkommande urskiljer han framför allt två grupper, den första med kyrkorna i Elmelunde, Hammer och Hoftorup, den senare i Skåne, vilka av honom dateras till tiden strax före 1075, och den andra gruppen med framför allt kyrkorna i Vejby och Valby.¹ I en detaljerad och noggrann undersökning visar Schultz, att bägge grupperna måste ha tillkommit under direkt engelskt inflytande. De enskilda byggnaderna uppvisa en rad byggnadstekniska drag och detaljer, som man återfinner endast i England. Vad beträffar den tidigare gruppen skulle den stå i direkt samband med den anglo-saxiska traditionen, då däremot den senare gruppen skulle utgöra ett lika påtagligt bevis för kontakt med den anglo-normandiska arkitekturen, sådan den lokalt gestaltats i England. Samtidigt framhåller Schultz dock, att inte två kyrkor äro varandra exakt lika, utan inom ramen för en tydlig gemensam tradition förekomma en mångfald variationer, något som för övrigt också kännetecknar de engelska förhållandena.²

Förutom de allmänna byggnadstekniska överensstämmelserna mellan England och Danmark under denna tid,³ bör i samband med Schultz' undersökningar framhållas en detalj av särskild betydelse i detta sammanhang. Om den tidigare gruppen av de danska kyrkorna i byggnadsmaterialet kännetecknas av samma blandning mellan stenarter och teknik, som man finner i de rent anglo-saxiska byggnaderna, äro däremot de båda kyrkorna i Vejby och Valby uppförda av skånsk sandsten i

⁴⁴ Fischer, E., 1920, s. 21 ff.

⁴⁵ Mackeprang, M., 1948, Fig. 288 g, 272.

Nedan göres i annat sammanhang gällande, att en del av de enkla växtkapitäl, som fram till Zettervalls restaurering på 1870-talet suttit i norra tornarkaden, kunna ha tillhört tusentalskyrkan. Dessa kapitäl uppvisa inga direkta anknytningar till England, men kunna på grund av sin medelmåttiga stilistiska kvalitet inte heller med bestämdhet anges influerade från något speciellt område. Skulle man tänka sig något sådant ligger det av både England och Normandie starkt influerade Kanalområdet

nära till hands, ett område, som det längre fram skall visa sig, kommer att ha stor betydelse för den fortsatta utvecklingen i Lund. Det skulle alltså kunna vara tänkbart att denna senare påvisbara influens i ett sista sent byggnadsskede av 1000-talskyrkan redan börjat göra sig gällande i Lund. Jmf. nedan s. 64.

¹ Schultz, C. G., 1934.

² *Ibid.*, s. 224.

³ Dessa tendenser ha länge varit uppmärksammade, som hos t. ex. Koch, V., 1895.

slåthuggen kvader.⁴ Vejby kyrkas portal är dessutom smyckad med anglo-normandiska kapitäl. Schultz anser med hänvisning till stenmaterialet, att det måste föreligga en direkt förbindelse med Lund, men samtidigt framstår denna förbindelse som ännu dunkel, eftersom de enda engelska tendenserna i Lund, d. v. s. de anglo-normandiska kapitälerna från norra tornet, daterats så sent som till 1100-talets senare hälft.⁵ Schultz finner dock andra bevis för att de nämnda kyrkorna böra tillhöra slutet av 1000-talet eller början av 1100-talet.⁶ Han slutar med orden, »skulle förebilderna för Vejby kyrkas arkitekturformer ändå i sista hand vara skånska, så böra vi närmast tänka på nu försvunna byggnadsverk som Knut den heliges domkyrka i Lund, om vars detaljer vi ännu intet veta».⁷

Med vad som tidigare framkommit i denna undersökning kunna vi nu säga, att Schultz kan ha haft fullständigt riktiga aningar. Den Knut den heliges kyrka, om vars utseende det principiellt inte bör råda något tvivel, kan ha haft en stor betydelse som förmedlare av anglo-saxiska traditioner till en del av de danska 1100-talskyrkorna.

Såväl vad det gäller frågan om sambandet mellan Knut den heliges kyrka och närbelägna danska kyrkobyggnader som frågan om de första danska biskopskyrkornas format och planform är det av vikt att peka på Schultz' teori om det ungefärliga utseendet av den första stenkyrkan i Roskilde. Tidigare har man inte ansett, att det funnits någon stenkyrka före den, som går under biskop Sven Normans namn. Utifrån notisen i Roskildekrönikan om att Estrid (Knut den stores syster) »uppförde i stället för träkyrkan en kyrka av sten, som hon berikade på många sätt», sluter Schultz, att här förelegat en fullbordad kyrka, som fått vika för den, som biskop Sven anlade »så gott som från grunden».⁸

Från de murrester, som ligga till grund för Sven Normans katedral utskiljer Schultz några sträckor, som han menar skulle ha tillhört Estrids kyrka. Denna torde ha varit enskeppig med en längd på omkring 100 romerska fot.⁹ Det är i grova drag samma plankaraktär och storleksordning, som den ovan framlagda rekonstruktionen av Knut den heliges kyrka uppvisar.

Visserligen torde den nya treskeppiga stenkyrkan i Roskilde ha påbörjats redan i början av 1070-talet,¹⁰ men domkyrka även för Skåne var, när Sven Estridsen

⁴ I det anglo-saxiska England är den välhuggna kvadertekniken sällsynt, men den förekommer och betecknande nog som ett av de bästa exemplen i den till S:t Laurentius helgade kyrkan i Bradford-on-Avon, som vid flera tillfällen nämnts i detta sammanhang. Clapham, A. W., 1930, s. 108, Pl. 37. Den slåthuggna kvadern blir i mån av tillgång på sandsten vanligare under det normandiska inflytandet. Clapham, A. W., 1934, s. 116.

⁵ Rydbeck, O., 1923, s. 134 ff.; Denna sena datering kan inte godtagas i detta sammanhang, för vilket skäl förebringas nedan s. 100 ff.

⁶ Schultz, C. G., 1934, s. 235.

⁷ Ibid., s. 236.

⁸ Schultz, C. G., 1951.

⁹ Ibid., s. 1285.

¹⁰ Ibid., s. 1269.

1060 placerade en biskop i Lund, dock hans moders kyrka i Roskilde. Därför är det inte otänkbart, att det varit den byggnadstradition, som Estrids kyrka kan ha uppvisat, som även återfinnes i Knut den heliges kyrka i Lund.

Bland de av Schultz behandlade tidigromanska kyrkorna är det endast en, som är belägen i Skåne, nämligen Hosterup. Såväl denna som varje annan skånsk lantkyrka av sten har förklarats vara senare än 1000-talet. »Synbarligen är det för ögonblicket svårt att konstatera befintligheten av 1000-talskyrkor i provinsen», skriver Monica Rydbeck.¹¹ Det finns emellertid all anledning att inte minst utifrån det ovan sagda efter nya byggnadsundersökningar åter taga i betraktande en grupp skånska lantkyrkor, som visa tydliga tecken på att från begynnelsen ha uppförts under 1000-talet. Inte blott förmodanden utan starka skäl för dessa kyrkors tidiga datering ha framförts av både William Anderson¹² och Erik Lundberg.¹³ Gruppen utgöres framför allt av kyrkorna med rakt avslutat kor, som t. ex. St. Herrestad och Skårby. Denna tidiga datering har tillbakavisats av Otto Rydbeck.¹⁴ Men med utgångspunkt från de nya synpunkter, som kunna vinnas genom den här framförda rekonstruktionen av Knut den heliges kyrka, bör en grundlig specialundersökning tagas upp av hela problemet rörande de skånska sockenkyrkorna av sten under 1000-talet.

Den historiska situationen vid 1000-talskyrkans tillkomst

År 1060 företog konung Sven Estridsen en delning av de i Danmark redan befintliga fyra stiftet. Från Roskilde utsöndrades Skåne, som delades på två stift varav ett med säte i Dalby och ett i Lund. Biskop i Lund blev Henrik. Han var engelsman och hade enligt Adam av Bremen varit biskop på Orkneyöarna och även kapellan hos konung Knut den store i England. Henrik dog emellertid 1066 och de båda skånska stiftet sammanslogos, och biskopen i Dalby, Egino, flyttade till Lund. Då Egino dör 1072 insätter Sven Estridsen på hans plats en man vid namn Ricwal. Det är han som under Knut den IV:s regering (1080—86) kommer att vara biskop i Lund (1072—89), medan den första biskopskyrkan uppföres. Om han tagit någon aktiv del i företagets utformande är tvivelaktigt. Rent personligt hade Ricwal ett egendomligt förflutet. Ursprungligen kanik i Pader-

¹¹ Rydbeck, Monica, 1936, s. 79. Anmärkningsvärt är dock uttalandet på s. 73: »S. Clemens kunde visserligen med sitt, enligt Ragnar Blomqvists uppgifter, raka korslut möjligen ha grundlagts så tidigt som under Henriks biskopstid, men den torde knappast på grund av sin litenhet ha varit lämpad som

biskopskyrka.»

¹² Anderson, W., 1926.

¹³ Lundberg, E., 1940, s. 235 ff.

¹⁴ Rydbeck, O., 1942, s. 135. Dock framhålles på samma sida, »Om rakslutna kyrkor från 1000-talet finnas här i Skåne, torde de vara ytterst få».

born avvek han därifrån och begav sig till Danmark, där han av Sven Estridsen insattes som biskop i Lund. Trots hänvändelser från biskopen i Paderborn samt bannlysning av denne och sedermera också av ärkebiskopen i Hamburg-Bremen bibehöll Ricwal sitt ämbete i Lund. Under dessa omständigheter torde det vara fullt naturligt, att han i sitt personliga motsatsförhållande till Hamburg-Bremen bör ha stött varje inflytande, som kom från engelskt håll.¹

I ett visst motsatsförhållande till Tyskland stod också Sven Estridsen, som gjort allvarliga försök att frigöra den nordiska kyrkoprovin sen från Hamburg-Bremen. Hur Knut den IV förhållit sig i detta avseende, veta vi ingenting bestämt om, men det skulle förvåna, om han inte hade haft samma inställning som sin fader, än mera som de danska konungarna ända från Knut den stores tid hade den allra största personliga anknytning till England i såväl politiska som kulturella frågor.

Det var i hög grad under hela 1000-talet och även längre fram konungen ensam, som torde haft bestämmanderätt även över de rent kyrkliga förhållandena. Detta sammanhänger intimt med det s. k. egenkyrkosystemet, som från Karl den stores tid och fram i högmedeltiden var förhärskande inom framför allt den germanska världen. Det är dessa förhållanden, som bilda bakgrunden för de häftiga investiturstriderna under 1000- och 1100-talen, och som i Danmark avspeglar sig i maktkampen mellan konung och biskop under 1100-talet.

Under hela 1000-talet torde emellertid den danska kyrkan inte ha vuxit sig tillräckligt stark för att kunna med den kanoniska lagens rätt göra sina anspråk gällande. Man torde vid denna tidpunkt för övrigt inte heller ha haft några anspråk åt det hållet utan villigt ställt sig under konungens beskydd. Hans nära nog ensamrätt vid tillsättande av biskop framgår t. ex. av förhållandet 1060 vid den nya stiftsdelningen. Konungens betydelse i detta sammanhang torde med all önskvärd tydlighet framgå av den omständigheten, att Ricwal satt kvar som biskop i Lund, trots att han var exkommunicerad av stiftets primas.²

Denna tradition spåras lika obruten i Knut den IV:s åtgöranden, inte minst i anläggandet av biskopskyrkan i Lund. Att staden under större delen av 1000-talet haft sin största betydelse som köpstad, och att den också som sådan anlagts på kungligt initiativ torde vara fullt klart.³ Det torde inte heller vara en tillfällighet att den av konungen anlagda biskopskyrkan placerades i omedelbar anslutning till kungsgården i staden.⁴

Vid en bedömning av vilka impulser som varit de bestämmande för domkyrkans tillkomst och varifrån de kommit kunna vi sålunda helt inskränka oss till att räkna med de intressen, som personligen företrädades av konungen och hans närmaste

¹ De historiska händelser som här relateras äro, då inget annat anmärks, givna i överensstämmelse med framställningarna hos *Lauritz Weibull*, 1914—17.

² Jmf. även *Koch, H.*, 1936, s. 50 f.

³ *Blomqvist, R.*, 1951.

⁴ Se ovan s. 34.

omgivning. Man äger inga direkta vittnesbörd härom, men indirekt torde man kunna draga vissa slutsatser. Främst ha vi det flera gånger påtalade förhållandet, att han låter en biskop sitta kvar, som står i personligt motsatsförhållande till Hamburg-Bremen, som i sin tur med England envist kämpar om det kyrkliga inflytandet i Norden.⁵

»Knut den helige inaugurerade en ny politik: hans strävan har gått ut på att skapa en stark kungamakt i Danmark, en kungamakt sådan man tänkte sig den ha varit i Harald Gormsens tid och sådan man såg den i Wilhelm Erövrarens England, och i denna sin strävan har han sökt och funnit ett stöd i den samhällsgrupp, som vuxit fram under 1000-talet, i hägn av konungen, och vars styrka låg i dess makt över massorna, prästerskapet.»⁶ I en tolkning av Knut den heliges gåvobrev har Arthur Köcher gjort gällande, att det skulle ha påtagliga anglo-saxiska drag i sin avfattning.⁷ Trots sin i andra avseenden kraftigt avvisande hållning gentemot Köchers tolkning, kan inte heller Lauritz Weibull fränkänna dokumentet anglo-saxiska drag.⁸ Han har vidare påpekat, att sigillet under gåvobrevet visar de största överensstämmelserna med Wilhelm Erövrarens.⁹

Den klerk från Odense, som torde ha författat »Passio S. Kanuti» har av Gertz förmodats vara av anglo-saxisk härkomst.¹⁰ Konung Knut har i samma stad börjat byggandet av en stenkyrka åt Jungfru Maria och S:t Albanus.¹¹ Något senare under 1000-talet, mellan åren 1095 och 1100 anlades ett klostersonfund i Odense med en brödrakoloni från S:ta Maria i Evesham i mellersta England.¹² Traditionen att på de inom såväl förvaltning som kulturellt ledande posterna från begynnelsen ha anglo-saxiska män har med stor sannolikhet fortsatt ännu en tid. Vi kunna här nämna två framträdande personer som Aelnoth, Knut den heliges senare biograf,¹³ och Anketil, en engelsk guldsmed, som under konung Niels uppehöll sig sju år i Danmark och intog ställningen som landets överste myntmästare.¹⁴

Denna påtagligt livliga kontakt med England förefaller kanske egendomlig i betraktande av, att konung Knut synes ha stått i stark rivalitet till Englands dåvarande härskare.¹⁵ I »Passio» nämnes det härnadståg mot England, som Knut tänkte företaga, och som för övrigt synes ha blivit den indirekta orsaken till mordet på honom.¹⁶

⁵ Detta framgår bl. a. med full tydlighet av den framställning, som Adam av Bremen ger av de båda biskoparna Egino och Henrik. Weibull, L., 1914—17, s. 117 ff.

⁶ Weibull, L., 1925, s. 138 f.

⁷ Köcher, A., 1921.

⁸ Weibull, L., 1925. En språkhistorisk undersökning av dokumentet pekar för övrigt på vissa punkter även i samma riktning. Hald, K., 1952.

⁹ Weibull, L., 1925, s. 136 f.

¹⁰ Gertz, M., 1907, s. 65.

¹¹ Ibid., s. 64.

¹² Weibull, L., 1941.

¹³ Lukman, N., 1949.

¹⁴ Blomqvist, R., 1951, s. 242.

¹⁵ Weibull, L., 1925, s. 136.

¹⁶ Gertz, M., 1907, s. 14.

Dessa förhållanden böra emellertid ses mot bakgrunden av den politiska situationen i England under 1080-talet. De normandiska herrarna hade ännu inte varit mer än två decennier i landet och en stark opposition från gammalt anglo-saxiskt håll gjorde sig med all säkerhet gällande.¹⁷ Knut den IV såg i Wilhelm Erövraren ett mönster för sin statsmannagärning men samtidigt vände sig hans politik mot honom; Knut ville befria anglernas folk från en ovärdig träloms tunga ok.¹⁸ Man torde med stor sannolikhet kunna förmoda, att det är från den normandiska regimen som en rad anglo-saxiska kulturpersonligheter under senare delen av 1000-talet flydde inte minst till Danmark, ett land med vilket det gamla England hade varit fast förknippat.

En episod från förhållandena i England vid tiden för brytningen mellan normanderna och anglo-saxarna förtjänar i detta sammanhang att nämnas. En av de abbotar, som var motståndare till den nya regimen, Ealdred av Abingdon, anklagades omkr. år 1069 för att ha konspirerat med danskarna. På hösten samma år kom en dansk flotta under jarlen Osbjörns ledning till Ely, där han mottogs av abboten Thurstan, som i sin tur sedan länge hade stått i förbindelse med det danska kungahuset. När normanderna strax efter stodo i begrepp att bemäktiga sig Peterborough, vände sig en av abbotens närmaste män till danskarna i Ely och bad dem komma för att taga hand om skatterna i klostret, innan normanderna lade beslag på dem.¹⁹

Läget kom ännu några tiotal år framåt att vara spänt mellan normanderna och en del av det gamla Englands prästerskap, vilket också förde till, att några av dem flydde ur landet.²⁰ Vid sekelskiftet har säkert en konsolidering av förhållandena inträtt, sedan den högsta ledningen inom kyrkan allmänt erkänt den anglo-normandiska konstellationen. Att enstaka opposition trots allt levat kvar, kan man dock antaga. Det torde vara i detta sammanhang, vi böra se det ofta citerade brevet från ärkebiskop Anselm i Canterbury till den nyblivne ärkebiskopen i Lund, Ascer. Anselm skriver där bl. a.: »Rogo sanctitatem vestram, quatinus regnum illud vestro sancto studio emundetis ab apostatis, ut nullus alienigena ibi recipiat aliquem ecclesiasticum ordinem: quia illi qui a episcopis suis repelluntur, illuc pergunt et execrabiliter ad diversos ordines sacrantur.»²¹ Lauritz Weibull har ansett, att Anselm med apostaterna här avsett de hamburg-bremensiska skismatiker, som stödde de antigregorianska strävandena.²² Hal Koch menar däremot, att det avses en enda person, nämligen Ricwal.²³ Sedan förhållandena i Danmark efter ärkebiskopsdörets inrättande nu voro i stort sett stadgade, förefaller det

¹⁷ Jmf. n. 19 och 20.

¹⁸ Gertz, *M.*, 1907, s. 14.

¹⁹ Knowles, *D.*, 1949, s. 104 f.

²⁰ *Ibid.*, s. 111.

²¹ *Anselm*, Vol. V, s. 394.

²² *Weibull*, *L.*, 1914—17, s. 139.

²³ *Koch*, *H.*, 1936, s. 68.

som om Anselm i stället skulle ha talat om händelser, som på ett mera konkret sätt rörde hans egna förhållanden. Med hänvisning till det ovan sagda är det därför mera sannolikt, att den engelske ärkebiskopen snarare syftar på de egna landsmän av anglo-saxisk härkomst, som på grund av sina slitningar med normanderna begåvo sig ur landet.

Vi ha sett hur inflytandet från England på skilda områden, inte minst det arkeologiska, under senare hälften av 1000-talet, alltså efter den normandiska erövringen, till övervägande del är anglo-saxiskt och ännu inte anglo-normandiskt. Detta skulle kunna få sin förklaring av denna immigration av anglo-saxiska »intellektuella» undan normanderna i England till Danmark. Den här skisserade kulturpolitiska situationen under 1000-talets senare hälft utgör sålunda ett stöd för de ovan framställda teorierna om och rekonstruktionen av Knut den heliges Laurentiikirka.

Som en sammanfattning av de här vunna resultaten kan sägas, att de litterära vittnesbörden avge entydiga upplysningar om, att konung Knut den IV verkligen byggt en kyrka, i vilken ett kaniksamfund har gjort tjänst, och att denna kyrka har varit i användning fram till 1131. Den måste av denna anledning ha haft ett förhållandevis större format än de kyrkor, i regel av trä, som för övrigt funnos i staden. Det är otänkbart, att man under 40 år och med ett existerande kaniksamfund skulle ha nöjt sig med ett provisorium, som en sådan mindre kyrka skulle ha inneburit. Att så kan ha varit fallet under den första 20-årsperioden från 1060 är en annan sak, eftersom man då ännu inte hade en verklig organisation. En sådan tillkom först på grundval av konung Knuts donation 1085 och hänger intimt samman med uppförandet av själva kyrkobyggnaden.

De arkeologiska vittnesbörden ge entydigt vid handen, att denna kyrka, i överensstämmelse med allmän medeltida byggpraxis, legat innanför murarna till den senare kyrkan, samt att den haft sin östligaste avslutning i höjd med den nya högkyrkans västmur. Den huvudsakliga utsträckningen och planbilden av 1000-talskyrkan har här givits på grundval av en kombination mellan befintliga murrester såväl i jorden som i ett bestämt murparti och ett för medeltiden gängse proportionssystem. En möjlighet finnes dessutom, att vi ha haft att göra med en s. k. östtornskyrka. Den sålunda rekonstruerade kyrkan hänger intimt samman med gammalt anglo-saxiskt byggnadsskick. Betrakta vi slutligen den kulturpolitiska situationen i Danmark vid den aktuella tiden, visar det sig även, att den passar mycket bra in i bilden.

ÄRKEBISKOPSKYRKAN

Som en följd av bl. a. Erik Ejegods bemödanden bekläddes år 1104 biskop Ascer i Lund med palliet, och det danska ärkebiskopsdömet var inrättat.¹ Enligt konungens avsikter kom det i begynnelsen även att omfatta Sverige och Norge. Den betydelse, som Lund därmed fick, förde obönhörligen med sig kravet på en biskopskyrka av annat format och utseende än den, som tidigare hade tjänat biskoparna. För att ekonomiskt stödja ärkebiskopskyrkan tilldelade konungen episkopatet två nya inkomstitlar av stor betydelse. Den ena av dessa inkomster utgjorde fjärdedelen av den s. k. midsommargälden, d. v. s. skatten från staden Lund samt fjärdedelen av vad den kungliga domsrätten i staden avkastade. Den andra inkomstkällan bestod av S:ta Maria kyrka på torget i Lund, som var i konungens ägo, men nu med tillhörande jordegendomar tilldelades prostriet vid domkyrkan.²

När det nya domkyrkobygget igångsattes veta vi inte med bestämdhet, men man kan förmoda, att det skett inte långt efter inrättandet av ärkebiskopsdömet. Desto noggrannare äro vi däremot underrättade om färdigställandet av vissa delar av byggnaden genom de i *Necrologium Lundense*, eller rättare sagt i dettas *Memoriale fratrum*, förda anteckningarna om altarinvigningarna i kyrkan. Sålunda invigdes den 30 juni 1123 huvudaltaret i kryptan,³ den 22 juli 1126 det norra sidoaltaret och den 11 januari 1131 det södra sidoaltaret sammastädes.⁴ Den 1 september 1145 skedde invigningen av huvudaltaret i högkyrkan och samtidigt även av det södra sidoaltaret. Samma dag det följande året, 1146, invigdes slutligen det norra sidoaltaret i högkyrkan.⁵ Därmed upphöra också de dokumentariska under- rättelserna om det fortskridande arbetet vid domkyrkan.

Lunds domkyrkas byggnadshistoria har behandlats av ett flertal forskare, särskilt av Otto Rydbeck. Därför skall här som inledning endast nämnas grunddragen av de delar inom byggnaden, vilka kunna förutsättas från början ha ingått i kyrkan, sådan den gestaltade sig under 1100-talet.

¹ *Weibull, L.*, 1946, s. 173. Uppgifterna om när ärkesätet verkligen inrättades äro synnerligen knapphändiga och *Hal Koch* anser det troligare, att det skett redan omkr. 1100—03, 1936, s. 67.

² *Weibull, L.*, 1946, s. 171.

³ *Necrologium Lundense*, s. 80.

⁴ *Ibid.*, ss. 83, 51.

⁵ *Ibid.*, s. 90 ff.

Före det under slutet av 1800-talet fullständigt nybyggda tornpartiet fanns en förhall flankerad av två torn. Förhallens bredd motsvarade mittskeppets, och tornens i huvudsak sidoskeppens i det basilikala långhuset. Till detta sluter sig i öster ett transept med presbyterium, i öster avslutat av en absid. Mitt på vardera transeptarmarnas östra väggar öppnar sig ett sidokapell med rakt avslutad altavägg. Mellan dessa kapell och presbyteriet befinna sig två sakristior, en på vardera sidan, med ingångar åt presbyteriet. Denna huvudkyrkans grundplan är upprepad i den under såväl transept som presbyterium liggande kryptan.

Mittkvadraten utgör i huvudsak grundmått för hela kyrkan. Den upprepas i transeptarmarna men har i sitt nuvarande skick förkortats i presbyteriet. Mittkvadraten återkommer i var och en av de fyra mittskeppstraveerna, med undantag för en viss oregelbundenhet i den östligaste. De kvadratiske sidoskeppstraveerna ha enligt det bundna systemet en sida, som är hälften av en mittskeppstravés (fig. 14).

Förutom västportalen leda två huvudingångar till långhuset i östra delen av sidoskeppen. Två mindre sidoskeppsingångar ha dessutom funnits i väster. Från vardera transeptarmen leder en dörr mot öster och en annan har i norra transeptets norra vägg lett ut åt Lundagård över den ännu befintliga nedgången till kryptan.

Kyrkans rika ornamentala utsmyckning är i huvudsak koncentrerad till ingångar, muröppningar och absidens exteriör.

Det äldsta partiet av 1100-talskyrkan i Lund, kryptan, har en planform, som i många stycken liknar kryptans i Speyer. Denna likhet såväl som vissa överensstämmelser i den ornamentala utsmyckningen på andra håll inom byggnaden ha i huvudsak varit anledningen till ett sammanställande av de båda kyrkobyggnaderna.⁶ Enligt Otto Rydbeck skulle arbetet efter kryptans fullbordande 1131 närmast ha fortsatt i högkyrkan samt den östligaste traveen av långhuset. Under detta skede skulle bland annat den rika ornamentala skulpturen ha tillkommit, enligt Wrangel och även Rydbeck med närmaste anknytning till Lombardiet,⁷ och enligt Weibull likaså influerat av Lombardiet men förmedlat över Rhenlandet. Senare har också Monica Rydbeck förfäktat Kautzschs ideer, att de lombardiska stenhuggarna skulle ha kommit utom från Speyer även direkt från Mainz, där den skulpturala utsmyckningen skulle ha avbrutits vid just den tid, då man förmodat, att vissa delar av skulpturen tillkommit i Lund.⁸

Dessa äldre delar av kyrkan, fram till och med östligaste långhustraveen, skulle ha varit anlagda för trätak. Därefter skulle en förändring ha inträtt genom att

⁶ Weibull, L., 1906 och därefter Rydbeck, O.

⁸ Rydbeck, M., 1936.

⁷ Wrangel, E., 1910 ff. Rydbeck, O., 1915 ff.

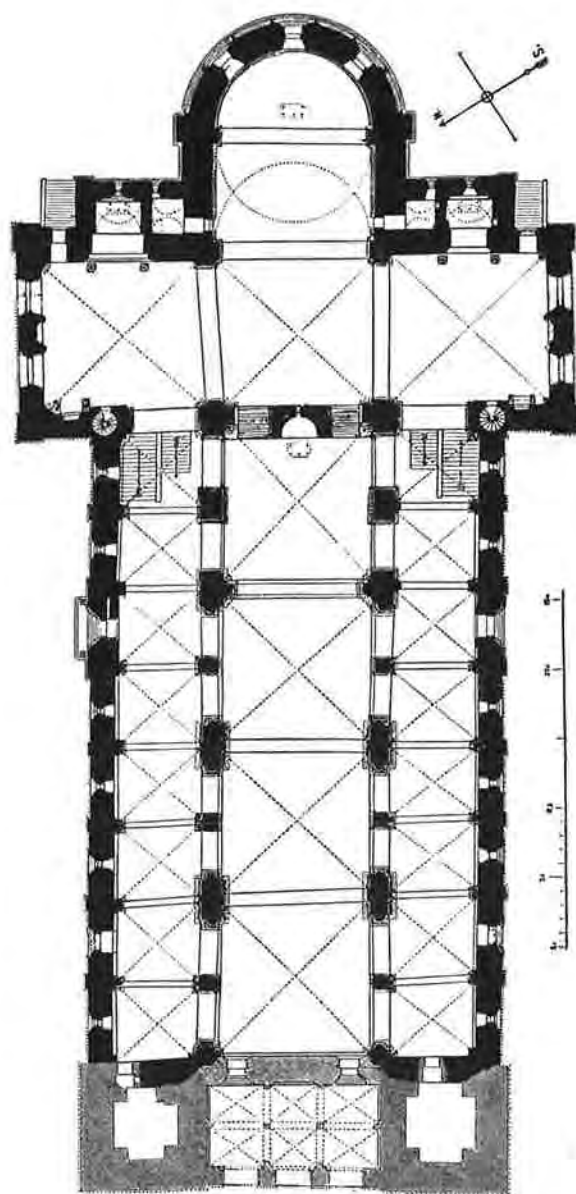

Fig. 14. Plan av Lunds domkyrka omkr. 1200 enligt rekonstruktion av O. Rydbeck. Dock ha inte transept och mitskepp då varit välvda, ej heller torde de nedre delarna av västpartiet varit senare än byggnaden i övrigt. (Efter Rydbeck 1915.)

man i fortsättningen skulle ha slagit valv i hela kyrkan. De redan uppförda partierna skulle ha förändrats i överensstämmelse därmed, samtidigt som långhuset fullbordades, och kor och absid försågos med en ny, tjockare ytterbeklädnad utanpå de tidigare uppförda murarna. Vid invigningen 1145 skulle, enligt Otto Rydbecks åsikt från och med 1923, kyrkan ha stått färdig i sin helhet med undantag av tornpartiet, som ännu inte uppförts. Detta skulle ha byggts först efter århundradets mitt, på grundval av nya influenser.

Detta är i huvudsak den gängse uppfattningen av 1100-talskyrkans byggnadshistoria. Vad beträffar detaljerna i dessa teorier, komma de att var och en behandlas i det följande i samband med den byggnadsarkeologiska utredningen och den ornamentala analysen.

På tal om principerna vid anläggandet av en större kyrka under romansk tid skriver Forsyth: »In all probability an architect of that period preferred to commit his design to masonry, in so far as possible, and to block it out at full size by actually constructing its principal points of reference.»⁹ I denna givna utgångsplan för byggnaden finns redan en viss idé om det fullständiga verket koncipierad. Men samtidigt ge de flesta kyrkobyggnader från denna tid goda exempel på »the Mediaeval builder's tendency to think in terms of flexible principles realistically applied, rather than rigid abstractions arbitrarily maintained».¹⁰ Förändringar av byggnadsplanerna på grund av skilda praktiska anledningar inträdde därför för det mesta under ett större arbetes gång. »Such progressive occupation of a building was typical of the Middle Ages and continued even into the sixteenth century.»¹¹

I fråga om Lunds domkyrka ha vi med hänsyn till de resultat, som vunnits av undersökningen om biskopskyrkan från 1000-talet, tre principiella fakta att taga hänsyn till. För det första har en funktionsduglig kyrka funnits på samma plats, som skulle komma att intagas av den nya. För det andra har denna tidigare kyrka haft sin östligaste avslutning i höjd med den nya kryptans västmur, och för det tredje har den gamla kyrkan inte helt kunnat läggas ned, förrän ett användbart kyrkorum färdigställts i den nya byggnaden. »As usual in such cases», skriver Forsyth om ombyggnaden av S:t Martin i Angers, »the new plan was begun as an eastern extension of the existing structure. This common practice was, of course, due to the necessity of maintaining an unbroken sequence of divine service».¹²

⁹ Forsyth, G. H., 1953, s. 103, n. 125.

¹⁰ *Ibid.*, s. 165, n. 15.

¹¹ *Ibid.*, s. 170, n. 28.

¹² *Ibid.*, s. 67, n. 8.

BYGGNADSARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Kryptan

Den först uppförda delen av 1100-talets Laurentiikirka har utan tvekan varit kryptan. Därom vittna inte minst de tre ytterst värdefulla notiser om altarinvingningarna, som finnas upptecknade i *Memoriale fratrum*; under den 30 juni: »*Dedicatio altaris et cripte beati Laurentii, celebrata a venerabile Ascero eiusdem sancte lundensis ecclesie et omnium danorum primo archiepiscopo, anno incarnationis domini m.^{mo} c.^{mo} xx.^{mo} iii.^o*», under den 22 juli: *Anno incarnationis domini M.C.XXVI. Indictione iii. dedicatum est altare sinistrum in cripta a venerabili ascero Lundensi archiepiscopo*», samt under den 11 januari: *Anno ab incarnatione domini millesimo c^o xxxi^o, indictione viii dedicatum est altare dextrum in cripta*».¹

Utifrån dessa notiser har man antagit, att kryptan i sin helhet stått färdig vid den sista altarinvingningen i det södra kapellet 1131. Den torde dock till vissa delar ha tagits i bruk redan i samband med invigningen av huvudaltaret 1123. Det är att märka, att i samband med denna invigning dedicerats även kryptan som helhet (*Dedicatio altaris et cripte beati Laurentii*), trots att rimligtvis stora delar av densamma ännu inte voro färdigställda.²

Förhållandet mellan den gamla och den nya kyrkan erbjuder en rad viktiga problem, som måste tagas upp var för sig i sitt speciella sammanhang. Det har redan nämnts att man måste räkna med, att man haft den gamla byggnaden till vissa delar funktionsduglig kvar ännu under den tid, då man lagt ut planen för den nya kyrkan. På så sätt kom denna att omsluta den äldre byggnaden. Detta tillvägagångssätt var alltid regel under medeltiden; undantagen äro i allmänhet dikterade av speciella topografiska krav eller andra praktiska hänsyn. Läget av den gamla kyrkan har alltså varit bestämmande för placeringen av den nya. Med hänsyn till att en krypta skulle ingå i den senare, har denna krypta inte kunnat göra intrång på den gamla kyrkan utan måst placeras öster om densamma.³ Då

¹ *Necrologium Lundense*, ss. 80, 83 och 51.

² Detta konstaterande är av icke ringa betydelse, då det gäller ett ställningstagande till hur långt

byggnadsarbetet hade hunnit vid högaltarinvingningen 1145. Jmf. nedan s. 107.

³ Jmf. ovan fig. 8 och nedan fig. 20.

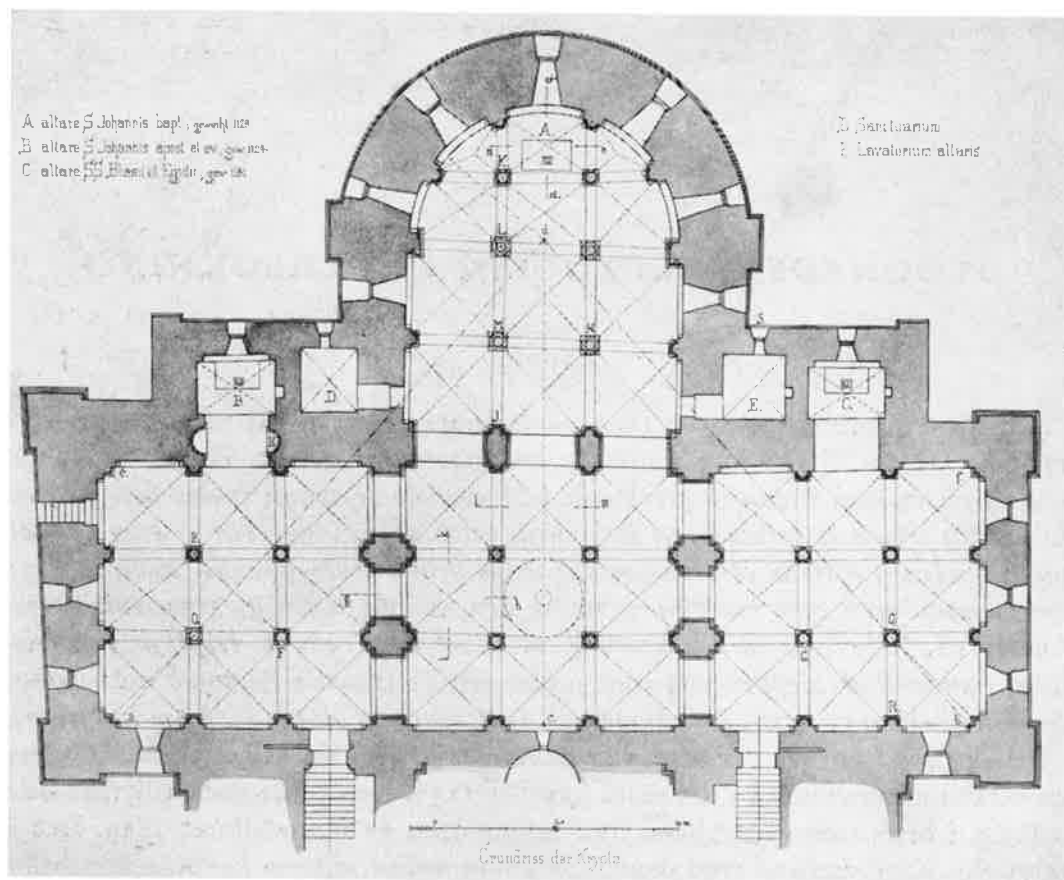

Fig. 15. Lunds domkyrkas krypta. Skala 1 : 300. (Efter Sesselberg.)

en senare byggnad kom att omsluta en tidigare, kom denna senare i de flesta fall att ligga ungefär mitt i den nya. Enligt den rekonstruktion av 1000-talskyrkan i Lund, som här lämnats, visar det sig emellertid, att den äldre kyrkan ligger inom den nyas norra del (fig. 8). Denna omständighet kan ha en rent praktisk förklaring, i det att man kan ha tagit hänsyn till den källa, som från början legat utanför kyrkobyggnaden, men som skulle komma att rymmas inom den nya kyrkans krypta och även få göra tjänst som brunn. Man kan därför antaga, att om den nya kyrkan placerats axiellt i förhållande till den tidigare, skulle brunnen ha intagit ett ofördelaktigt läge i krypttrummet, medan den vid den nuvarande placeringen intager en ytterst gynnsam sådan.⁴

⁴ Vad beträffar brunnen jmf. ovan fig. 2 samt s. 21.

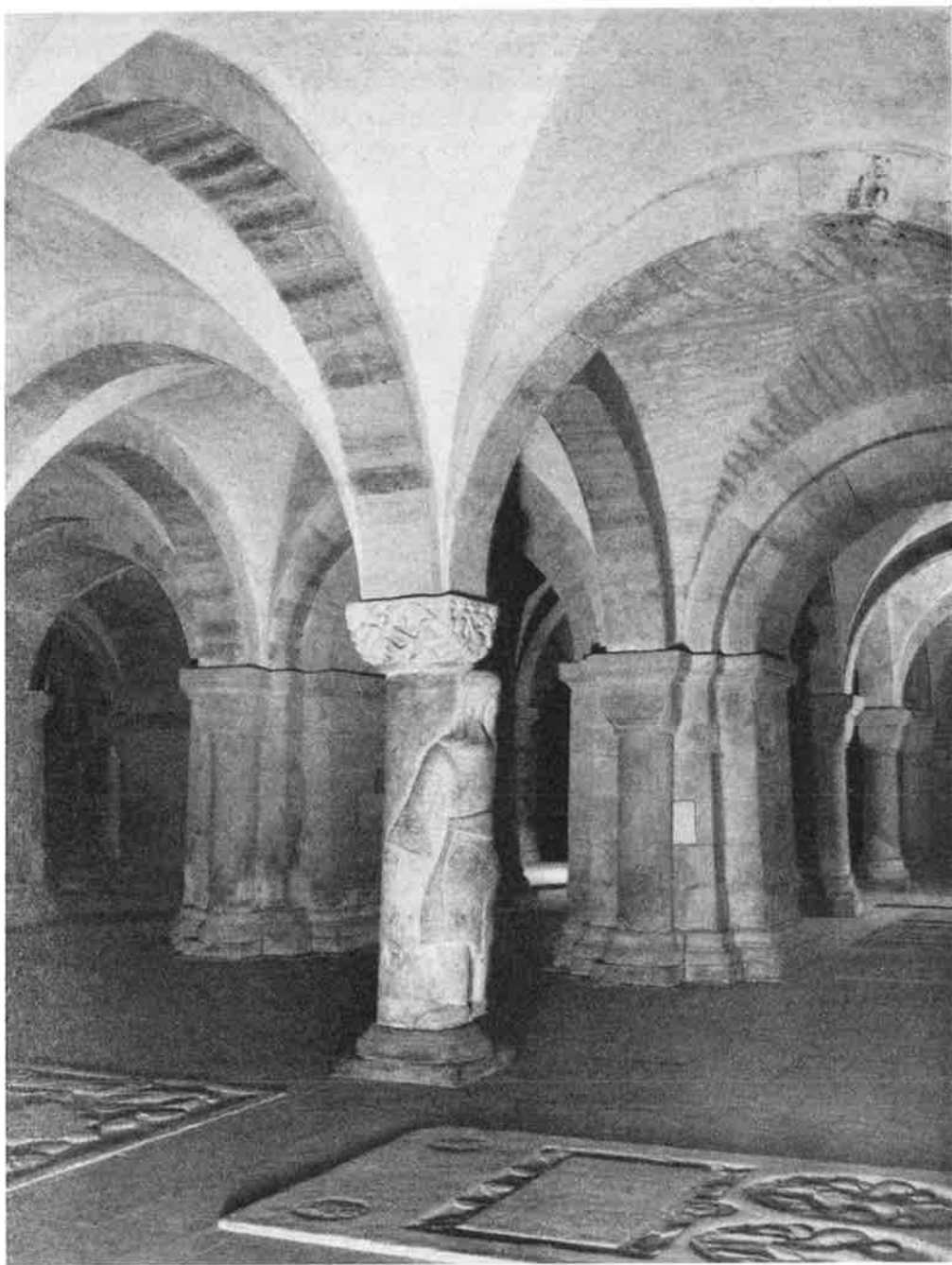

Fig. 16. Lunds domkyrkas krypta; interiör från norra transeptet.

Till sin allmänna plangivning stämmer kryptan överens med högkyrkan. Den är nu som i sitt ursprungliga utförande en hallkrypta med absidavslutat presbyterium, mittkvadrat och två transeptarmar (fig. 15). Till presbyteriets västra del sluter sig i norr och i söder vardera en sakristia och i transeptarmarnas östmur öppnar sig vardera ett kapell; båda företeelserna ha sina direkta motsvarigheter i den övre kyrkan. Mittkvadraten begränsas av två pelarpar, av vilka de nordliga och sydliga i nuvarande skick ha pelare med större bredd än de östliga; tuffstensvalven bäras i övrigt upp av kolonner av skiftande utseende, vilka sinsemellan och med pelarna och murarnas halvkolonner förenas med gördelbågar (fig. 16). Till kryptan leda två nedgångar från den övre kyrkans långhus, en från vardera sidoskeppet, samt en nedgång utifrån i den norra transeptmurens östra del.

Man har i allmänhet antagit, att den gestaltning, som kryptan har i enlighet med denna beskrivning, är den ursprungligt avsedda och utförda. En avvikelse från detta schema har anförts av Erik Lundberg, när han skriver: »Det kan även ifrågasättas huruvida icke kryptan i Lund ursprungligen avsetts för valv utan gördelbågar. Ty medan gördelbågarna över rundpelarna nedåt utspetsats till intet, bibehålla de sin fulla tjocklek över halvkolonnerna å de grova pelarna. Denna brist på enhetlighet i systemet skulle försvinna, om valven, liksom i Quedlinburgs krypta, saknade gördelbågar. Dessutom synes den nuvarande valvbildningen egentligen väl energisk i sin formgivning gentemot de ganska massiva pelarna.»⁵

Lundbergs teori har tillbakavisats av Rydbeck dels genom en hänvisning till liknande gördelbågar i östra delen av södra sidoskeppet och dels till det faktum, att det finns gördelbågar i Speyers krypta.⁶ Vad det första argumentet beträffar, torde dessa gördelbågar i sidoskeppet inte ha varit planerade från början utan tillkommit efter ett skede, då gördelbågar slagits även i kryptan.⁷ Vad hänvisningen till Speyer angår, är en jämförelse inte adekvat. I den tyska kryptan äro nämligen gördelbågarna utspetsade inte endast mot de fristående kolonnerna utan även mot väggarnas halvkolonner, och för övrigt är utformningen här tillkommen genom en senare förändring.⁸

Vid ett närmare studium av kryptan och dess detaljer visar det sig, att en mängd omständigheter tyda på drag, som inte kunna ha uppstått på grund av en gradvis utbyggnad utan som måste ha sin grund i mera genomgripande förändringar av redan till stora delar färdigställda partier. Endast mindre rester av den ursprungliga inre kvaderbeklädnaden finnas kvar på de nedre delarna i kryptans östparti. Den sandsten, som först användes i dessa delar av byggnaden, hade en lerhaltig och sämre kvalitet, än den som senare kom i bruk. Genom fuktigheten på grund av det ständigt insipprande vattnet, en omständighet som framhållits under alla

⁵ Lundberg, E., 1932, s. 28.

⁶ Rydbeck, O., 1942, s. 131.

⁷ Jmf. nedan s. 69 f.

⁸ Röttger, B. H., 1934, s. 164.

Fig. 17. Refflade kolonner från Lunds domkyrkas krypta.

tider,⁹ har denna relativt lösa sandsten förvittrat och redan tidigt måst utbytas på de mest utsatta ställena. För närvarande finner man de äldsta kvadrarna bevarade så gott som endast i de övre delarna kring fönsteröppningarna, då däremot de nedre kvaderskiftena visa sig vara utbytta vid skilda tider. Detta utskiftande av kvadrar har med största sannolikhet delvis ägt rum redan under tidig medeltid, och de medelstora välhuggna och kvalitetsmässigt goda kvadrar, som förekomma på flera ställen i de mellersta regionerna, äro sannolikt att hänföra till både 1100- och 1200-talen. Av denna anledning kan man som vid den nordvästligaste halvkolonnen i prebyteriet finna en kvader med ett stenhuggarmärke.¹⁰ Likaså bör kvadrarna med ovanligt stora dimensioner hänföras till Adam van Dürens restaurering i början av 1500-talet. Slutligen är det inte någon tvekan om vilka stenar, som insatts av Brunius.¹¹

Förutom den av Erik Lundberg påtalade inkongruensen i gördelbågarnas anläggning kan man finna en rad andra särdrag i de arkitekturella elementen. Åtta kolonner äro ornerade genom olika slags reffling (fig. 17). Av dessa äro sex placerade i presbyteriet och en i vardera transeptarmen. Fem av presbyteriets kolonner ha en lägre och bredare bas med helt annan profilering än de andra attiska och mera

⁹ Adam von Düren hade att brottas därmed, liksom senare Brunius (1861, s. 6 f.) och Zettervall; och även senare har problemet med torrläggningen av kryptan varit aktuellt. Rydbeck, O., 1942, s. 169 ff.

¹⁰ Jmf. nedan s. 91.

¹¹ Detta kan konstateras både utifrån kvadrarnas huggning och de av Brunius använda stenhuggarmärken, över vilka vi för övrigt ha bevarad en förteckning.

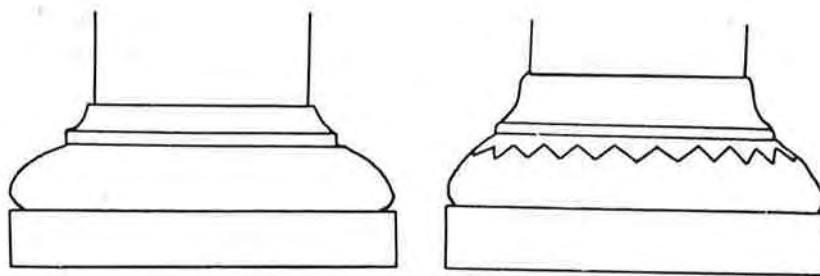

Fig. 18. Kolonnbaser från S:te Trinité i Caen.

allmänromanska. En bas av detta förstnämnda utseende befinner sig för övrigt även under Simsonkolonnen vid norra kryptnedgången (fig. 16).

Förekomsten av denna ovanliga basprofil är i detta sammanhang av stor betydelse. Den kännetecknas av stor bredd och tryckta profiler. Den består i regel, och i Lund alltid, av endast två steg, varav det översta bildar en svag hålkäl, som med ett kort språng övergår i en tryckt vulst. Denna typ skiljer sig markant från den konventionella basprofilen vid 1100-talets början. Den senare är betydligt brantare och består av minst tre steg med en hålkäl mellan en övre mindre och en nedre betydligt kraftigare vulst. Denna typ är i kryptan representerad under samtliga de odekorerade kolonnskäften. Den platta basen däremot har synbarligen ett intimt samband med de ornerade kolonnerna.

Denna ovanliga bastyp har ett alldeles bestämt och till synes även begränsat utbredningsområde. Vi finna den så gott som enbart inom det anglo-normandiska kulturområdet, d. v. s. i Normandie och England från tiden omkring 1100. Så gott som direkta motsvarigheter till lundabaserna återfinnas sålunda i S:te Trinité i Caen (fig. 18), S:t Gabriel i Calvados, i katedralerna i Norwich och Canterbury.¹² Det bör även påpekas, att den ifrågavarande basen även inom detta område i samma kyrkor förekommer tillsammans med den mera konventionella bastypen på samma sätt som i Lund.

Sannolikt ha de refflade kolonnerna aldrig avsetts att fylla hela kryptan utan i huvudsak endast presbyteriet för att utmärka själva altarplatsen.¹³ De två refflade kolonner, som numera äro placerade i vardera transeptarmen, ha sannolikt inte ursprungligen varit avsedda för dessa platser. De kunna i ett första byggnadsskede ha varit placerade vid de båda nedgångarna, på de platser, som nu intagas

¹² Se även t. ex. Blyth Priory från omkr. 1090, *Clapham, A. W.*, 1934, Plate 2.

Helt utanför Kanalområdet synes denna bas förekomma endast i ett par enstaka exemplar under

några av halvkolonnerna till västkryptan i Strassburg, *Kautzsch, R.*, 1944, Taf. 91.

¹³ Så synas de också vara placerade i Klosterrath.

av »Finnkolonnerna». Den bas på vilken »Finn» är placerad kan under alla omständigheter en gång ha avsetts och eventuellt också gjort tjänst under en av de refflade kolonnerna.¹⁴

Kryptans gesimsbildning är i stort sett enhetlig men skiljer sig i ett fall från det allmänna schemat. Den vanliga gesimsen består av en enkel men för rummet harmoniskt formad vulst-hålkäl. På de två pelare, som skilja korskvadraten från presbyteriet, finner man däremot en mera komplicerad gesimsbildning, som för övrigt har sin direkta motsvarighet i den övre kyrkans mittskeppspelare.

Kolonnernas enkla och harmoniskt formade tärningskapitäl äro helt enhetliga. Men vänder man sig till halvkolonnkapitäl, urskiljer man i huvudsak två grundtyper; dels de enkla oornerade, som helt överensstämmer med de fria kolonnkapitäl, och dels en grupp av bl. a. med en tunn repstav ornerade kapitäl. Till dessa kan man också räkna ett med en palmettranka ornerat kapitäl samt de kapitäl, som antingen inte färdigställts i sin ornering eller försetts med vinkelskåror.¹⁵

Det ligger närmast till hands att antaga, att dessa två typer av kapitäl tillhöra två på varandra följande byggnadsskeden. Att så verkligen torde vara fallet, kan man sluta sig till av deras placering. Rimligtvis böra de enkla oornerade kapitäl vara de tidigare. Man återfinner dem i samband med de refflade kolonnerna, då man å andra sidan har det med en växtranka ornerade kapitalet i anslutning till den senare gesimsbildning, som kröner de båda pelarna mellan presbyterium och mittkvadrat.

De förmodade senare halvkolonnkapitäl äro placerade längst åt vänster på såväl den norra som den södra sidan av presbyteriet, utmed norra transeptarmens östra och norra vägg, på södra transeptarmens västra vägg samt på samtliga pelare utom den sydöstligaste. De oornerade kapitäl å andra sidan återfinnas i absiden, i södra transeptets östra och södra vägg samt i det mellersta och norra facket av den västra väggen.

Antager man, att gördelbågarna äro senare inslagna i stora delar av kryptan, ligger det nära till hands att med denna förändring förknippa insättningen av ifrågavarande halvkolonnkapitäl. I det ursprungliga systemet skulle då valven mot murarna ha burits av pilastrar, som sedan kommo att utgöra grund för halvkolonnerna. Nu visar det sig emellertid, att det finns gördelbågar, som bäras av halvkolonner med den här förmodade äldre typen av kapitäl. Dessa befinna sig i södra transeptet och å västra väggens mellanparti. Av detta skulle man kunna sluta, att de första gördelbågarna började slås under det byggnadsskede, då de valv uppfördes till vilka de oornerade halvkolonnkapitäl höra, och som framför

¹⁴ För placeringen jmf. *Wrangel, E.*, 1923, Fig. 134, 135.

¹⁵ Dessa kapitäl äro placerade mot västväggen i södra transeptarmen.

allt befinna sig i södra transeptet. När denna nya välvningsprincip införes, har man emellertid redan uppfört och slagit valv i andra delar av kryptan, som vid denna tidpunkt till vissa delar redan tagits i bruk. Efter fullbordandet av det nya systemet fordrades följaktligen för en enhetlig rumsbildning, att gördelbågar insattes även under de valv, som tidigare varit slagna utan sådana. Det skulle vara i samband med denna sekundära insättning av gördelbågar mellan vissa kolonner och murarnas stöd, som den senare typen av kapital kommit till användning. I samband därmed synas även bågar mellan de stora pelarparen i norr och söder ha förstärkts med gördelbågar; detta dels för att få en med de nya gördelbågarna överensstämmande horisontal och dels kanske som förstärkning med hänsyn till byggnadsdelarna i den övre kyrkan.

Erik Lundberg har ansett, att kryptans äldsta absid haft ett annat utseende än den nuvarande. Han menar, att den skulle varit trängre.¹⁶ Trots svårigheten att konstatera den iakttagelse som han gjort, att det finns en skarv i kryptan mellan presbyterium och absid, kan man med hjälp av andra omständigheter våga sig på en rekonstruktion av ett äldre skede i absidens utformning.

Det viktigaste vittnesbördet härvidlag är den upptäckt av en äldre smalare presbyteriemur, som Zettervall gjort.¹⁷ Det gamla yttre murlivet skulle enligt dessa iakttagelser ha legat 80 cm innanför det nuvarande. Följden av detta skulle enligt Rydbeck ha varit, att absiden skulle haft en mindre tjocklek och sedermera under slutet av byggnadsskedet omklänts i samband med förtjockningen av prebyteriemurarna.¹⁸ Ingenting motsäger i princip ett sådant antagande, men med hänsyn till den förmodade förändringen av valvsystemet i kryptan, och framför allt med hänvisning till den i förhållande till den nuvarande absiden divergerande absidgrunden (fig. 2),¹⁹ ligger en annan förklaring närmare till hands.

I den romanska västeuropeiska kyrkobyggnaden är presbyteriet i transeptkyrkorna fram till och med början av 1100-talet utformat på så sätt, att där kvadraten ligger till grund för rumsutformningen presbyteriekvadraten blir orörd även i öster, och absiden med en mindre bredd än presbyteriets kvadrat lägges mot dess östra vägg.²⁰ På samma sätt torde den tidigaste absiden i Lund ha varit utformad, d. v. s. presbyteriekvadraten har inte som nu krökts till en absid redan vid den nuvarande tribunågens höjd utan fortsatt obruten ännu en valvtravé åt öster. Mot den ursprungliga tribunågen har lagts en absid, som var smalare än själva kvadratens sida. Grunden till denna tidigare absid skulle följaktligen i sidled vara smalare än den senare, samtidigt som den skulle ha sträckt sig omkr. två

¹⁶ Lundberg, E., 1932, s. 33.

¹⁷ Rydbeck, O., 1923, s. 30.

¹⁸ *Ibid.*, s. 32.

¹⁹ Rydbeck, O., 1942, Fig. 38. Denna grundmur

har av Rydbeck tytts som tillhörig 1000-talskyrkan.

²⁰ De två radierande grunderna, som utgå från absidgrunden ha säkerligen burit stödpelare för den tidigaste absidmuren.

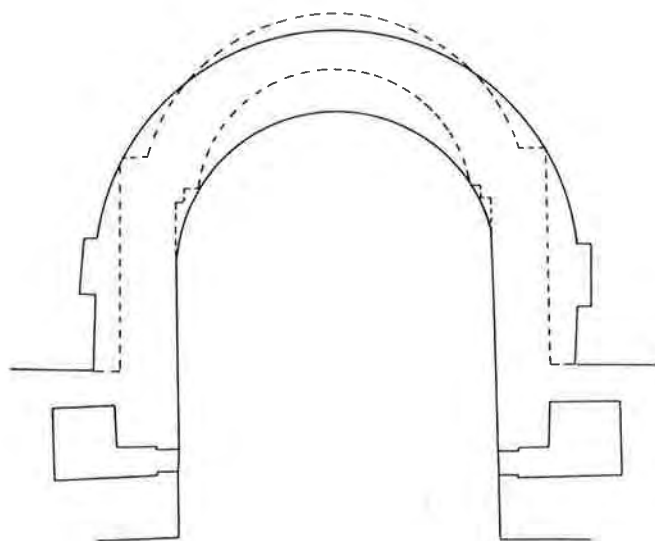

Fig. 19. Rekonstruktion av förhållandet mellan de två på varandra följande absidsträckningarna i 1100-talskyrkan; den streckade från det första byggnadsskedet.

meter längre åt öster. Dessa fenomen kan man studera på den undre absidgrund, som 1941 undersöktes av Otto Rydbeck (fig. 2).²¹

Det bör även påpekas, att den förändring, som enligt denna teori senare under 1100-talet skulle ha skett, och varigenom absiden helt förändrades, hade till följd en exteriörbildning, som i romansk tid uppträder tidigast vid mitten av 1100-talet, och som har fått sina mest kända exponenter i Kölns högromanska kyrkobyggnader.²² Även av denna anledning är det högst osannolikt, att den nuvarande planen för Lunds domkyrkas presbyterium och absid är den ursprungliga från 1100-talets början (fig. 19).

Antaga vi att presbyteriet och absiden i kryptans första utformning har haft den plangivning, som ovan rekonstruerats, måste vi också förutsätta, att denna del av byggnaden i detta skick fullbordats som funktionsduglig till invigningen av huvudaltaret 1123. De här slagna valven skulle då inte ha vilat på gördelbågar utan upptagits av mot muren lagda pilastrar. År 1126 bör också större delen av den norra transeptarmen ha varit fullbordad enligt samma system, som använts i presbyteriet. Men någon gång efter detta datum har en förändring inträtt, i det att man beslutat sig för att slå valv med gördelbågar. Som ovan visats synes också valven i södra transeptarmen från första början ha tillkommit i samband

²¹ Se t. ex. det rikhaltiga planmaterialet hos *Lehmann, E.*, 1938.

²² *Meyer-Barkhausen, W.*, 1952.

med gördelbågar. Men samtidigt som man fullbordade södra transeptet, som enligt altarinvgningen torde ha stått färdigt 1131, har man börjat förändra utformningen av absiden. Detta kan ha tillgått så, att man förstärkt presbyteriemurarna och till en början givit åtminstone absidens inre murliv samma bredd som presbyteriekvadraten, som därigenom förkortades åt öster och förvandlades till en rektangel. I överensstämmelse med förhållandet i södra transeptet slog man också de nya valven i absiden med gördelbågar, vilket stämmer överens med de ovan gjorda iakttagelserna rörande de skilda kapitältyperna. Det bör i detta sammanhang anmärkas, att ett genomgående och harmoniskt avstånd mellan presbyteriekvadratens kolonner skulle ha varit exakt gällande i enlighet med den tidigaste planbilden, men förändrats genom den nya absiden, så att avståndet mellan de två östligaste kolonnparen nedkortades.

Synbarligen har fullbordandet av kryptan försiggått i skilda etapper. Efter den sista altarinvgningen 1131 bör kryptan som helhet ha varit färdig. Som en följd härav har man blivit tvungen att i de först uppförda delarna med kryssvalv utan gördelbågar sekundärt sätta in sådana i anslutning till de först uppförda valven. Det är också på de platser, där denna förändring skulle ha företagits som man återfinner halvtärningkapitälerna av den senare typen. I samband härmed skulle också de nordliga och sydliga pelarparen förstärkts, samt slutligen pelarna mellan korskvadrat och presbyterium genom tillsatsen av halvkolonnerna förändrats och försetts med en ny gesims av samma modell, som redan hade börjat komma till användning i den övre kyrkan.

Vilka nedgångar, som från begynnelsen använts till kryptan, kan vara svårt att bestämma. Troligt är emellertid att den södra nedgången från sidoskeppet redan från begynnelsen i någon form varit i bruk. Så har däremot med största sannolikhet inte varit fallet med den norra, som förmodligen upptagits ganska sent, i varje fall efter färdigställandet av hela kryptan. På den plats där denna nedgång är belägen, har sannolikt ursprungligen funnits en del av östmuren till 1000-talskyrkan (fig. 20). Detta murparti har fått stå kvar i varje fall intill 1131, då man torde ha börjat riva den äldre kyrkan. Först efter detta datum har man kunnat börja inarbeta de gamla murresterna här i den nya kryptmuren och så småningom genombryta densamma. Att detta verkligen är den sista etappen i kryptans byggnadshistoria framgår med full tydlighet bl. a. därav, att omedelbart inom nedgången till höger är den stora murpilasterna här, och endast här i hela kryptan, försedd med en kymatiegesims av det slag, som kom till användning i de senare delarna av den övre kyrkan (fig. 63).²³ För övrigt är det sannolikt, att en äldre murrest stått kvar mellan denna pilaster och den närmaste pelaren in i det sista. Oregelbundenheterna på den fristående pelarens västra sida tyda härpå

²³ Se nedan s. 129.

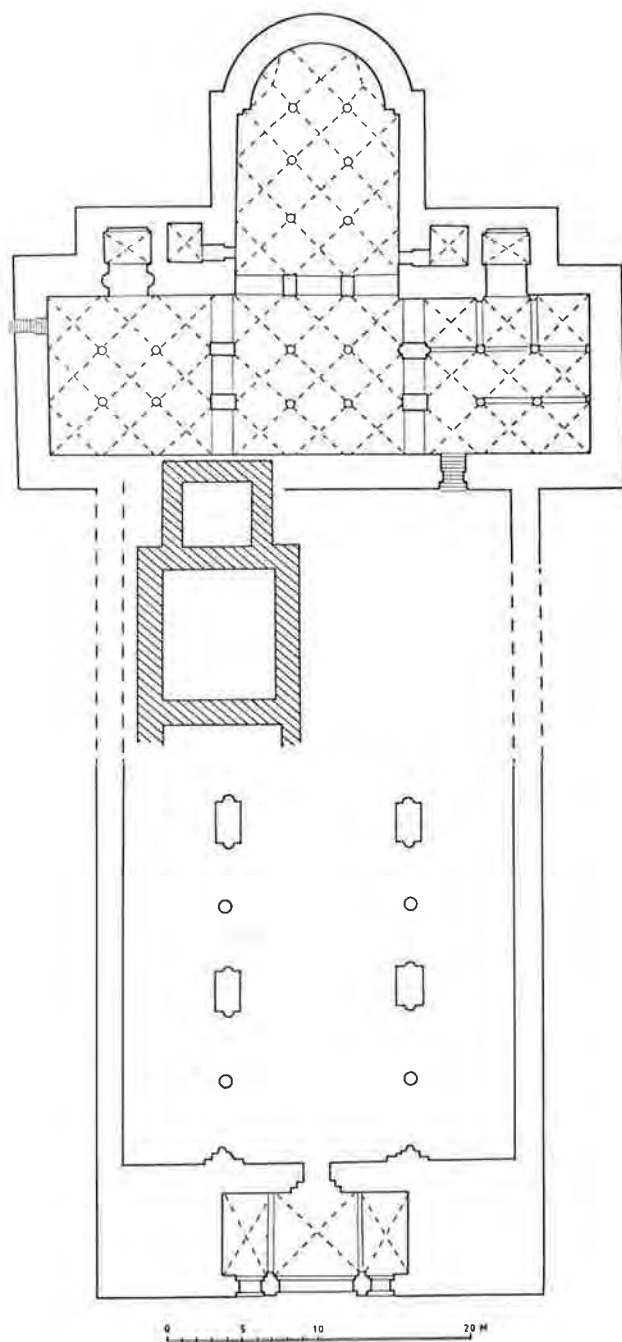

Fig. 20. Rekonstruktion av Lunds domkyrka omkr. 1130. Planen avser att visa, vad som utförts under det första byggnadsskedet, medan den östliga hälften av 1000-talskyrkan ännu låg kvar inom den nya kyrkans långhus. Förutom kryptan och delar av högkyrkans murar torde vid denna tidpunkt ha uppförts de nedre delarna av västpartiet samt de västligaste mittskeppspelarna.

(fig. 16). Man skulle här under ombyggnadsarbetet ha kunnat bevara en stödpelare, som avsträvat 1000-talskyrkans östvägg, i varje fall under byggnadsarbetet.

Det kan vara med anledning av att man inte från väster kunde komma ned i kryptans norra transeptarm, som man redan från början tagit upp den nedgång, som ännu finns bevarad i norra väggen. I söder saknar den motsvarighet, eftersom den aldrig har behövts där, då man haft fri tillgång från väster i denna del.

Bortsett från de båda »Finnkolonnerna» äro dekorativa element sparsamt förekommande inom kryptan. Men vad som finns är dock av det största intresse för belysning av den arkitektoniska rekonstruktion, som ovan gjorts. Det har redan nämnts, att vissa av halvkolonnkapitälerna äro försedda med repstav, vidare att ett kapitäl är ornerat med en palmettranka, samt att det bland de för övrigt odekorerade gesimserna invid norra nedgången befinner sig en kymatiegesims. Dessa skilda element måste intimt hänga samman med motsvarande ornamentik i den övre kyrkan, och kan få sin förklaring först sedan dessa senare bestämts. En sak torde dock redan vara klar, nämligen att dessa dekorativa element inte hänga samman med det första skedet av kryptans gestaltning. De synas få sin naturliga förklaring med hänsyn till placeringen i anslutning till den på andra grunder stödda rekonstruktionen av de olika faserna i kryptans tillkomst. Till denna grupp av ornamentik hör för övrigt även en figur, som tidigare icke har beaktats, nämligen ett på en kvader ristat djur av det slag, som senare förekommer i de övre delarna av kyrkan. Den sten på vilken denna figur återfinnes, utgör en av kvadrarna till gördelbågen mellan de östligaste kolonnerna i mittkvadraten. Ingenting tyder på, att denna sten skulle ha insatts senare än vid gördelbågens tillkomst, vilket talar för, att gördelbågen, i överensstämmelse med vad som ovan sagts, tillkommit först sedan det nya byggnadsskede inträtt, som i överkyrkan för med sig en del av ornamentiken.

Från såväl de nu nämnda dekorativa och figurala elementen som från huvudparten av kyrkans övriga skulptur skilja sig helt några i kryptan befintliga ornament.²⁴ Det norra kapellet är i vissa avseenden annorlunda gestaltat än det motsvarande i söder.²⁵ Framför allt kännetecknas skillnaden av de båda i norra kapellet befintliga nischerna, som sakna motsvarighet i söder. De ha med största sannolikhet utgjort sittnisher (sedile).²⁶ Den norra av dessa båda nischer är helt odekorerad. Den södra däremot flankeras i sitt höjd av två lejonhuvuden, som i sitt

²⁴ Jmf. dock vad som nedan s. 102 f. säges om tornkapitälerna.

²⁵ Rydbeck, O., 1923, s. 60 f.

²⁶ Jmf. S. Salvatore i Abbadia, Thümmler, H., 1939, Fig. 199. Att de äro två i stället för tre samt

befinna sig på vardera sidan om altaret och inte båda på epistelsidan torde vara beroende av att rummets begränsning arkitektoniskt inte tillåtit något annat.

stilisiska utförande sakna motsvarigheter inom kyrkans övriga skulptur (fig. 21). Den trubbiga nosen och de i karvsnittaktigt maner utförda detaljerna svara emellertid mot det utförande, som man ständigt återfinner i den anglo-normandiska portalskulpturens djurhuvuden (fig. 22).²⁷ En del av bägstenarna kring nischen

²⁷ Se t. ex. Romsey Abbey från omkr. 1125, *Prior and Gardner*, 1912, s. 170.

Fig. 21. Norra nischen i norra kryptkapellet med djurhuvuden och kryssornering efter anglo-normandiskt mönster. (Efter Rydbeck 1923.)

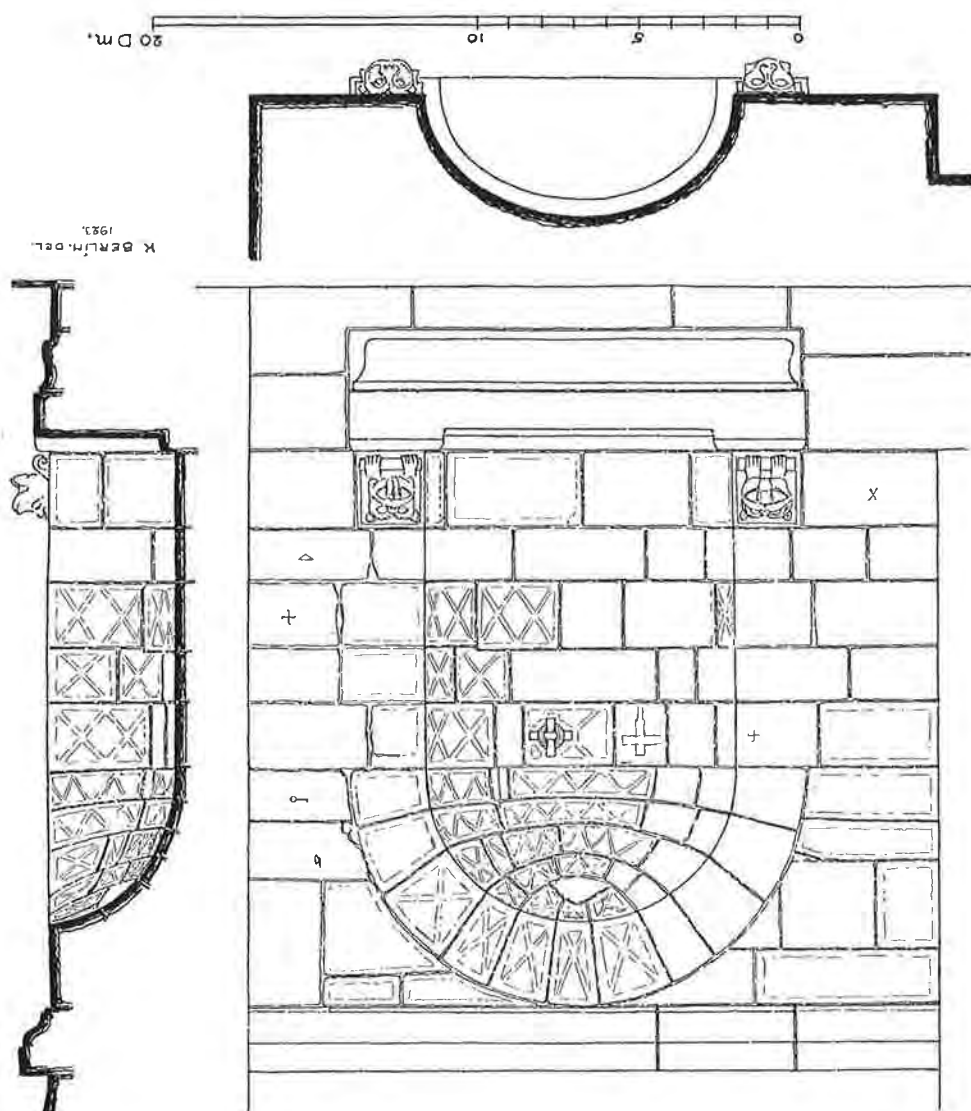

Fig. 22. Konsolskulptur från S:te Trinité i Caen. (Efter Ruprich-Robert.)

och vissa av stenarna i densamma äro dessutom ornerade med svagt huggna krysslinjer. Om orneringen var avsedd att stanna vid denna svaga antydning eller skulle fullföljas mera reliefmässigt, spelar i sammanhanget ingen större roll. Vi ha i dessa ornament, liksom i de inmurade fragment som befinna sig i norra sakristians norra vägg (fig. 23), klara bevis för typiskt anglo-normandiska ornamentsdetaljer.²⁸

Liknande skulpturer återkomma inte vidare vare sig i kryptan eller i högkyrkan, de avlösas av en helt annan ornamentik, men ha med sin klara anknytning till de äldsta byggnadsdelarna av 1100-talskyrkan givit en anvisning om ett alldeles bestämt inflytande för detta första skede.

När det gäller planbildningen i Lunds domkyrkas krypta kan det vara svårt att påvisa eventuella förebilder, dels på grund av att typen som sådan kan vara av konventionell romansk karaktär, och dels därigenom att den ursprungliga planbildningen redan tidigt kan ha genomgått sådana förändringar, att den i en slutgiltig utformning mera kommit att överensstämma med andra konventionella planer.

Den grundplan, som gemensamt kännetecknar Lunds domkyrkas krypta och högkyrka, har jämförts med och som direkt förebild ansetts ha haft planbildningen av östpartiet hos domen i Speyer. Överensstämmelserna äro emellertid inte så stora, som man har velat göra gällande. Gemensamt är det konventionella kvadratsystemet, men inte mycket mera. Men väl så väsentligt är den skiljaktiga utformningen av transeptens östmurar. I Speyer bilda de där placerade kapellen halvcirkelformiga utsparningar i murverket, och mellan dessa och presbyteriet befinna sig kraftiga trappsteg. I Lund äro kapellen regelrätta rumsbildningar med en karakteristisk rak östvägg. I liv med denna senare följa mot koret de båda sakristior, som synbarligen aldrig varit avsedda att utgöra förstadier till trappstegen. Skillnaderna äro markanta, och då man vill försöka peka på motsvarigheter, måste man hålla dessa sistnämnda karakteristika i minnet, inte minst av den anledningen, att de tillhöra en ytterst sällsynt planbildningstyp. Ewert Wrangel har också understrukt det unika i denna utformning, vartill han inte har kunnat konstatera några motsvarigheter.²⁹

Endast en så gott som identisk motsvarighet härtill synes numera vara bevarad, nämligen i kryptplanen till kyrkan S:t Hermès i Renaix (Ronse) i södra Belgien (fig. 24). Kyrkan började förmodligen uppföras under slutet av 1000-talet och invigdes 1129. Under framför allt 1500-talet genomgick den en genomgripande

²⁸ Hutton, G., 1952, Fig. 40, 72.

²⁹ Wrangel, E., 1923, s. 327.

Fig. 23. Kryssornament på kvader i norra sakristian i Lunds domkyrkas krypta.

förändring och utbyggnad, som bland annat förde med sig en avsevärd förlängning av kor och presbyterium åt öster.³⁰ I analogi med de mellan presbyterium och transept belägna trapptornen hos andra kyrkor, förmodar Rolland, att sakristierna i S:t Hermès en gång skulle ha varit delar av sådana. Det finns emellertid inga arkeologiska belägg härför, och den i övrigt fullständiga överensstämmelsen med Lund talar snarare för, att de från begynnelsen avsetts att ha haft samma funktion som här.

Bortsett från den exakta överensstämmelse, som föreligger i det påtalade fallet, äro de rakt avslutade kvadratiske transeptkapellen en företeelse, som uppträder framför allt i Flandern och Maasområdet.³¹ Ett inskjutande av en sig mot presbyteriet öppnande sakristia i liv med kapellet förekommer bland dessa kyrkor dessutom i Xhignesse.³²

Sydengland, Normandie, Flandern och angränsande områden av Maaslandet och Sydholland tillhöra vid denna tid ett konstgeografiskt område och ha nära förbindelser och anknytningar sinsemellan.³³ Som ovan i annat sammanhang visats,³⁴ och

³⁰ Ruttiens, J. et Serrure, E., 1878—79; Rolland, P., 1941, s. 139.

³¹ Kubach, H. E., 1953.

³² *Ibid.*, Fig. 40—41.

³³ Det förekom en livlig växelverkan mellan givande och tagande i förhållandet mellan England, Normandie och Flandern. I Flandern var vid denna tid Tournai ett viktigt centrum, varifrån framför allt den svarta kalkstenen exporterades till de nämnda

områdena, men framför allt till England. Denna export skedde inte endast i form av råvara utan även som färdiga produkter, då framför allt dopfuntar. Rolland, P., 1924; Dens., 1930. För de från slutet av 1000-talet allt livligare förbindelserna mellan England och Flandern se Grierson, Ph., 1941, Toll, J. M., 1921; och för det nyväckta intresset för dessa problem Zarnecki, G., 1955.

³⁴ Ovan s. 41.

nedan ytterligare skall behandlas,³⁵ var enligt gammal tradition Danmark nära förknippat med Kanalområdet. Det är därför inte underligt, att vi finna även starka arkeologiska anknytningar åt detta håll vad beträffar det äldsta skedet i ärkebiskopskyrkans byggnadshistoria. Svårigheterna att komma åt de gemensamma dragen bestå emellertid däri, att vi på intet sätt finna en slaviskt övertagen helhetsbild, utan vi återfinna en rad karakteristiska element från skilda delar av samma intresseområde.

Vi böra i detta sammanhang även nämna de refflade kolonnerna. Detta i synnerhet som de i de västeuropeiska kryptorna tidigast synas uppträda just inom Kanalområdet. Tidigast ligger i detta sammanhang Peterskyrkans krypta i Utrecht, som skall vara invigd redan 1048.³⁶ Man har framhållit det intima sambandet mellan kolonnerna i denna kyrka och dem i såväl Canterbury som Lund.³⁷

De refflade kolonnerna i kryptan till den mycket omskrivna kyrkan i Klosterath (Rolduc) ha redan varit på tal. Det speciella arkitektursystem, som man finner i denna kyrka, och som i vissa avseenden är av lombardiskt ursprung, har i och för sig stort intresse som tecken på de varandra korsande impulserna av skilda slag inom ett område.³⁸

Vad som i detta sammanhang är viktigt, är att kryptan i Klosterrath i sin tidigaste utformning och med de refflade kolonnerna stod färdig för invigning 1108,³⁹ och att denna del av byggnaden påbörjats och utförts av Ailbertus från Tournai.⁴⁰ Denne Ailbertus hade redan tidigare föranstaltat byggandet av en kyrka i Tournai och en annan i dess närhet.⁴¹ Vi se alltså, att just det drag i Klosterrath, som har ett intimt samband med kryptan i Lund dokumentariskt kan härledas från samma område, som för samtliga i Lund befintliga detaljer i den rekonstruerade första kryptan har tjänat som impulsgivande.⁴²

Vi finna också en mycket nära överensstämmelse i tid mellan de här berörda monumenten. År 1108 inviges kryptan i Klosterrath, på 1110-talet uppföres eller ombygges kryptan i Canterbury,⁴³ och 1123 äger den första altarinvigningen i kryptan i Lund rum. Därtill kan läggas, att S:t Hermès i Renaix inviges 1129.

Omläggningen av presbyteriets och absidens planbild, som ovan rekonstruerats, har satts i samband med dels en förändring av valvsystemet, som medförde gördelbågar, och dels de första spåren av en rikare ornamental utsmyckning. Denna

³⁵ Nedan s. 199.

³⁶ Vermeulen, F. A. J., 1928, Pl. 43.

³⁷ Labouchere, G. C., 1941, s. 142.

³⁸ Förutom den inte helt tillförlitliga, men här som materialpublikation citerade Diepen, H. A., 1926 bör från senare år nämnas Everts, P. S., 1949,

Timmers, J. J. M., 1953 och Verdier, Ph., 1950.

³⁹ Everts, P. S., 1949, s. 99.

⁴⁰ Lehmann-Brockhaus, O., 1938, s. 143 Nr. 689.

⁴¹ Rolland, P., 1924, s. 181.

⁴² Renaix ligger endast 20 km från Tournai.

⁴³ Boase, T. S. R., 1953, s. 32.

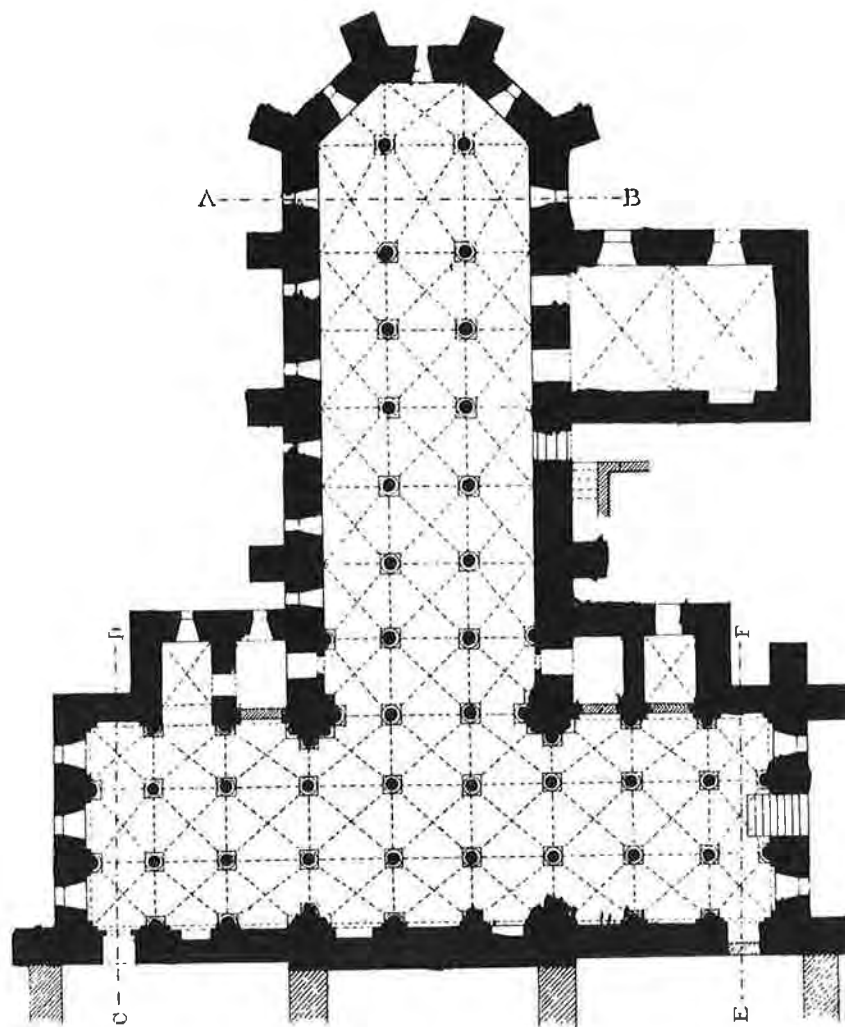

Fig. 24. Plan av kryptan till kyrkan Saint-Hermès i Renaix, Flandern. Presbyteriet är förlängt åt öster under 1500-talet. Skala 1 : 300. (Efter Ruttiens et Serrure.)

hänger säkerligen samman med ett comasco-lombardiskt inflytande. Var och vid vilken tidpunkt detta först kommer till uttryck i den övre kyrkan skall utredas i ett följande sammanhang. Först när den undersökningen är redovisad, kan man göra ett försök till datering av de förändringar, som kunna iakttagas i kryptplanen. Det bör dock redan nu påpekas att den förkortning av presbyteriets plan till en rektangulär form, som åstadkoms genom förändringen, pekar på en ny planförebild. Vid tiden omkr. 1100 är bland de västeuropeiska transeptkyrkorna

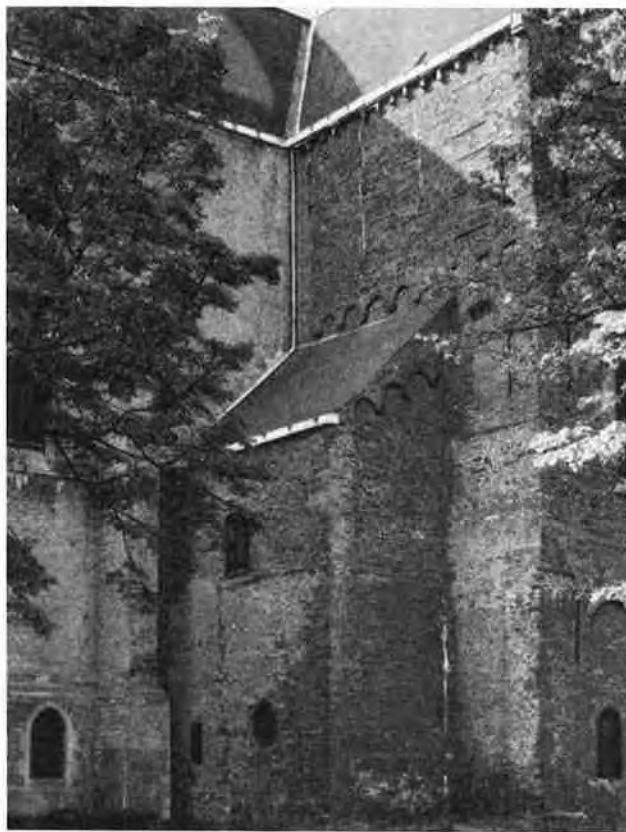

Fig. 25. Saint-Hermès i Renaix; hörnet mellan norra transeptet och presbyteriet med utbyggnaden för kapell och sakristia.

den kvadratiske planformen förhärskande i presbyteriet.⁴⁴ Den rektangulära planen med en absid, som upptager hela östväggens bredd, finner vi däremot i S:t Michele i Pavia.⁴⁵ Från detta håll synes också samtidigt det skulpturala inflytande kunna härledas, som förutom de enstaka fragmenten i kryptan först börjar göra sig gällande vid högkyrkans södra transeptkapell.⁴⁶

Långhuset

Mittskeppets arkadsystem i Lunds domkyrka sådant det i dag framträder i sin helhet, och sådant det före Zettervalls restaurering tedde sig i de tre västligaste

⁴⁴ Speyers planbild är i detta hänseende inget undantag. Det rektangulära intryck, som planbilden ger, beror på en förskjutning av innermurarna. Rött-

ger, *B. H.*, 1934, Taf. II.

⁴⁵ Porter, *Kingsley*, 1917, Plate 172.

⁴⁶ Se nedan s. 126.

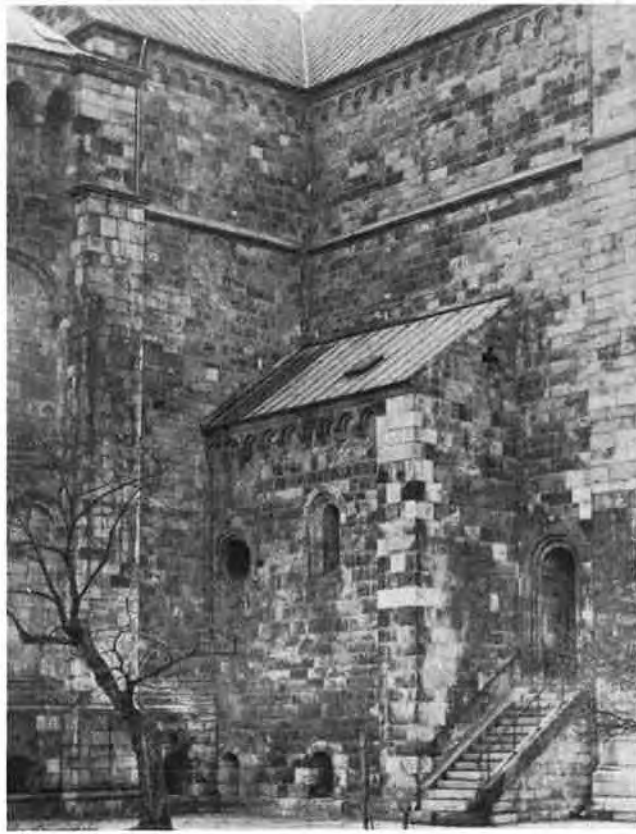

Fig. 26. Lunds domkyrka; hörnet mellan norra transeptet och presbyteriet med utbyggnaden för kapell och sakristia.

traveerna är synnerligen karakteristiskt och ovanligt med sina breda huvudpelare förbundna med principalbågar och däremellan ett dubbelbågigt fält buret av en bipelare (fig. 27). Det har jämförts med det s. k. Echternachsystemet.¹ Denna jämförelse är dock inte helt adekvat, eftersom det rytmiska system som kommer till synes i Echternach visserligen präglas av kombinationen mellan principal- och sekundärbågar, men saknar de mäktiga huvudpelare, som i Lund utgöra ett särskiljande kännetecken, och som tyder på, att man ursprungligen avsett en annan funktion för arkadsystemet, än den det senare kom att få.

En analys av lundsystemet för att förklara dess avsedda funktion har utförts av Erik Lundberg. Inledningsvis skriver han följande: »Det har sålunda alltid förefallit mig egendomligt, att det äldsta skedet i den nuvarande kyrkan, nämligen

¹ *Wrangel, E.*, 1923, s. 174.

det som omfattar kryptans uppförande, i stilistiskt avseende står så nära ett av de enligt vedertagen åsikt yngsta, långhusets arkader i deras västliga delar. Å ömse håll finna vi tärningskapitäl med synnerligen närbesläktade former samt även i övrigt en pelarbildning, som i sin enkelt kraftfulla form är av alldeles samma anda . . . Härstamma icke rentav de nuvarande långhusarkaderna till stora delar från detta äldsta ombyggnadsskede (från Knut den heliges kyrka till 1100-talskyrkan), och äro de sålunda icke att betrakta såsom samtidiga med kryptan? Om detta vore riktigt skulle sålunda icke blott kryptan utan även delar av långhuset vara byggda under 1100-talets första decennier.»² Som sammanfattning av sin rekonstruktion av det äldsta långhussystemet säger Erik Lundberg vidare: »De väldiga huvudpelarna giva vid handen, att man från början inrättat sig för valv både i mittskepp och sidoskepp. Men man har ej såsom i Speyer lagt halvkolonner framför pelarfronterna mot de olika skeppen utan har nöjt sig med att i stället ge halvkolonner inåt arkaden. Detta tyder på, att man från början tänkt sig en lättare bipelarkonstruktion (kolonner svarande mot huvudpelarnas halvkolonner). Och pelarbildningen ger dessutom en antydning om att man avsett enkla, släta och massiva valv, utan gördel- eller sköldbågar samt med raka hjässlinjer . . . Det långhussystem, som sålunda här tänktes tillämpat och till vissa delar utfördes, vann sedermera rik tillämpning i Tyskland, ja, erhöll där i olika variationer kanonisk giltighet för välvda långhusanläggningar. Men vid tidpunkten ifråga, 1100-talets första decennier, var systemet ännu ej fullt utbildat, utan Lund utgör efter Speyers fördöme ett av de allra första exemplen.»³

Med utgångspunkt från Erik Lundbergs iakttagelser och rekonstruktion samt nyare undersökningar tror jag emellertid, att man ytterligare skulle kunna precisera inte blott karaktären hos utan även förebilderna för det lundensiska långhussystemet. Den fundamentala utgångspunkten härvidlag är belägenheten av 1000-talets kyrka inom den nya byggnaden. Den gamla kyrkans östra hälft torde otvivelaktigt ha legat kvar på sin plats fram till 1131, d. v. s. medan man samtidigt med kryptan var i färd med uppförandet av de nedre murpartierna av långhusets västra delar (fig. 20). Men enligt den här givna rekonstruktionen av 1000-talskyrkan skulle även de östligaste delarna av södra sidoskeppet från början varit fria för nybyggnad. Spår av ett äldsta, ej utfört system skulle man därför kunna tänka sig vara kvar inte endast i långhusets västligaste del utan även på platsen för södra sidoskeppets anslutning till transeptet. Nu visar det sig, att så verkligen också är fallet.

I södra sidoskeppets östligaste travé befinner sig i anslutning till transeptmuren en kolonn med tärningskapitäl som bärare av den sydöstra valvsvickeln. Något motsvarande valvstöd förekommer inte på något annat ställe i långhuset. Ryd-

² Lundberg, E., 1932, s. 18.

³ Lundberg, E., 1940, s. 222 f.

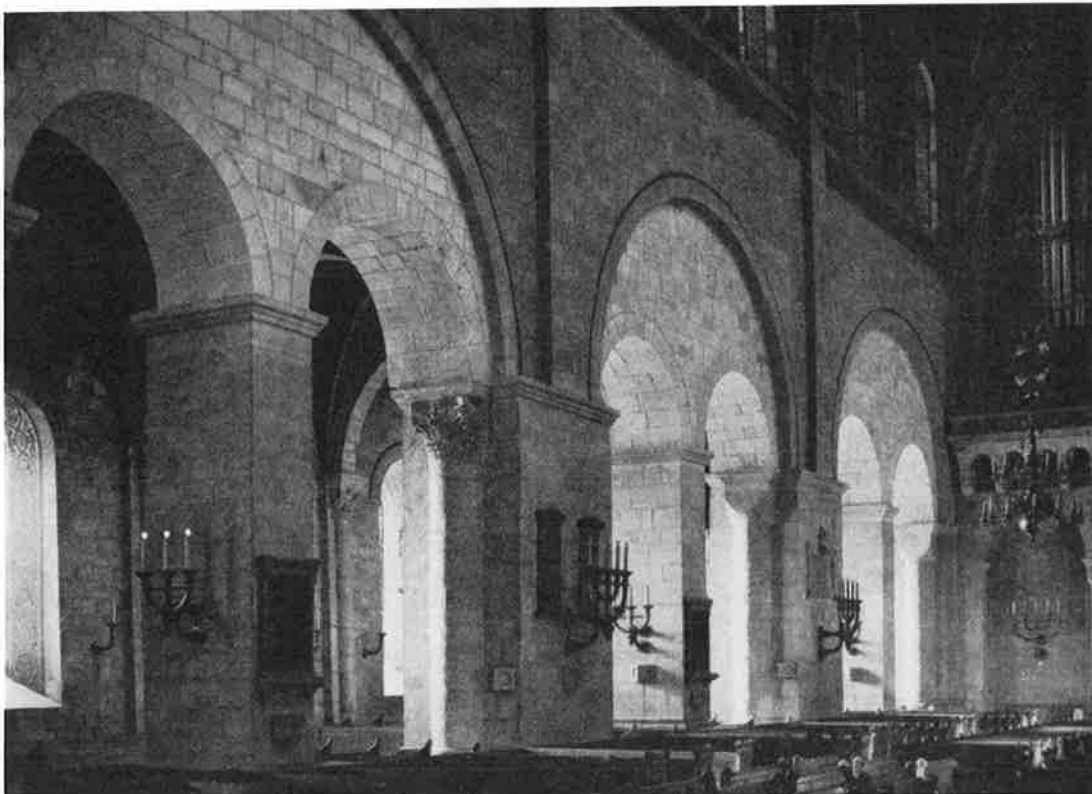

Fig. 27. Lunds domkyrka. Mittskeppets norra arkad sedd mot sydväst.

beck har förklarat denna kolonn som ett bevis för ett »sökande efter ett lämpligt valvslagningssystem».⁴ Sannolikt har det aldrig varit fråga om ett sökande härvidlag, utan man har haft alldeles bestämda avsikter, som emellertid ha övergivits för nya. Oberoende av om den ifrågavarande kolonnen exakt har kvar sin ursprungligt avsedda placering eller ej, är den ett tydligt vittnesbörd om vilket valvsystem man tänkt utföra i sidoskeppet. Den stora anläggningsytan ovanför kapitälet är typisk för det slag av väggstöd, som hade till uppgift att mottaga ett stickkupigt tunnvalv. Samtidigt skulle detta tunnvalvs breda anläggning mot huvudpelarna upptagas av pelarens hela bredd utan förkroppning eller pilaster för en gördelbåge. Det är av den anledningen, man på de västliga huvudpelarna mot sidoskeppet inte finner några pilastrar eller förkroppningar. Att den östligaste huvudpelaren i södra sidoskeppet erhållit en sådan förkroppning som stöd för gördelbågen beror helt enkelt på, att denna pelare i överensstämmelse med den byggnadsgång, som

⁴ Rydbeck, O., 1942, s. 144.

Fig. 28. Rester av bågen i södra transeptets västra mur.

betingades av den gamla kyrkan, inte uppfördes förrän man hade övergått till det nya systemet med gördelbågar i sidoskeppen.

På en akvarell av år 1834, som visar de västra transeptmurarnas tillstånd, har Brunius över vardera av bågöppningarna mot sidoskeppen låtit pricka in en markering av mindre bågar, som skulle finnas inne i dessa murar (fig. 7). Vad den norra transeptmuren beträffar har där varken av Brunius själv⁵ eller senare av någon annan kunnat konstateras en sådan båge. Den på teckningen genom den söndriga muren i södra transeptet tydligt synliga murbågen har emellertid uppmärksammats av Brunius, och det torde utan tvivel vara som analogi till denna, som en båge av tecknaren inprickats även i den norra väggen. Den befintliga bågen i söder är emellertid inte närmare beskriven av Brunius, utan har av honom endast fått ett kort omnämnande i samband med hans beskrivning av den ifrågasvarande murens bristfälligheter, där den helt kort betecknas som *altarnisch*.⁶

Under restaureringsarbeten i södra transeptet 1955 kunde emellertid hela den ifrågasvarande bågen friläggas. Det framgick härvid, att en båge av mjuk sandsten bevarad i två skift befinner sig omedelbart innanför den åt transeptet vettande kvardermuren (fig. 28). Den är till sin välvning helt bevarad och går på varje

⁵ I sin beskrivning av muren nämner *Brunius* ingenting därom, 1854, s. 444.

⁶ *Brunius*, C. G., 1861, s. 10.

T 5,b

LUNDS DOMKYRKA SÖDRA TRANSEPTET
UPPMÄTNING AV VÄSTRA VÄGGEN 1955-56
MED PLAN OCH SEKTION AV ÄLDRE MURÖPPNING

 Sandsten
 Murverk
 Puts

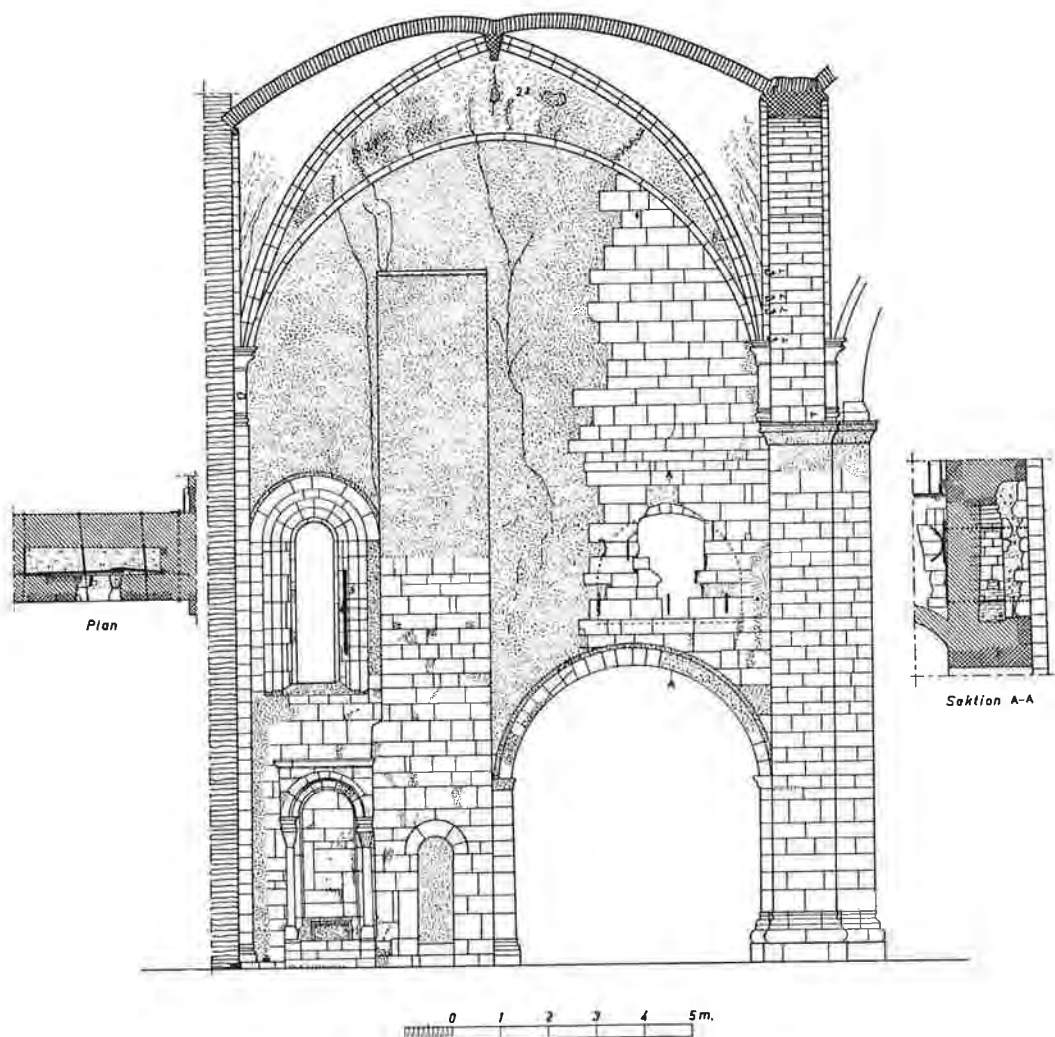

Fig. 29. Södra transeptets västra mur med uppmätning av äldre bågöppning ovan nedgången till södra sidoskeppet.

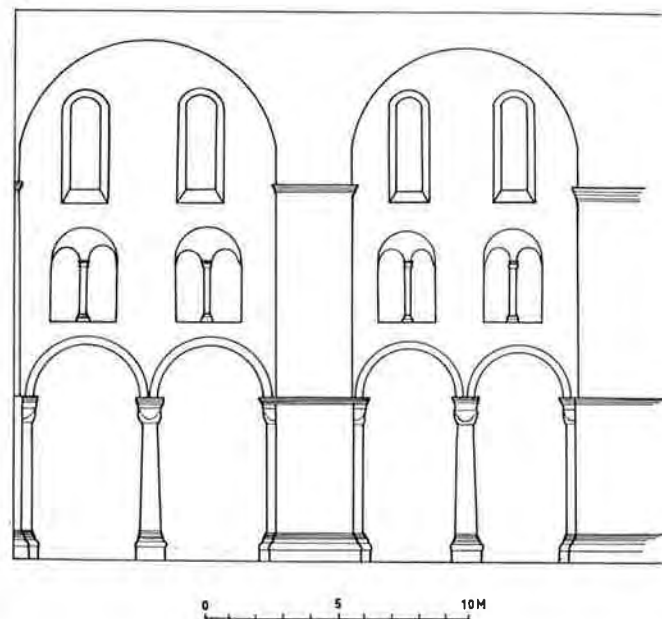

Fig. 30. Rekonstruktion av ett äldsta, avsett men ej utfört, mittskeppssystem i 1100-talets domkyrka; endast huvud- och bipelare torde ha utförts under det första byggnadsskedet.

sida ner ett par skift som sidomur, men utan artikulerat anfang. Muröppningens totala vidd är 290 cm, och den har haft en ungefärlig höjd av 225 cm. Den är inte som på Brunius' teckning placerad mitt över bågöppningen mot sidoskeppet utan har en dragning av 75 cm åt norr, vilket motsvarar en symmetrisk placering i förhållande till sidoskeppsvinden (fig. 29). Genom att de mot transeptet vettande kvadrarna avhuggits vid omklädningen av muren framgår, att bågen varit genomgående. Åt väster sluter bågen an mot en av Zettervall uppförd tegelmantel. Av bågens nu konstaterade karaktär framgår med full tydlighet, att den varken kan ha utgjort en del av en absid i en tidigare kyrka, som Erik Lundberg har förmodat,⁷ eller varit en förstärkningsbåge, vilket hävdats av Otto Rydbeck.⁸ Allt tyder däremot på, att man vid utförandet av denna båge avsett en empor över de sidoskepp, som ännu inte voro helt uppförda.

Man har alltså fortfarande under uppförandet av det södra transeptets västmur utformat denna i anslutning till det tidigast avsedda systemet, som samtidigt påbörjats i långhusets västra del med de stora huvudpelarna (fig. 20). Det bör understrykas, att anordningar motsvarande dem i södra transeptmuren helt saknas

⁷ Lundberg, E., 1940, s. 220.

⁸ Rydbeck, O., 1942, s. 133.

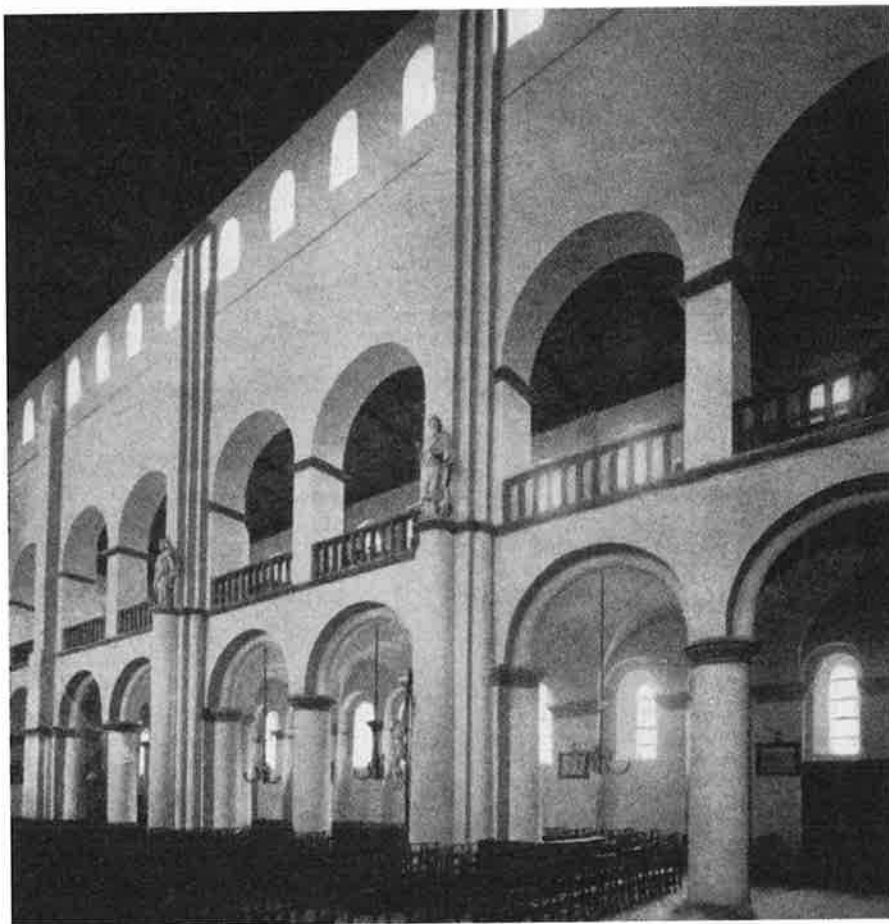

Fig. 31. S:t Vincent i Soignies; långhuset mot nordväst.

på motsvarande ställen i norra transeptet, helt enkelt av den anledningen, att denna del av byggnaden blockerades av den äldre kyrkan, ända tills man definitivt övergått till ett nytt byggnadssystem.

Erik Lundbergs rekonstruktion av det först tilltänkta mittskeppssystemet i domkyrkan har således här kompletterats med en emporvåning. Detta förhållande är av vikt med hänsyn till eventuella förebilder.

Ett hävdande av Speyer som förebild för långhussystemet i Lund torde vara tämligen förfelat.⁹ För det första har man i Speyer ett ursprungligt mittskeppssystem avsett för trätak, som senare förändrats för mottagande av valv, då man

⁹ Speyers stora betydelse för Lund synes efterhand ha blivit ett axiom, som över huvud taget inte ställts i fråga.

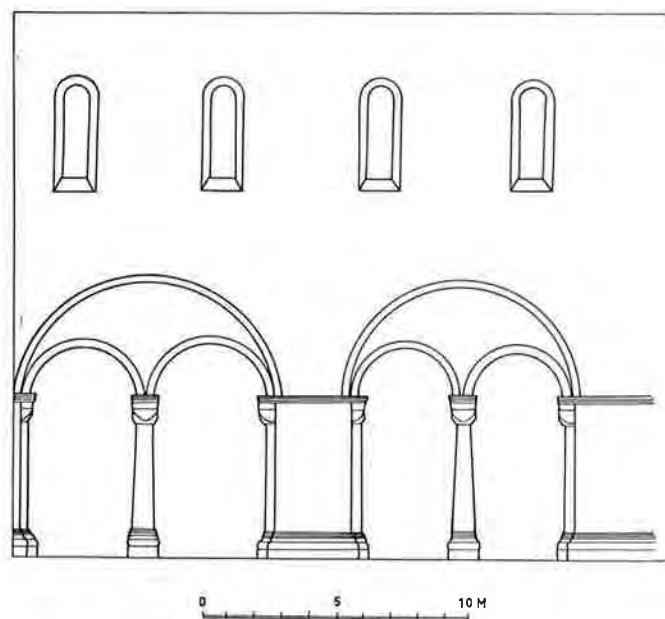

Fig. 32. Rekonstruktion av det under mitten av 1100-talet, i det andra byggnadsskedet, fullbordade mittskeppssystemet i Lunds domkyrka.

i Lund tvärtom först har ett system avsett för valv, men sedan förändrat till att bära ett trätak. Men olikheterna äro även i detaljerna påtagliga. Arkadsystemet i Speyer bestod från början av lika stora, relativt smala pelare förenade med lika stora rundbågar, medan man i Lund från början anlade ett system av alternerande stora huvudpelare och mellan dem svagare stödkolonner. Den ledbildning, som sekundärt åstadkoms i Speyer genom att varannan pelare utbyggdes med pilastrar och halvkolonner för att bära valven, har aldrig haft någon motsvarighet i Lund. Den enda del av mittskeppssystemet i Lund, som även Erik Lundberg anser vara av betydelse vid en jämförelse med Speyer, är utformningen av de östligaste huvudpelarna (fig. 34). För det första hänger denna utbildning samman med ett skede, som ingenting har att göra med det första systemet, och för det andra kan det vara tvivelaktigt om de berörda pelarna verkligen sett ut så, som Lundberg förutsätter. Han utgår nämligen från en rekonstruktion av Sesselberg, vars riktighet motsäges av Zettersvalls upplysningar.

Till detta kommer, som ovan visats, att man med stor sannolikhet avsett en emporvåning över mittskeppsarkaderna i Lund (fig. 30). Skulle denna hypotes vara riktig, avlägsnas varje tanke på Speyer som eventuell förebild. I stället ger denna anordning en fingervisning om var man skall söka de eventuella förebilderna.

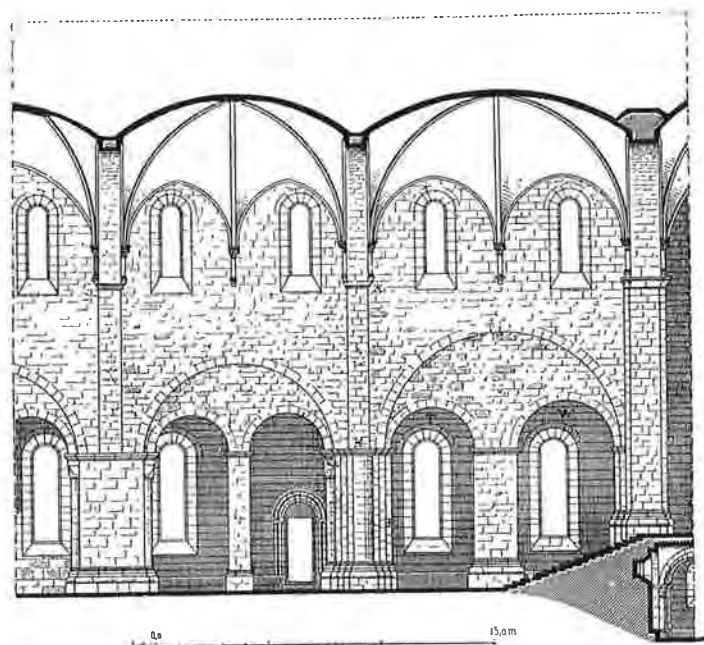

Fig. 33. De två östligaste mittskeppstraveerna före Zettervalls ombyggnad.

Emporvåningen, som rytmiskt upprepar den nedre arkadvåningen, är någonting, som är utomordentligt karakteristiskt för den normandiska arkitekturen i Frankrike och England vid tiden omkr. 1100. Även om de nedre arkadstöden i de flesta fall äro likformiga, förekommer också ofta en rytmisering genom omväxlande breda huvudpelare och svagare bipelare. Ett utomordentligt exempel är systemen i Jumièges och Durham från de första åren av 1100-talet.¹⁰ Den väsentligaste skillnaden mellan Durham och Lund är den omständigheten, att den engelska katedralen redan från början utbildats med stöd för upptagande av ribbvalv, vilket fört med sig en utbildning av huvudpelarens sida mot mittskeppet med från grunden uppförda valv- och ribbstöd. Det är emellertid inte de exakta överensstämmelserna mellan de berörda monumenten, som här äro avgörande, utan det faktum, att man på båda hållen finner murartikuleringar, som i sina grundprinciper stå varandra nära.

Det äldsta byggnadsschemat i Lund skiljer sig i andra avseenden helt från den normandiska arkitekturen, främst i fråga om planbilden. Det är inte heller i de rent normandiska eller engelska kyrkorna man skall finna de mera direkta förebilderna till systemet i Lund, men väl i ett annat områdes arkitektur, som stått

¹⁰ Boase, T. S. R., 1953, Fig. 1.

under direkt inverkan av både den normandiska och den engelska, men samtidigt omvandlat de främmande elementen på ett självständigt sätt.

Vi ha redan sett hur domkyrkans äldsta planbild, sådan den gestaltats i kryptan, har haft en direkt motsvarighet i Renaix i Flandern. I denna kyrka är det medeltida långhuset tyvärr fullständigt försvunnet framför allt genom en ombyggnad på 1500-talet. Belgiens romanska kultur var koncentrerad till två delvis skilda områden, som vart och ett dominerades av landets två huvudfloder, Maas och Schelde. Maasområdet stod i nära kontakt med Rhenlandet, då däremot Scheldetrakten, det huvudsakliga Flandern, hade sin livligaste kontakt med Nordfrankrike, Normandie och England.¹¹ Till »la région scaldienne» hörde inte blott Renaix i nuvarande Flandern utan även Soignies i nuvarande provinsen Hainaut.¹²

I sistnämnda stad befinner sig en kollegiatskyrka, S:t Vincent, som sedan den under 900-talet bränts av vikingarna, nybyggdes i flera etapper och i huvudsak stod färdig i slutet av 1100-talet. Förmodligen omkr. 1100 har det långhussystem uppförts, som visserligen i förändrat skick men dock analyserbart kvarstår i dag.¹³ Bortser man från de pilastrar och knippekolonner, som förmodligen oriktigt pålagts mittskeppets huvudpelare vid en restaurering under 1800-talet,¹⁴ känner man i princip genast igen det system, som rekonstruerats för Lund (fig. 31).

De breda huvudpelarna förenas genom två bågar burna av en kolonn. Över denna nedre arkadvåning finns en empor med bågöppningar av samma bredd som den underliggande arkadens. På de båda västliga huvudpelarna kan man fortfarande se hur de i förmodligen sitt ursprungliga skick inte varit pålagda med lisener eller halvkolonner utan ovanför arkadbågarnas anfangslist fortsatt uppåt i hela sin bredd för att på så sätt bära ett valv, som aldrig kom till utförande.¹⁵ Det är också viktigt att lägga märke till, att sidoskeppets kryssvalv, precis som i Lund, upptages av huvudpelaren i hela dess bredd. I Soignies finns visserligen en bred gördelbåge, men denna saknar liksom i Lund ett på pelaren förkroppat anfang och ligger an mot pelarens gesims. En halvkolonn är visserligen lagd även mot insidan av huvudpelaren, men den slutar stumt, i det att den inte upptager valvet i någon form. Den är utan tvivel liksom de motsvarande halvkolonnerna mot mittskeppet ditsatt av 1800-talsrestauratorn.¹⁶

Lika märkligt som det är att finna en så närstående planbild till den äldsta lundakryptan i Renaix, lika märkligt är det, att i långhussystemet i Soignies finna en så nära överensstämmelse till det egenartade system, som vi ha kunnat rekonstruera i lundakyrkans långhus. Att de två monument, som uppvisa så stora

¹¹ Brigode, S., 1950, s. 57 f.

¹² Soignies' omedelbara beroende av Normandie och England har framhållits av Anfray, M., 1939, s. 85 f.

¹³ Maere, R., et Delférière, L., 1938.

¹⁴ Ibid., s. 31.

¹⁵ Ibid., s. 32.

¹⁶ Brigode, S., 1950, s. 67.

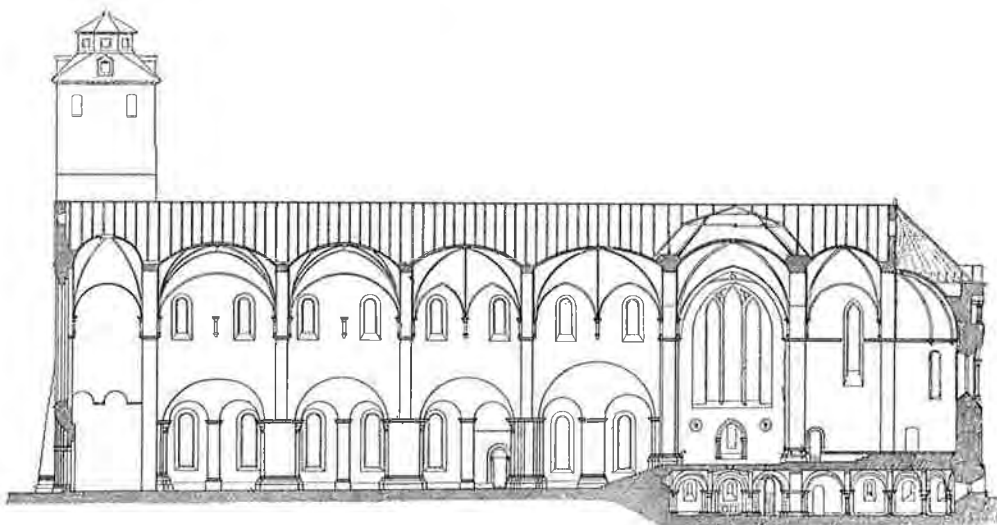

Fig. 34. Lunds domkyrka vid mitten av 1800-talet. (Efter Brunius.)

överensstämmelser med Lund, befinna sig inom samma kulturområde styrker i hög grad sannolikheten av en intim förbindelse mellan Lund och detta område under det första byggnadsskedet. Det gäller här naturligtvis inte en förbindelse, som måste vara bunden till just de exemplifierade monumenten utan till kulturområdet som helhet.

När ett nytt skede i Lunds domkyrkas byggnadshistoria inträder, torde de västliga arkaderna endast ha uppförts till bågarnas anfangshöjd, den östligaste traveen har ännu inte påbörjats. Detta nya skede kan ej kronologiskt fixeras förrän en rad andra faktorer, som östra traveen och ornamentiken, analyserats. Så mycket kan emellertid redan nu sägas, som att det är förbundet med det italienska inflytande, som visar sig i den samtida skulpturen. Med de nya intentionerna slopar man tanken på att välva mittskeppet, och murarna uppföras utan artikulering för att bära ett trätak. I detta sammanhang torde de stora föreningsbågarna mellan huvudpelarna ha slagits (fig. 32). Nu följer också valvslagningen i sidoskeppen. Därvid är att lägga märke till, att gördelbågarna inte erhålla några förkragade stöd på de släta huvudpelarna, utan komma att vila direkt på dessas gesims. Endast på ett ställe, på den östligaste huvudpelaren i söder, ser man ett undantag, men detta är, som redan nämnts, helt beroende av att ifrågavarande pelare inte uppförts förrän i detta yngre skede. I slutfasen av dessa arbeten följer så fullbordandet av den östligaste traveen.

Vid en bedömning av problemet kring denna måste man främst taga hänsyn till 1000-talskyrkans läge inom murarna till den nya kyrkan samt denna través utseende före Zettersvalls ombyggnad.

Då man under medeltiden om- eller nybyggde en kyrka, skedde detta som regel på så sätt, att den nya kyrkan byggdes runt den gamla. De sällsynta undantagen ha varit beroende av praktiska hinder. Ett exempel på det gängse tillvägagångssättet är ombyggnaden och förstoringen av katedralen i Worms. Det är särskilt betydelsefullt, att man här har kunnat bestämma, hur man gick till väga, då man under senare delen av 1100-talet förstörde den redan befintliga 1000-talskyrkan. Inom denna, som till stora delar hade samma utsträckning som den senare kyrkan, avstängde man först de östra delarna och inredde tillfälligt långhuset som fungerande kyrkorum, medan det nya östpartiet uppfördes. Men innan man rev det gamla långhuset, har man först uppfört den nya kyrkans västparti för att där hysa det för domen viktiga laurentialtalet, som varit placerat i den gamla kyrkans västparti. Sedan detta verkstälts, har man slutgiltigt kunnat riva den gamla byggnaden och med långhuset sammanfoga de östra och västra delarna av den nya byggnaden.¹⁷ Motsvarande tillvägagångssätt är också känt från andra håll som t. ex. Saint-Germain-des-Près i Paris och ett antal italienska kyrkor.¹⁸

De här anförda exemplen visa, att det torde ha varit ett allmänt europeiskt bruk under högmedeltiden att med hänsyn till en äldre byggnad uppföra den nya från både öster och väster på en gång kring den gamla kyrkan. Så torde också med största sannolikhet tillvägagångssättet ha varit vid uppförandet av 1100-talskyrkan i Lund. Först efter 1131, när den gamla kyrkan definitivt kunde rivas, och kryptan var färdig, kunde man vidtaga åtgärder för att sammanfoga de östliga delarna med de västliga murar, som i varje fall i mittskeppet uppförts till höjd med de nedre arkaderna (fig. 20). Härigenom får man en naturlig förklaring till den uppenbara släktskapen mellan kryptarkitekturen och långhusets västligaste mittskeppstraveer, som redan Erik Lundberg pekat på.

Som vi sett både vid analysen av kryptan och mittskeppsarkaderna, synes en omläggning i den arkitektoniska planeringen inträda vid ungefär den tidpunkt, som betecknar kryptans första fullbordan och den gamla kyrkans slopande. När alltså långhusets östligaste travé från grunden skall uppföras för att sammanbinda

¹⁷ Kautzsch, R., 1938, s. 192 ff.

¹⁸ »A specific instance, within the same general period as that we are considering, is found in the early eleventh century work at Saint-Germain-des-Près in Paris, which Abbé Morard began to construct from both ends at once.» Forsyth, G. H., 1953, s. 103, n. 125. »Dieser Bauauflauf ist in keiner Weise verwunderlich, ja, er entspricht geradezu

oberitalienischer Baugewohnheit: man beginnt mit dem zur Ausstellung des Altares wichtigsten Teil, baut dann die monumentale Eingangswand und führt nun von Westen aus nach Osten den Bau zu Ende. Diese Baufolge lässt sich zum Beispiel in den Domen von Modena, Ferrara, Verona und Piacenza nachweisen.» Kluckhohn, E., 1940, s. 86.

de redan delvis färdigställda delarna i öster och väster, sker detta i enlighet med ett nytt system. Detta torde vara förklaringen till skiljaktigheterna mellan östra traveen och den övriga delen av långhuset.

Otto Rydbeck har betraktat den östra traveen som den först uppförda delen av långhuset. Enligt honom skulle den också ha uppförts med hänsyn till trätak, då däremot de övriga mittskeppsarkaderna redan från början skulle ha planerats för valv, som enligt honom också omedelbart utförts.¹⁹ Rydbeck utgår vid denna rekonstruktion dels ifrån det antagandet, att kyrkan uppfördes från öster till väster, och dels från de iakttagelser och den rekonstruktion av det äldsta långhuset, som Zettervall gjort på grundval av sina undersökningar i östligaste traveen.

Att 1100-talskyrkan i stället för att uppföras i en följd från öster till väster byggts från båda hållen på en gång, torde ha framgått av det ovan sagda. Vad det zettervallska systemet beträffar fordrar det en närmare granskning.

Före Zettervalls ombyggnad av den östligaste mittskeppstraveen hade denna ett annat utseende, än vad den nu har fått (fig. 33). Korkvadratens västliga pelare hade inte samma bredd och framför allt inte samma utsträckning åt väster, som de genom förstärkningen under 1800-talet erhöles. Även de östligaste huvudpelarna voro enligt Zettervalls ord »ursprungligen för klen anlagda, eller rättare icke beräknade för den tyngd de i en senare tid kom att få vidkännas».²⁰ Deras totala djup (bortsett från de åt mittskeppet pålagda pilastrarna och halvkolonerna) var 140 cm, medan de västliga huvudpelarna mäter 185 cm. De voro vidare i sin sträckning åt öster omkr. 40 cm kortare än de övriga huvudpelarna. Den bipelare, som med två bågar förende korskvadratens hörnpelare med den östligaste huvudpelaren, hade samma djup som den senare, och var samtidigt omkr. 80 cm bredare än de mellan de övriga huvudpelarna nu befintliga. Den förstärkningsbåge, som även före restaureringen fanns i denna travé, har liksom den nuvarande visat sig vara pålagd och inte haft någon avlastande funktion.²¹

Vid rivningen av den nordöstligaste bipelaren hittade Zettervall »inuti bakom den yttre sockeln spår efter en äldre sådan. Troligen har dessa pelare fordom varit klenare, möjligen lika de övriga bipelarna.»²² Utifrån detta konstaterande rekonstruerar Zettervall ett tidigare system med genomgående smala och jämbreda pelare i mittskeppstraveen som stöd för en mur med trätak. Rydbeck menar också, att man skulle tänka sig den östligaste traveen utförd på detta sätt, men att man sedan i de västligare traveerna efter beslut om valvslagning övergått till det senare nu till vissa delar ännu befintliga systemet.²³ Huruvida de spår efter en äldre sockel å den norra bipelaren, som Zettervall ansett sig kunna konstatera, verkligen kan

¹⁹ Rydbeck, O., 1923, s. 46 ff.

²⁰ Zettervall, s. 39.

²¹ Rydbeck, O., 1915, s. 47 f.

²² Zettervall, s. 45.

²³ Rydbeck, O., 1915, s. 42 ff.

visa, att den dåvarande pelaren föregåtts av en äldre och smalare, torde vara svårt att bedöma. Otto Rydbeck har själv framhållit, att detta spår skulle kunna utgjort ett stycke listverk, som använts som fyllning.²⁴

Vad som mera klart motsäger Zettervalls teori är emellertid den omständigheten, att de under restaureringen 1952 i berörda bågält påträffade resterna efter de gamla bågarna²⁵ helt svara mot den arkadanordning, som kvarstod ända till Zettervalls restaurering. Utformningen av denna arkadtravé torde med all sannolikhet inte få betraktas som bevis för ett tidigare för hela mittskeppet avsett enhetligt system.

De från bipelarna utgående bågarna mot korskvadratens pelare och mot den östligaste huvudpelaren upptogs inte av sådana halvkolonner, som vi finna i de övriga traveerna. Denna omständighet torde förklaras därav, att den relativt breda bipelaren här var ursprunglig. Dess bågar kunde därför inte mot huvudpelarna upptagas av sådana halvkolonner, vilka som motstående stöd fordra en kolonn eller motsvarande halvkolonn.²⁶

Att denna östliga arkad över huvud taget utformats svagare än de västliga torde tvivelsutan hänga samman med, att man vid uppförandet av densamma övergivit tanken på valv. Att denna travé ursprungligen uppförts under dessa förutsättningar och senare än de västliga stödes också av den omständigheten, att man i samband med denna travé och inte minst i anslutning till de östliga huvudpelarna finner en ornamental skulptur, som i ett följande kapitel skall påvisas vara senare än de västliga traveernas tärningskapitäl.

Den mot den östligaste huvudpelaren åt mittskeppet befintliga pilastern och halvkolonnen, som sträckte sig endast till pelarhöjd, stod enligt Zettervall »alldeles lös från kärnpelaren». Det råder inget tvivel om, att denna såväl som den motstående i söder voro senare tillsatser. Huruvida de avsetts att vara begynnelsen till ett valvsystem, som aldrig genomförts, eller om de endast tjänat som stöd för den svagare huvudpelaren kan inte för ögonblicket avgöras. Rydbeck har menat, att dessa förstärkningar tillkommit i samband med att man beslöt sig för att slå valv under 1100-talet i den redan för trätak uppförda östliga traveen, samtidigt som man påbörjat de västliga huvudpelarna för valv.²⁷ Det är emellertid helt osannolikt att man förvandlat en redan befintlig enkel pelare till en reguljär knippepelare för valv och samtidigt låtit bli att på ett stadigare och mera lätt utförbart

²⁴ *Ibid.*, s. 50.

²⁵ Rydbeck, O., 1952 (I), 1952 (II).

²⁶ Bågar, som utgå från en fristående kolonn, kunna mycket väl i sin andra ända upptagas av en pelarbildning, som i t. ex. Echternach. Utgår bågen däremot från en halvkolonn, torde man inte i något ursprungligt system kunna finna exempel

på, att den i sin andra ända upptages av en fristående pelare. En dylik anordning ger ett otillfredsställande intryck i sin brutna rytmik. Icke förty har man vid valvslagningen i Lund på 1200-talet åstadkommit en dylik anordning. Jmf. för övrigt Erik Lundberg, 1940, s. 223.

²⁷ Rydbeck, O., 1915, s. 52 f.

sätt konstruera de under uppförande varande huvudpelarna just som knippepelare. Det är för övrigt lika osannolikt, att man, som Rydbeck också menat, vid ett samtidigt uppförande av de västliga mittskeppsarkaderna och de motsvarande yttre sidoskeppsmurarna med pilaster och halvkolonn för gördelbågar inte samtidigt skulle ha utfört stöd för dessa gördelbågar på huvudpelarnas bredsidor mot sidoskeppen. Den enda förklaringen är, att de västliga mittskeppsarkaderna i överensstämmelse med vad som ovan sagts uppförts tidigare och med hela andra intentioner än dem, som blevo utförda med den östligaste traveen och valvslagningen i sidoskeppen.

Som mittskeppsarkaderna, utom de östligaste, nu te sig, ha de i huvudsak fått sin prägel av de förändringar, som måste ha vidtagits i samband med valvslagningen. I ett annat kapitel skall visas, att de egentliga stenhuggarmärkena inte kunna härledas från en tidigare epok än omkr. 1200. När det visar sig, att koncentrationen av dessa stenhuggarmärken återfinnes på just de ställen, som måste ha varit föremål för ombyggnad i samband med valvslagningen, tyder allt på att denna skett efter branden 1234.²⁸ Inga spår ha över huvud taget påträffats efter valvanordningar, som skulle vara tidigare än de sexdelade, som otvivelaktigt inslogos efter denna tidpunkt. Sålunda har det vid den nu pågående restaureringen visat sig, att de två östliga traveerna fortfarande ha bevarat inte endast hela de östra och västra kapporna utan även svicklarna från de norra och södra av de ifrågavarande 1200-talsvalven. Ingenstans i dessa kappors nedre delar finner man några spår efter äldre valv. Vidare kan anmärkas, att mittskeppets övermurar i de båda västliga traveerna av Zettervall förtjockats upp till 40 cm. Detta tyder på, att man, sedan tanken på en första välvning övergivits, vid det fortsatta uppförandet av högmurarna i dessa traveer inte fortsatt murarna med den tjocklek, som man avsett med de tidigare uppförda huvudpelarna.

När slutligen valvslagningen efter branden 1234 kom till stånd, har en förstärkning av murarna måst vidtagas. De svaga bipelarna, som förmodligen utgjorts av kolonner, ha bytts ut mot pelare (fig. 34). Dessa pelare förete ett stort antal stenhuggarmärken, då däremot inte ett enda sådant förekommer på någon av huvudpelarna. De nya bipelarna äro för övrigt utrustade med en sockelprofil, som i den tryckta och djupa profileringen helt skiljer sig från såväl huvudpelarnas som den ursprungliga östliga bipelarens.²⁹ Denna de nya bipelarnas profil är av omiss-

²⁸ Annalerna berätta för detta år, att »Majus incendium fuit Lundis. Ecclesia totaliter combusta est.» SRD, T. I, s. 244. Även om kyrkans fullständiga förstörelse är en överdrift, torde den dock ha åsamkats så avsevärda skador, att en väsentlig ombyggnad måste äga rum. Med hänsyn till en

så förödande brand är det otänkbart, att kyrkan varit alltigenom försedd med valv; just trätaket över de större rumsenheter har varit förutsättningen för att eldsvådan har kunnat härja så som den gjorde.

²⁹ Rydbeck, O., 1915, s. 58.

kännligt senare datum och typisk för 1200-talet. Som en förstärkningsåtgärd har också samtidigt med insättandet av de bredare och framför allt djupare bipelarna bågfälten ovan desamma förtjockats inåt sidoskeppet, vilket har haft till följd, att de mindre valvbågarna ännu i dag åt detta håll skjuta utanför de ursprungliga halvkolonnernas täckplattor.

Stenhuggarmärkena

Vissa delar av Lunds domkyrka äga en anseelig samling av stenhuggarmärken, utförda under skilda tider. Märkena i Lund ha främst varit föremål för behandling av Otto Rydbeck.¹ Under de senare åren har i samband med en noggrann undersökning av byggnadens inre murverk upptäckts en anseelig rad nya märken, som tidigare inte varit kända.²

Vid de restaureringsarbeten, som under 1800-talet företogs av Brunius och senare av Zettervall, kommo en hel del nyhuggna kvadrar att försees med stenhuggarmärken. Dessa, som påtagligt skilja sig från de medeltida, dels vad beträffar deras utförande och dels genom sin placering på modernt huggna kvadrar, komma inte att behandlas här.

De nu synliga märkena gruppera sig i större antal på i huvudsak tre olika platser. En grupp finns på de ännu bevarade nedre delarna av den lektoriemur, som Jacob Erlandsen lät bygga i mitten av 1200-talet, närmare bestämt på kvadrarna till de kamrar, som nu äro tillgängliga under stora trappan från mittskeppet till koret. Märkenas antal är här 55 st. av enhetlig otvivelaktig stenhuggarmärketyp med 27 varianter (fig. 35,1). Den andra stora gruppen återfinnes på mittskeppets högmurar, framför allt koncentrerade till valvpilastrarna samt murpartierna närmast däromkring, de två västligaste bipelarna samt enstaka på tre ytterligare bipelare samt gördelbågarna. Märken av samma slag ha till ett antal av tre stycken konstaterats på högmurarna ovanför valven. Inalles rör det sig om ett antal av mellan 160 och 170 märken koncentrerade inom denna del av byggnaden (fig. 35,2).

För det tredje förekommer en koncentrerad anhopning av märken på det norra transeptets norra mur, såväl på insidan under valvet som på gavelfältet ovanför detsamma samt på det angränsande partiet av den västra väggen. Inom detta parti uppgår antalet till närmare 200 säkra stenhuggarmärken.

Förutom dessa större koncentrationer förekomma mindre grupper eller enstaka stenhuggarmärken inom byggnadens östliga delar; i södra transeptets östra vägg norr om kapellet inom en bestämd höjd från golvet samt i kapellets södra mur på

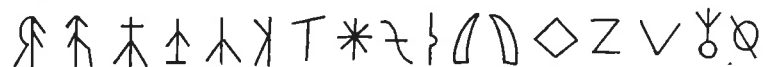
¹ Rydbeck, O., 1915; 1923.

² Rydbeck, O., 1953. I denna uppsats har Rydbeck

också haft tillgång till huvudparten av det nu kända materialet.

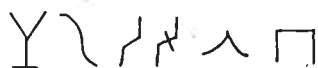
1.

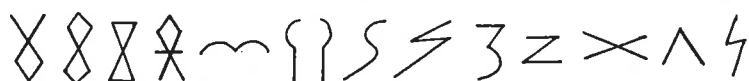
2.

3.

4.

5.

såväl in- som utsidan ett sammanlagt antal av omkr. 15 märken av relativt enhetlig typ med företräde för en bestämd variant (fig. 35,4), vidare ett antal av fem till typen enhetliga märken på gördelbågen mellan mittkvadraten och södra transeptarmen (fig. 29), samt ett liknande märke på motsvarande båge i norr.³ På skilda ställen i kryptan förekomma sammanlagt omkr. 15 märken (fig. 35,3). Av dessa utgöra 7 stycken korsmärken på de två södra principalbågarna vid mittkvadratens västvägg den enda samlade gruppen. De övriga äro spridda på skilda ställen. Intill ett av kryptfönstren på absidens utsida förekommer ett märke.

83

Det är viktigt att observera, att inget enda märke har kunnat konstateras på huvudpelarna och ej heller i sidoskeppen. Vidare ha inom de äldre delarna av östpartiet märken endast hittats inom ett mycket begränsat parti eller i helt enstaka exemplar. Helt annorlunda är förhållandet med de tre först nämnda grupperna, där märkena förekomma i stort antal inom vissa bestämda byggnadspartier. För mittskeppet rör det sig i huvudsak om koncentrationer kring och på valvpilasterna samt på bipelarna (fig. 36).

Utifrån detta konstaterande måste man söka komma till rätta med en gruppering och datering av märkena samt en insättning av dem i det byggnadshistoriska sammanhanget. Utgångspunkten måste ske från de tre större grupperna, då det är alldeles omöjligt att utifrån ett enstaka märkes förekomst på en viss punkt av byggnaden ange märkets ålder med tiden för den ifrågavarande byggnadsdelens sannolika färdigställande.

Vi veta, att Adam van Düren under 1520-talets början byggde om hela det övre partiet av norra transeptets norra mur i samband med insättandet av ett nytt fönster här och släandet av det valv, som oförändrat ännu finns kvar.⁴ I samband därmed ombyggde han även norra delen av den angränsande västra muren. Det är just kvadrar inom detta av Adam ombyggda område, som äro så rikligt försedda med stenhuggarmärken. De uppträda i omkr. 18 varianter. Det vanligaste och mest karakteristiska av dem utgöres av ett saxliknande märke (fig. 35,5). Detta förekommer dessutom i fem exemplar tillsammans med ett annat av van Dürens märken i anslutning till den av honom insatta västligaste halvkolonnen i norra mittskeppsarkaden.

Alla de märken, som uppträda endast på dessa platser, kunna med full säkerhet räknas som tillhörande van Dürens ombyggnad. Att två av de mera talrikt förekommande typerna också i ett antal exemplar förekomma spridda i mittskeppet måste tyda på, att Adam van Düren gjort lagningar här, eller att dessa stenar sekundärt använts av Zettersvall vid hans ombyggnad av mittskeppsmurarna. Tillsammans med van Dürens märken förekomma emellertid även i enstaka sammanhang sex typer, som ha en rikligare och mera koncentrerad förekomst i framför allt mittskeppet. Detta gäller framför allt en typ av märke, som förekommer i omfattningsbågen till det norra transeptfönstret, som utfördes av Adam. Detta märke finns utom i mittskeppet i sammanlagt åtta exemplar mera koncentrerat på gördelbågen mellan korskvadraten och södra transeptet samt på den motsvarande bågen i norr. Detta förhållande kan tyda på, att van Düren använt sig av bågstenar, som tidigare varit placerade på annan plats.

Om den större gruppen av de nu behandlade märkena genom ovan anförda gynnsamma förhållanden med stor säkerhet kan identifieras som tillhörig Adam

⁴ Rydbeck, O., 1923, s. 225.

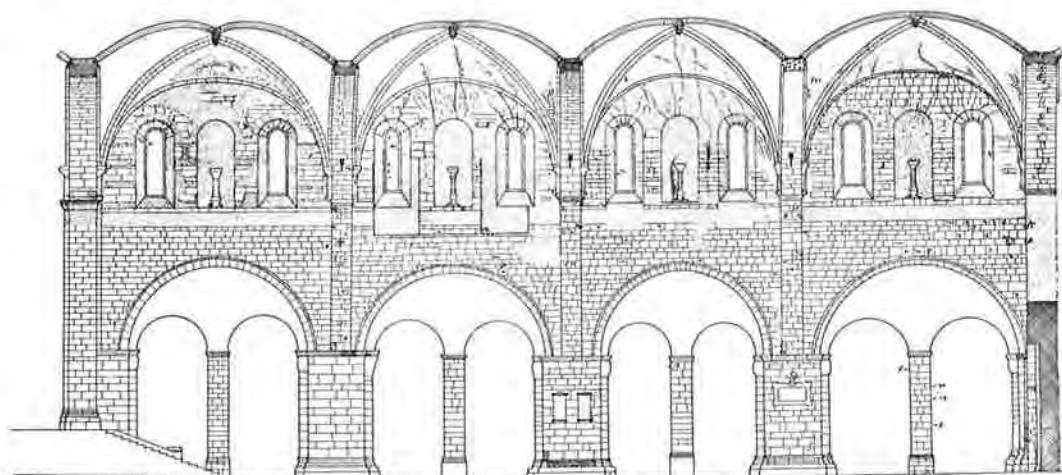

Fig. 36. Stenhuggarmärkenas spridning på mittskeppets södra vägg; efter uppmätning av Uno Wihlborg.

van Düren och sålunda är daterbar, ser det till en början svårare ut att komma tillrätta med en bestämning och datering av de övriga märkena.

Den första gruppen, som länge varit känd, befinner sig på murarna kring de kamrar, som legat under den utvidgning av koret, som Jacob Erlandsen på 1250-talet lät göra. Otto Rydbeck har 1915 utförligt behandlat desamma i anslutning till undersökningen av resterna efter den erlandsenska lektoriemuren.⁵ Han anser, att kvadrarna i murarna till dessa kamrar hämtats från den gamla lektoriemuren. Vad beträffar de nedre skiften upp till en höjd i nivå med det gamla lekmannekorets golv kan ett sådant påstående på intet sätt bevisas. På just dessa kvadrar befinna sig alla stenhuggarmärkena utom en bestämd typ, till vilken vi senare återkomma. Kvadrarna äro välhuggna och icke skadade av eld. Detta tyder på, att de inte tidigare ingått i ett byggnadsparti, som dessutom skulle ha skadats vid den stora eldsvådan 1234. Stenarna ovanför den gamla golvnivån äro i allmänhet inte så väl lagda som de nedre. På en av de övre stenarna befinna sig resterna efter en kalkmålning samt en stuckgloria. Men denna sten befinner sig i sekundärt läge, vilket bland annat kan konstateras genom att stenen är felvänd i förhållande till bildresterna och inte har något samband med de närliggande kvadrarna. Detta anför Rydbeck som bevis för att samtliga kvadrar i denna mur använts sekundärt.⁶ Så är med full visshet också fallet vad beträffar just de övre skiften av den östra muren. Men som ovan påpekats skiljer sig denna del markant från de nedre kvaderskiften inte minst därigenom, att då stenhuggarmärken förekomma på så gott som varenda en av de nedre partiernas kvadrar, återfinnas i de övre delarna

⁵ Rydbeck, O., 1915, s. 26 ff.

⁶ *Ibid.*, s. 21.

endast två stenar med märken, ett litet kors. Detta kors förekommer även på sockeln till den äldsta altarnischen samt å västra kryptmurens principalbågar.⁷ De två med detta likarmade kors försedda kvadrarna kunna liksom kvadern med målningsresterna betecknas som sekundärt använda. Att så skulle vara fallet med de enhetliga nedre skiften, finns det ingenting som tyder på.

Allt talar för, att den samling av omkr. 50 stenhuggarmärken, som förekommer på de nedre skiften av kamrarna, är att hänföra till tiden för Jacob Erlandsens korutvidgning och anläggning av den nya lektoriemuren på 1250-talet. En stor del av de här företrädde typerna jämte en rad andra till karaktären likartade märken återfinnas på mittskeppets murar och vissa bipelare.

Zettervall företog en genomgripande ombyggnad av vissa partier av mittskeppsmurarna, i synnerhet gäller detta högmurarna i de två västligaste traveerna, som genom en förtjockning av innermuren kommit att få en delvis ny innerfasad. I denna har han emellertid i de flesta fall använt sig av gamla kvadrar, vilket inte endast framgår av stensnittet å desamma utan även därav, att många av dem äro försedda med stenhuggarmärken. Det finns all anledning att antaga, att dessa stenar ursprungligen suttit i samma murar, men av Zettervall endast utflyttats. De ha i fönstervåningen i de två västligaste traveerna inte kvar en ursprunglig placering, men det finns ingen anledning, att inte anse dem från början i stort sett ha ingått i de delar av byggnaden, i vilka de fortfarande efter restaureringen äro insatta.

Koncentrationen av stenhuggarmärken i mittskeppet förekommer för övrigt på alldeles bestämda platser. De uppträda i riklig mängd på de två västligaste bipelarna, enstaka på de övriga ursprungliga bipelarna, likaledes i riklig mängd på samtliga pilastrar, som bär upp gördelbågarna, samt enstaka på gördelbågarna. På själva muren äro märkena till finnandes i huvudsak under fönstervåningen. Dessutom förekomma spridda märken på utsidan av mittskeppsmurarna. Denna spridning eller rättare lokala koncentration ger tydligt vid handen, att samtliga stenhuggarmärken i mittskeppet direkt hänga samman med resterna av det valvsystem, som till stora delar var bevarat intill Zettervalls restaurering. Det bör även tilläggas, att på två av de kolonnetter, som burit de sexdelade valvens mittribbor, finnas stenhuggarmärken av den här konventionella typen.

Medeltidens stenhuggarmärken ha sedan tidigt på 1800-talet varit föremål för en lång rad specialutredningar. Skada är emellertid, att de sällan tagits upp till behandling i sitt helhetssammanhang⁸ utan framför allt i samband med tecknens heraldik och symbolik eller stembearbetningen. Ett för sin tid anmärkningsvärt

⁷ Om dateringen av detta se nedan s. 143 ff.

⁸ På sitt sätt har det dock skett hos t. ex. *Kautzsch*, R., 1938. Jmf. nedan s. 90.

arbete är dock Homeyers, »Die Haus- und Hofmarken» från 1870, i vilket även stenhuggarmärkena ägnats ett kapitel. De mycket viktiga sociala och ekonomiska sammanhangen ha beaktats i vissa fall i synnerhet under modern tid, som hos Karl Friedrich,⁹ men framför allt i den för ämnet viktigaste avhandlingen av Werner Jüttner.¹⁰

Man räknar i allmänhet med, att stenhuggarmärkena kunna konstateras ända från antiken och framåt, men det framhålles samtidigt, att man bör skilja på de rent medeltida och de romerska. Mellan de senromerska och de tidigare romanska märkena konstaterar man en stor likhet utan att för den skull draga några direkta slutsatser därav. Friedrich har emellertid ansett, att stenhuggarmärkena först kommo i bruk under 1100-talets senare hälft för att därefter allt mer öka i antal och betydelse.¹¹

De märken, som han betraktar som de äldsta, som t. ex. några exemplar från det västra transeptet i Mainz samt några från Murbach, ha en alldeles bestämd prägel. De ha oftast formen av majuskler ganska brett uthuggna och med en storlek av upp till en à två dm. Bildtecken, som t. ex. krumstavar och stora kors tecknade med mjukt svängda linjer förekomma också inom denna grupp. Dessa typer skilja sig märkbart från den typ, som kallas den gotiska och först uppträder i östpartiet av Strassburgdomen omkring eller strax efter 1200.¹²

Denna senare typ är genomgående betydligt mindre, mellan 5 och 10 cm, och huggen med endast en linje samt består under de första århundradena av i huvudsak geometriska figurer av enkla raka streck av den typ, som vi känna i bomärkena. Jüttner menar, att denna nya typ av stenhuggarmärken har uppstått fullkomligt oavhängigt av den romanska typen.¹³ Han behandlar emellertid såväl de romanska som de gotiska under beteckningen av stenhuggarmärken. Skiljaktigheten ligger för honom huvudsakligen i den påtagliga olikheten av märkenas utformning samt de senares mera talrika förekomst.¹⁴

Ännu så länge har man inte råkat på omnämmandet av stenhuggarmärken i dokumenten eller hantverksförordningarna förrän så sent som från 1400-talet. I den s. k. Rochlitz-Torgauordningen från år 1462 omnämnas i olika punkter för första gången märkena med en utförlig skildring av deras betydelse. Jüttner har tolkat dessa skilda punkter på ett mera verklighetsbetonat sätt än som tidigare varit fallet.¹⁵

Stenhuggarmärket utdelades av mästarna (verkmästaren) till gesällen, då denne

⁹ Friedrich, K., 1932.

¹⁰ Jüttner, W., 1935.

¹¹ Friedrich, K., 1932, s. 13.

¹² Ibid., s. 12.

¹³ Jüttner, W., 1935, s. 65.

¹⁴ För den påtagliga skillnaden mellan de romanska märkena och de gotiska, sådana de först visa sig i Strassburg från 1200-talets begynnelse. Jmf. även uttalande hos Naeher, J., 1889, s. 155.

¹⁵ Jüttner, W., 1935, s. 58 ff.

var utlärdd och i ett bestämt arbete dokumenterat sin skicklighet. Märkena voro emellertid veterligt inte i användning vid alla av den senare medeltidens byggnadshyttor, vilket innebar, att om en gesäll eller även en mästare flyttade från en hytta, vid vilken märken av skilda anledningar inte hade använts, till en byggnadshytta, där man fordrade sådana, tilldelades även dessa redan utlärda yrkesmän ett bestämt märke under sitt arbete vid hyttan.¹⁶

Jüttner framhåller, att syftet med tecknen var rent praktiskt och inte hade att göra med varken det hemlighetsmakeri eller karaktär av rena »äremärken», som en stor del av den tidigare litteraturen spekulerat i med friskt mod. Stenhuggarmärkena voro helt enkelt »Verrechnungszeichen», d. v. s. tecken, som sedan den huggna kvadern godkänts, placerades på densamma, för att man med ledning därav lättare skulle kunna hålla räkning på för hur många huggna kvadrar respektive stenhuggare skulle få betalt.¹⁷

Av detta följer, att berörda stenhuggare avlönades enligt ett »ackordsystem». Men att det även existerade daglönare ha vi flera belegg för.¹⁸ Ackordavlöningen (opera ad tascam) tillämpades emellertid redan tidigare än under 1400-talet. Det har under 1200-talet varit ganska vanligt i England, vilket bl. a. framgår av byggnadsräkningarna från Westminster Abbey för året 1253.¹⁹ Men å andra sidan framgår det också med ganska stor tydlighet, att skilda betalningsmetoder ibland förekommo sida vid sida.²⁰ Den ganska stora förvirring, som synes ha rått inom stensemästaryrkets organisation under medeltiden fram till i varje fall 1300-talet, har också sin bestämda orsak. Redan under 1100-talet började under tryck av ekonomiska omvälvningar och med de praktiska förutsättningarna som grundval fria yrkesutövare av skilda slag att sluta sig samman i intressekorporationer. För hantverkarna i en stad var detta möjligt bl. a. av den orsaken, att de voro bofasta på samma ställe och kunde få arbete året runt.

För stenmästarna och stenhuggarna gestaltade sig förhållandena annorlunda. Förutom att de av årstidsskiftningarna voro bundna till säsongarbeten måste de också efter vissa tider flytta på sig, då ett bygge var färdigt och de hade att söka sig ny sysselsättning. Visserligen kunde en sådan verksamhet ibland sträcka sig över åtskilliga år, men den kunde knappast — i varje fall inte under den tidigare medeltiden — bli livsvarig på en och samma plats. Detta var förmodligen anledningen till, att stenmästarna och byggnadsarbetarna under hela medeltiden inte

¹⁶ Jüttner, W., 1935, s. 60 ff.

¹⁷ *Ibid.*, s. 63.

¹⁸ *Ibid.*, s. 93, n. 9.

Det är signifikativt, att det så gott som aldrig är på skulpturstycken, som i sig själva äro skiljbart karakteristiska, som man finner märkena, utan på enkla kvadrar; men också som i Lund på mindre

kolonnettskäft och på en bas — visserligen ett skulpterat parti — men genom karaktären av seriearbete nödvändiga att hålla räkningen på på samma sätt som kvadrarna.

¹⁹ Knoop and Jones, 1933, s. 112.

²⁰ *Ibid.*, s. 81.

hade ett eget skråväsen.²¹ För att få sina intressen tillgodosedda måste de ansluta sig till andra korporationer av hantverkare som t. ex. till timmermännen.²²

För att få de praktiska arbetsförhållandena bättre organiserade samt för att tillvarata och skydda de enskildas intresse utarbetades och fastställdes bestämda regler eller ordningar, vilka kunna följas tillbaka åtminstone till 1300-talet.²³ Dessa i sin tur torde ha haft sin rent lokala utgångspunkt i de s. k. »byggnads-hyttorna», som ursprungligen endast voro de lokaler, som de till ett bestämt byggnadsföretag knutna arbetarna förfogade över. Från de förordningar, som här åvägbringades, utgingo så småningom mera fast kodifierade bestämmelser. Men eftersom varje enskild gemenskap kring ett bestämt byggnadsföretag, för övrigt bestående av rörligt folk från skilda håll, hade sina för platsen och tillfället lämpade bestämmelser, bidrog detta till ett högst mångskiftande system.

I och med den så gott som helt genomförda penningavlöningen i bestämda terminer eller enligt överenskomna system från och med 1200-talet, torde fordringarna på en säkrare kontroll av de utförda arbetena ha blivit större.²⁴ Detta så mycket mera som man då i allmänhet inte hade tillgång till en enhetlig grupp av byggnadsarbetare utan var tvungen att samla sådana från skilda håll.

Det torde utan tvivel vara under sådana omständigheter, som stenhuggarmärkena i egentlig bemärkelse uppkommit och fått en praktisk betydelse.²⁵

Man är numera tämligen ense om, att den verksamhet vid ett byggnadsföretag, vars organisation mera systematiskt börjat använda sig av stenhuggarmärken, inte tager sin början förrän omkr. 1200. Principen för dessa typiska stenhuggarmärkens placering på de arbetade kvadrarna var inte »I will signe my stone», utan »You must signe your stone».²⁶

Ett ovanligt rikt material av stenhuggarmärken från såväl kyrkliga som profana byggnader i Fribourg har samlats och publicerats av A. Genoud.²⁷ Med utgångspunkt från detta väldaterade material framhåller författaren redan i början den påtagliga skillnaden mellan de romanska och de gotiska märkena. Han påpekar också, att först med de socialt organisatoriska förhållanden, som uppstodo kring de stora byggnadsföretagen under 1200-talet, gavs förutsättningar för de gotiska märkena och en förekomst av stenhuggarmärke i egentlig mening.²⁸

Hos de märken från 1200-, 1300- och 1400-talen, som författaren avbildar, förefinnas endast de karakteristika, som känneteckna de gotiska märkena. Samtliga

²¹ *Martin, S.-L.*, 1941.

²² *Jones, G. P.*, 1952, s. 515 f.

²³ *Jüttner, W.*, 1935.

²⁴ *Knoop and Jones*, 1933.

²⁵ Att stenhuggarmärkena saknas i många fall är

endast en bekräftelse på de skiftande anställningsvillkoren och betalningssystemen.

²⁶ *Coulton, G. G.*, 1928, s. 153.

²⁷ *Genoud, A.*, 1937.

²⁸ *Ibid.*, s. 96 f.

märken, som kunna noteras från Lund, passa till punkt och pricka in i dessa serier. Varken bland märkena från Lund eller de gotiska från Fribourg befinna sig några med de romanska märkenas karakteristika.²⁹

Den långa raden av ofrånkomliga fakta, som Genoud framlägger, är av stor betydelse för en ökad kännedom om den ofta svårbemästrade frågan om stenhuggarmärkena, deras ålder, ursprung och karaktär. Det visar sig också, att de på allt sätt stödja resultaten av de rent byggnadsarkeologiska undersökningar av motsvarande problem, som ovan redovisats för Lunds domkyrkas vidkommande.

Förutom de äldre avbildningar av såväl romanska som gotiska märken från framför allt gotiska kyrkobyggnader i både England, Frankrike och Tyskland,³⁰ kan hänvisas till ett par resultat i samma riktning, som framkommit i samband med reguljära byggnadsundersökningar under senare tid. Sålunda ger Kautzschs stora undersökning av domen i Worms vid handen, att samtliga stenhuggarmärken, för övrigt helt av den typ som förekommer i Lund, härstamma från gotiska eller under gotisk tid förändrade byggnadsdelar.³¹ I en redogörelse för restaureringen av Münstern i Basel ger Vischer prov på de märken, som anträffats i byggnaden.³² Han kommenterar dem visserligen inte, men med full tydlighet framgår, att de märken som stamma från romanska delar helt äga den ovan karakteriserade prägnen, då däremot de gotiska väl svara mot t. ex. märkena från Lund.

Med hänsyn till det ovan sagda ställer det sig mycket svårt att beteckna ett enda av de i Lund förefintliga tecknen av verklig stenhuggarmärkeskaraktär som äldre än från tiden omkr. 1200, i synnerhet som man på arkeologisk väg inte på någon punkt kan gendriva detta påstående.

I Lunds domkyrka förekomma utom i de större sammanhang, som tidigare ha behandlats, stenhuggarmärken på enstaka platser i sådana delar av byggnaden, som till sina huvuddelar härröra från 1100-talet. Låt oss först betrakta märkena i kryptan. Otto Rydbeck har förklarat de märken, som han medtagit och 1953

²⁹ Väl förekomma även bland de gotiska märkena bokstäver (liksom A:et i Lund), men alltid huggna i enkla linjer och i samma storlek som de övriga märkena och inte av den storleksordning som de romanska. *Genoud* ger även belägg för, att stenhuggarmärkena placerats på sådana sidor av kvadrarna, som vid insättningen vänts in i muren, s. 98.

I samband med Genouds arbete bör framhållas, att samtidigt som han på ett utomordentligt sätt framlägger ett stort och ett till så gott som alla delar väldaterat och väldokumenterat material, försöker han återföra hela beståndet av de gotiska stenhuggarmärkena på de geometriska nyckelfigu-

rer, som enligt vissa författare skulle ha haft betydelse som hemliga grundtecken och nycklar för varje hytta. Teorin om dessa generalnycklar uppställdes från början av *Frantz Rziha*, 1883, men har på ett helt övertygande sätt vederlagts redan av *Pfau*, 1895. Det kan endast bero på en otillräcklig kännedom om den litteratur, som behandlat ifrågavarande ämne, att Genoud inlåtit sig på dylika spekulationer.

³⁰ *Godwin*, G., 1844.

³¹ *Kautzsch*, R., 1938.

³² *Vischer*, E., 1941.

avbildat på fig. 3, vara placerade på ursprungliga platser och på så sätt daterade till 1120-talet.³³ Det märke, som förekommer i norra korsarmen, söder om pilastern vid södra sidan av norra kapellet, befinner sig på en sten, som omhuggits av Brunius, vilket också Rydbeck påpekar. Denna sten är dessutom placerad tillsammans med en hel samling av med Brunii märken försedda stenar i en större lagning av murens nedre parti. Av detta framgår med full tydlighet, att stenen med det ifrågavarande märket hämtats från en annan plats och tillsammans med de övriga under 1800-talet huggna stenarna insatts i väggen, i annat fall hade det inte funnits någon anledning att omhugga stenen i stil med de övriga och placera den intill dessa.

Samma är förhållandet med den med ett märke i form av en vinkelhake försedda stenen i pilastern öster om norra sakristian. Den kan ha insatts redan under 1200-talet men även senare. De omgivande kvadrarna visa nämligen att de här ursprungligen använda stenarna ha varit av en lerhaltig och mycket lös konsistens, och de ha framför allt under inverkan av det under tidigare skeden ofta insippande vattnet ganska snart lösts upp och måst bytas ut. Att sådana utbyten skett under så gott som alla tider visa de kringliggande kvadrarna, som utgöras av dels ursprungliga starkt förvittrade stenar och dels av större kvadrar med Adam van Dürens snitt, typiska 1800-talskvadrar samt kvadrar av tidigare medeltida karaktär men av en annan kvalitet och hårdhetsgrad än de ursprungligen i kryptans väggar använda. Till den kvalitativt bättre stensorten hör den märkta kvadern, som därmed klart visas vara senare insatt.

Den cirkel, som finns på en sten i södra kapellet kan över huvud taget inte betecknas som ett stenhuggarmärke. Den utgörs av en alltför stor (upptill 2 dm i diam) oregelbunden och icke fullständigt tecknad linje, som säkert utförts i någon annan avsikt.

De fem S-märken, som befinna sig i den västra väggens gördelbågar, på en östlig pilaster och vid nedgångarna, äro otvetydiga stenhuggarmärken. Men med endast dessa som utgångspunkt har man ingen rätt att datera alla de övriga märkena. Även dessa befinna sig på stenar, som kunna ha satts in vid lagningar under senare skeden än under den ursprungliga byggnadsperioden. Om detta skett redan under 1200-talet eller senare är inte lätt att avgöra. Det troligaste är, att de tillkommit under Adam van Dürens restaurering av kryptan, så mycket mera som märket väl passar in i den ensemble, som härrör från hans tid, även om det inte återfinnes på annat håll i de av honom restaurerade delarna.

Ett speciellt problem utgör de stenar, som äro märkta med ett litet likarmat kors och befinna sig i den västra väggens mellersta och närmast söder därom belägna sköldbågar. Rydbeck vill inte taga ställning till dem och ifrågasätter,

³³ Rydbeck, O., 1953, s. 182 f.

om de tillhört det äldsta byggnadsskedet. De torde emellertid intimt hänga samman med en första ombyggnad av den äldsta lektoriemuren eller den motsvarande anordning, som från början befunnit sig mellan kor och långhus. I ett senare kapitel skall visas, att en sådan förändring på denna plats genom ornamentala skulpturfragment kan dateras till de sista åren av 1100-talet eller tiden omkr. 1200. Detta märke torde alltså ha använts vid dessa arbeten och skulle sålunda kunna betraktas som den över huvud taget äldsta typen, som uppträder inom Lunds domkyrka.

Men enkla märken av denna typ kunna också vara platstecken eller ansättningsmärken. Sådana tecken av varierande men alltid enkelt slag ha varit vanliga under alla tider och kunna således inte med säkerhet utifrån sin egen habitus placeras i den ena eller andra epoken.³⁴ Sådana tecken i form av likarmade kors förekomma genomgående på de valvribbstenar från Lunds domkyrka, som nu förvaras på kulturhistoriska museet. Märkena äro placerade endast på den ena av stenarnas anläggningsytor, vilket med tydlighet visar, att det här rör sig om platstecken.

Slutligen förekommer, som tidigare nämnts, en grupp stenhuggarmärken samlade inom vissa begränsade områden av södra transeptets östra mur och kapell. Att även dessa tillkommit i samband med en partiell omändring av murarna torde vara utom allt tvivel.³⁵ Att detsamma gäller stenen med ett märke vid ett av absidfönstren å den yttre muren, finns ingen som helst anledning att betvivla.

I samband med behandlingen av stenhuggarmärkena i Lunds domkyrka har man oftast framdragit prov på märken från andra skånska kyrkor. Dessa märken ha i samtliga fall ansetts vara avhängiga av domkyrkan och därmed också ungefärligt samtida med motsvarande märken där. Här är inte plats för en behandling av detta i och för sig viktiga problem. Det skall dock anmärkas, att inget enda av dessa märken utanför Lund, vilka kunna bestämmas som äkta stenhuggarmärken, kan genom sin placering i respektive monument med tvingande nödvändighet dateras till 1100-talet.

Det viktigaste märket i detta sammanhang är korstriangeln, som förekommer i Lund inte endast på rena kvadrar eller kolonner utan även på skulpterade stenar, nämligen en halvkolonnbas samt en frissten, vilka förvaras i domkyrkomuseet. Den rikligaste förekomsten av detta märke finner man emellertid inte i Lund utan i Dalby på de stora strävpelare, som befinna sig i förhallen. Det är signifikativt, att märket här ställt till med stora besvärligheter, när det gällt att sammanställa den gängse dateringen i Lund med den ofrånkomligt senare dateringen av detta

³⁴ Jmf. *Coulton, G. G.*, 1928, s. 158 ff.

³⁵ Se därom nedan s. 114.

byggnadsparti i Dalby.³⁶ Med ovan fastställda datering av stenhuggarmärkena över huvud taget förfalla dessa svårigheter.³⁷

Av den ovan gjorda utredningen beträffande stenhuggarmärkena framgår för det första för domkyrkans vidkommande, att såväl beståndet av märken och deras placering i murarna som en jämförelse med det kontinentala materialet klart och tydligt visar, att det inom byggnaden inte finns ett enda som egentligt stenhuggarmärke betecknat, som med säkerhet kan dateras tidigare än till omkr. 1200. Med stor sannolikhet har man börjat den egentliga användningen av dem i och med valvslagningen i mittskeppet och transeptet, som bör ha satts igång under ärkebiskop Uffos tid (1228—1252). Verksamheten har sannolikt först kommit igång efter branden 1234 och sedan fortsatt inte minst under Jacob Erlandsen (1252—1274). I vilken mån byggnaden äger stenhuggarmärken från de följande århundradena är svårt att avgöra. Under 1500-talets början inträder emellertid Adam van Düren med sin grupp av lätt urskiljbara stenhuggarmärken.

För det andra bör man utifrån det nu allmänt erkända antagandet om stenhuggarmärkena som rent praktiska »Verrechnungszeichen» med sina givna förutsättningar i de ekonomiskt-sociala förhållanden, som omkr. 1200 börja göra sig gällande, göra en boskillnad mellan de därvid använda, och här som egentliga stenhuggarmärken benämnda, och de skiftande slag av tecken från tidigare perioder, som i sin utformning påtagligt skilja sig från den gotiska typen.

Vad de under romansk tid förekommande enklare märkena beträffar, har man med full tydlighet kunnat beteckna en del som ansättnings- eller platsmärken, en typ av märken, som givetvis i sin enkla utformning oförändrat fortsätta under gotisk tid; andra, som hitintills allmänt betecknats som stenhuggarmärken i samma betydelse som de senare, böra urskiljas från denna grupp. Det gäller i synnerhet de under romansk tid förekommande stora latinska bokstäverna eller bildtecknen, vilka äro bredare och mera omsorgsfullt utförda.

Västpartiet

Genom att Zettersvall vid restaureringen på 1870-talet rev ner hela det gamla västpartiet till grunden, äro de möjligheter, som nu stå oss till buds för en rekonstruktion av dess äldsta utseende, ytterst begränsade. Vissa hållpunkter finnas dock, och de utgöras dels av de uppgifter, som Brunius lämnar i sin beskrivning av denna byggnadsdel, samt dels av motsvarande uppgifter från Zettersvall och två fotografier, som tagits under tornens raserande, samt slutligen de rester av kapital

³⁶ *Anjou*, S., 1930, s. 73 ff.

³⁷ Det är för övrigt omöjligt, att med säkerhet förut-

sätta samma hand och samma tid för ett till typen likartat märke, som uppträder inom olika monument.

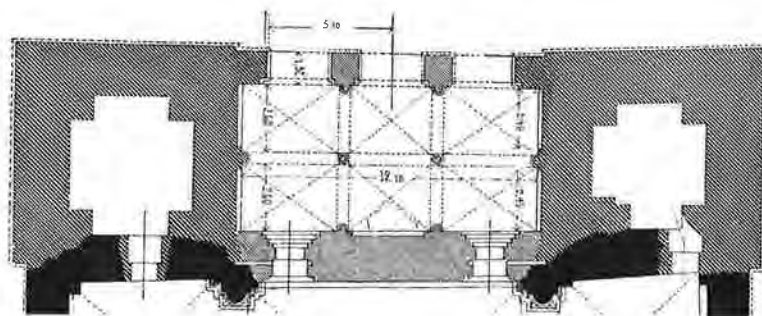

Fig. 37. Lunds domkyrkas äldsta förhall enligt Sesselbergs rekonstruktion.

och ornerade byggnadsstenar, som man vet varit placerade i norra tornet men nu förvaras i domkyrkomuseet.

Med hjälp av uppgifter hos Brunius och Zettervall om sträckmurar mellan de båda tornen samt de bevarade fotografierna rekonstruerade Sesselberg en äldsta förhall mellan de båda tornen, täckt av sex kryssvalv, vilande på i mitten två kolonner samt i norr och söder på vardera två sköldbågar och i väster på de tre arkader, som lika breda skulle ha öppnat sig utåt (fig. 37). En andra våning ovanpå denna skulle ha varit konstruerad på samma sätt och gjort tjänst som kunglig loge. Allt detta skulle ha förändrats i och med ombyggnaden efter branden 1234.¹

Otto Rydbeck följer i huvudsak denna rekonstruktion och har endast en avvikande mening i fråga om portalernas antal i förhallens östmur, där han vill ha en stor i mitten, medan Sesselberg hade tänkt sig två mindre vid sidorna.²

I ett annat väsentligt avseende skilja sig de båda forskarnas åsikter dock, det är frågan om tornpartiets förhållande till kyrkan i övrigt. Sesselberg menar, att västpartiet åtminstone till vissa brukbara delar uppförts i ett med den övriga byggnaden, men Rydbeck anser, att hela västpartiet fogats till den övriga byggnaden något senare efter kyrkans övriga fullbordan. Erik Lundberg anser, att tornpartiet planerats i ett med den övriga byggnaden, samt att grunden till det samma också lagts i detta sammanhang, men att det inte fullbordats förrän i ett sista skede av byggnadshistorien.³

Brunius' uppgifter om grundmurarna till förhallen äro följande: »Vid grundens undersökning träffades en sträckmur emellan de grova pilastrar, som uppbära takvalvens västligaste huvudbåge. Tvenne andra sträckmurar förenade den nyssnämnda med gavelgrunden, så att kvadraten mellan tornen delades i trenne avlångsfyrkantiga rutor från öster till väster.»⁴ Det är på grundval av dessa upp-

¹ Sesselberg, F., 1897, s. 125 f.

² Rydbeck, O., 1923, s. 134 ff.

³ Lundberg, E., 1940, s. 224.

⁴ Brunius, C. G., 1854, s. 416.

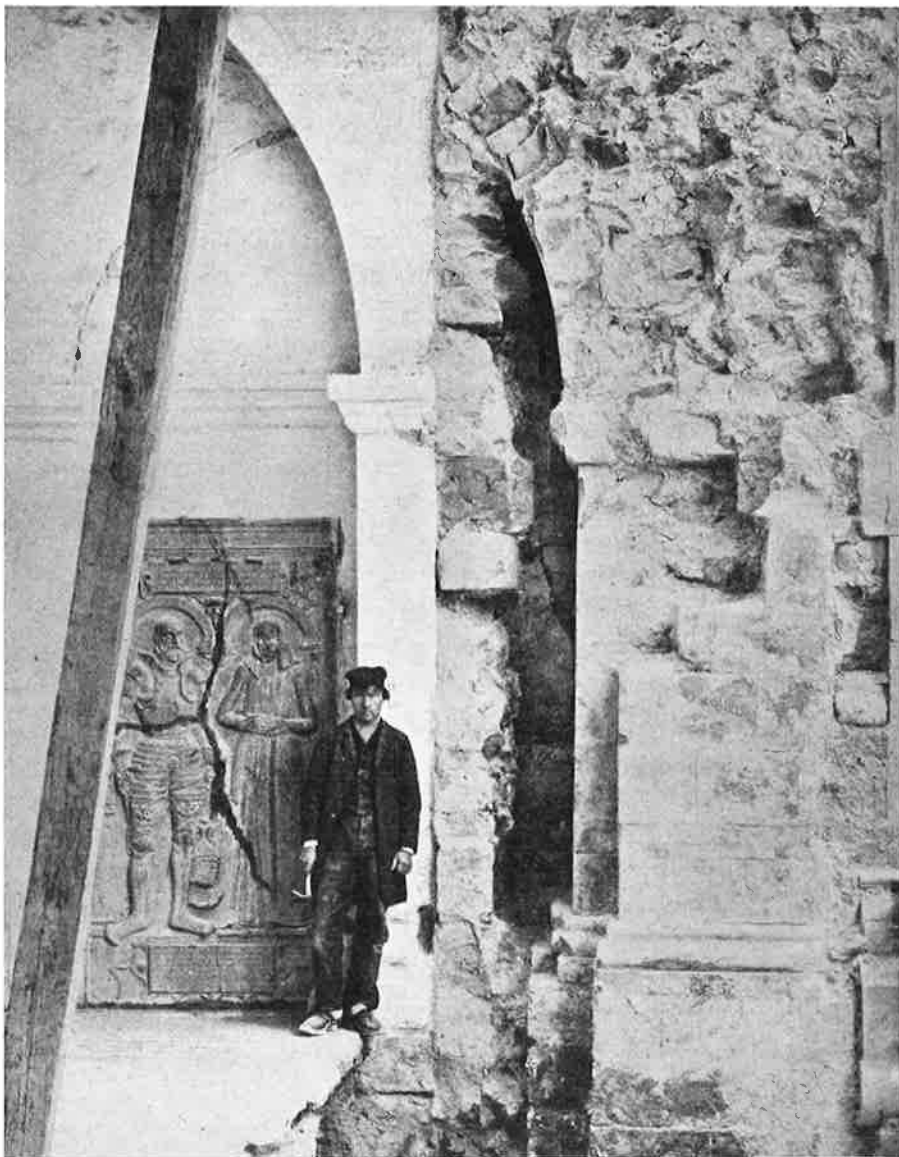

Fig. 38. Rester efter den äldsta förhallen blottade vid rivningen av tornen. (Efter Rydbeck 1923.)

gifter samt de på foton och en akvarell från Brunii tid⁵ synliga sköldbågarna, som Sesselberg bygger sin rekonstruktion, vilken sedermera med en mindre ändring accepterats av Otto Rydbeck.

⁵ Rydbeck, O., 1923, Fig. 123.

Frågan är emellertid om denna utformning var den tidigaste. Zettervall har i ett brev till Lauritz Weibull preciserat sina uppgifter om de iakttagelser han gjorde vid förhallen. Han sammanfattar dem sålunda: »Av dessa rester framgick med full visshet, att hallen ursprungligen haft 5 arkader på fyra kolonner jämte sidopilastrar och naturligtvis då varit täckt med träloft, men att den senare i tiden blivit så ändrad, att den blott fått tre arkader på två fyrsidiga pelare jämte sidopilastrar, grövre än förut, samt blivit överspänd med trenne korsvalv, varav ännu rester funnos, som i fotografi äro bevarade.»⁶ Bilden av den ursprungliga förhallens utseende blir av Zettervalls ord egentligen inte klarare. Men det finns dock i hans brev en uppgift, av vilken man torde kunna dra vissa slutsatser.

Förutom den plan, som legat till grund för Sesselbergs rekonstruktion, har Zettervall här synbarligen konstaterat en tidigare anordning, som enligt honom skulle ha legat till grund för en öppning med fem arkader. Antalet arkader låter väl stort i förhållande till det begränsade utrymme, som stod till buds. Troligare är, att vi här ha att göra med en sammanblandning av två på varandra följande system, av vilka det senare tillhört den allmänt antagna lösningen. Zettervalls uppgifter behöva inte innebära, att ett tidigare system, som han antager, verkligen haft fem arkader med fyra kolonner utan det kan i stället liksom senare ha haft endast två kolonner eller pelare, men dessa kunna ha varit placerade på annat avstånd från murpilastrarna och från varandra. När de sedermera flyttats ha efter hela det äldre systemets förstöring resterna kommit att helt logiskt visa inte två utan fyra stöd för arkadbärande pelare.

Ett studium av de bevarade fotografierna kan ge vissa hållpunkter för hur en sådan tidigare arkadindelning kan ha varit beskaffad. På fotot, som är taget mot söder (fig. 38), ser man i fonden, delvis skymd av den pilaster som sannolikt tillkom vid ombyggnaden efter branden 1234, resterna efter den västligaste av de sköldbågar, på grundval av vilka Sesselberg bl. a. byggde sin rekonstruktion. Väster om denna pilaster iakttagas man även en liten rest av den nämnda sköldbågen, innan den försvinner bakom resterna av det äldsta murpartiet till höger på bilden. Från den frilagda äldsta murpilastern utgår också ett valv åt öster (åt vänster på bilden). Detta har emellertid en helt annan resning än det valv, som skulle ha burits av den mindre i fonden befintliga sköldbågen. Denna valvrest kan följaktligen inte ha tillhört ett valv, som burits av den mindre sköldbågen. Resterna ge nämligen vid handen, att valvet har haft en resning, som tyder på, att det sträckt sig över hela förhallen. Bredden på detta valv återstår att bestämma.

Av såväl de synliga resterna på fotot som uppgifterna hos Zettervall om de äldsta pilastrarna mellan tornens västra fasader framgår med tydlighet, att här från början varit en öppen arkad. Detta innebär, att portalen legat i den tjockare

⁶ Weibull, L., 1916 (I), s. 412.

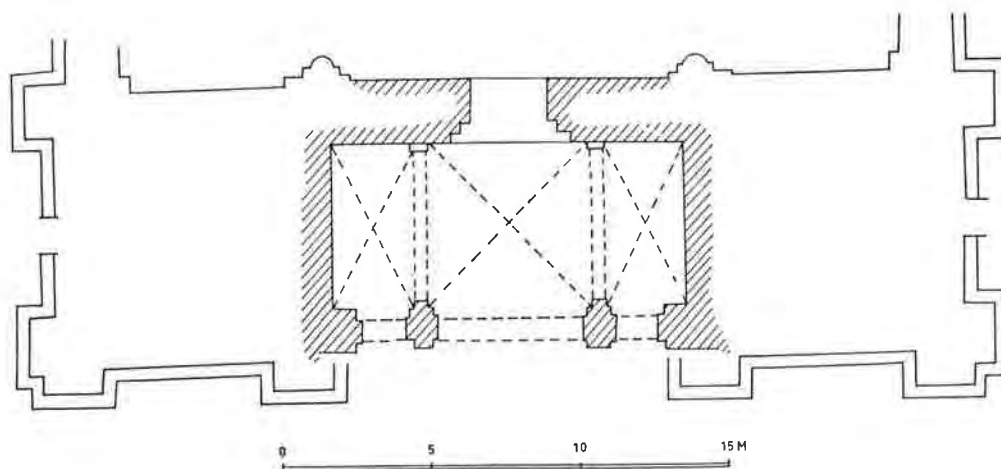

Fig. 39. Rekonstruktion av den äldsta förhallen från början av 1100-talet.

östmuren och i överensstämmelse med Rydbeck's åsikt varit en och placerad i dess mitt. Denna portal torde med all sannolikhet ha haft en bredd, som åtminstone motsvarade de östliga sidoskeppsingångarnas, samt varit avtrappad åt väster. Av detta skulle följa, att den mellersta arkaden i väster måste ha varit tillräckligt bred för att inte skymma den inre portalen och det rum, som legat mellan dessa båda muröppningar, och som förmodligen varit välvt med ett tuffstensvalv. Detta skulle i så fall fått exakt samma storlek som ett utav sidoskeppsvalven. Men härav skulle även följa, att de övriga utrymmena i norr och söder inom förhallen skulle ha täckts av valv, som vardera varit hälften så brett som det mellersta valvet. Den västliga arkaden skulle alltså ha öppnat sig med en större mittbåge flankerad av två mindre sidobågar, som i norr och söder burits av murpilastrarna och mot mittbågen av antingen kolonner eller mindre pelare (fig. 39). En uppdelning av förhallen i öster—väster skulle sålunda ursprungligen inte funnits. Denna rekonstruktion skulle förklara dels Zettervalls uppgifter om de fyra kolonnerna för arkaderna och dels det på fotot ännu synliga fragmentet efter ett valv, som sträckt sig över hela förhallen, i anslutning till de äldsta murpilastrarna.

Det är inte helt osannolikt, att man redan på 1100-talet under det andra byggnadsskedet förändrade detta system till det, i vilket nord- och sydväggarnas sköldbågar ha ingått. En sådan förändring skulle mycket väl ha kunnat hänga samman med en monumentalisering av de östliga sidoskeppsportalerna, som i sin senare gestaltning inte behövde ha varit avsedda i det första helhetssystemet. I det andra byggnadsskedets genomgripande förändringar skulle så huvudvikten komma att läggas på sidoskeppsingångarna, varvid den ursprungligen som huvud- och repre-

sentationsportal⁷ avsedda västportalen med ingångshall ej längre skulle intaga samma dominerande ställning som tidigare. Möjligen har man redan under mitten av 1100-talet tänkt sig en förändring av den ursprungliga västportalen genom att framför denna placera den ädikula, som nu befinner sig framför norra transeptkapellet.⁸ Förhallssystemet kom slutligen att helt försvinna genom den förändring, som vidtogs efter branden 1234, förmodligen under Jacob Erlandsens tid, då västarkaderna ersattes med en hel mur, genombruten av en portal.

Vad beträffar frågan om tornpartiets samtidighet med den övriga kyrkan finns det inga som helst antydningar om att inte förhall och i varje fall tornens nedervåningar icke blott skulle ha planlagts utan även samtidigt uppförts i ett med den övriga kyrkan (jmf. fig. 20). Sesselberg har påpekat, att den ålderdomliga sockelprofilen på den äldsta pilastern, som kom fram vid Zettervalls ombyggnad, stämmer väl överens med den rest av långhusets gamla sockel, som ännu finns bevarad i hörnet mellan södra sidoskeppet och södra transeptet.⁹ Med hänsyn till att från södra tornet tillvaratagna ornamentsstenar ha ansetts utslagsgivande för den senare dateringen av hela tornpartiet,¹⁰ torde några ord ur Zettervalls byggnadsjournal förtjäna att citeras. Han skriver där: »Vid rivningen av de gamla strävpelarna å norra tornet . . . befunnos dessa strävpelare endast vara en påklistring på en äldre tornyttermur. Hela yttre muren å tornet ända upp till sidoskeppens höjd var en sådan påklistring. Innanför fanns i gott behåll den ursprungliga ytterbeklädnaden med sina socklar bestående av plint, rundstav, platta och fas . . . Tornet har alltså ursprungligen varit utan strävpelare och erhållit dessa vid någon snart efter dess uppförande nödig reparation.»¹¹ På en teckning av tornfasaden, utförd av Magnus Petersen 1860, kan man tydligt iakttaga hur denna fasadförtjockning sträcker sig upp till det norra tornets nedre galleri och avslutas med en bred och kraftigt utfallande gesims, som t. o. m. har tillåtits täcka inte blott baserna utan även de nedre delarna av galleriets kolonnetter (fig. 40). Det är i anslutning till denna förkragning som vissa av stenarna med ornamentsmotiv befunnit sig, som t. ex. stenen med bladfris och pyramidstenarna, möjligen också roll-billets. På en av de tillvaratagna pyramidstenarna finns för övrigt ett stenhuggarmärke (kors-triangeln). Icke blott med hänsyn till stenhuggarmärket utan även med hänvisning till fasadens omklädnad kan man därför inte bygga en datering av det äldsta tornpartiet på dessa skulpturdetaljer.

Otto Rydbeck har daterat västpartiet och det norra tornet till 1180-talet,¹² men Monica Rydbeck har senare med en viss tveksamhet hänfört dessa partier

⁷ Jmf. nedan s. 195.

⁸ Jmf. nedan s. 190.

⁹ Sesselberg, F., 1897, s. 127, n. 133.

¹⁰ Rydbeck, O., 1923, s. 137.

¹¹ Zettervall, H., s. 48.

¹² Rydbeck, O., 1923, s. 139.

Fig. 40. Lunds domkyrkas västfasad år 1860 efter teckning av Magnus Petersen.

till 1160-talet.¹³ Dessa dateringar stödjade sig framför allt på de från det norra tornets kolonnettgalleri bevarade kapitäl, som Otto Rydbeck anser uppvisa en dekadent och »bondsk» urartning av den tidigare ornamentiken. Dessa kapitäl skulle ha tillkommit i samband med ett nytt inflytande från anglo-normandisk skulptur. »Den genomgående olikheten mellan skulpturen i tornen och i själva kyrkan visar sålunda i varje fall, att tornen icke tillkommit, förrän kyrkan i övrigt stod färdig», skriver Otto Rydbeck.¹⁴ Man kan lika gärna antaga, att på grund av denna olikhet, som är ett faktum, de ifrågavarande skulpturerna till-

¹³ Rydbeck, M., 1936, s. 153.

¹⁴ Rydbeck, O., 1923, s. 137.

Fig. 41. Veckkapitäl från norra tornet (nu i domkyrkomuseet), förmodligen från omkr. 1120.

kommit under en tidigare epok än den, då den enhetliga och stora skulpturen i kyrkan i övrigt utfördes.

Genom en förnyad undersökning av de ifrågavarande kapitälerna torde man också komma till en sådan slutsats. Monica Rydbeck framhåller, att »veckkapitälerna i deras enkla form uppträda i England redan vid 1000-talets slut, medan de mest utvecklade formerna där, liksom i Normandie och Ile-de-France, tillhöra tiden omkr. 1100-talets mitt och in i dess andra hälft. Under sistnämnda århundrade infogas också mellan kapitälens veck de nerifrån uppstigande, smala bladtungor, som genomgående återfinnas på Lundatornens kapitäl.»¹⁵ Hon stöder sig i detta uttalande på A. W. Clapham, men har inte givit akt på, att vad Clapham framför allt talar om är det s. k. »scalloped» kapitälet, vilket inte är helt detsamma som veckkapitälet, samt att Clapham vidare vad veckkapitälet beträffar för dettas senare utvecklingsform hänvisar till ett kapitäl från Bridlington, vilket han emellertid inte avbildar.¹⁶ En avbildning av detsamma visar, att det befinner sig på ett helt annat utvecklingsstadium och är av en helt annan karaktär än veckkapitälerna i Lund (fig. 41, 42 t. h.).¹⁷

De närmaste motsvarigheterna till de sistnämnda finner man emellertid i t. ex. triforievåningen till S:te Trinité i Caen, härstammande från valvslagningsperioden

¹⁵ Rydbeck, M., 1936, s. 143.

¹⁶ Clapham, A. W., 1934, s. 134 f.

¹⁷ Boase, T. S. R., 1953, Pl. 47 a.

Fig. 42. Kapitäl från norra tornet (nu i domkyrkomuseet); t.v. kapitäl som tidigare möjligen använts i 1000-talskyrkan, t.h. kapitäl från omkr. 1120.

därstädes under de första åren av 1100-talet.¹⁸ De anglo-normandiska veckkapitälerna från domkyrkans norra torn torde inte heller ha kunnat tillkomma senare än under de första årtiondena av 1100-talet.

De från samma byggnadsparti härrörande förenklade palmettkapitälerna ha framför allt tagits till intäkt för den dekadenta stenhuggarkonsten vid domkyrkan under senare delen av 1100-talet. En skulptur av denna kvalitet går inte att tidfästa enbart på grund av dess motiv, men det finns andra drag, med vars hjälp man torde kunna nå fram till en nöjaktig datering. Den ålderdomliga utformningen av akantusbladen med en tradition från senkarolingisk-ottonsk tid torde knappast ha kunnat tillkomma efter eller under den period, då man i Lund arbetade med högt utvecklade former av det klassicerande akantuskapitålet. Avgörandet ligger emellertid inte heller här utan i kapitälens tektoniska form (fig. 42 t. v., 43). Även under senromansk tid eller efter 1150 förekomma förenklade palmettkapitäl men då alltid med den tryckta och svällande form, som är kännetecknande

¹⁸ Gall, E., 1915, Tafel XXV (Saint Etienne); Tafel XXXI (Sainte Trinité). Här finna vi också förebilder till de i Lund något förenklade kalkkapitälerna, den av en grov repstav bestående gesimsen, av vilken en detalj kan studeras på ett foto (Rydbeck, O.,

1923, Fig. 124) från förhallen i Lund, samt den tandning av kapitälbackarna, som i Lund endast påbörjad eller antydd dock uppträder på en av pelargesimserna i kryptan.

Fig. 43. Kapitäl från norra tornet (nu i domkyrkomuseet), möjligen från slutet av 1000-talet och först använda i den äldsta biskopskyrkan.

för denna period. Tidigare former av förenklade kapitäl av detta slag bibehålla alltid akantuskapitälets tektoniska form, vilket inte torde vara fallet efter utvecklingen under 1100-talet. De lundensiska kapitälerna äga fortfarande den äldre formen; detta innebär, att de måste placeras i slutet av 1000-talet. De skulle med andra ord från början kunna ha ingått i den första domkyrkan från 1080-talet och vid uppförandet av den nya kyrkan under början av 1100-talet som spolier överförts till denna. Samtidigt har man nyhuggit kapitäl av anglo-normandisk geometriserande karaktär. Men det synes också som om man vid nyhuggningen av kapitälerna låtit en del av dem i sina motiv upptaga element från de äldre kapitälerna och på så sätt åstadkommit en blandning av de båda typerna.

De anglo-normandiska kapitälerna tyda på ett sammanhang, som skall illustreras med ytterligare ett par exempel. Ett av de enkla halvkolonnnettkapitäl, som suttit

i den avtrappade fönstersmygen till det norra nedre fönstret i norra tornet, är sirat av en upp-och-nedvänd palmett. Denna är visserligen av enkelt slag, men den har en exakt motsvarighet på en kasserad kvader, som murats in i södra väggen till kryptans södra sakristia. En annan sida av kapitalet är ornerat med båglinjer av mycket karakteristiskt slag.¹⁹ Ett identiskt kapitel förekommer i Oulchy-le-Château i det franska departementet Aisne på gränsen till Belgien.²⁰ I samma område finner man också vid tiden omkr. 1100 den ensamma palmetten av ovan behandlad art men framför allt den stjärnmönstring,²¹ som senare under 1100-talet kom att i trakten av Laon utvecklas till plastiskt dekorativa element under den begynnande gotiken. Den tidigare formen av detta ornament är förutom i Aisne spridd inom hela det anglo-normandiska och anglo-saxiska området under såväl senare delen av 1000-talet som början av 1100-talet. Det nämnes här, eftersom det i ett exemplar förekommer på en likaledes kasserad kvader, som finns inmurad i den norra väggen till kryptans norra sakristia (fig. 23).

Dessa sistnämnda ornamentsdetaljer visa således, att det norra tornets neder-våning måste ha uppförts samtidigt med kryptan. I de från dessa delar av byggnaden konstaterade skulpturala elementen finna vi också, att de dels helt skilja sig från kyrkans övriga ornamentik, vilket torde framgå av den kommande behandlingen, och dels tyda på inflytande från samma håll, som vi kunnat konstatera för den äldsta kryptplanen.

Den bild man får av domkyrkans byggnadshistoria skulle alltså bli, att man under de första årtiondena av 1100-talet samtidigt började uppföra kryptan på ena sidan om den existerande gamla kyrkan och på den andra delar av långhuset samt den nedre tornvåningen (fig. 20) med i varje fall det norra tornet så högt som till och med det första galleriet. Denna senare åtgärd torde vara förklarlig med tanke på att man redan från början ville försäkra sig om upphängningsplats för klockorna till den nya kyrkan. Det är även förklarligt, om man använt sig av skulpturala detaljer från den gamla kyrkan, som samtidigt till vissa delar torde ha börjat rivas.

Att östparti och tornparti uppfördes samtidigt, tillhörde som ovan visats²² inte sällsyntheterna. I detta speciella sammanhang bör ännu ett exempel nämnas. I sin berättelse om arbetena vid S. Denis-katedralen skriver Abbot Suger, att inte endast kor och torn samtidigt ha uppförts kring de beskurna resterna av den karolingiska kyrkan, utan även att man redan i ett första stadium har färdigställt ett torn före det andra,²³ förmodligen av samma skäl som ovan anförts.

¹⁹ Wrangel, E., 1923, Fig. 223 och 438.

²⁰ Diepen, H. A., 1926, Tafel LI, 9.

²¹ Lasteyrie, R. de, 1912, s. 609.

²² Ovan s. 78.

²³ Panofsky, E., 1946, ss. 50, 163.

Det kan även påpekas, att i Liber Daticus under den 3 okt. står antecknat, »Obiit Thort, campanarius sancti Laurencii», (Weeke, C., 1884—89, s.

»Unter 'Doppelturmfassade' versteht man den Westbau mit zwei Türmen, die einen schmalen Mittelteil aus Vorhalle, Empore und Quergiebel darüber einschliessen.»²⁴ Det är ett sådant byggnadsparti, som utgjort den västliga avslutningen på Lunds domkyrka. När det gäller frågan om, varifrån inflytandet till den lundsiska utformningen kan härledas, visar det sig, att man får ett skolexempel på dels hur stora svårigheterna vid sådana härledningar kan vara, och dels hur farligt det är, att genast från den ytliga likheten sluta sig till ett omedelbart sammanhang.

Den av Otto Rydbeck rekonstruerade förhallen i Lund har av Monica Rydbeck jämförts med vissa liknande monument i Elsass, nämligen med 1000-talets Strassburgmünster, Lautenbach och Maursmünster.²⁵ För det här rekonstruerade äldsta västpartiet i Lund erbjuder anordningen i Maursmünster en än mera slående överensstämmelse än vad förhållandet är mellan den tidigare lundarekonstruktionen och Lautenbach, som Monica Rydbeck fäster störst avseende vid. Därav skulle man kunna sluta, att teorien om det lundsiska västpartiets avhängighet av Elsass blev än mer övertygande. Så enkelt är emellertid inte förhållandet.

Vi måste än en gång understryka, att anordningen i Lund utgöres av en typisk tvåtornsfasad. Man har för det mesta hyst uppfattningen, att denna utvecklats inte minst i Elsass från 1000-tals-münstern i Strassburg. Hans Reinhardt har emellertid gjort gällande, att samtliga västanläggningar i Elsass, Strassburg inberäknat, över huvud taget inte uppvisa en enda originell tvåtornsfasad.²⁶ »Die Doppelturmfassade galt lange als Normallösung romanischer Kirchen. Doch trifft das so allgemein sicherlich nicht zu, besonders für Deutschland. Ja, H. Reinhardt hat sich neuerdings auf den Standpunkt gestellt, dass es in Deutschland vor dem 12. Jahrhundert Doppelturmfassaden gar nicht gegeben habe. Sie seien zwar Ergebnis einer Reduktion des Westwerks, doch in Frankreich entstanden und erst von dort nach Deutschland gekommen», skriver Edgar Lehmann.²⁷ Han hyser visserligen tvivel på vissa punkter, men är vad framför allt Elsass beträffar enig med Reinhardt.²⁸ Den senare har alltså konstaterat, att de här berörda kyrkorna i Elsass i sina västpartier uppvisa eller i sitt ursprungliga skick ha uppvisat skilda större eller

253). Anteckningen bör ha införts senast mellan åren 1145 och 1150. Otto Rydbeck anser, (1923, s. 139) att man härav endast kan draga slutsatsen, att det funnits klockor i kyrkan. Men man torde också kunna förmoda, att en fast befattningshavare för att sköta dessa förutsätter befintligheten av ett verkligt torn för deras upphängning.

²⁴ Lehmann, E., 1938, s. 98.

²⁵ Rydbeck, M., 1936, s. 141.

²⁶ Reinhardt, H., 1935.

²⁷ Lehmann, E., 1938, s. 98.

²⁸ Det kraftiga bemötande och den livliga diskus-

sion, som Reinhardts teorier utsatts för, har på ett mönstergillt sätt sammanfattats och vidareutvecklats av Gottlieb Loertscher (1952, s. 95 ff.). Loertscher visar även tydligt på överdrifterna i Reinhardts teorier i synnerhet vad beträffar tvåtornsfasaderna i övre Rhenområdet, där de med starka skäl kunna konstateras redan i tidigt 1000-tal. De här ifrågavarande kyrkorna i Elsass beröras emellertid inte direkt av kritiken hos Loertscher, varför Reinhardts åsikter på denna punkt fortfarande kunna anses i viss grad utslagsgivande.

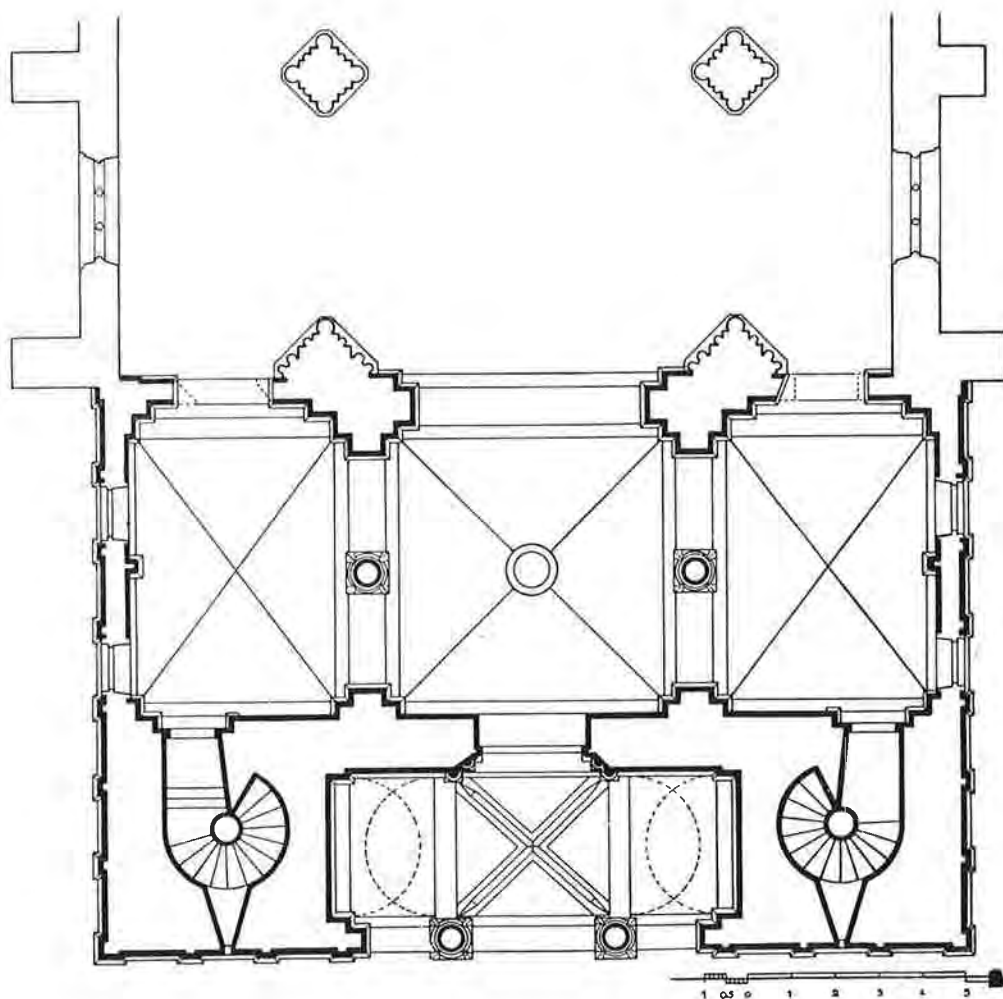

Fig. 44. Planteckning av västpartiet till kyrkan i Maursmünster i Elsass. (Efter Kautzsch 1944.)

mindre reduktioner av de karolingiska västverken. Han ser detta som konservatism men samtidigt inrymmande en viss utveckling,²⁹ där olika tendenser från västverkets principer kombinerats på skilda sätt.³⁰

Det märkligaste och över huvud taget bäst bevarade exemplet på dessa företeelser är västpartiet i Maursmünster med en bred hall försedd med tribun och krönt av ett massivt mittorn, och framför hela denna anläggning en till synes reguljär tvåtorsnfasad (fig. 44). Kompositionen utgör emellertid ej en helhet

²⁹ Reinhardt, H., 1935, s. 253.

³⁰ Reinhardt, H., 1937, s. 469.

och tvåtornsfasaden är ett typiskt exempel på den av Reinhardt påpekade sammansättningen av de här berörda västverken. »Nun finden wir aber gerade im Elsass zwei romanische Fassaden, die von Anfang an auf Doppeltürme angelegt waren. Indessen, die beiden Beispiele S. Fides in Schlettstadt und S. Leodegard in Gebweiler³¹ stammen erst aus einer verhältnismässig späten Zeit, aus der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts, in der sich bereits der Einfluss der monumentalen Kunst Frankreichs geltend macht.»³² I Schlettstadt finns fortfarande kvar en antydning om den hallprincip, som är så klart uttryckt i Maursmünster, och som även i detta sammanhang rekonstruerats i Lund, nämligen västfasaden upplöst av tre bågöppningar, varav den mellersta är större än de båda flankerande. Eftersom de övriga elsassiska västverkskyrkorna från 1100-talet inte utmärkas av denna speciella anordning utan så gott som genomgående och tillsynes med en verklig inhemsk tradition i stället präglas av det kraftiga mittornet i väster, synes det ligga närmast till hands, att inte blott Schlettstadt utan även den liknande utbildningen av det västliga fasadpartiet i Maursmünster gå tillbaka på samma influenser. Ursprunget till den romanska tvåtornsfasaden anser Reinhardt framför allt står att finna i Normandie.³³

Ser vi på det senare 1000-talets praktexemplar av den normandiska arkitekturen, de båda benediktinerkyrkorna i Caen, finna vi emellertid, att de sakna den för både Lund och de anförda elsassiska exemplen typiska öppna hallen mellan tornen. Därmed är det emellertid inte sagt, att denna företeelse skulle ha saknats i Normandie; man finner den i S. Nicola i Caen³⁴ och med stor sannolikhet har den funnits även på andra håll inom de av det normandiska byggnadsskicket influerade områdena. Kyrkorna här äro emellertid i den mån de äro bevarade så gott som alla starkt förändrade redan under tidig gotisk tid. Det bör också tilläggas att i den speciella lösning av tvåtornsfasaden, som förefinns i de normandiskt influerade kyrkorna i Mazara och Cefalù i Syditalien, uppträder samma med tre arkader öppna förhall mellan tornen.³⁵

Ett annat arkitektoniskt särdrag är i detta sammanhang av yttersta vikt att lägga märke till. Tornen eller i varje fall det norra tornet i Lund torde från begynnelsen inte ha haft en speciell artikulering av hela det nedre partiet. Den kommer först med galleriet, som med sitt fullständiga genombrytande av muren är av

³¹ Kautzsch, R., 1944, Fig. 282, 360.

³² Reinhardt, H., 1935, s. 245.

Även Kautzsch har understrukt, att Schlettstadt uppvisar otvivelaktiga västliga inflytelser. »Es mag genügen, wenn ich versichere, dass alle Einzelheiten, Motiv für Motiv, im Westen nachweisbar sind», (1944, s. 251).

³³ Reinhardt, H., 1937, s. 466 ff. Dock har denna

åsikt i enlighet med den här anförda kritiken endast partiell giltighet. Reinhardts åsikt torde sålunda i huvudsak endast vara giltig för de här berörda monumenten i Elsass.

³⁴ Anfray, M., 1939, Fig. 20.

³⁵ Schwartz, H. M., 1942—44, Abb. 24 a, 40; Bottari, S., 1953, s. 9. I Mazara är förhallen inte bevarad utan endast känd genom rekonstruktion.

mycket karakteristiskt slag. Denna arkitekturdetalj är helt normandisk och förekommer över huvud taget inte i de tyska kyrkor, som det här har varit fråga om.³⁶

Enligt den tidigare utredningen bör det äldsta västpartiet i Lund dateras till de första årtiondena av 1100-talet. Kyrkan i Maursmünster dateras först till mitten av århundradet,³⁷ varför tvåtorsfasaden där inte skulle ha kunnat vara förebildande för Lund. Bestämda överensstämmelser finnas mellan de båda kyrkorna, men just i de drag, som man i Maursmünster torde kunna härleda från ett västligt inflytande. I Lund äro dessa drag mera renodlade och alla skäl synas därför tala för, att det lundensiska västpartiet direkt kan härledas från Normandie eller ett av Normandie starkt influerat område. Detta antagande blir desto mera sannolikt med hänsyn till att samtliga ornamentala element, vilka kunna hänföras till det ursprungliga västpartiet i Lund, otvetydigt peka åt samma håll. Till närliggande område ha vi också kunnat hänvisa kryptans äldsta gestaltning samt långhusets tidigast avsedda arkadsystem, två byggnadspartier, som utan tvivel äro samtidigt med det äldsta tornpartiet.

I denna som i andra här berörda frågor se vi alltså, att det inte alltid är den närmast till hands liggande jämförelsen mellan till synes nära överensstämmande monument, som blir avgörande för härledningen av ett inflytande. Inte heller är det möjligt att som förebild för ett monument i dess helhet peka på en given förebild, vilket är helt i överensstämmelse med principerna för den medeltida receptionen, som under inga omständigheter innebar endast en kopiering.³⁸ Dessa principer äro i all synnerhet giltiga, när det gäller ett monument som Lunds domkyrka, som för sin tidigaste tillkomst saknade en väl utbildad tradition att falla tillbaka på.

Hökyrkan

De dokumentariska uppgifterna om hökyrkan, d. v. s. presbyterium, kor och transeptarmar, utgöras av de båda notiserna i »Memoriale fratrum» om altarinvigningarna år 1145 samt invigningen 1146 av det norra sidoaltaret.¹ Att orden »*dedicata est major ecclesia*» i samband med högaltarinvigningen 1145 skulle innebära, att hela kyrkan vid detta tillfälle skulle varit färdig,² kan man inte antaga. Att inte ens kapellet i den norra transeptarmen var färdigställt vid denna tidpunkt framgår med full tydlighet av att altaret här inte invigdes förrän samma dag följande år. Ett analogt förhållande ha vi redan iakttagit i kryptan, där högaltaret invigdes 1123 och samtidigt därmed hela kryptan, fastän den i sin helhet

³⁶ Loertscher, G., 1953, s. 109.

³⁷ Kautzsch, R., 1944, s. 203.

³⁸ Krautheimer, R., 1942.

¹ Necrologium Lundense, s. 90 ff.

² »Kyrkan var praktiskt taget färdig år 1145», Rydbeck, O., 1946, s. 30. Rydbeck räknar därvid inte med tornpartiet.

inte kan ha varit brukbar förrän tidigast 1131, då det sista och södra sidoaltaret invigdes. Vad vinningen av kryptan respektive högkyrkan beträffar torde den förutom högaltarplatsen avse den i plan och till viss höjd redan utförda byggnadens område. Det är för övrigt sannolikt, att orden »*major ecclesia*» hänföra sig i huvudsak till högkyrkan. Så benämnes det efter en brand en längre tid ensamt kvarstående presbyteriet i den ottonska Magdeburgdomen.³

Ovan har framhållits, att kryptans planbild har varit bestämmande för den, som högkyrkan skulle få. Överensstämmelserna de två kyrkorummen emellan äro så gott som fullständiga. Det har ovan visat sig, att man från begynnelsen torde ha avsett en annan planbild för den först färdigställda kryptan. Samma planbild torde också ursprungligen ha gällt för högkyrkan. Denna tidigaste utformning av presbyteriet skulle ha inneburit en konsekvent genomförning av det kvadratiska systemet med en till sanctuariet fogad absid av något mindre bredd än kvadratens östvägg. Att högkyrkans murar blivit uppförda till så gott som full höjd enligt detta system visa de rester efter presbyteriemurarnas tidigare yttre murliv, som av Zettervall konstaterats i höjd med de nu igensatta fönstren.⁴

Bortsett från detta parti torde högkyrkan i planbildningen inte ha genomgått några väsentliga förändringar. Mitt på korsarmarnas östvägg öppnar sig vardera ett kapell med en rak vägg i öster. Mellan dessa kapell och presbyteriet ligga två sakristior eller pastoforier,⁵ som öppna sig med vardera en liten dörr mot presbyteriet.⁶

De ädikulor, som omrama ingångarna till kapellen, torde båda vara sekundärt placerade på sina nuvarande platser. Att så är fallet med den norra har man tidigare framhållit med hänvisning bl. a. till, att den är smalare än själva kapellets öppning. Ädikulan framför det södra kapellet har däremot enhälligt ansetts för samtida med muröppningen i övrigt. Denna åsikt torde emellertid inte kunna upprätthållas, vilket nedan vidare skall utredas.

Från begynnelsen har det funnits åtminstone tre direkta ingångar till högkyrkan. Av dessa äro de två östligaste i transeptet ännu i behåll, medan ingången i norra transeptmurens östra del igensatts. Förbindelsen mellan södra sidoskeppet och transeptet kan i princip vara tillkommen från första början. Motsvarigheten i norr torde däremot ha utförts först relativt sent. Ett myntfynd, som Brunius gjorde 1835,⁷ och som innehöll en rad mynt från bl. a. Knut den VI:s tid (1182—1202), bevisar genom sin placering under den äldsta trappan, att denna anlagts ganska sent efter högkyrkans invigning.⁸ Detta torde bl. a. sammanhånga med den

³ Koch, A., 1955, s. 12 f.

⁴ Jmf. ovan s. 56.

⁵ De i västerlandet från de syriska pastoforierna härledda rumsformerna ha nyligen behandlats av Günter Bandmann, 1956. Huruvida dessa rumsfor-

mer i Lund ha något med dessa fenomen att göra, är omöjligt att uttala sig om för närvarande.

⁶ Den södra av dessa ingångar är nu igensatt.

⁷ Brunius, C. G., 1854, s. 456.

⁸ Rydbeck, O., 1915, s. 176 ff.

omständigheten, att östmuren i Knut den heliges kyrka, som ovan visats, stått kvar på denna plats och även använts som kärna i den nya muren.

Denna omständighet för å sin sida med sig, att det under 1100-talets förra hälft inte funnits någon direkt kommunikation mellan sidoskeppet och vare sig högkyrkans eller kryptans norra transeptarm. Detta förhållande kan också vara en bidragande förklaring till befintligheten av en direkt transeptingång i den norra muren, såväl till kryptan som till högkyrkan.⁹

Redan i samband med undersökningen av kryptan har påpekats, att Zettervall i de övre delarna av presbyteriets murar påträffat en äldre kvadermur, som utan tvivel torde vara resterna efter en äldre ytterfasad, som sålunda skulle ha legat 82 cm innanför den nuvarande.¹⁰ Otto Rydbeck menar, att förstärkningen skulle ha skett i samband med en omklädning av absiden och eventuellt inslagningen av ett tunnvalv¹¹ i presbyteriet. Men som ovan framhållits i samband med behandlingen av kryptan, torde i stället en ny helhetsgestaltning ha legat till grund för absidens förändring. En omklädnad av en äldre absid har det alltså knappast varit fråga om, utan den slutgiltiga absiden måste ha blivit helt nyuppförd. Den undersökning, som Rydbeck 1911 företog i kolonnettgalleriets golv, ledde inte heller till att några spår efter en äldre absidfasad kunde konstateras.¹²

Övergå vi till transeptarmarna blir förhållandena något mer komplicerade. De norra och södra gavelmurarna äro i så gott som sin helhet ombyggda flera gånger, senast av Brunius och Zettervall. De östra och västra murarna äro bättre bevarade, även om stora delar även av dem ändrats under tidernas lopp. Under 1700- och 1800-talen ombyggdes dels de partier, som äro belägna närmast gavlarna och dels de övre utvändiga partierna i sin fulla utsträckning.¹³ Stora delar från den ursprungliga anordningen ha dock blivit bevarade.

De nu igenmurade trapploppen, som återfinnas i såväl den norra som i den södra transeptarmens västra väggar, ha givit anledning till vissa diskussioner. Genom att öppna det norra trapploppets övre del kunde Sesselberg i slutet av 1800-talet konstatera, att den norra spiraltrappan slutade i höjd med de breda pilastrar, som fortfarande äro synliga kring trapploppet på murarnas såväl ytter- som innersidor. Härifrån leder ett rakt trapplopp snett upp mot norra gavelmuren och mynnar omedelbart ovanför den nordvästra valvsvickeln.

Sesselberg förutsätter, att valv ursprungligen funnits i transeptet, och att trapploppet i sin helhet är ursprungligt.¹⁴ Rydbeck går inte med på, att den övre trap-

⁹ Att inte de båda östingångarna skulle ha kunnat tjäna detta syfte kan möjligen förklaras av den omständigheten, att de redan från begynnelsen lett ut till en relativt slutna korsgång kring den östra kyrkogården. Se Rydbeck, O., 1946, s. 69.

¹⁰ Rydbeck, O., 1915, s. 104.

¹¹ Jmf. nedan s. 192.

¹² Rydbeck, O., 1915, s. 106.

¹³ *Ibid.*, s. 107 f.

¹⁴ Sesselberg, F., 1897, s. 112.

pan är ursprunglig,¹⁵ men ansluter sig efter en viss tvekan till teorien om de ursprungliga valven. Han säger emellertid även: »Ännu en förklaring skulle kunna lämnas på det förhållandet, att övre delen av ovannämnda trapplopp ej är ursprungligt, nämligen att tvärskepp och kor från början varit lägre än nu.»¹⁶ Han förkastar emellertid åter denna teori.

Ovan har redan framhållits, att valven i mittskeppet inte kunna ha slagits förrän under 1200-talet. Under sådana omständigheter kan man heller inte antaga, att transepten varit välvda före denna tidpunkt. Ett ursprungligt trätak i transeptet har antagits av Brunius,¹⁷ samt diskuterats av Rydbeck.¹⁸

Såväl trapploppspilastrarnas och själva spiraltrappornas avslutning på en bestämd höjd som den muravsats, vilken fortfarande är synlig i exakt samma höjd på norra transeptarmens västra yttervägg mellan trappilastern och mittskeppsväggen, kan tyda på, att det här är frågan om en rest av en äldre muravslutning. Ytterligare en detalj, som talar härför, finner man på innerväggen av samma murparti. Omedelbart söder om den inre trappilasterns översta kant följer ett kvaderskift, som ligger omkr. 5 cm utanför de däröver lagda skiften. Man kan därför antaga, att just i höjd med dessa nedre skift, som svara mot den yttre avsatsen, har transeptmuren haft sin avslutning, då den först uppfördes för trätak. Det bör likaledes anmärkas, att de nedre, enligt denna teori ursprungliga skiften ha kvadrar, som äro något brända, då man däremot inte kan märka några sådana tecken på de omedelbart ovanför liggande kvadrarna.

Ytterligare ett par omständigheter tyda på, att transepten från begynnelsen varit lägre än kor och mittskepp. Ovanför valven finner man nämligen vid sydvästra kanten av mittkvadratens sydöstliga pelare resterna efter ett murförband med en sandstenskvader, som skjuter ut ur muren (fig. 45). Denna kvader kan inte tydas på annat sätt än som en förbandssten från den södra kormurens ytterfasad, med vilken den för övrigt ligger i flykt. Helt följdriktigt skulle korets ytterfasad här ha legat i dagen i och med att transeptets tak låg lägre. Södra delen av norra transeptets västmur är, som kan konstateras i anslutning till nordöstra mittkvadratspelaren, förhöjd ovan valven genom en blandning av råsten, tegel och sandstenskvadrar. Att denna förhöjning skett under 1200-talet tyder såväl den enhetliga typen av 1200-talstegel som en med stenhuggarmärke försedd sandstenskvader på.

Transeptarmarna torde sålunda med en ursprungligen lägre höjd ha bevarats i detta skick fram till ombyggnaden på 1200-talet.

¹⁵ Dock bör anmärkas, att denna övre del av trapploppet ombyggt av Adam van Düren samtidigt med hela detta murparti, vilket bl. a. framgår av de på Sesselbergs teckning av trappan inritade

stenhuggarmärkena å denna kvadermur.

¹⁶ Rydbeck, O., 1915, s. 76.

¹⁷ Brunius, C. G., 1861, s. 13.

¹⁸ Rydbeck, O., 1915, s. 74.

Lägre transeptarmar är en före-
teelse, som inte är helt vanlig inom
den romanska arkitekturen, men som
man dock återfinner inom ett visst
bestämt område av Västeuropa. Den
karolingiska kyrkan Saint-Ursmer i
Lobbes kännetecknas av låga tran-
septarmar. »Ce sera là, pour l'époque
romane, une formule spécifiquement
mosane. Nous la retrouvons notam-
ment aux églises du XIe siècle, à Cel-
les, Hastière, Nivelles etc.» skriver
Brigode.¹⁹ Förhållandet är detsam-
ma med S. Servatius i Maastricht.²⁰
Ytterligare exempel på transept i
detta utförande bland de maasländ-
ska romanska kyrkorna ger Kubach
i en genomgång av en hel rad både
större och mindre för detta område
typiska tidigromanska kyrkor. »Mit
zwei Ausnahmen haben alle genann-
ten Kirchen, die erhalten sind — soweit überhaupt ein Querschiff vorhanden ist —
niedrige Querschiffflügel, d. h. keine ausgeschiedene Vierung, sondern ein bis zum
Chorbogen durchlaufendes Mittelschiff, dem seitlich kapellenartig Querschiffflügel
angehängt sind.»²¹

En »ausgeschiedene Vierung» är det i Lund ej heller frågan om. Några direkta
spår av pilasterförlagor på korskvadratens pelare ha inte kunnat konstateras och
i synnerhet inte som stöd i kryptan. Ej heller finns det något som talar för, att
det existerat ett östtorn över mittkvadraten, vilket ofta är fallet i samband med
en »ausgeschiedene Vierung». Vad lundadomen uppvisar, är en konsekvent genom-
föring i sitt första planskede av den kvadratiske schematismen.

Liksom skilda karakteristika inom de tidigare behandlade delarna av Lunds dom-
kyrka ha kunnat härledas från ett västeuropeiskt och närmast anglo-normandiskt
influerat område, kan således också den relativt sällsynta anordningen med de lägre
transeptarmarna konstateras vara en företeelse, som var speciellt omhulad inom
ett till den redan anförda kulturkretsen omedelbart gränsande område. Vi ha ovan
nämnt hur de speciella tendenserna från Maas- och Scheldeområdena påverkade

Fig. 45. Rest av murförband som tillhört södra kor-
väggens högmur, ovan valven mellan koret och södra
transeptet.

¹⁹ Brigode, S., 1950, s. 39.

²⁰ Vermeulen, F. A. J., 1928, Pl. 9.

²¹ Kubach, H. E., 1953, s. 121.

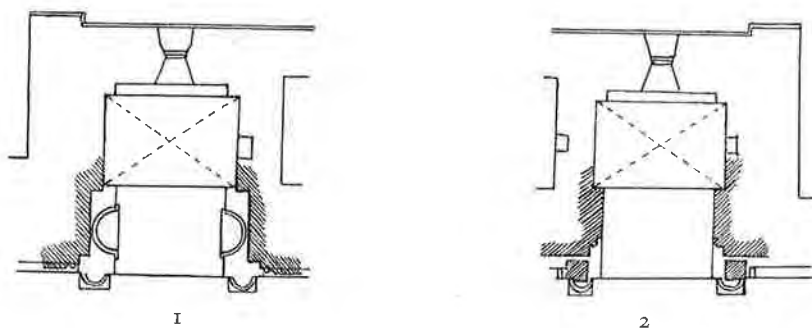

Fig. 46. Plan av (1) norra och (2) södra transeptkapellen i kryptan; de streckade partierna beteckna motsvarande kapell i övre kyrkan. (Efter Rydbeck 1923.)

varandra, varför det torde vara helt naturligt, att en kyrka som S:ta Gertrud i Nivelles med sitt läge mellan eller på en gång i båda områdena kan uppvisa för bägge kulturområdena karakteristiska drag. Av denna anledning är det inte heller underligt, att Lunds domkyrkas första helhetssystem på samma sätt uppvisar en tillämpning av inom detta större helhetsområde synnerligen karakteristiska byggnadssystem. Det synes med andra ord vara ofrånkomligt, att domkyrkans första byggnadsskede under 1100-talet stått under direkt inflytande av den komplicerade gestaltning, som de romanska kyrkorna under de första åren av 1100-talet uppvisa inom vad vi kalla Kanalområdet.

För högkyrkans båda transeptkapell var planformen i huvudsak redan given av de underliggande kapellen i kryptan. Man blev alltså i överkyrkan framför allt bunden till den rakt avslutade östväggen. Det övre kapellet i södra transeptet har disponerats i nära överensstämmelse med det underliggande i kryptan (fig. 46). Här synes alltså den första intentionen med kyrkans plan och system ännu ha tillämpats. Samma förhållande har redan kunnat konstateras vad beträffar samma transepts västra vägg, som torde varit uppförd med hänsyn till det aldrig fullbordade långhussystemet.²²

Med utformningen av det motsvarande kapellet i norra transeptet inträder emellertid en påtaglig förändring. Detta har för det första fått en gentemot det underliggande avvikande disponering, som framför allt kommer till uttryck genom att hela kapellet gradvis öppnar sig mot väster, vilket åstadkommes genom mindre mursprång. Men samtidigt präglas hela denna rumsbildning, som nedan skall visas, med profilbildningarnas hjälp av en artikulering, som innebär någonting helt nytt i byggnaden, och som i fortsättningen kommer att bli tongivande. Vad som framför allt karakteriserar detta nya andra skede, kan först framgå efter en analys av dess skulpturala ornamentik.

²² Jmf. ovan s. 72.

Fig. 47. Skarv efter äldre genombrytning av transeptmuren synlig från vinden över södra sakristian.

Men innan vi övergå till en sådan analys, skall endast några ord sägas om vissa detaljmässiga utformningar i de båda transeptarmarnas arkitektur.

Det har i samband med det södra transeptets västra vägg redan talats om den igensatta bågöppning, som befinner sig över nedgången till södra sidoskeppet (fig. 29).²⁸ På den motsatta väggen i öster kan man på innermuren på exakt samma höjd och i motsvarande läge i sidled i kvaderskiften iakttaga vissa oregelbundenheter, som tyda på en ommurning av denna del av väggen. Sådana spår äro på insidan av samma mur, på vinden ovanför sakristian, ännu mera framträdande. Här kan man tydligt se, hur på detta ställe en tidigare triangulär urtagning igensatts med sandstenskvadrar av betydligt större format än de omgivande, samtidigt som de på vissa ställen huggits in genom förtagningar i de ursprungliga kvadrarna (fig. 47). Huruvida det här varit fråga om en regelrätt genombrytning, är omöj-

²⁸ Se ovan s. 72.

ligt att avgöra. Det synes emellertid, som om muren just här varit försedd med en nischanordning, som på baksidan skjutit något ut över murens östra liv samt haft samma höjd och vidd som den motstående muröppningen. Med hänsyn till den östliga orienteringen skulle man kunna förmoda, att här funnits en altarnisch.

Dessa rester ge också otvivelaktigt vid handen, att i varje fall den norra delen av södra transeptet varit försedd med en läktare, vars golv legat i höjd med den västra muröppningens nederkant. Ännu bevarade bomhål såväl i den västra som den östra muren tyda också på en sådan anordning i detta läge.

Golvets i en sådan läktare kan synas ha kommit i kollision med eller närmast vilat på ädikulan framför det södra kapellet. Denna ädikula anses, som ovan nämnts, allmänt vara ursprungligt placerad på denna plats.²⁴ Vid en närmare granskning torde man emellertid komma till ett annat resultat. Den omständigheten, att kapitälerna tillhöra en helt annan stilriktning än den typiskt comascolombardiska, som finns kring kapellets muröppning,²⁵ bör man kanske inte fästa för stort avseende vid, men det bör ändå nämnas. Påtagligare är, att imposterna över kapitälerna äro placerade över murbågens anfangshöjd och mot de ornerade delarna av murprofilerna (fig. 48).

Med hänsyn till det ovan sagda förefaller det sannolikt, att de båda kolonnerna från begynnelsen varit avsedda för ett annat ändamål och då möjligen som bärare av läktarfasaden under det södra transeptets gördelbåge mot mittkvadraten. De skulle i så fall ha vilat över den underliggande kryptans båda murpelare och uppåt förmedlat tre bågöppningar, ovan vilkas mur en balustrad avgränsat själva läktarrummet mot koret. Höjden av en sådan anordning skulle stämma med den förmodade läktarens höjd med ledning av de konstaterade muröppningarna.

Vad beträffar det norra transeptet, finns det inga tecken, som tyda på, att man där skulle ha haft någon motsvarande anordning. Detta torde heller icke ha varit nödvändigt, eftersom rumsdistributionerna inte planerades efter symmetri utan efter funktionsändamål.²⁶

De omkr. 2 m höga murar, som fram till 1800-talets början avskiljde transeptarmarna från mittkvadraten, torde ha tillkommit samtidigt med lektoriemurens utflyttning under Jacob Erlandsens tid.²⁷ Det kan alltså synas, som om de äldsta sammanhängande anordningarna, som här ha rekonstruerats, blivit definitivt förstörda först med den genomgripande förändringen efter branden 1234. Detta torde också ligga nära till hands, med hänsyn till att man då förhöjde transepten och slog valv. Samtidigt torde en del av den funktion, som den äldre transeptläktaren haft, i viss mån ha övertagits av den nya lektorieplattformen.

Ädikulan framför det norra transeptkapellet har i allmänhet betraktats som

²⁴ Rydbeck, O., 1923, s. 94.

²⁵ Jmf. nedan s. 126.

²⁶ Jmf. nedan s. 192.

²⁷ Brunius, C. G., 1854, s. 129 f.

Fig. 48. Anläggningen av sydöstra ädikulans vederlag mot södra kapellet's muröppning.

sekundär på sin nuvarande plats.²⁸ Att den inte tänkts för denna placering torde vara utom allt tvivel, men vad den avsetts för och när den placerats här är däremot svårare att avgöra. Till denna fråga kan man taga ställning först sedan den skulpturala utsmyckningen och bildernas ikonografi behandlats.²⁹

Ett problem i detta hänseende utgör även de båda mindre ädikulorna på transeptens västmurar. Rydbeck's analys av desamma visar å ena sidan tydligt, att den norra är något äldre än den södra, samt att det är omöjligt att med bestämdhet uttala sig om, ifall de äro ursprungligen avsedda för dessa platser. Han stannar slutligen vid tanken, att de äro så och förmodar även, att de skulle kunna vara gravar eller minnen över av kyrkan vördade män.³⁰

²⁸ Dock har *Ewert Wrangel* (1923, s. 194) med hänvisning till Vercelli ansett, att den befinner sig på ursprungligen avsedd plats. *Otto Rydbeck* har som förklaring till de båda kapellens skiljaktiga utformning hävdad, att de underliggande kryptkapellens murbredd och gestaltning skulle ha varit bestämmande härför. De båda sidonischerna i det norra kryptkapellet skulle sålunda ha varit anledningen till att en mur, som skulle bära en kraftig valvbåge inte skulle kunna läggas direkt över dessa nischer utan att samtidigt åsamka en för stor belastning. Av den anledningen skulle det västligaste partiet av det överliggande kapellens öppning ha bredats. Rydbeck visar även på, att den övre muren i södra transeptet dragits in över den underliggande kryptmuren, så att de ädikulan bärande kolonnerna fått stöd på densamma (fig. 46). Därav sluter han bl. a. att denna ädikula skulle varit ursprungligen avsedd, liksom det förhållandet att kryptans och högkyrkans murar i norra transeptet gå i liv med varandra skulle vara bevis för, att den norra ädi-

kulan skulle vara en senare tillsats (1915, s. 130 f.).

Divergenserna mellan de undre och övre murarna torde knappast kunna tillskrivas dylika hänsyn utan helt enkelt ha varit beroende av de genomgående oregelbundenheter i de övre transeptens vinklar, som klarast framträda i norra transeptet och här i annat sammanhang betecknats som en följd av hänsynen till de kvarstående resterna av 1000-talskyrkan. (Ovan s. 27.)

Ej heller torde nischerna i det norra kryptkapellet ha inneburit en sådan försvagning av muren, att man ovanför densamma av denna anledning skulle ha vidgat rummet. Det viktigaste argumentet härvidlag är emellertid, att det torde vara alldeles uteslutet, att den helt väsensskilda rumsuppfattning, som kommer till uttryck i de båda kapellen, skulle ha kunnat haft sin grund i rent tekniska omständigheter. (Jmf. nedan s. 123 f.)

²⁹ Se nedan s. 188 ff.

³⁰ *Rydbeck, O.*, 1915, s. 144 ff. Angående dessa ädikulor jmf. även nedan s. 145.

STILHISTORISK UNDERSÖKNING

Profilbildningar

Vid bedömningen av den romanska arkitekturen utgör muröppningarnas utformning en viktig faktor. En fast kroppslighet i den antika arkitekturuppfattningen förde med sig en skarpt avgränsad kontur mellan mur och öppning, där rätvinkligheten oftast blev dominerande. En portalomgivning t. ex. kunde emellertid accentueras genom en reliefmässig behandling av kring muröppningen lagda profiler eller en ornerad gesims som överliggare. En ytterligare artikulering åstadkoms genom att en krönande fronton uppbars av två hel- eller halvkolonner, tätt lagda mot muren. Viktigt är, att dessa olika profileringar eller artikuleringar aldrig avskar murhörnen för att på så sätt förmedla kontakt inåt.

Ett sådant tillvägagångssätt är emellertid betecknande för den högromanska arkitekturbehandlingen och förde med sig en alltmer framskridande avtrappning av murhörnen, vilket framför allt kom att taga sig uttryck i portalomfattningarna.

I den medeltida arkitekturbehandlingen under hela det första årtusendet gör sig emellertid fortfarande det antika synsättet gällande. Man kan studera de olika varianterna därav inom den bysantinska konsten. Inom den orientaliskt influerade delen av imperiet, som i t. ex. Armenien, är återhållsamheten större, i det att endast muröppningens omgivning i låg och platt relief orneras med abstrakta växtmönster. Den skarpa rätvinkligheten bibehålles därigenom. En vilja till större reliefmässighet, som åstadkommer ett livligare spel mellan ljus och skugga, finner man i behandlingen av de monument, som stå under ett mera helleniserande inflytande i t. ex. Mindre Asien. Hela den abstrakt ornamentala floran bibehålles under orientaliskt inflytande, men rent antika element som skilda slag av kymatier tillsammans med korintiska kapital spela en stor roll. Viktigt är också att denna ornering är applicerad på en profilbildning av antikt kynne, vilken lättar murkanten men inte sneddar eller avskär densamma. Ett gott exempel på denna behandling har man i t. ex. stadsporten i Rusafa.¹ I Santa Maria in Valle i Cividale ser man hur samma principer fortleva trots en påtaglig fyllighet i ornamentiken.²

¹ Lundberg, E., 1951, s. 614 f.

² Venturi, A., 1902, Fig. 103.

Den enklare artikuleringen sådan man fann den i Armenien och Mindre Asien kommer att bli den förhärskande fram i karolingisk, ottonsk och tidig romansk tid och kommer genom en egen västerländsk tillämpning att bilda bakgrunden för den typiskt romanska avtrappningen av portaler eller muröppningar med en rät invinkling, som efterhand interfolieras av rundstavar eller kolonner. En svagt reliefmässig ornering av dessa enklare profiler förekommer redan tidigt i framför allt Lombardiet och sprides därifrån över större delen av Västeuropa.

Den rikare fasadprofileringen bibehåller längre sin tektoniska karaktär, dels genom att den i sig själv innebär en fulländning i sin harmoniska helhetskonception, och dels därigenom att den lever kvar eller kanske framför allt tages upp främst inom sådana områden, där det antika arvet kan göra sig mera direkt och traditionsmässigt gällande. Den bysantinska formen finner man främst i södra Italien, då däremot en antikiserande riktning uppträder framför allt inom den s. k. proto-renässansen i Toscana under 1000- och 1100-talen.

Alla de här karakteriserade elementen komma efterhand att i större eller mindre omfattning upptagas inom den romanska konsten och i en sammansmältning och egen omformning bilda grunden till den nya och typiska högromanska arkitekturuppfattning, som i sin tur genom upplösning av muren blir ett led i strävan mot gotiken. Denna tendens gör sig gällande redan under 1000- och 1100-talen, men de skilda profileringssätten kunna samtidigt, i enlighet med den tidigromanska egenheten av mångfald i enheten, på många ställen tydligt urskiljas vid sidan av varandra. Ett sådant fenomen blir framför allt märkbart inom monument, som uppstå inom en isolerad och i relativ mening begränsad kulturmiljö utan egen stark tradition och därigenom öppen för skilda inflytelser.

Från att tidigare ha haft en oansenlig och icke markerad utformning får portalen i den romanska arkitekturen en allt mer framträdande plats som ett mer eller mindre samlande uttryck för fasaden och arkitekturen i dess helhet.³ Med detta följer, att den även blir föremål för en allt rikare utsmyckning, som först tager sig uttryck i en varierande profilbildning, som sedermera för hån mot ett mer eller mindre fullständigt upphävande av murhörnen.⁴

Det är mot bakgrunden av det ovan sagda, som man måste betrakta de skilda sätt att ornera ingångarnas och vissa muröppningars hörn i Lunds domkyrka.

Den enklaste profilbildningen finns numera endast bevarad kring södra krypt-nedgången. Avtrappningen är rätvinklig men med det yttre vinkelhörnet avrundat geom en hålkäl. I den yttre omfattningsbågen är denna hålkäl ornerad med ett palmettmotiv. Detta är den enklaste formen av en uppmjukning av det rätvinkligna hörnet med sitt ursprung i provinsialbysantinska områden.

³ Dehio, G. und Bezold, G., 1892, s. 697.

⁴ Meier, B., 1911, s. 166.

Den fullt utbildade romanska portalen med de i flera avtrappningar rätvinkligt avskurna och av kolonner interfolierade hörnen förekommer i Lund i de båda yttre långhusportalerna. Typisk romansk profilbildning finner man också i muröppningen till södra transeptkapellet (fig. 49). Här sker en förmedling mellan yttermurens liv och kapellväggen genom den i det rätvinkligt avtrappade murhörnet lagda halvkolonnen.

Denna uppfattning av murhörnet står i den skarpaste motsats till vad vi möta i det motsvarande norra kapellet (fig. 50). Den vida omfattningsbåge, som öppnar sig mot huvudrummet siras av en profil, som börjar med en karnis, vilken viker sig inåt mot kapellväggen, ett mursprång följer och innanför detta en kraftig rundstav följd av ett brett slätt rakstycke. »Det hela uppenbarligen en omtolkad arkitravprofil. Märkligt är emellertid framför allt hur denna omfattning markerar sig mot själva kapellet. Detta har murnischens form med stort djup, fördelat i ett par avsatser. Omfattningen håller sig i väggens fasadplan, kapellväggarna vinkla sig hårt in från detta. Lika distinkt framträder innerst i kapellet altärväggen, som upprepar yttre omfattningens profil med samma utsökt organiserade reliefplan som denna och gör detta både i en yttre ram och så som fönsteromfattning. Kappellets sidor teckna sin djupriktning genom den skulpterade imposten.»⁵

Erik Lundbergs analys och framställning av den här ifrågavarande murbildningen är av väsentlig betydelse för förståelsen av egenheten hos vissa stildrag i Lunds domkyrka. Vad vi möta i den ovan beskrivna profilen, som i väggens fasadplan reliefmässigt omfattar bågöppningarna, är en originell och fri omtolkning av den rent antika profilbildningen. I sin klaraste form framträder den i detta kapell på grund av den enhetligt genomförda rumsuppfattningen. I andra sammanhang återkommer denna profil tillämpad på flera ställen i byggnaden, främst i de inre omfattningarna till de båda sidoskeppsportalerna, kring ingången till norra sakristian, i den yttre omfattningen till norra transeptingången, i reducerad form kring samma ingångs inre omfattning samt ursprungligen i de yttre omfattningarna till de båda västliga sidoskeppsportalerna.⁶

I omfattningen till den södra transeptingången återkommer samma profil, men här har den i motsats till förhållandet vid alla de relaterade ställena inte använts i enlighet med den fasadmässigt reliefbetonade principen, utan har vridits inåt, så att den avskär murhörnet, alltså romanskt tillämpad (fig. 51 b).

Övriga bågars och muröppningars profilbildningar utgöras av mer eller mindre komplicerade tillämpningar av den typiskt romanska vulst- och hålkälsprincipen.

⁵ Lundberg, E., 1949, s. 396 f

⁶ Omfattningsbågen från den nordvästra sidoportalen är numera inmurad över det näst västligaste

fönstret i norra sidoskeppet. Fragment från den motsvarande portalen i söder förvaras i domkyrkomuseet.

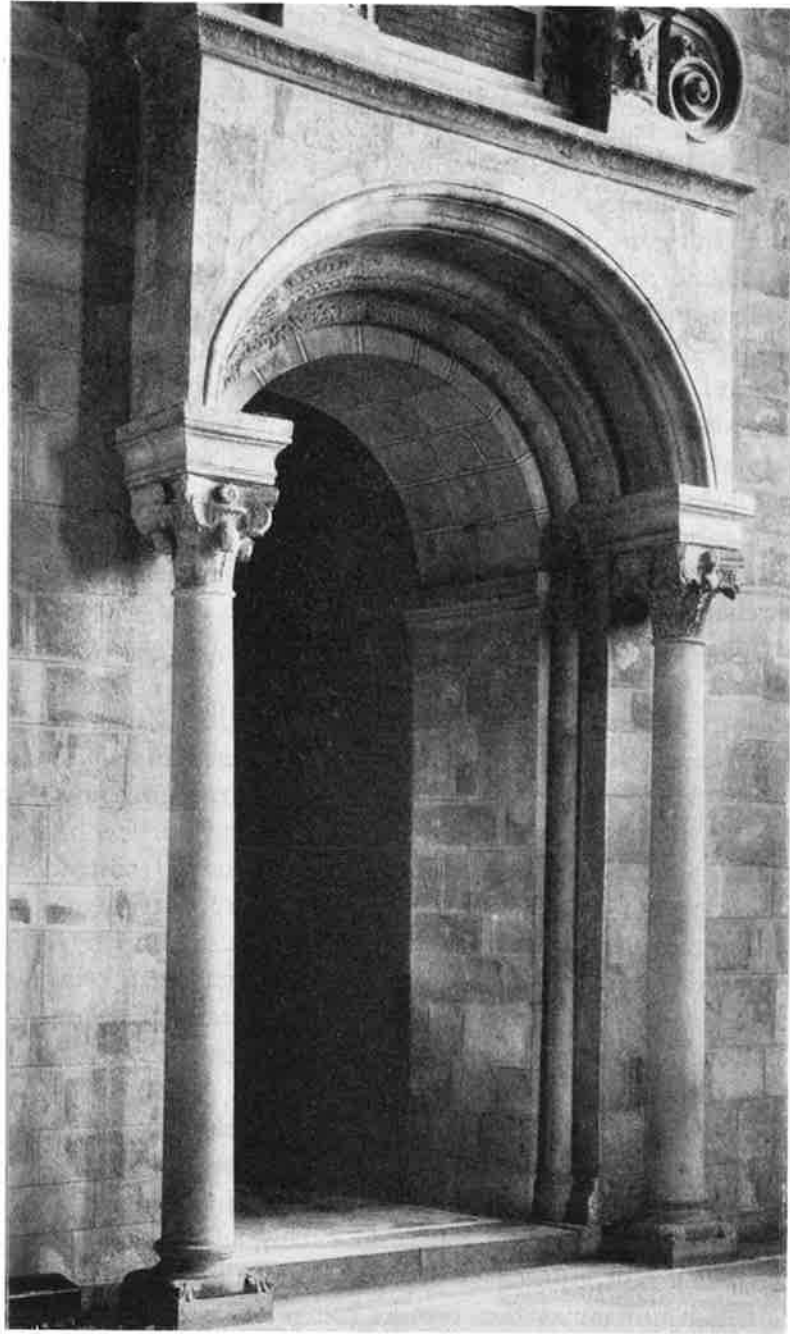

Fig. 49. Sydöstra kapellet.

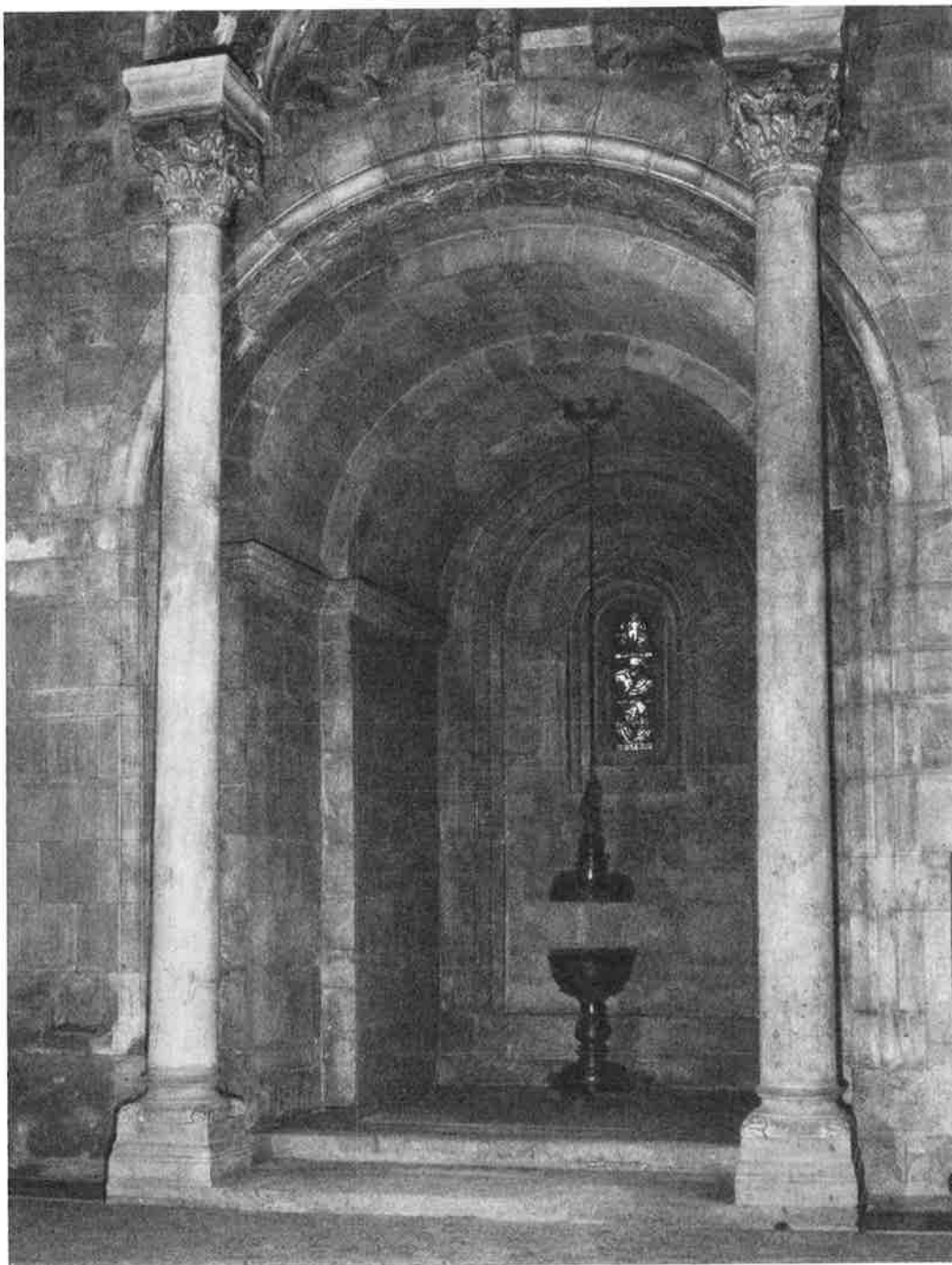

Fig. 50. Nordöstra kapellet.

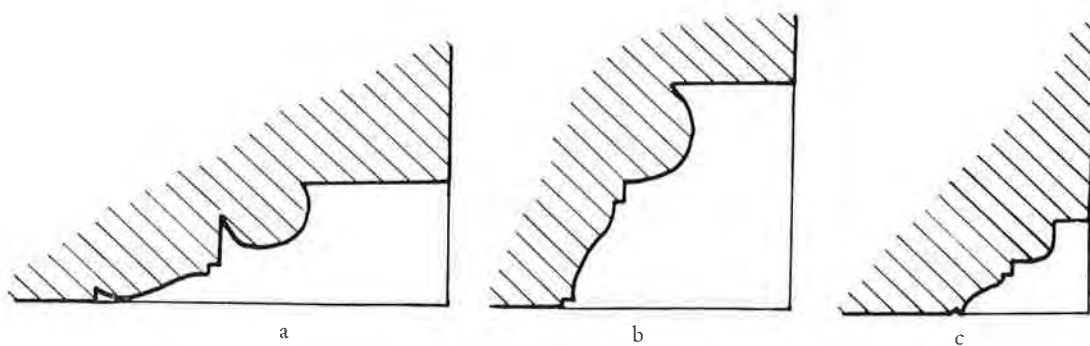

Fig. 51. Profiler från (a) nordöstra kapellet, (b) sydöstra transeptingången och (c) bågen kring den nordvästra nischen i norra transeptet.

De äga ingen originalitet i samma mening som de särskilt granskade och ha intresse huvudsakligen i de fall, där de eventuellt kunna kronologiskt bestämmas i förhållande till varandra.

Den för Lunds domkyrka speciella antikiserande profilbildningen finna vi sålunda i byggnadens portaler och muröppningar i norra transeptet samt i sidoskeppsportalerna. De östliga sidoskeppsportalernas yttre fasader ha däremot en med kolonner avtrappad öppning i typisk romansk stil. Den antikiserande profilen uppträder på två ställen inte i sin originella funktion som ytmässigt profilbildande utan enligt romanskt mönster snedställd som upphäware av hörnet, dels kring den inre öppningen till nordvästra ädikulan och dels som ytterprofil till den södra transeptingången. En sådan tillämpning skulle kunna förklaras av att dessa utförts något senare än framför allt nordöstra transeptkapellet. Man skulle kunna göra ytterligare ett försök till en ännu snävare kronologisk bestämning av detta temas utförande. I norra transeptets samtliga portaler och muröppningar samt inte minst i den med fronton genomförda inre omfattningen till södra sidoskeppsportalen löper den reliefmässiga profilen obruten kring hela muröppningen (fig. 52). Kring den inre omfattningen till den norra sidoskeppsportalen samt de yttre omfattningarna till de båda västliga sidoskeppsportalerna brytes däremot omfattningsprofilen i anfangshöjd av insatta lejonfigurer — åter en romansk tendens, som gjort intrång på den övertagna formen.

Att man kan våga sig på en kronologi av detta slag beror på att utgångspunkten för den behandling av murhörnen, som kommer till uttryck i den antikiserande profilen i nordöstra kapellet, är genomförd så fullständigt och med så påtagligt bevis för ett medvetande om stilens funktion.

Hur förhålla sig de i detta avseende antikiserande tendenserna kronologiskt till de romanska, sådana de renodlat uppträda i det södra transeptkapellet? Att helt

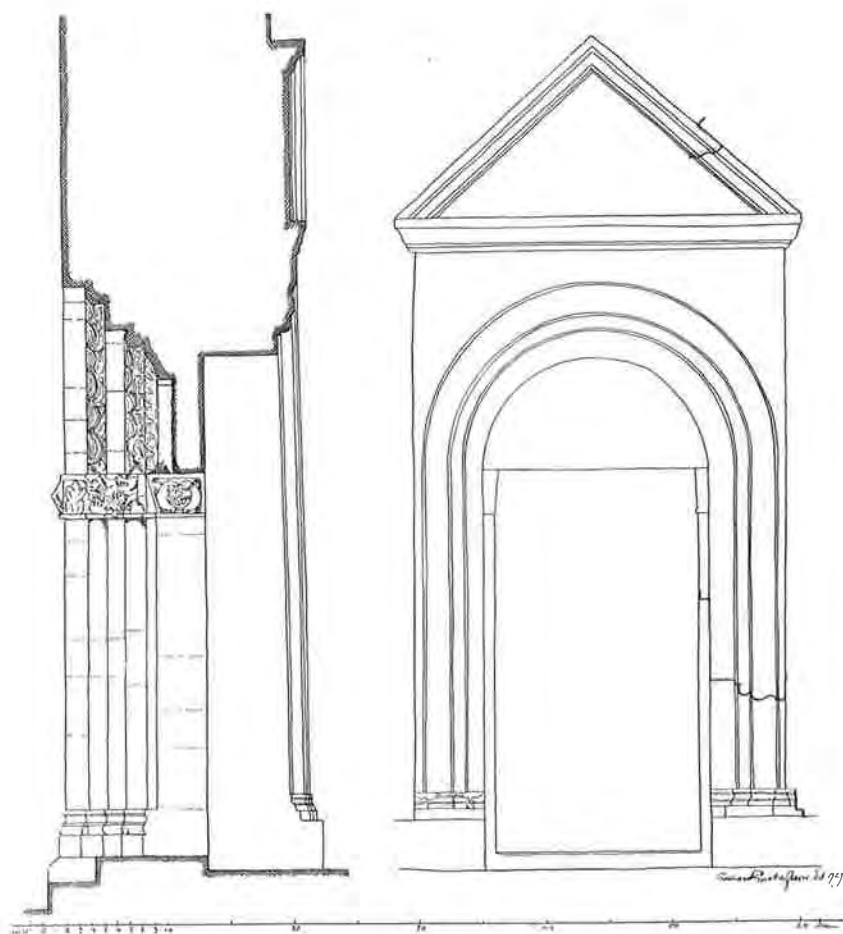

Fig. 52. Skärning och innerfasad av södra sidoskeppsingången. (Efter Rydbeck 1923.)

göra skillnad mellan de antikiserande och romanska tendenserna låter sig göras endast i de båda transeptkapellen, eftersom de på andra håll uppträda på skilda sätt blandade med varandra. Denna blandning till trots synes det möjligt, att antyda en skillnad i tid för inträdet av de båda riktningarna. Vi veta, att södra kapellet invigdes ett år tidigare (1145) än det norra (1146) och torde därav kunna sluta oss till, att de romanska tendenserna i sin renodlade form voro tillstädes, innan de antikiserande inträdde. Från den tidigare byggnadsundersökningen veta vi också, att södra transeptet torde till väsentliga delar ha uppförts tidigare än det norra.⁷

⁷ Jmf. ovan s. 72 f.

Den verkstadsgrupp, som företrädde den antikiserande riktningen, arbetade enhetligt och genomfört endast i norra transeptets östmur samt delvis även på södra portalens inneromfattning, men endast delvis, ty med hänsyn till samma portals yttre gestaltning inträder till synes ett första samarbete med den rent romanska verkstadsgruppen — men icke en de skilda elementens sammanblandning. Det fortsatta samarbetet sådant det kommit till uttryck i de övriga sidoskeppsportalerna bär ett tydligt vittnesbörd om en begynnande sammansmältning av de skilda stilelementen, vilket inte endast framgår av de här redan anförda exemplen utan än tydligare kommer att framgå vid undersökningen av den skulpturala ornamentiken.

Den romanska behandlingen av muröppningarnas hörn sådan den förekommer i domkyrkan är av allmän karaktär. Den här s. k. antikiserande profilbildningen däremot är av mera originellt slag och torde därför lättare kunna bestämmas till sin eventuella härkomst. Principen är den reliefmässiga fasadorneringen kring muröppningen. I de senromerska monumenten äger profilen inte den mjuka modellering som senare framträder. I Pantheons bågeprofiler t. ex. åstadkommes reliefen genom grunda rätvinkliga avtrappningar.⁸ Det är denna profiluppfattning, som framför allt skulle göra sig gällande i den toskanska protorenässansens arkitektur som i t. ex. de yttre arkadbågarna till baptisteriet i Florens.⁹ Men i det romerska rikets ytterområden eller i provinserna möter man under orientaliskt inflytande en ny tendens. Antingen gåvos de onyanserade profilerna en variation av ljus och skugga åstadkommen av geometriska ornament,¹⁰ eller fick omfattningsprofilen en nästan överbelastad rik mustighet genom ornamentala växtrankor omväxlande med tandsnitt och kymatier.¹¹ I det senare fallet erhöll även profilen som sådan en mjukare rytm.

Den arkitektoniska utformningen i alla dessa fall anknyter emellertid fortfarande mer eller mindre direkt till det senantika mönstret, där profilerna hålla sig till bågen, eller om de sira en muröppning äro bundna till dennas rektangulära form, pointerad av överliggaren. Visserligen kan denna senare krönas av en båglunett, som upprepar muromfattningens profil, men något organiskt samband mellan dessa båda element existerar inte. En imitation av denna typiska antika formulering finner man i västportalen till Afrakapellet i Speyer,¹² liksom inom huvudparten av protorenässansens arkitekturmonument.

Murhörnens fasadprofilering fortlöpande längs poster och båge utan att brytas av överliggare eller anfangsskulpturer finna vi i enstaka exemplar huvudsakligen

⁸ Lundberg, E., 1951, Pl. 39.

⁹ Swoboda, K. M., 1933, Tafel 5.

¹⁰ Så i Spalato, Lundberg, E., 1951, s. 554.

¹¹ Så i t. ex. Rusafa.

¹² Utformningen i Lund är gentemot denna tendens i Speyer mera originell och självständig.

i Syditalien som t. ex. kring en fönsteromfattning till domen i Bari.¹³ Mellan denna muromfattning och den som vi ha i Lund finns ingen detaljmässig likhet, men i den arkitektoniska principen råder en stor överensstämmelse. I Apulien utgör denna tillämpning enstaka företeelser i ett konstskapande, som vuxit fram under en blandning av antika, bysantinska och islamitiska förutsättningar vid ett normandiskt furstehov.

Stilar i domkyrkans ornamentala skulptur

Lunds domkyrkas ornamentik har varit föremål för flera och många gånger utförliga undersökningar. Det gäller alltså inte, att åter här framlägga en redovisning av hela materialet utan i stället att taga upp vissa delar av det till ny analys.

Otto Rydbeck har behandlat ornamentiken i ett flertal sammanhang,¹ framför allt i de båda arbetena från 1915 och 1923. Han har endast i undantagsfall och i huvudsak endast för karakteristiken berört problemet om skulpturens härledning. Han har däremot uppställt en kronologi för djurskulpturen, som alltsedan dess har varit allmänt vedertagen. Den bygger på en typserie, inom vilken urskiljes tre stilar, som karakteriseras av bl. a. »lejondjurens» ögonformer. Följden av Rydbecks stiltypologi har bl. a. blivit, att de mera medelmåttigt eller ofta konstnärligt kvalitativt mindre skickligt gjorda djurskulpturerna ha placerats som föregångare till den mera kvalitativt högtstående skulpturen.

Då den i högkyrkan och långhuset företrädde skulpturen uppträder, kan man i Lunds domkyrka inte konstatera existensen av en inhemsk tradition av något slag, som skulle ha kunnat vara den egentliga utgångspunkten för denna ornamentik. Denna ornamentala skulptur måste i sitt första skede helt ha varit beroende av främmande inflytelser. Under sådana omständigheter torde den kvalitativt mest högtstående skulpturen ha utgjort begynnelsen i denna främmande verksamhet.

Den utförligaste och viktigaste behandlingen av den skulpturala utsmyckningen har företagits av Ewert Wrangel.² Med många och ingående jämförelser har han visat, hur den måste ha varit beroende av inflytelser från framför allt Norditalien men även stått i växelverkan med den lombardiska konsten sådan den manifesterade sig i bl. a. Rhenlandet och då främst i Speyer och Mainz. I detta senare hänseende skriver emellertid Wrangel: »Lunds domkyrka är i avseende på den romanska ornamentiken ofantligt mycket rikare än vare sig Speyer eller Mainz, ja, än *båda* tillsammans. Hon förenar, kan man säga, bådass ornamentik och ger ännu mycket mera. De två tyska katedralerna — hur rika de i andra avseenden

¹³ Lundberg, E., 1949, s. 313.

² Wrangel, E., 1910, 1923.

¹ Jmf. bibliografi utg. av Gierow, K., 1946.

än måtte vara och i storlek överträffande vår — hava således med all säkerhet icke varit de ensamt förmedlande, om de än i vissa stycken kunnat förmedla eller giva impulserna. Lunds domkyrka har också haft direkta förbindelser med det land som vid denna tid, liksom århundraden förut och århundraden efteråt, gav Europa så mycket kultur och konst, Italien. Men framför allt: Lunds domkyrka är icke ett imiterat konstverk utan ett självständigt, i många fall originellt och enastående.»³

För att ytterligare understryka dessa Wrangels sista ord samt för att sätta in ornamentiken i dess byggnadshistoriska sammanhang skall här till ny analys upptagas en begränsad del av materialet med speciell hänsyn till formernas egen tektonik och deras arkitekturnala sammanhang. Ett sådant tillvägagångssätt kan, som det kommer att visa sig, rättfärdigas genom den omständigheten, att de analytiskt urskiljbara stilarna på ett par ställen uppträda enhetligt och genomfört, samtidigt som de där äro förknippade med var sin redan beskriven enhetligt genomförd mur- och profilbildning, nämligen i de båda transeptkapellen. Därvid kommer huvudvikten att läggas på den rent ornamentala skulpturen, eftersom den genom sin arkitektoniska bundenhet bättre avslöjar såväl sin egen som helhetsarkitekturens speciella skiftningar och egenart.

I den ornamentala 1100-talsskulpturen i Lunds domkyrka kan man märka tre skilda stilriktningar, av vilka två synes tillämpade var för sig och därefter blandade med varandra och med en tredje. Två av dessa stilriktningar kunna betraktas som utgående från två skilda skolor och rubriceras som den comasco-lombardiska och den antikiserande, den tredje som den bysantiniserande, vilken skulle kunna ses som en utvecklingsfas från eller del av den antikiserande.

Den förstnämnda av dessa stilar utmärkes av bandslingor, knutmönster samt växtrankor, som antingen äro enkla eller i sig ha inflätade frukter eller djurfigurer. De enklaste formerna av denna ornamentik uppträda isolerat i anslutning till sydöstra transeptkapellet, kring bågöppningens inre omfattning (fig. 48), fönstrets övre yttre omfattning samt kring den södra sakristidörren.⁴ I en något mera komplicerad form finna vi denna stil i samband med figural skulptur i det yttre av södra sidoskeppsportalen (fig. 53).

De andra stilriktningarna äro betydligt mera omfattande och komplicerade, och det är också de, som i fortsättningen synas komma att taga överhanden. Till sina grundelement utmärkes den antikiserande stilen av de rika kymatiegesimserna eller enkla kymatier i samband med andra ornament men framför allt av de korintiska kapitäl. Till denna stil hör främst mittskeppets korintiska kapitäl och som en utvecklingsform de mer eller mindre fullbordade i sidoskeppens västligaste delar

³ *Wrangel, E.*, 1923, s. 330.

⁴ *Wrangel, E.*, 1923, Fig. 199, 259.

Fig. 53. Södra sidoskeppsportalen. (Efter Rydbeck 1923.)

samt kymatiegesimserna. Den mur- och profilbildning, som kännetecknar det nordöstra kapellet är också intimt förknippad med denna stil.

Den tredje stilgruppen är den bysantiniserande, som genomgående uppträder i intim kontakt med den antikiserande. Vad som ändå befogar en boskillnad mellan

dem är att de antikiserande stildragen i sitt rena uppträdande äro så enhetligt genomförda och synbarligen först något senare uppblandas med de bysantiniserande tendenserna och omformas. Denna på en gång antikiserande och bysantiniserande stil utmärkes av en växtornamentik med oftast figurala inslag samt är i dessa motiv präglad av en geometrisk rytmisering. Hit hör också de blandat korinthiska och figurala, enbart figurala samt kompositakapitälerna och slutligen lejon och änglaskulpturen samt övrig figurskulptur. Denna stora ornaments- och skulpturgrupp synes också efterhand i sig ha upptagit drag från den comascolombardiska stilen.

Som princip för en relativ kronologisering av ornamentsbeståndet kan man som arbetshypotes förmoda, att en isolerad och rent ornamental utsmyckning ligger före den utformning, där samma motiv uppblendats med figurala element. Vid ett monument som Lunds domkyrka, där man för den skulpturala utsmyckningen inte hade någon inhemsk tradition att utgå ifrån, måste man förutsätta, att arbetena påbörjades av inkallade redan skolade konstnärer. Finner man då inom skulpturbeståndet en stilistisk utveckling, som pekar mot en fortskridande upplösning och samtidigt mindre tektonisk behandling av formerna, bör man antaga, att den mest behärsade och kvalitativt mest fullödiga skulpturen är tidigare än den mera »dekadenta». Detta under förutsättning att man inte har anledning att i en och samma skulpturgrupp se uttryck för kvalitativt skilda arbetssätt.

Eftersom det södra kapellet enligt den byggnadshistoriska utredningen kan anses vara det först färdigställda partiet med den i detta sammanhang behandlade ornamentiken, finna vi därigenom ett stöd för antagandet, att de där förekommande rena band-, slinge- och växtornamenten av comascolombardisk karaktär äro de tidigaste. Kapellet invigdes samtidigt med högaltaret den 1 sept. 1145. Eftersom ornamenten äro ofullbordade på flera ställen kan man antaga, att utsmyckningen påbörjats inte alltför lång tid före invigningen.

Samma dag det följande året, alltså den 1 sept. 1146, invigdes altaret i det motsvarande norra kapellet med de antikiserande tendenserna. Detta innebär, att det torde föreligga en ringa tidsskillnad mellan de båda skilda stilarterna. Som yttre avslutande takgesims till det sydöstra kapellet befinner sig en kymatiegesims, som utmärkes av den inom beståndet förekommande mest strängt antikiserande karaktären.⁵ Här finns alltså ytterligare ett belägg för den nära samtidigheten i utsmyckningen av de båda kapellen. Den comascolombardiska skolan skulle alltså ha inlett arbetena i det södra kapellet, och strax därefter kunna de nya skulptörerna ha börjat sin verksamhet i det norra.

År 1835 gjordes vid upptagandet av västra halvkolonnen till den södra sidoskeppsingången ett myntfynd under grundstenen.⁶ I detta ingingo till övervägande

⁵ Wrangel, E., 1923, Fig. 199.

⁶ Brunius, C. G., 1854, s. 461.

delen mynt från konung Niels Svensens tid, men även ett, som torde härröra från den tronpretendent Olov, som under åren 1140—43 skulle ha haft makten i Lund.⁷ Om detta mynt verkligen präglats av Olov, innebär det, att anläggandet av sydportalen inte kan ha skett förrän tidigast något år in på 40-talet, men sannolikt först någon tid efter färdigställandet av södra kapellet. Därigenom förklaras också karaktären på den art av mera motiviskt utvecklad comasco-lombardisk skulptur, som förekommer i sydportalens yttre.

Ewert Wrangel har framhållit de antikiserande dragen i Lunds domkyrkas ornamentik.⁸ Han har i detta sammanhang i synnerhet pekat på de ornerade listverken med kymatie-, tandsnitts- och äggstavsornering. Den mest välutförda och fullständigaste av dessa lister finner man som yttre gesims till det södra kapellet. Under ett kyma följer en äggstav, därefter ett tandsnitt och slutligen nederst ett lesbiskt kyma. Den närmaste motsvarigheten till denna gesims finns i byggnaden på södra sidan inom norra nedgången till kryptan (fig. 54). Här har emellertid tandsnittet bytt plats med äggstaven, som för övrigt är vertikalställd i motsats till den horisontala placeringen på kapellgesimsen, och slutligen ha vi nederst ett doriskt kyma i stället för det lesbiska. Trots dessa omkastningar och variationer i gesimsens enskilda element står den genom sitt noggranna och klara utförande kapellgesimsen nära. Dessa båda skilja sig även i någon mån från de övriga gesimserna i kyrkan, som i allmänhet ha den strängt klassicerande karaktären uppluckrad bland annat genom den flitiga förekomsten av borrhålsornering.

Närmast dessa två strängare exempel kommer den kring norra kapellets inner-

⁷ Myntet har å adersen en krönt, framvänd bröstbild med svärd i högra handen; kring denna en förvirrad omskrift. Reversen är otydbar. Rörande omskriften skriver *Hauberg, P.*, (1900, s. 60): »Adversomskriften synes at indeholde Navnet OLVF; Reversen mangler Omskrift. Myntens Karakter og Enkeltheder i Praeget pege hen mod Valdemar den Stores tid, og det er derfor sandsynligt, at Mynten skal henføres til Harald Kesias Søn Oluf, der under Erik Lam tiltog sig Magten i Skaane i Aarene 1140—1143.» Före *Hauberg* har både *Lidfors* och *Tornberg* i sina kataloger över myntkabinettets danska mynt tytt omskriften till Olov (*Person, E.*, 1935, s. 67). Det bör även med hänvisning till *Haubergs* ord påpekas, att typen med den frontala gestalten, som fyller hela myntet och omges av en omskrift inom ram, blir vanlig först med *Valdemar den I*.

När *Otto Rydbeck* i samband med domkyrkans byggnadshistoria omtalar ifrågavarande myntfynd (1923, s. 86), nämner han över huvudtaget ej före-

komsten av detta mynt. Det utgör följaktligen inget hinder, för att han skall kunna datera den södra sidoskeppsportalen till början av 1100-talet (1923, s. 87).

Denna *Rydbecks* datering av portalen tages därefter i en numismatisk utredning till intäckt för, att det omtvistade myntet inte kan ha varit präglat för Olov (*Person, E.*, 1935). *Person* menar därför, att man lika väl skulle kunna läsa omskriften till *NICOLAUS*, varigenom myntet skulle bli ett unicum bland *Niels Svensens* kända mynt. Denna bestämning har senare accepterats av *Axel Ernst* (1946) samt *Fritze Lindahl* (1956, s. 96), men på grund av det här relaterade tillvägagångssättet kan en definitiv placering av myntet till konung *Niels* inte vidmakthållas, utan den äldre attribueringen till Olov torde fortfarande vara den mest sannolika.

Vad beträffar Olov som tronpretendent i Skåne se *Weibull, L.*, 1914—17, s. 196 f.

⁸ *Wrangel, E.*, 1919.

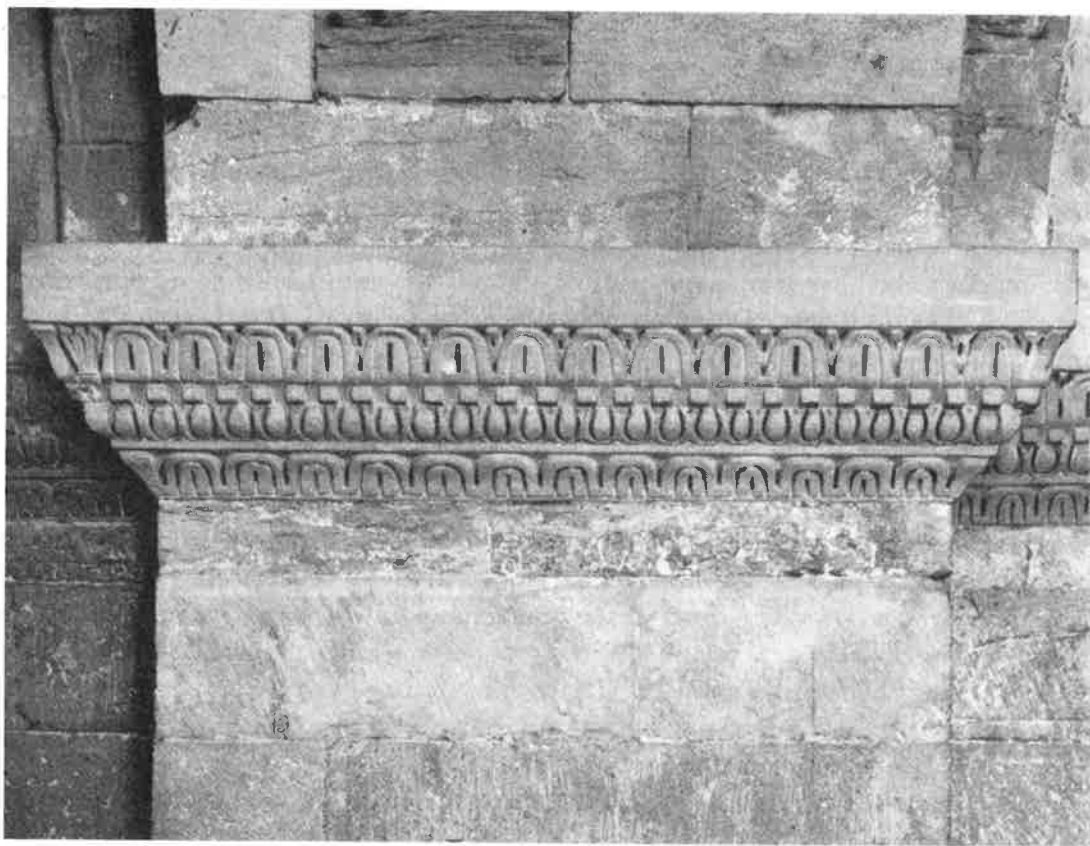

Fig. 54. Antikiserande gesims i kryptan.

vägg artikulerande gesimsen, som uppvisar skilda variationer på användandet av överst ett doriskt kyma, tandsnitt, förvanskad äggstav och slutligen ofta ett mycket förenklat doriskt kyma.⁹ Som nu endast fragment bevarade i domkyrkomuseet visa, ha andra delar av byggnadens yttergesimser bestått av endast två doriska kyma och mellan dem ett tandsnitt eller en repstav. Två doriska kyma vända med baserna mot varandra utan mellanled är också ett motiv, som förekommer på andra håll i byggnaden, framför allt på täckplattorna till djurkapitälén; över tre av dessa i södra sidoskeppet finns även tandsnittet med. En förflackning av motivet lägger man slutligen märke till på täckplattorna till absidkapitälén.¹⁰

Eftersom de här skildrade kymatiegesimserna inte förekomma blandade med varandra inom samma arkitekturdelar, kan man förmoda, att de återspegla en sluten utveckling inom den till byggnaden bundna verksamheten. Man bör då rim-

⁹ Wrangel, E., 1923, Fig. 206—208.

¹⁰ *Ibid.*, Fig. 209—211.

Fig. 55. Korintiskt kapital på den nordöstligaste huvudpelaren i mittskeppet.

Fig. 56. Kapitäl i södra sidoskeppets västra del.

ligtvis ha börjat med de mera strängt utförda gesimserna och fortsatt med de allt mer och mer »degenererade» formerna. Att en sådan utveckling skulle kunna föreligga kan stödjas av förändringen i de övriga ornamentala element, med vilka gesimserna ha ett intimt samband.

Om vi betrakta kapitälplastiken, finna vi samma tendens än klarare uttryckt. Renast framträder den antikerande stilen i mitskeppsarkadernas tre korintiska kapitäl (fig. 55) samt något uppluckrad genom en antydning om en friare gestaltbildning i de korintiska kapitälerna i sidoskeppens västligaste delar (fig. 56) samt under nordöstra ädikulan (fig. 57). Kompositakapitälerna förekomma i sin klara och

behärskade form i ädikulan till det södra kapellet (fig. 58); hit hör vidare det sydliga kapitälet till den nordvästra ädikulan samt förmodligen även det ofullbordade södra kapitälet i sydvästra ädikulan.

Alla de här nämnda kapitälerna bära den rena protorenässansens prägel av nära samhörighet med de antika förebilderna, en samhörighet, som tager sig uttryck inte endast i detaljutförandet utan även och främst i fasthållandet av den tektoniska byggnaden, där den relativa slankheten och den organiska växten med en vidgning uppåt hela tiden fasthålls.

Den tektoniska formen är framträdande både i de rent korintiska och kompositakapitälerna i kyrkans inre liksom i den grupp av djurkapitäl, som återfinnes i de båda sidoskeppens östligaste delar (fig. 59). Ett sådant fasthållande vid en form med antika traditioner innebär, att figurskulpturen på kapitälerna inte behandlas efter dess egna fordringar utan efter kravet på tektonisk genomföring.¹¹ Denna formspråkets stränghet är emellertid koncentrerad till de berörda kapitälerna i byggnadens inre.

Med de bysantiniserande tendenserna har införts en rikare växtornamentik, som i det inre bl. a. manifesterar sig i ädikulan framför det nordöstra kapellet samt i själva kapellets profiler, som möjligen kunna vara ornerade på ett något senare stadium än då rummet och profilerna gestaltades (fig. 76).

¹¹ Jmf. *Adhémar, J.*, 1939, s. 173.

Borrhålstekniken har, där den använts i det inre av byggnaden, i överensstämmelse med den tektoniska formgivningen strängt tyglats, så att den detaljmässiga plasticiteten hållit sig inom ramen för den arkitekturella formen men samtidigt åstadkommit den påtagliga och med tekniken avsedda effekten av en kontrastverkan mellan ljus och skugga i de olika planen. Det bästa exemplet härpå äro de här som tidigast betraktade korintiska kapitälerna på mittskeppets huvudpelare (fig. 55). I de kapitäl, som man finner i den yttre utsmyckningen ser förhållandet annorlunda ut. I de båda kapitäl, som ingå i ädikulan till norra sidoskeppsportalen, göra sig i synnerhet två tendenser gällande. I det västra se vi, hur borrhålstekniken drivits över gränsen för sin tektoniska användning (fig. 60). I framhävandet av de på bakbenen stående djuren, som med bakåtvridna huvuden bita om människohuvuden har underskärningen drivits så långt, att de starkt plastiska figurerna visserligen hålla sig till kapitälformen men genom den utträdande tendensen visuellt upphäva kapitälens tektoniskt bärande karaktär. Ett vidareförande av denna tendens torde leda till den formgivning, som finns t. ex. hos ett av absidkolonnernas kapitäl, där de resta fyrfotadjuren inte organiskt ingå som led i kapitälens tektoniska utformning utan i stället synas stumt lagda mot detsamma.¹²

I den norra portalens östra kapitäl se vi hur de frigjorda figurerna på ett annat sätt upphäva den egentliga kapitälformen genom att tekniken övergått i den skulpterade formens tjänst (fig. 60). Under voluterna på kompositakapitålet skjuta i vardera hörnet ut fyra örnfigurer, som på så sätt ersätta men samtidigt förgrova de bärande bladens funktion i motsats till den mera strama formgivningen hos t. ex. det norra kapitålet i södra transeptädikulan (fig. 58). Här har den antikiserande stilen under inverkan av bl. a. den allt vanligare djurskulpturen helt fått vika undan och förnimmes endast som en underström. Dessa tendenser bort från den antika formen göra sig på olika sätt gällande i absidkapitälerna, och varhän det leder, se vi i två andra av mellanvåningens kapitäl, där man dels i

Fig. 57. Kapitäl under nordöstra ädikulan.

¹² Wrangel, E., 1923, Pl. XIII, 33.

Fig. 58. Kapitäl under sydöstra ädikulan.

skulpturala formerna. Borrhålsteknikens ursprungliga karaktär av valörskapande hjälpmedel för kontrastverkan mellan den sammanhållande ytan och den mörka bakgrunden kommer till bästa uttryck i de korintiska kapitäl, som äro placerade på de båda östligaste mittskeppspelarnas västsidor.¹³ Här bör anmärkas, att en av de med den största precisionen och elegansen utförda kymatiegesimserna befinna sig nedanför den norra kryptnedgången, just i anslutning till det byggnadsparti inom vilket vi på norra huvudpelaren finna det mest behärskade korintiska kapitälet (fig. 54, 55). Därefter följer den nordöstra ädikulans kapitäl och de västligaste sidoskeppskapitälerna. Vi finna i dessa fortfarande samma synsätt både vad beträffar tektonisk utformning och användandet av borrhålstekniken. Men den senare har i någon mån fått bli medel även för en friare gestaltbildning. Samtidigt härmed infördes ett nytt element i kapitälplastiken. Dels uppträder kompositakapitälerna med ställvis insatta djurhuvuden och dels komma de hela djurkapitälerna med sina förnämsta företrädare i de båda sidoskeppens östligaste traveer.¹⁶ Vi finna fortfarande inom byggnaden den eleganta behärskningen och den framträdande borrhå-

användandet av djurfigurerna finner en ansvällning av själva kapitälformen, som pekar direkt mot ett senromanskt schema, och dels i införandet av en alldeles omotiverad omvandlad palmettranka i det till andra delar korintiserande kapitälet.¹³ Denna rankornamentik har helt tagit överhanden i tre av det övre kolonnettgalleriets sex ornerade kapitäl, av vilka åtminstone de fem, även de med människo- och fågel-skulpturer ornerade, ha en typiskt senromansk formgivning med en mera massiv och något svällande bärkraft.¹⁴

Med hänsyn till kapitälplastiken är det omöjligt, att trots den försiktighet man måste iakttaga vid isolerad typologisering, komma ifrån en inom byggnaden försiggående utveckling av de

¹³ Wrangel, E., 1923, Pl. XIII, 31, 32.

¹⁴ *Ibid.*, Pl. XIV.

¹⁵ Även den näst östligaste huvudpelaren i söder har ett mot öster fullbordat och mot väster endast påbörjat kapitäl av detta slag. Det synes emellertid, som om dessa äro utbytta mot där ursprungli-

gen befintliga tärningskapitäl, eftersom täckplattorna med samma form och format som tärningskapitälens äro för små för akantuskapitälerna. På de östligaste huvudpelarna äro täckplattorna avpassade för akantuskapitälerna.

¹⁶ Wrangel, E., 1923, Pl. VIII, XI.

Fig. 59. Djurkapital i norra sidoskeppets östra del.

hålstekniken, men motivschemat är ett annat. Det är den bysantiniserande stilens växt- och djurvärld, som synes inträda i samband med nordöstra ädikulan och fullbordandet av sidoskeppen i de östligaste traveerna.

En ny utvecklingstendens finner man sedan i kapitälerna å norra sidoskeppets yttre portalomfattning (fig. 60). Här har borrhålstekniken i motsats till sin ursprungliga funktion helt använts i det fria gestaltskapandets tjänst. De gestaltade motiven frigöra sig nu ur ytan för att slutligen på nytt bindas till kapitalet, men nu så att de åstadkomma den senromanska svällande bärkraft, som är till finnandes å absidens kapital.

Trots den dialektik, som kan ligga i den här antagna utvecklingen, är denna generella typologisering inte avsedd att ge en absolut tidsföljd annat än i ett senare

utvecklingsskede. Hur de karakteriserade stilarna utvecklats samtidigt och vävts in i varandra kommer till synes i de enskilda skolor, som klart och tydligt arbetat vid bygget. Om den antikiserande skolan ypperligt manifesterar sig i det nordöstra kapellrummet och mittskeppskapitälens, kommer en sådan med comasco-lombar-diskt kynne till synes framför allt i ornamentiken i det motsvarande kapellet i söder. Att det är denna senare, som också varit verksam vid pryndandet av sydportalens yttre är högst sannolikt. Vad den inre omfattningen till denna portal beträffar, finner man där ett av de förnämsta uttrycken för den antikiserande arkitekturmoduleringen. Här har tydligen etablerats ett samarbete, som fortsätter i den norra portalen, fast där på ett annat sätt. I sydportalen var arbetet fördelat och till sina skilda uppgifter renodlat, men i norr smälter allt samman, men på ett sätt, som fortfarande tydligt avspeglar de skilda riktningarna. Den inre omfattningen bibehåller profilen, men endast denna. Hela omfattningen med fronton saknas, och även profilen är i vederlagshöjd bruten genom de två djurfigurerna. I det yttre är sammansmältningen mot romansk klossighet och sammansatthet fullbordad (fig. 60). De skilda ornamentsvarianterna från samtliga på andra håll inom byggnaden mera rent karakteristiska stilar äro inte längre distinkta, myllret är påtagligt samtidigt som avtrappningen inåt mot djupet onyanserat tränger in på tympanonfältet, vilket inte som i sydportalen lyftes och lättas av den kring denna portals tympanon befintliga inre kransen av hålkälsmodulerande akantusblad (fig. 53).

Som ornamentala detaljer äga absidens kapitäl och kragstenar något av samma synkretistiska karaktär. Men här avslöjar den fullständiga arkitekturmoduleringen något av det allra viktigaste i Lunds domkyrkas konstnärliga gestaltning. Med utgångspunkt i den antikiserande arkitekturuppfattningen och genom ett upptagande av drag från övriga stilriktningar, som gjort sig gällande i Lund, skapar arkitekten här en fulländad syntes, som kom att bli signum för det unika i Lunds domkyrka. Denna originalitet består inte så mycket i de skulpturala detaljerna som i den harmoniska genomföringen av den arkitektoniska formuleringen, vilket tarvar sin speciella utredning, till vilken vi återkomma nedan.

Den inom Lunds domkyrka nu behandlade ornamentiken utgör enhetligt framträdande grupper, kring vilka man på olika sätt bör kunna sammanföra och ställa in de enstaka ornamentsmotiv, som endast ställvis uppträda inom byggnaden. En möjlighet att utifrån monumentet självt datera ornamentiken och det med denna sammanhängande byggnadsförloppet ligger i de data, som äro givna för skilda altarinvingningar. Dessa data ha självfallet länge använts i detta avseende, men man har i den numera gällande dateringen inte alltid tagit hänsyn till, om byggnaden som helhet eller endast till större eller begränsade delar har stått färdig vid invigningen 1145.

Fig. 60. Norra sidoskeppsportalen.

Utgångspunkten för denna datering blir året 1131, då det södra altaret i kryptan invigdes, varefter resterna efter 1000-talskyrkan i den nordöstra delen av långhuset definitivt torde ha kunnat undanskaffas. Eftersom det motsvarande norra kryptaltaret invigdes redan 1126 skulle man närmast tänka sig, att det övre transeptet här fördes i höjden omedelbart därefter och alltså före det södra, men som i byggnadsundersökningen påvisats har säkerligen södra transeptet först uppförts och till vissa delar så tidigt, att ännu det första byggnadsskedets intentioner där lämnat spår efter sig. Det norra transeptet kunde fullföljas först efter det att den gamla kyrkan helt undanröjts, med undantag för de rester, som kommo att ingå i västra transeptmuren.

I överensstämmelse med det ovan sagda skulle den första ornamentiken i högkyrkan utgöras av den, som pryder omfattningen till det södra kapellets bågöppning, dess fönsters yttre omfattning och omfattningen kring södra sakristidörren. Den här uppträdande comasco-lombardiska stilen kan ha satt in under

1130-talet. I slutfasen av detta partis fullbordande, alltså någon tid före 1145, har emellertid verksamheten från den antikiserande skolan inträtt, vilket bevisas av den yttre kymatiegesimsen på samma kapell.

Den senare skolans verksamhet har manifesterats i synnerhet på två ställen. Först i den gesims, som återfinnes till höger om norra kryptnedgången samt i mittskeppsarkadernas korintiska kapitäl. Arbetet på dessa ställen torde ha satt in omkring 1140, sedan resterna efter den gamla kyrkan bortskaffats, och medan man var i färd med att uppföra högkoret. Som en försträvning av dettas västvägg torde den östligaste traveen i långhuset med tillhörande pelare och korintiska kapitäl ha uppförts.¹⁷ Samtidigt härmed kan man också ha arbetat på de övre delarna av norra transeptet, som i det östra kapellet och de angränsande muröppningarna ger ett av de tydligaste beläggen på denna skolas verksamhet. Fram till 1146, då altaret i denna del av kyrkan invigdes, torde verksamheten ha varit koncentrerad till högkyrkan och fullföljandet av mittskeppets östligaste travé.

Som här på annan plats förmodats, kan man i samband härmed också ha tänkt sig att förändra den ursprungliga västingången genom att där placera den ädikula, som nu står framför nordöstra kapellet. Om så skulle ha varit fallet, har denna förändring emellertid aldrig kommit till stånd, och de färdiga delarna eventuellt omedelbart före 1146 fått sin nuvarande plats.¹⁸ Med de bysantiniserande stildrag, som uppenbara sig hos ifrågavarande ädikula, synes även den nya figurstil inträda, som manifesteras i sidoskeppens djurkapitäl.

Den södra sidoskeppsportalen har även av Otto Rydbeck ansetts tidigare utförd än den norra, liksom det södra sidoskeppet över huvud taget,¹⁹ dock redan så tidigt som i början av 1100-talet. Enligt vad som ovan sagts angående myntfyndet under den södra portalen, torde den knappast ha utförts före 1141—43, snarare efter mitten av samma årtionde.²⁰ I själva portalen kommer här för första gången till synes ett samarbete mellan de båda dominerande skolorna, men fortfarande på så sätt att vars och ens egenart på ett tydligt sätt kommer till uttryck; den comascolombardiska i exteriören och den antikiserande i interiören.

På den norra sidoskeppsportalen finner man dels drag från den bysantiniserande stilen, som tidigare manifesterats inne i kyrkan, och dels ornament, som uppstått genom en sammansmältning av de tidigare skolornas. Denna portal kan förslagsvis dateras till tiden mellan 1150 och 1155. En sammanställning är kanske ett mera passande uttryck för den ornamentala särart, som här kommer till uttryck. Först med absiden finna vi den verkliga sammansmältningen, som på en gång är en

¹⁷ De västligaste mittskeppspelarna torde, som ovan framgått, ha uppförts redan tidigare i samband med kryptan, medan ännu den östligaste delen av 1000-talskyrkan låg kvar inom de nordöstliga de-

larna av långhuset.

¹⁸ Jmf. nedan s. 190 samt Wrangel, E., 1923, s. 194.

¹⁹ Rydbeck, O., 1923, s. 104.

²⁰ *Ibid.*, s. 87. Jmf. även n. 7 ovan.

syntes och en utifrån den egna verksamheten vid byggnaden åstadkommen originell skapelse. Ett fullbordande av denna kan ligga i tiden mellan 1155 och 1160, även om den är koncipierad redan på 1140-talet.

Av den här skisserade kronologien kan man naturligtvis inte ha rättighet att draga den slutsatsen, att arbetet skulle ha förlöpt på det jämna sätt, som siffrorna tyckas visa. Vissa arbeten kunna ha slutförts inom en relativt kort tid, liksom man måste taga hänsyn till, att verksamheten av olika omständigheter för en längre eller kortare tid kan ha stoppats upp.²¹ Bortsett från de förskjutningar som sålunda kunna ha förekommit, böra dateringarna i stort sett vara hållbara, eftersom de äro grundade på dels de data, som finnas bevarade för byggnaden själv, och dels den inom ornamentalsbeståndet här påvisade morfologi, vars sannolikhet och karaktär ytterligare skall belysas i ett komparativt sammanhang.

Spridda stilelement från slutet av 1100-talet

Man har menat, att domkyrkan år 1145 i huvudsak varit fullbordad. Därefter skulle den ornamentala stilen ha blivit en »bondsk» och dekadent företeelse. Denna stil skulle bl. a. återfinnas i delar av det norra tornet, som därmed skulle ha uppförts först under århundradets sista tredjedel.¹ Följden härav skulle bli, att ingen kvalitativt framträdande skulptur skulle ha utförts för domkyrkans smyckande mellan mitten av 1100-talet och mitten av 1200-talet.

Det finns emellertid en rad skulpturala fragment och detaljer i behåll i domkyrkomuseet, vilka aldrig daterats, vartill kommer ett kapital funnet vid grävning utanför kyrkans västparti 1951.² Vid en närmare granskning av dessa skulpturer måste man komma till en helt annan slutledning.

Två ornamentalsstenar, av vilka den ena 1910—11 hittades under den nuvarande trappan mellan mittskepp och kor, anses ha tillhört den ursprungliga anordningen kring altarnischen vid det s. k. lekmannaaltaret i östra delen av mittskeppet.³ Brunius hade vid rivningen av lektoriemuren iakttagit ytterligare elva sådana stenar, som på hans beskrivning väl stämma överens med de ännu bevarade fragmenten.⁴ Den ena stenen visar mellan två rundstavar en frontalt stående fågel med två par vingar. Ett elegant och symmetriskt arrangerat bladverk omger djuret. På den andra stenen äro två upprättstående från varandra vända fåglar placerade med de nu försvunna huvudena vridna mot varandra. Kroppens bakre del löper ut i en spirallagd svans. Vingarna, som täcka kroppen, ha en grunt ristad

²¹ Jmf. härvidlag med den historiska situationen, se nedan s. 202.

¹ Rydbeck, O., 1946, s. 52.

² Kulturhistoriska Museet Invnr. KM 49093: 26.

³ Rydbeck, O., 1915, s. 18 ff.

⁴ Brunius, C. G., 1854, s. 120 ff.

fjäderindelning. Även denna bild omges av två rundstavar (fig. 61), varför de båda stenarna böra ha tillhört en och samma anordning, även om man kan konstatera vissa skiljaktigheter.⁵ Det torde, som Rydbeck också gjort gällande, knappast råda något tvivel om, att dessa fragment jämte de av Brunius nämnda på grund av fyndomständigheterna tillhört en numera okänd anordning kring den äldsta altarnischen i mittskeppet. Frågan är emellertid, från vilken tid denna anordning liksom en tillhörande altarplats härröra.

Om de av Brunius nämnda stenarna skriver Rydbeck: »Det kan ej nog beklagas, att dessa dyrbara skulpturer till stor del gått förlorade för forskningen, helst som de bevarade resterna visa, att de ägt en lika originell som omväxlande ornering, vilken i konstnärlighet knappast överträffas av någon annan skulptur i kyrkan. Man skulle nästan vara böjd att tro, att den ledande arkitekten själv här visat prov på sin skicklighet.»⁶ När Rydbeck i annat sammanhang anser de anordningar vid lektoriemuren, till vilka de ifrågavarande skulpturerna skulle ha hört, vara färdigställda i samband med eller strax efter högaltarets invigning 1145,⁷ måste man därav sluta, att han även ansett skulpturerna härröra från denna tid.

Det är till en början påtagligt, att dessa skulpturer helt falla utanför den ram, inom vilken den övriga och här tidigare behandlade skulpturen hör. De väsentliga skillnaderna utgöras av, att dessa figurer i motsats till den större skulpturgruppen synbarligen ha haft ett dekorativt egenvärde och saknat den tektoniska funktion, som genomgående utmärker den övriga skulpturen. Den löpande ram, inom vilken bilderna varit insatta, kan svårigen antagas vara ett arkitektoniskt funktions-element. Betrakta vi det högststående tekniska utförandet finna vi också en helt ny syn på behandlingen av förhållandet mellan yta och bakgrund. De djupa borrhålsintagningarna ha förvandlat reliefffigurerna till halvt friplastiska gestalter i ett uppluckrat lövverk utan bundenhet i bakgrunden, men med en stark och på något sätt självständigt levande dekorativ verkan (fig. 61).

Denna tendens talar för en skulptural uppfattning, som har en helt annan grundförutsättning än den övriga skulpturens, men den talar också för en i tiden mera framskriden period för skulpturens tillkomst. Det torde röra sig om en tid, då de naturalistiska tendenserna börja göra sig märkbart gällande. Detta gäller såväl skildringen av drakarnas eller fåglarnas vingfjädrar, som de mjuka bladrankorna, trots deras påtagligt dekorativa användning. Vi behöva i detta sammanhang endast taga upp ett exempel till jämförelse. På grund av den så gott som identiska karaktären i utförandet av skulpturerna på ett av kapitälerna i södra tvärskeppet till katedralen i Genève skulle en beskrivning av denna likaväl kunna gälla de båda adosserade fåglarna från Lund. Hans Maurer skriver: »Feine Diffe-

⁵ Rydbeck, O., 1915, s. 18.

⁷ Rydbeck, O., 1923, s. 88.

⁶ *Ibid.*

Fig. 61. Skulpturfragment från slutet av 1100-talet (nu i domkyrkomuseet).

renzierung von Flaum- und Schwungfedern, zarte, schwellende Volumen und geschmeidige Führung der Konturen zeugen von ausserordentlichem künstlerischem Können. Schildartig legen sich die Flügel über die zarten Körper, aus welchen an Stelle eines fiedrigen Vogelschwanzes ein gerillter, geringelter Drachenschwanz herausstösst.»⁸ Maurer daterar dessa kapitäl till tiden omkr. och efter 1180 och påvisar deras tydliga samband med den samtida franska och framför allt burgundiska skulpturen.

Denna hänvisning torde i detta sammanhang vara tillräcklig som belägg för, att de ifrågavarande skulpturerna från Lund stamma från samma tid, d. v. s. 1180-talet eller tiden närmast därefter, och att de tillkommit under direkt franskt inflytande.

Ett förarbete till ett kapitäl befinner sig i domkyrkomuseet. De stiliserade palmettrankorna med pålagda pärlmönster ge tydligt besked om, att det tillhör i stort sett samma epok som det kapitäl, vilket vid grävning 1953 hittades utanför domkyrkans västparti (fig. 62). På detta senare kapitäl, som visserligen är skadat, men en gång färdigbearbetat, kan man tydligt iakttaga de karakteristiska stiliserade

⁸ Maurer, H., 1952, s. 148, Abb. 29.

bladpalmetterna i typisk senromansk dekorationsstil, med plastiska pärlband och stjärnmönster lagda längs stänglarna eller som mittaxlar i bladen. Det torde inte råda något tvivel om, att dessa kapital tillhöra tiden omkr. 1200, vilket kan beläggas av närstående exemplar från t. ex. Oberpleis⁹ samt Andernach,¹⁰ vilka alla äro daterade till denna tid. Det är sannolikt, att de ifrågavarande kapitälerna från Lund tillhört de delar av södra tornet, som kan ha varit under uppförande vid denna tid.

Bland skulptursamlingarna från domkyrkan befinner sig även en fragmentarisk lejonskulptur, som i mångt och mycket framför allt i de stiliserade hårlockarna har en viss gemenskap med de lejongestalter, som tillhöra det större skulpturskedet. Vissa drag skilja den emellertid påtagligt från dessa. Det är framför allt förekomsten av det lilla stjärnbandet som dekorationselement. Likaså ger bilden som helhet trots sitt fragmentariska skick intryck av en friare naturalism än vad som är vanligt hos de övriga djurfigurerna. Det torde inte heller råda något tvivel om, att denna skulptur som förmodligen kolonn- eller stödbärare tillkommit någon gång under slutet av 1100-talet eller vid tiden omkring 1200.

Nya skulpturala element uppträda därefter först med kolonnettkapitälerna till mitskeppsvalvens strålar, som torde ha tillkommit från omkring 1230-talet.

Med ledning av de ovan behandlade skulpturerna torde det med önskvärd tydlighet framgå, att den skulpturala utvecklingen från absidens fullbordan och fram till det nya skede, som inledes med valvslagningen under förra hälften av 1200-talet, på ingen punkt ger besked om en försvagning av den konstnärliga kvaliteten i den skulpturala verksamheten vid Lunds domkyrka. Det torde därför vara svårt, att till 1100-talets senare hälft hänföra fullbordandet av det norra tornets nedre partier upp till i varje fall det nedersta galleriet med dess skulpturala utsmyckning och därav sluta sig till en dekadent utveckling inom byggnadshyttan. Om man närmare betraktar de såväl arkitektoniska som skulpturala element, som förefunnits inom detta parti, visar det sig, att de visserligen helt falla utanför ramen för den här uppdragna utvecklingslinjen, men samtidigt ha de kunnat placeras i en alldeles bestämd epok, i vilken de genom de byggnadshistoriska slutsatserna infogats på ett naturligt sätt.¹¹

Med ledning av vad som här sagts om de först behandlade skulpturfragmenten kan det vara skäl att återvända till den i olika sammanhang endast berörda frågan om utformningen av den äldsta lektoriemuren. Den nisch, som redan vid Brunius' undersökningar kom i dagen men under nuvarande trappan frilades 1910, har av Otto Rydbeck betraktats som tillhörande den äldsta anläggningen. Med hänsyn till den datering, som ovan föreslagits för de på denna plats funna ornaments-

⁹ Diepen, H. A., 1926, Tafel LXXXI, 2.

¹¹ Se ovan s. 103.

¹⁰ Weigert, H., 1943, s. 45.

Fig. 62. Kapitäl funnet vid grävning utanför domkyrkan 1953; från tiden omkring 1200.

stenarna, bör man emellertid kunna dra den slutsatsen, att även nischen härstammar från samma tid som de skulpterade stenarna, d. v. s. slutet av 1100-talet. Därigenom skulle också de stenhuggarmärken, som bestå av ett litet likarmat kors, kunna förklaras som de allra första och till typen enklaste, som över huvud taget uppträda inom byggnaden. De återfinnas nämligen, som ovan visats, inte blott i ett exemplar på en av sockelstenarna till nischen utan även på de delar av den västra kryptmuren, som måste ha till vissa delar ombyggts i samband med en förändring på denna plats.

Att ett altare inrättats och färdigställt på denna plats redan i samband med invigningen 1145 är osannolikt, eftersom man då skulle ha omnämnt en sådan vigning i samband med de övriga, och för övrigt har såväl byggnads- som stilundersökningen givit vid handen, att denna del av byggnaden fullbordats tidigast ett tiotal år efter högkyrkans invigning. Att det emellertid från det första färdigställandet här och till den förmodade förändringen i slutet av 1100-talet existerat någon art av lektoriemur är dock högst sannolikt. Hur denna har varit beskaffad, är det med nu föreliggande material omöjligt att avgöra. Så mycket kan likväl sägas, som att här sannolikt inte existerat ett altare, samt att det eventuellt funnits en mittrappa, som lett till koret.¹²

¹² Jmf. nedan s. 187 f.

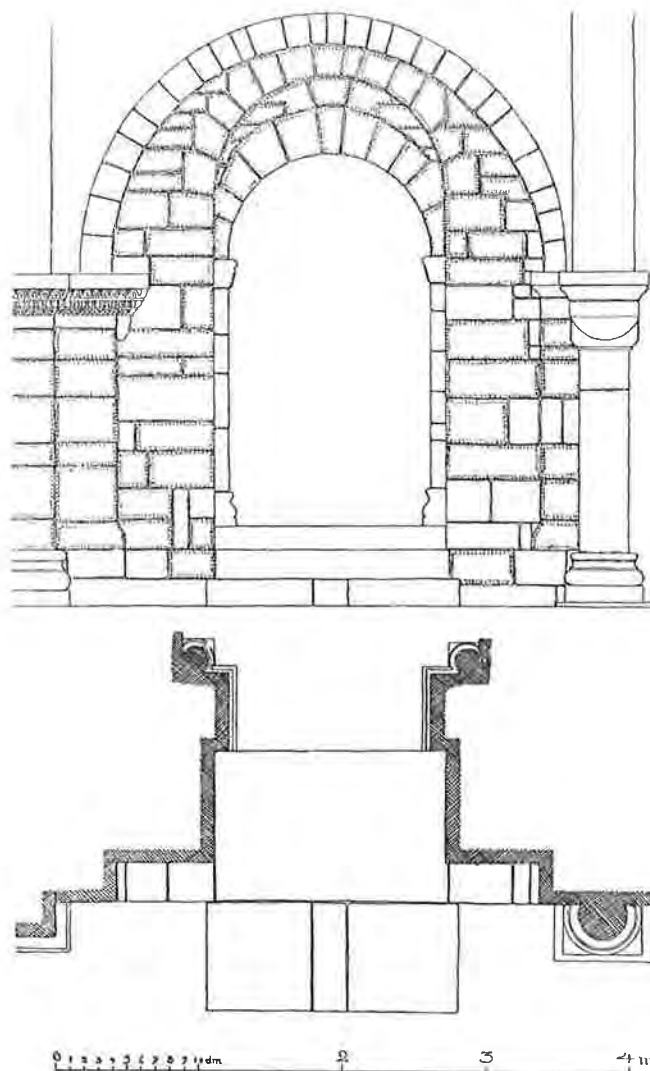

Fig. 63. Norra kryptnedgången sedd från öster och i skärning. (Efter Rydbeck 1923.)

I *Consuetudines canonice* föreskrives bl. a.: »In festivis vero diebus ii Gradualia et ii alleluia, in pulpito cantabunt.»¹³ Pulpitum är här detsamma som ambo, vilken under ifrågavarande tid som regel var förbunden med den avspärrning, som fanns mellan skepp och kor.¹⁴ Inte blott med hänvisning till de citerade orden utan även med hänsyn till det allmänna bruket är det därför högst sannolikt, att det i Lund,

¹³ *Necrologium Lundense*, s. 21.

¹⁴ Ett stort antal sådana amboner äro framför allt

bevarade från Italien. Se *Zauner, F. P.*, 1915; *Lehmann-Brockhaus, O.*, 1942—44.

om inte år 1145 så dock en tid därefter, funnits en liknande anordning mellan långhus och kor, d. v. s. på den plats, som det här är tal om. Hur en eller två sådana pulpeter sett ut eller var de exakt haft sin plats, är det omöjligt att säkert avgöra. Man torde emellertid kunna förmoda, att delar av de mindre ädikulorna i transeptens västmurar, eller i varje fall den som nu befinner sig i norra transeptet, från början gjort tjänst som stöd för en ambo under norra delen av triumfbågen.¹⁵ Med förändringarna efter 1180-talet skulle sålunda delar av en eller två sådana amboner ha kunnat flyttas för att sammanställas på så sätt som vi nu finna dem i transeptet. Det torde också vara vid denna tid, som den första trappan mellan norra sidoskeppet och transeptet anlades. Brunius gjorde nämligen under den äldsta där befintliga trappanläggningen ett fynd av inte mindre än 54 mynt, av vilka de senaste härrörde från Knut den VI:s regering (1182—1202).¹⁶

Som tidigare nämnts torde norra kryptnedgången inte ha upptagits förrän någon tid efter 1131.¹⁷ Sin slutgiltiga gestaltning med bl. a. de eleganta vederlagsskulpturerna har den emellertid sannolikt fått först på ett senare stadium, någon gång mellan färdigställandet av absiden och de här sist nämnda arbetena i anslutning till lektoriemuren. Denna datering skulle kunna stödjas dels av figurskulpturen, som faller utanför ramen för det större beståndet men samtidigt pekar fram mot den senare altarnischskulpturen, och dels av hela omfattningens sammansatthet. Det senare förhållandet kommer till uttryck inte endast i västfasaden¹⁸ utan även i östfasadens skarvade kvaderläggning (fig. 63).¹⁹

Speyer

Domen i Speyer har sedan länge i flera avseenden anförts som förebild för Lunds domkyrka. Förutom kryptplanen gäller det inte minst i avseende på ornamentiken.¹ Epokgörande för åsikterna om det nära förhållandet mellan de två kyrkorna blir Rudolf Kautzschs arbete, »Der Dom zu Speier» från år 1921. Hans nya teorier och datering av såväl Speyers interna förhållanden som dess ställning till

¹⁵ Dessa ädikulor, vilkas nuvarande platser äro svåra att förklara, ha tidigare tytts som nischgravar (*Rydbeck*, O., 1915, s. 144 ff.) eller biskops- och prelatstolar (*Wrangel*, E., 1923, s. 326, Fig. 195).

¹⁶ *Brunius*, C. G., 1854, s. 456; *Rydbeck*, O., 1915, s. 176. Jmf. vad nedan, s. 183, säges om lektoriemuren i samband med dess figurala utsmyckning.

¹⁷ Jmf. ovan s. 58.

¹⁸ *Rydbeck*, O., 1923, Fig. 78.

¹⁹ Oregelbundenheterna i kvaderläggningen förkla-

ras som en ålderdomlighet av *Rydbeck*, O., 1923, s. 103.

¹ *Weibull*, L., 1906, har hänvisat till båda företeelserna, vilket så gott som alltid senare har varit fallet. Vad ornamentiken beträffar har *Ewert Wrangel*, 1910, 1922, 1923 också pekat på en nära frändskap, men dock tydligt framhållit, att överensstämmelserna närmast voro att betrakta som parallellföreteelser.

Lund ha därefter i huvudsak varit gällande. Från svenskt håll ha hans åsikter framför allt övertagits av Monica Rydbeck.²

Utifrån Kautzschs forskningar är numera den gängse åsikten, att den sista betydande ornamentiken i Speyer härrör från tiden omkring år 1100, samt att ornamentiken i Lund skulle i huvudsak vara slutförd omkring 1145. Lund anföres då som bevis för, att den motsvarande ornamentiken i Speyer måste vara utförd i början av seklet och inte efter branden 1159. Eftersom åsikterna om dateringen av den sista ornamentiken i Speyer trots allt inte äro fullständigt överensstämmande,³ och förhållandet mellan Speyer och Lund inte heller är helt utrett, torde det vara värt, att taga upp dessa problem till behandling.

Det grundläggande arbetet för kännedomen om katedralen i Speyer är Meyer-Schwartaus, »Der Dom zu Speier», som utkom 1893. Vad den ornamentala utsmyckningen av transepten, som här framför allt kommer ifråga, beträffar, hävdar han där, att den bör ha tillkommit efter en förhärjande brand, som hem-sökte domen 1159.⁴ När Kautzsch 1921 publicerar sin uppsats, stöder han sig till stora delar på Meyer-Schwartaus arbete men går vidare på grundval av egna undersökningar och de resultat, som så småningom framkommo av den undersökning, som i början av 1900-talet företogs av kejsargravarna i mittskeppets östligaste travé.

Kautzsch indelade den ornamentala utsmyckningen i tre formgrupper. Den första återfinnes å absiden och på långkorets nedre galleri. Framför allt kapitalplastiken bär här en tidig prägel och härstammar från tiden omkr. 1080-talet.⁵ Vad som i detta sammanhang intresserar oss är de följande stilarna, av vilka den andra utmärkes av strängt antikiserande drag. Den återfinnes i de antikiserande gesimserna på norra sidan av transeptet och långhuset. Samma gesimser ha tidigare förekommit även å långkoret, varifrån de äro nedtagna i samband med ombyggnaden, vilket förmodligen även skett på transept och långhus, fast man där återinsatt dem till vissa delar. Vidare hör till denna formgrupp, enligt Kautzsch, de korintiska kapitälerna i det inre av transepten. Den tredje »formgruppen», som är den utan jämförelse mest omfattande, inbegriper hela den övriga ornamentiken bland vilken transeptens fönsterutsmyckning med rankornament och djurfigurer är det mest utmärkande stildraget. I de även hithörande transept och långhusgal-

² Rydbeck, M., 1936. Hon har emellertid enbart och utan kritik hållit sig till Kautzschs uppsats från 1921 och inte tagit hänsyn till Kautzschs synpunkter på Speyer-Worms 1926 eller Röttgers behandling av Speyerdomen 1934.

³ Frankl, P., 1918, s. 188; Hauttmann, M., 1937, ss. 88 och 718, anser transeptfönstrens ornamentik tillkommen efter 1159.

⁴ Meyer-Schwartau, W., 1893, s. 46.

⁵ Kautzsch, R., 1921, s. 88. Han menar, att denna ornamentik är helt lombardiskt influerad, vilket kan ifrågasättas; snarare synes den vara en mer eller mindre direkt fortsättning av den ottonska traditionen, låt vara med mindre inslag av vad man kallar lombardisk stil.

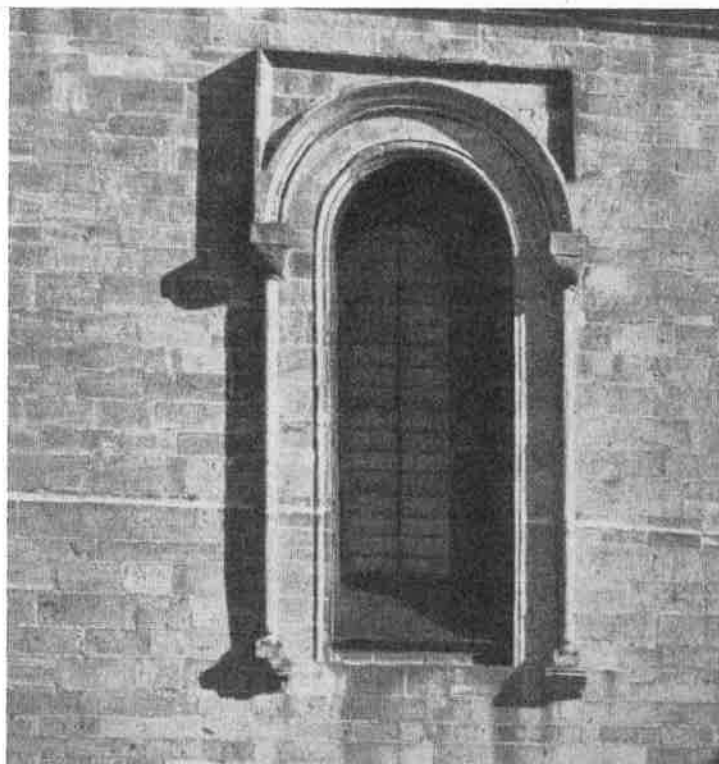

Fig. 64. Speyer; fönster i södra transeptets västra vägg. (Efter Röttger.)

lerierna återfinnes en rad starkt stiliserade och förenklade korintiska och kompositakapitel, liksom i Afrakapellet.

»Formgrupperna» II och III anser Kautzsch vara samtidiga, och med ledning av de fönsteromfattningar, som finnas å skiljemuren mellan kejsarkryptan och den stora huvudkryptan, och vilkas ornamentik uppvisa stiliserat antikiserande akantusblad,⁶ daterar han bägge formgrupperna till tiden omkring 1100. Kautzsch förutsätter, att skulptörerna i Lund kommit bl. a. från Speyer, och eftersom lundaskulpturen skulle ha utförts senast omkring 1145, måste ornamentiken i Speyer vara tillkommen före branden 1159. Han diskuterar möjligheten av att en verksamhet skulle ha kunnat försiggå efter en brand, som ägde rum 1137, men avfärdar denna tanke, eftersom ingen byggnadsverksamhet vid denna tid är nämnd i de litterära källorna. Alternativet blir då endast, att ornamentiken tillkommit under Henrik den IV:s regering (1050—1106).⁷

⁶ Röttger, B. H., 1934, Abb. 56.

⁷ Kautzsch, R., 1921, s. 92 ff.

Dessa teorier ha senare blivit de allmänt erkända och vad beträffar sambandet med Lund på ett egendomligt sätt kategoriskt uttalade.⁸ Denna sammanställning skall här ånyo granskas, men först måste dateringarna och den obevisade sammanställningen i tid av de båda Speyerformgrupperna II och III göras till föremål för en kritisk granskning.⁹

På södra transeptets västra mur, som för övrigt inte är artikulerad av de breda mittpilastrar, vilka förekomma på de övriga transeptmurarna, befinna sig två fönster, vilka helt skilja sig från de övriga transeptfönstren (fig. 64). Själva fönsteromfattningen är profilerad med en rundstav, språng och snett inåt lagd hålkäl. Hela profilen verkar i sin återhållsamhet inte som upplösande av murhörnet utan som reliefaccentuering av detsamma. Fönsteröppningen flankeras av två smala kolonnetter, vilka bära en båge, krönt av ett rakt överstycke. Bågens profil visar en hålkälvulst, ett litet språng och en rundstav, allt lagt svagt inåt från fasadlinjen. Utan formell överensstämmelse visar denna behandling dock något av samma principiella åskådning, som vi i renare form funnit i Lunds domkyrkas nordöstra kapell.

Motsatsen till transeptens övriga fönsterprofiler, som nedan skola skildras, står genast klar. Röttger förklarar den med den västra murens mindre tjocklek, som inte tillät den rikare djupprofilering, som återfinnes kring de övriga fönstren.¹⁰ Han menar således, att de äro samtidiga med de övriga fönstren och räknar dem i enlighet med Meyer-Schwartaus uppdelning till den sista och fjärde gruppen av transeptfönster.¹¹ Kautzsch har heller inte skilt ut dessa fönster från de övriga utan i stället tagit dem till intäkt för, att hela den övriga gruppen och således hans tredje »formgrupp» skulle vara samtidig med den antikiserande »formgrupp» II.¹²

Denna sammanställning är egendomlig, emedan hela västmuren med sin mindre och ursprungliga tjocklek uppvisar ett annat utseende än de övriga murarna inte endast i avsaknad av den rikare artikuleringen av muren med pilaster utan även genom det annorlunda stenmaterialet, både vad beträffar färg och behuggning.¹³

När Röttger menar, att den tunnare muren i södra transeptet varit anledningen till den speciella fönsterutformningen där, underförstår han sannolikt samtidigt, att behandlingen av de övriga transeptfönstren varit betingad av den tjockare muren.¹⁴ Genom en bredare yttre muröppning önskade man få ett större ljus-

⁸ Förutom hos *Monica Rydbeck*, 1936, och därefter *Otto Rydbeck*, 1946, hos t. ex. *Röttger, B. H.*, 1934, s. 234, och *Klimm, F.*, 1953, s. 81.

⁹ Att å andra sidan grupperingen som sådan är riktig torde vara otvivelaktigt.

¹⁰ *Röttger, B. H.*, 1934, s. 228.

¹¹ *Ibid.*; *Meyer-Schwartau, W.*, 1893, s. 112.

¹² *Kautzsch, R.*, 1921, s. 85.

¹³ *Meyer-Schwartau, W.*, 1893, s. 116. Att man har varit förhindrad att omkläda denna mur var sannolikt beroende av det tidigare och nedanför liggande Katharinakapellet.

¹⁴ *Röttger, B. H.*, 1934, s. 228.

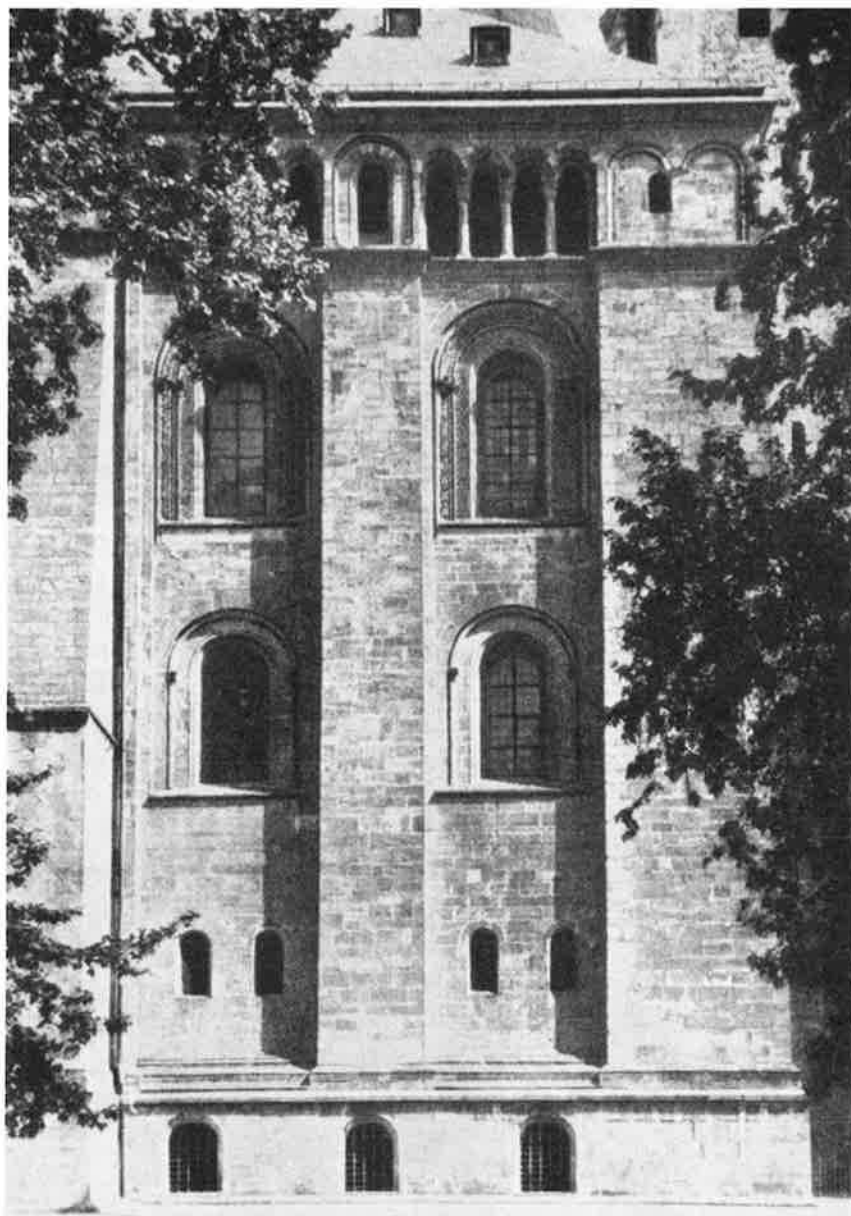

Fig. 65. Speyer; södra transeptets södra fasad. (Efter Klimm.)

insläpp. Detta är säkerligen alldeles riktigt, men det motiverar inte den speciella både profilmässiga och ornamentala utformning, som en hel rad av i synnerhet den övre våningens fönster begåvats med. Om vi se på de båda nedre fönstren i södra transeptets södra vägg, som Meyer-Schwartau hänfört till fönstergrupp I (fig. 65),¹⁵ är det inte endast avsaknaden av ornamental utsmyckning utan även den arkitektoniskt stramare profilbildningen, som måste tyda på, att de höra till en epok med en annan uppfattning av fördelningen mellan mur och öppning än vad vi finna i de övre fönstren. Här är det inte skillnaden i murtjocklek, som gör att de nedre fönstren med sina stramt livande profiler bibehålla förnimmelsen av massa och genombrytning och som därmed ställer dem närmre de båda västfönstren, än vad den övre våningens fönster stå.

Vad slutligen de till Meyer-Schwartaus grupp II och III hörande fönstren beträffar, finna vi där en profilbehandling, som inte vad de enskilda elementen angår skiljer sig i nämnvärd grad från de övriga men väl vad det gäller sammanställningen av profilerna till en vidgning av muröppningen, vartill kommer den i dessa sammanhang företrädde ornamentiken. Det norra transeptets övre sydliga västfönster visar ett av de tydligaste exemplen på denna överdådigt sammansatta profilbildning (fig. 66). Hur denna ännu arkitektoniskt bundna form genom ornamentiken når en målerisk effekt, som förstärker tendensen mot murens inte längre arkitektoniska men dekorativa genombildning, kan studeras i det södra transeptets bägge övre sydfönster (fig. 65).

För en härledning och datering av denna de andra och tredje fönstergruppernas ornamentik har man framför allt vänt sig till Lombardiet.

Som nämnts anser Kautzsch »formgrupperna» II och III som samtidiga.¹⁶ Han framhåller emellertid den enhetliga och strängt klassiserande karaktären inom grupp II. »Die zweite Formengruppe ist ausgezeichnet durch ein überaus streng antikisches Wesen.»¹⁷ Samtidigt förklarar han, att grupp III karakteriseras av missförstådda antikiserande bladband och figurer, ibland föga genomarbetade och ibland mycket långt stiliserade.¹⁸ Här föreligger alltså inget skäl för att utan en starkare motivering förutsätta en samtidighet mellan de båda skilda grupperna.

Samtliga formgrupper har Kautzsch härlett från Norditalien, vilket i all synnerhet gäller grupp III, i det han skriver: »Nun ist folgendes entscheidend: die dritte Speierer Formgruppe gehört, abgesehen von den Elementen, die sie von der zweiten übernimmt, durchaus dem älteren oberitalischen Stil an. Es scheint mir ausschlaggebend, dass nichts, auch nicht ein einziger Zug die Bekanntschaft mit der Art des Wiligelmus verrät.»¹⁹ Da es sich in Speier unmöglich um Arbeiten einer einheimi-

¹⁵ Meyer-Schwartau, W., 1893, s. 110.

¹⁶ Kautzsch, R., 1921, s. 87 f.

¹⁷ *Ibid.*, s. 88.

¹⁸ *Ibid.*, s. 89.

¹⁹ Om karakteriseringen av de norditalienska stilarterna, som i sitt motsats- eller ömsesidiga förhåll-

Fig. 66. Speyer; fönster i norra transeptets västra vägg. (Efter Röttger.)

schen, oder überhaupt nur rein deutschen, stehengebliebenen Werkstatt handeln kann,²⁰ müssen wir also mit Arbeitern rechnen, die frisch aus Italien zugezogen waren: dann aber ist es meiner Überzeugung nach ausgeschlossen, dass diese oberitalischen Steinmetzen erst nach 1159 nach Speier kamen. Um diese Zeit müsste ihre Kunst anders aussehen. Dagegen ist es sehr wohl möglich, dass sie zwischen

lande inte i och för sig äro utslagsgivande för en datering se *Francovich, G. de*, 1952, s. 7.

²⁰ Åsikten om en tysk originalitet har dock senare hävdats av *Reinhardt, H.*, 1934, *Lehmann, E.*, 1951.

1080 und 1090 kamen: damals stand das, was sie mitbrachten, in Oberitalien offenbar in voller Blüte.»²¹

Som hänvisning till vad italienarna förde med sig till Speyer anser Kautzsch det räcka med en hänvisning till S. Abondio i Como,²² som dateras till 1090-talet. S. Abondio är förvisso en av utgångspunkterna och det tidigaste exemplet på den comasco-lombardiska stil, som efterhand når sin koncentrerade och renodlade spridning i Italien framför allt till Milano och Pavia, men också får ett enormt inflytande på den mellaneuropeiska stenhuggarkonsten under hela 1100-talets första hälft.²³ Men frågan är, om det egentligen existerar någon överensstämmelse mellan Speyer och just det stadium, som representeras av S. Abondio.

Belysande för karaktären hos den comasco-lombardiska skulpturutvecklingen är en jämförelse mellan de synnerligen representativa monumenten S. Abondio i Como från 1090-talet, S. Ambrogio i Milano med den i detta sammanhang aktuella ornamentiken från 1110—15, S. Pietro in Ciel d'Oro (1132) och de övriga Paviakyrkorna från 1130- och 40-talen.²⁴

Framträdande för S. Abondio är å ena sidan avsaknaden av antikiserande tendenser och å den andra inslagen av bysantinism i förhållandet mellan mur, öppning och ornamentik. Detta tager sig uttryck i fönstrens och den västra portalens omfattningar, som sakna profilering i flera språng. Den yttre omfattningen är i fasadens plan ornerad med ett brett reliefband.²⁵ Den platta reliefen i dessa tresträngade comasco-lombardiska ornament kännetecknas i S. Abondio av en sträng regelmässighet. Detta gäller såväl bandflätorna som de i rankor eller cirkelband inskrivna djurfigurerna. De senare överskrida aldrig bandflätans arkitektoniska ram vare sig i cirkelkompositionerna eller i den strängt symmetriskt anordnade vågrankan. Samma tendenser vad beträffar de enskilda ornamentmotivens utformning göra sig fortfarande gällande i S. Ambrogio.²⁶ Men här kommer en rikare profilbildning till samt även en större yppighet och variation inom de enskilda motiven. I S. Pietro i Pavia är schemat inte mycket förändrat, även om steget från S. Ambrogio tydligt märks inte endast i den rikare kompositionen utan kanske också i den större lössläpptheten i ornamenten och deras kombination med de typiska från framför allt Milano och Pavia kända comasco-lombardiska kragkapitälerna.²⁷

Ett sista stadium i utvecklingen inom gruppen representerar S. Michele och de övriga Paviakyrkorna. Tendensen till en rikare, eller kanske rikligare, utsmyck-

²¹ Kautzsch, R., 1921, s. 91.

²² *Ibid.*, s. 89.

²³ Francovich, G. de, 1936—37.

²⁴ *Ibid.*, s. 53.

²⁵ Martin, C., 1924, Pl. 23.

²⁶ Kluckhohn, E., 1940.

²⁷ Martin, C., 1924, Pl. 24.

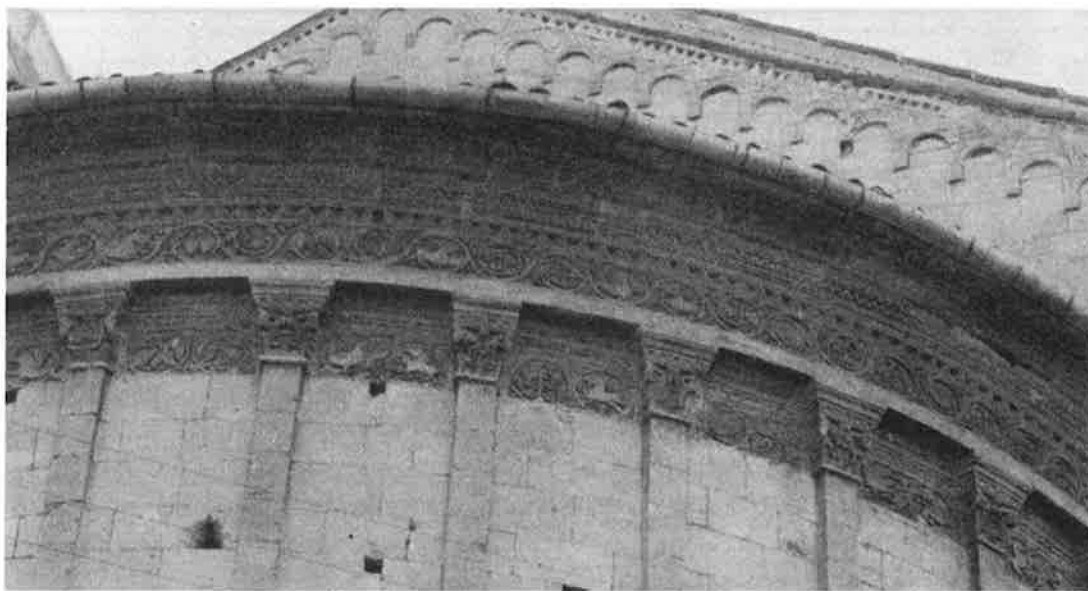

Fig. 67. Verona, domen; detalj från absiden.

ning har släppt det drag av antikiserande behärskning, som ännu fanns i S. Pietro (västportalen) och förfallit till ett slags »barbarism». Fasadens översållande med skulpturer är ett tecken härpå, men det återfinnes även i en finare nyans i de ornamentala rankor, som i sig ha inflätade djurfigurer.²⁸ Från att tidigare ha intagit sin plats inom ramen för rankans begränsning spränga dessa nu ramen och flätas ofta in i densamma. Detta stadium, som torde utvecklats i Pavia under 1130- och 40-talen, synes ha varit förebildande för motsvarande motiv i såväl Italien som i en stor del av Europa under dessa och de följande årtiondena. Det är denna art av comasco-lombardisk ornamentik, som vi finna i Lund.

Ett intressant exempel på detta motivs användning i samband med antikiserande och bysantinerande tendenser se vi i frisen till huvudabsiden på domen i Verona (fig. 67), stildrag, som inte ha med de senare Nicolo Pisano-arbetena i framför allt väster att göra. 1153 invigdes huvudaltaret,²⁹ och någon tid före denna datum torde frisen ha utförts. Betecknande nog svarar denna detalj i Verona mot den blandning av antikiserande och bysantinerande drag i Lund, som med hjälp av den enbart till denna kyrka bundna kronologien här ovan ha placerats i samma tid, som motsvarande företeelse i Verona.

²⁸ *Martin, C.*, 1912, Pl. 62—66.

²⁹ *Jullian, R.*, 1945, s. 117.

Återvända vi nu till Speyer för att se i vilket förhållande till den här skisserade utvecklingen den tyska ornamentiken står, visar det sig, att med S. Abondio har den inte något gemensamt. Den sista fasen i Speyer synes representeras av södra transeptets övre södra fönster (fig. 68). De rankor och framför allt kombinerade djur- och växtrankor, som här förekomma, röja inte endast i sitt något grova och stiliserat kantiga utförande utan också i den enskilda kompositionen ett helt annat kynne än vad vi finna i S. Abondio. Speyerornamentiken står i alla avseenden närmast Paviakyrkornas. Det är inte endast den nästan överlastade rikedom, fast i andra utföranden och delvis i kombination med andra element, utan även sättet att i ornamenten kombinera de olika motiven, som här äger en större överensstämmelse. Speyer kan t. o. m. sägas gå ett steg längre än Pavia. Kombinationen mellan djur och ranka har inte längre skett endast genom överskärning och inflätning, utan i Speyer äro djuren lagda på rankorna.

Denna olikhet kan inte förklaras som en kvalitetsskillnad. Både den oorganiska kombinationen och de enskilda figurernas utförande är av omisskännlig senromansk karaktär, liksom den omgivande akantusfrisen, som i sin stilisering mist allt av antik prägel. Stilen tillhör slutskedet inom den romanska ornamentsutvecklingen, just den variant av densamma, som innebär slutet utan en organisk övergång till den gotiska formen.³⁰

Samtidiga med den här behandlade fönsterornamentiken anses kolonnettgalleriernas och östkupolens kapital vara.³¹ Här är det emellertid ytterst viktigt att lägga märke till, att Kautzsch själv senare har deklarerat, att östkupolen i enlighet med Worms måste vara tillkommen först efter 1159.³² Efter detta har inte Kautzsch tagit ny ställning till dateringen av ornamentiken, men det är underligt, att i andra behandlingar av densamma förbigås detta Kautzschs påpekande, vilket han själv i en not har förebrått Röttger.³³ Står alltså sambandet mellan den senare fönsterornamentiken och kapitälerna i östkupolen fast, vilket inte torde betvivlas, måste alltså i varje fall det sista skedet av Speyerornamentiken enligt Kautzschs »formgrupp» III vara senare än 1159, vilket här stilistiskt visats och tidigare av Meyer-Schwartau hävdats.³⁴

Kautzschs tredje »formgrupp» synes således med sina olika avsnitt karakteriserade av Meyer-Schwartaus fyra fönsterstilar ha omspänt en längre tidrymd än vad man i allmänhet anser, men framför allt torde den tillhöra en senare tidsperiod, än vad Kautzsch menat. Med sina närmaste överensstämmelser i den comasco-lombar-diska skulptur, som främst representeras av Paviakyrkorna, bör den första och på

³⁰ Jmf. Focillon, H., 1955, s. 124 ff.

³¹ Kautzsch, R., 1921, s. 88.

³² Kautzsch, R., 1926. *Ibid.*, 1938, s. 199.

³³ Kautzsch, R., 1938, s. 199, n. 6.

³⁴ Vidare bör hänvisas till den även av Kautzsch påpekade överensstämmelsen mellan delar av Speyerornamentiken och några ornamentsmotiv i Worms östparti (1938, s. 256 f.).

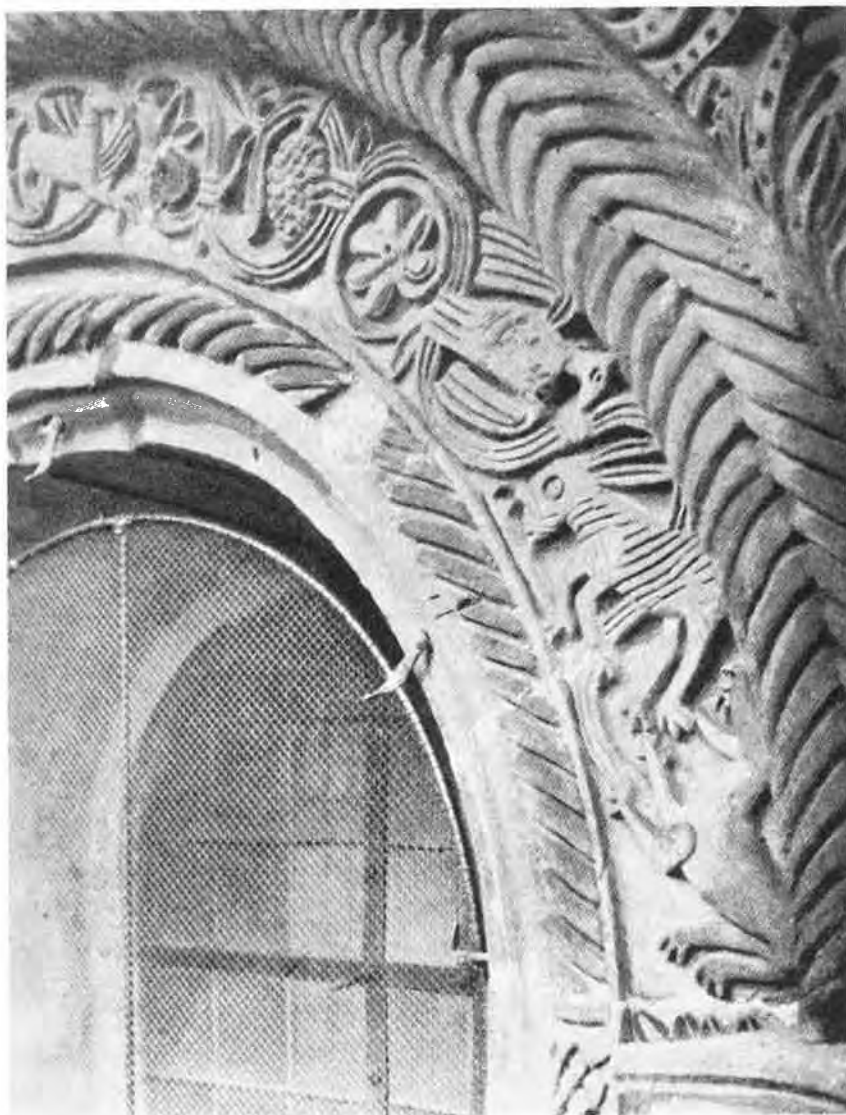

Fig. 68. Speyer; detalj av övre södra fönstret i södra transeptet. (Efter Röttger.)

flera ställen ej avslutade fönsterornamentiken tillhöra ett eller ett par på varandra följande skeden, med begynnelsen eventuellt i 1130- eller 40-talen, då däremot den sista fasen av fönsterornamentiken torde ha tillkommit först efter branden 1159.³⁵

³⁵ Vad beträffar den förmodade hänsyftningen av Ebbos uttalande om »aequam fenestrarum...» på transeptfönstrens ornamentik (*Kautzsch, R.*, 1921,

s. 104), anför Röttger sannolikt med all rätt, att denna beskrivning i stället torde hänföra sig till mittskeppsfönstren och deras förhållande till de

Antagandet att såväl den antikiserande som den lombardiska utsmyckningen av Speyer ägt rum under Henrik den IV:s tid, har numera blivit ett axiom. Därav har man försökt draga den slutsatsen, att Speyer icke främst skulle ha mottagit intryck från Italien utan tvärtom varit vägledande och impulsgivande för en senare utveckling i Lombardiet.³⁶ Med utgångspunkt från de korintiska kapitälerna i Speyer har Edgar Lehmann försökt grundfästa teorien om Speyers italienska oberoende. Han menar, att de antikiserande tendenserna återgå på det i Rhenlandet sedan senromersk tid befintliga antika materialet, som i Speyer representeras av bl. a. senantika kapitäl.³⁷

Inom de områden av Europa, där proto-renässansen utvecklades, fanns inte minst genom de äldre monumenten en påtaglig kontakt med antiken. Men denna förnyelse tog sig uttryck i en mer eller mindre modifierad men ändå fullständig genombildning av monumentet som helhet. Detta är på intet sätt förhållandet i Speyer. Här är det enstaka element som upptagits. För en sådan reception ligger som förklaring en vilja till imperial manifestering närmast till hands.³⁸ Men den är i Speyer typiskt romanskt genomförd, liksom på andra ställen i Europa, där man för övrigt saknar varje spår av senantik byggnadstradition, som t. ex. i Lund.

Ett stöd för Speyers prioritet gentemot Italien finner Lehmann även i den omständigheten, att de kapitäl inom detta land, med vilka han jämför Speyers, i allmänhet dateras till 1110- och 20-talen. Om de kapitäl, som enligt den gängse Speyerdateringen, omkr. 1100, skulle i tid ligga de tyska närmast, nämligen i Florens, säger Lehmann, att »die Blätter scheinen am Kern zu kleben. Nichts von dem geheimnisvollen Helldunkel und dem zugleich drängend Plastischen der Speyerer Stücke.»³⁹ Det är att lägga märke till, att det är just denna i Speyer konstaterbara (fig. 69) och av Lehmann själv karakteriserade plastiska gestaltungsprocess, som först efter 1110- och 20-talen uppträder som en målerisk tendens inom vissa delar av den romanska skulpturen i Europa, vilket också bör vara ett indicium på, att Speyerkapitälerna bära tillhöra först denna tid.⁴⁰

Som de utan jämförelse närmaste motsvarigheterna till de korintiska kapitälerna i Speyer har Kluckhohn betraktat motsvarigheter i förhallen till domen i Casale Monferrato samt i portalen till S. Maria Maggiore i Vercelli i Lombardiet.⁴¹ Problemet synes emellertid för honom ha bestått i, att Speyerkapitälerna enligt den gängse dateringen skulle vara betydligt tidigare än de italienska; han anför ingen datering för de senare, men vidrör dock problemet.⁴² Å ena sidan är jämförelsen

förstärkta huvudpelarna (*Röttger, B. H.*, 1934, s. 128 f.).

³⁶ *Reinhardt, H.*, 1934.

³⁷ *Lehmann, E.*, 1951.

³⁸ Detta framhålles även starkt av *Lehmann*.

³⁹ *Ibid.*, s. 10 f.

⁴⁰ Hur denna tendens förs vidare inte minst i anslutning till figurskulpturen skall visas nedan i samband med Mainz.

⁴¹ *Kluckhohn, E.*, 1955, s. 7.

⁴² *Ibid.*, s. 10 f.

Fig. 69. Speyer; korintiskt kapital i norra transeptet. (Efter Röttger.)

befogad, men å den andra kan man med hänsyn till dateringen konstatera det paradoxala, att de italienska kapitälerna, som daterats till tidigast 1130- och 40-talen,⁴³ uppvisa en betydligt större slutenhet i formen, vilket tyder på en större bundenhet till den antika traditionen, som framför allt kommer till synes i Casale. Speyerkapitälerna ha däremot, som ovan visats, genom måleriska tendenser till sina detaljer blivit plastiskt frigjorda.

Därmed är emellertid inte sagt, att Speyerkapitälerna skulle vara senare än de italienska, dessa voro i de flesta delar av Italien längre bundna till den där existerande antika traditionen;⁴⁴ vad vi kunna konstatera är endast två skilda utvecklingslinjer inspirerade av olika tendenser. Tidsskillnaden mellan dessa två grupper torde dock inte kunna vara så stor, som följden skulle bli, om Speyer daterades till tiden omkr. 1100.⁴⁵

⁴³ Porter, *Kingsley*, 1916—17, II, s. 256; Franco-vich, *G. de*, 1953, s. 231.

⁴⁴ Så har t. ex. de korintiska kapitälerna till en ambo i kyrkan S. Maria i Bominaco helt bevarat sin slutenhet; ambon dateras till 1180, *Lehmann-Brockhaus*, 1942—44, s. 364.

⁴⁵ Påtagliga tendenser i Vercellikapitälerna kunna emellertid anses direkt förebåda den utveckling, som något senare skulle återfinnas i Mainz. Men

det bör också understrykas, att de italienska kapitälerna ha en betydligt mera direkt motsvarighet i de lundensiska, som kännetecknas av den något strängare formen i förhållande till vad fallet är med de rhenländska. Denna starka överensstämmelse tyder på ett mera direkt samband mellan Lund och Italien, vilket ytterligare styrkes av att dessa kapitalgrupper oberoende av varandra kunna dateras till samma tid.

Med hänvisning till det ovan sagda kunna de antikiserande tendenserna i Speyer, d. v. s. Kautzschs »formgrupp» II inte anses sätta in på allvar förrän under Henrik den V (1106—1125). Röttger har också gjort gällande, att det är först med eller efter Henrik den IV:s begravning 1111, som de mittre kryptnedgångarna igenmurats.⁴⁶ Detta har betydelse, eftersom det är i samband med detta byggnadsföretag, som vi finna de av antikiserande ornament prydda kryptfönstren.⁴⁷

Speyerdomens storhet över huvud taget har alltid förklarats med hänvisning till dess karaktär av »Kaiserdom». Även om detta romantiska begrepp (Heer) just i Speyer till stora delar har fog för sig, är det inte alldeles säkert, att det är tillämpligt som förklaring till den här behandlade senare utsmyckningen av byggnaden. Efter investiturstridens slut blir det politiskt-religiösa förhållandet mellan kejsaren och biskoparna efterhand ett helt annat, än vad det hade varit i det »gamla riket». Biskoparna bli andliga furstar med en lokal maktutövning av delvis ny karaktär. Med denna maktställning, som stod i stark spänning till den världsliga makten, kan kyrkan ha strävat till en manifestation av sin makt, som tog sig helt andra uttryck än under en tidigare period.⁴⁸ »Die fortschreitende Auflösung der primären Ganzheit des 'Heiligen Reiches' an sich geht Hand in Hand mit einer steigenden neuen Integration in den 'Reichen' dieser Bischöfe. Kaiserdienst bedeutet für sie: Förderung ihrer eigenen Interessen, Fortschritt in der Ausbildung ihrer Landesherrschaft. Die grossen rheinischen Dome — Mainz, Worms, Speyer, dann Bamberg und Naumburg — sprechen eine deutliche Sprache: ihr selbstsicherer Glanz, ihre barocke Weltfreudigkeit ist nicht Ausdruck der renovatio imperii, sondern der aufsteigenden 'Herrlichkeit' dieser hohen Reichskirchenherren; es sind keine Kaiserdome,⁴⁹ sondern Bischofsdome. Ihr 'Barock', der Stil des feudalen Lebens, alle Urkunden und geistige Dokumente des ausgehenden 12. und beginnenden 13. Jahrhunderts, verweist auf den Barock des späten 17. und beginnenden 18. Jahrhunderts.»⁵⁰

Det är just under det första skedet av den av Heer sålunda karakteriserade tiden, som enligt de ovan gjorda undersökningarna, det sista skedet i utsmyckningen av Speyerdomen faller. Den självhävdande överlastning, som kännetecknar en stor del av transeptfönstren, är en adekvat illustration till Heers ord om den »barocka stilen». Argumentet att vi från denna tid i motsats till Henrik den IV:s sakna dokumentariska antydningar om dylika arbeten betyder ingenting, eftersom vi också sakna »vitae» över de ifrågavarande biskoparna.

⁴⁶ Röttger, B. H., 1934, s. 174.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Jmf. Köhler, O., 1935.

⁴⁹ »erst in zweiter Linie kann allein ein Bau wie

Speyer als 'kaiserlich' bezeichnet werden.» Heer, F., 1953, s. 31.

⁵⁰ Heer, F., 1952, s. 30.

Mainz

Liksom Meyer-Schwartaus arbete är grundläggande för kännedomen om domen i Speyer, är Friedrich Schneiders, »Der Dom zu Mainz» från 1886, det för denna dom. För denna kyrkas byggnadshistoria under 1100-talet finns en rad fasta årtal som hållpunkter. Det första är 1137, då dels ärkebiskop Adalberts Gothardskapell vid hans död torde ha stått färdigt, och då dels en brand härjade staden, en brand, som också kan ha åsamkat domen vissa skador. År 1146 inträffar en jordbävning, vars följder man likaledes räknar med kan ha inneburit vissa skadegörelser å domen. Mera omfattande anses emellertid dessa ha varit under upprorshärjningarna 1159. Slutligen ha vi årtalet 1183, då ärkebiskop Konrad tillträder sitt ämbete; i detta sammanhang påtalar han det bedrövlige tillstånd, som domen befann sig i.

Här gäller frågan om tiden för tillkomsten av domens östparti, fränsett de äldre delar, som utgöras av de båda trappornen, eller i varje fall tillkomsten av den skulpturala utsmyckningen i detta byggnadsparti. Schneider har menat, att någon väsentlig byggnadsverksamhet inte kan ha försiggått mellan åren 1137 och 1183 på grund av de ogynnsamma omständigheterna. Han vill av den anledningen förlägga i varje fall färdigställandet av ifrågavarande östparti till tiden efter 1183. I detta inräknar han även den skulpturala utsmyckning, som vi här äro intresserade av.

Kautzsch kan emellertid ej gå med på Schneiders datering av östpartiet. I en uppsats från 1912 utreder han därför först de byggnadshistoriska och arkeologiska omständigheterna kring detta parti, och stöder sedan resultaten härifrån med en analys och komparativ undersökning av de skulpturala elementen i denna byggnadsdel i en följande uppsats från 1919. Som slutresultat kommer även Kautzsch fram till, att ingen väsentlig byggnadsverksamhet torde ha försiggått mellan åren 1137 och 1183. I stället borde östpartiet bortsett från vissa kompletteringar och ändringar på absiden ha i sin helhet fullföljts mellan några år in på 1100-talet och 1137.

Huruvida stora delar av ifrågavarande byggnadsparti verkligen fullföljts under den av Kautzsch föreslagna tiden skall här varken ifrågasättas eller diskuteras. Vad som emellertid kan diskuteras är, om de skulpturala detaljerna i framför allt det södra partiet av denna östra tvärbyggnad verkligen tillkommit från begynnelsen under denna epok. I princip föreligger inget hinder för att just dessa byggnadsdelar, framför allt sydöstra portalen och hallen därinnanför, ha kunnat skulpturalt smyckas vid en genomgripande restaurering eller ombyggnad av redan till stora delar uppförda murar, som utsatts för skador under de här ovan nämnda orosåren.

Förutom med hänvisning till Lund stöder Kautzsch sin datering av ifrågasatt skulptur till tiden före 1137 med hänvisning till en rad italienska monument. De närmaste överensstämmelserna till de korintiska kapitälerna i Mainz' östportal stå att finna på ambon i S. Giulio på den lilla ön med samma namn.¹ S. Giulio-kapitälerna falla emellertid utanför ramen för den för övrigt inom Milanoområdet vanliga skulpturen, varför det inte är helt osannolikt, att man, som framhållits,² även skulle kunna se dessa italienska kapitäl, som resultatet av en återverkan från Mainz.³

Men hos kapitälerna i Mainz finns ett annat drag, som däremot synes vara mera inspirerat av den allmänna utvecklingen i Norditalien, nämligen de i de korintiska kapitälerna inställda figurerna. Så som dessa utförts i Mainz äga de en påtaglig plasticitet, i det att de nästan som rundskulpturer bryta sig ur ramen och därigenom mista en arkitektonisk dekorativ effekt. En sådan tendens är obekant för den egentliga comasco-lombardiska skulpturen i varje fall i dess skede fram till mitten av 1100-talet, men däremot utmärkande för de högromanska tendenser, som från denna tid göra sig gällande. Vi finna denna behandling redan i förhållanden till S. Ambrogio i Milano på kapitäl, som Kautzsch anför som jämförelse och stöd för en tidig datering av Mainzskulpturen.⁴ Men enligt Kluckhohns nyare gruppering och datering av kapitälerna i S. Ambrogio kunna dessa skulpturer inte dateras tidigare än till andra fjärdedelen av 1100-talet.⁵

Kautzsch har framhållit, att figurskulpturen i Mainz såväl i den yttre portalomfattningen som i förhallens inre till hela sin karaktär är närbesläktad med skulpturen på några kapitäl i domen i Parma.⁶ Den något större elegansen hos Parmafigurerna ser Kautzsch som ett tecken på, att de skulle vara något senare än de i Mainz. Detta är emellertid endast en kvalitetsskillnad, som ej kan utnyttjas till en kronologisk bestämning. Under alla omständigheter tillerkänner Kautzsch Parmakapitälerna en alltför tidig tillkomsttid, då han daterar dem till omkring 1120.⁷ I nära anslutning till både Kingsley-Porter och Toesca daterar Francovich dem utan tvekan till tiden omkring 1140—50.⁸ De tidigare nämnda kapitälerna i Vercelli sammanställs av Kluckhohn även med Mainzkapitälerna.⁹ Han går därvid emellertid, liksom i fallet Speyer,¹⁰ ej in på det ofrånkomliga problem, som måste

¹ Kautzsch, R., 1922, s. 125.

² Dessa kapitäl betraktas närmast som resultatet av en återverkan från Speyer, av Lehmann, E., 1951, s. 10.

³ Man daterar ambon i S. Giulio i allmänhet till 1120-talet, Porter, Kingsley, 1916—17, II, s. 472; Francovich, G. de, 1936—37, s. 285. Huruvida den till alla delar i sin nuvarande sammanställning verkligen kan sättas så tidigt torde knappast vara helt

säkert.

⁴ Kautzsch, R., 1922, Tav. XX, Abb. 16.

⁵ Kluckhohn, E., 1940.

⁶ Kautzsch, R., 1922, s. 128, Tav. XVI—XVII; XXII, 29, 30.

⁷ Ibid.

⁸ Francovich, G. de, 1951, s. 11, Tav. 1.

⁹ Kluckhohn, E., 1955, s. 16, Tafel 12—13.

¹⁰ Jmf. ovan s. 156 f.

Fig. 70. Mainz, domen; sydöstportalen.

uppstå, om man fasthåller vid en datering av de tyska kapitälerna till tiden omkr. 1100, men samtidigt inte kan komma ifrån, att de italienska motsvarigheterna inte äro äldre än från 1140-talet.¹¹ De måleriska tendenser, som ovan berörts i samband med Speyerkapitälerna äro lika påfallande i Mainz, inte endast i de sig frigörande figurskulpturerna utan även i själva akantusen (fig. 70). I det senare fallet har denna tendens bidragit till att akantuskapitälerna i sydöstportalen övergått från rena arkitektoniska element till närmast en kragbandsdekoration.¹²

Med hänsyn till både Mainzskulpturernas egen karaktär och jämförelserna med Italien synes det inte finnas någon möjlighet att placera sydöstportalens och den tillhörande förhallens skulpturer till ett tidigare skede än 1140-talet eller det följande årtiondet.¹³

De byggnadsundersökningar, som Kautzsch stöder sin datering på, ge inget definitivt besked om att de ifrågavarande delarna av östpartiet i Mainz nödvändigtvis skulle vara från tiden före 1137. Det negativa beviset, att inga dokument omnämna en byggnadsverksamhet under tiden 1137 till 1183,¹⁴ ha här lika liten betydelse som i fallet Speyer.

Då de största delarna av byggnaden äro uppförda i kalksten, äro de gamla östtornen, den östra tvärbyggnaden samt Gothardkapellet uppförda i en rödaktig sandsten.¹⁵ Kautzsch anser kronologien mellan dem vara i den ordning de här nämnts. Med hänsyn till den här framförda dateringen av ornamentiken i sydöstpartiet till tidigast 1140-talet, kan man dock förmoda, att tvärbyggnaden i sin helhet ej färdigställdts före Gothardkapellet, som saknar varje spår av ornamental utsmyckning av det slag, som finns i öster. Sydöstpartiet har förmodligen efter partiella avbrott och eventuella förstörelser, från och med omkr. 1137 renoverats och fullbordats under de följande årtiondena. Härför talar också den synnerligen begränsade omfattning, i vilken vi finna den ifrågavarande skulpturen företrädd inom domen.¹⁶ Slutligen torde den senare karaktären hos skulpturen i absidens kolonnettgalleri hänföra detta till en tid, då t. ex. S. Servatius i Maastricht fullbordades, d. v. s. 1160-talet.¹⁷

¹¹ Jmf. ovan s. 157.

¹² Man kan lägga märke till hur de två skilda elementen kapitäl och figurskulptur från sin tidigare arkitektoniska bundenhet, i den fortsatta gemensamma utvecklingen gå två skilda vägar: kapitälet mister sin tektioniska funktion och går över till dekorationselement; figurskulpturen mister sin dekorativa karaktär och frigöres i strävan mot ett framhävande av sitt egenvärde.

¹³ Det enda hindret för denna senare datering av Mainzskulpturen skulle utgöras av ambon i S. Giu-

lio. Men med hänsyn till den osäkerhet, som råder kring dateringen av denna (Jmf. *Kautzsch, R.*, 1922, s. 125), torde det vara säkrare att taga sin utgångspunkt i bättre daterbara monument.

¹⁴ *Kautzsch, R.*, 1912, s. 220.

¹⁵ *Ibid.*, s. 215.

¹⁶ Förutom de mest kända skulpturerna i och i anslutning till sydöstra förhallen finnas enstaka spår av liknande skulpturverksamhet i den norra tvärbyggnadens inre.

¹⁷ *Diepen, H. A.*, 1926.

Speyer — Mainz — Lund

I sin behandling av Lunds domkyrkas ornamentik skriver Ewert Wrangel: »I det hela torde det vara så, att Lunds domkyrkas ornamentik har sina både flesta och närmaste förvanter i Italien. Två av dess huvuddrag, de antikiserande motiverna och den lombardiska bandslingan, torde i ganska få germanska byggnadsverk norr om Alpena förefinnas så talrikt och i sådan utsträckning som här och väl icke i något förenade med varandra i så rika kombinationer. Från Italien har det dekorativa inflytandet tvivelsutan varit starkast; under det att de stora arkitektoniska formerna — delvis t. ex. vad valvsystem och absidens yttre indelning beträffar, kanske först under byggnadsarbetets fortgång utvecklade — närmast blivit överensstämmande med den germanska konstens frambringelser i Tyskland, särskilt vid Rhen.»¹ Man kan också hänvisa till vad Johnny Roosval samma år skriver: »Lombardiet tycks också verkat på den tyska konst som förut ställts i samband med Lund, domerna i Speyer och Mainz. Men huru mycket omedelbarare i Lund!»² Både då det gäller de antikiserande dragen och vad Wrangel kallar den lombardiska slingornamentiken menar han, att inget direkt samband finnes mellan Lund och Speyer,³ fastmera ser han det så, att »la Cathédral de Spire est un phénomène parallèle à la Cathédrale de Lund.»⁴

Det är först med Kautzschs tre uppsatser om Speyer och Mainz från åren 1912, 1918 och 1921, som problemet får en ny utformning. Här gör han gällande, att sambandet mellan de tre katedralerna är av direkt karaktär, ja, i vissa fall så intimt, att samma mästare och verkstad flyttat från det ena stället till det andra. Dessa teorier övertagas därefter av Monica Rydbeck, som bl. a. uttrycker det så: »De överensstämmelser, som redan påpekats mellan skulpturer från Mainz och Lund, äro så många och så karakteristiska, att man endast kan fastslå, att samma hand varit verksam i båda fallen. Liksom lundadomens anläggning och äldsta ornamentik kan direkt härledas från byggnadshyttan i Speyer genom Donatus, så visar det sig nu, att den yngre ornamentiken i Lund till hela sin komposition är så lik den yngsta skulpturen å absiden i Mainz, att den måste ha skapats av byggmästare och stenhuggare, som efter Mainzerdomens fullbordande omkr. mitten av 1130-talet flyttade sin verkstad från Mainz till Lund...»⁵

Eftersom detta »fastslående» därefter har blivit ett axiom inte endast i den svenska forskningen,⁶ utan även i den utländska och då framför allt i den tyska,⁷

¹ Wrangel, E., 1910, s. 154 f.

² Roosval, J., 1910, s. 423.

³ Wrangel, E., 1919, s. 56.

⁴ Ibid., 1922, s. 132.

⁵ Rydbeck, M., 1936, s. 122.

⁶ Rydbeck, O., 1946, s. 59 ff.

⁷ Röttger, B. H., 1934; Klimm, F., 1953; Kamphausen, A., 1956; ett yttrande hos den sistnämnde författaren bör dock citeras: »Um 1160 wird die ganze Kirche erst einmal vollendet gestanden haben» (s. 12).

Fig. 71. Mainz; kapitel från absidgalleriet.

är det all anledning att inte endast med hjälp av de här citerade tidigare åsikterna utan även genom den ovan genomförda detaljgranskningen försöka klarlägga förhållandet.

Vad först sambandet mellan Speyer och Lund beträffar, har det pekats på de antikiserande tendenserna på båda ställena, sådana de taga sig uttryck i framför allt kymatiegesimserna och akantuskapitälerna. Att likheterna finnas är uppenbart, men vad jag vänder mig mot är det direkta samband, som man velat utläsa av dessa likheter. Wrangels understrykande av att detta måste ses som en parallellföreteelse har redan påpekats.⁸ Härtill kommer det fundamentala faktum, att man ingensans i Speyer eller över huvud taget någonstans utanför protorenässansens eller de bysantiniserande områdena finner en antikiserande utformning av omfattningar och profiler av det

slag, som förekommer i Lund. Det är otänkbart, att en verkstad, som en längre tid arbetat i t. ex. Speyer flera år senare i Lund plötsligen skulle på ett oerhört mycket omedelbarare sätt anknyta till den antikiserande och bysantiniserande traditionen.

Se vi sedan på de detaljmässiga överensstämmelserna sådana de framträda i synnerhet i kapitelplastiken, framstå följande fakta. De korintiska kapitälerna i Speyer sådana de äro utformade i t. ex. tvärskeppsädikulorna uppvisa ett långt framskridet stadium, i vilket bladkransarna inte endast ha gestaltmässigt frigjorts och fått en mot det måleriska strävande effekt, utan de ha därigenom även bemäktigat sig kalken i dess helhet. I Lund ha de korintiska kapitälerna någon gång nått en viss förflackad gestaltbildning, men de ha aldrig formats i överensstämmelse med den utbildat måleriska, halvt barocka form, som återfinnes i Speyer (Jmf. fig. 55 och 69). Här torde å ena sidan föreligga två skilda utgångspunkter, samtidigt som man å den andra kan iakttaga en skiftande fortsatt utformning på grundval av de lokala förutsättningarna. Samma speciella utvecklingsstadium som i Speyer framträder även i Mainz i akantusen till kapitälerna kring den sydöstra portalen (fig. 70). Liknande tendenser göra sig gällande i kompositakapitälerna och deras skilda utvecklingsformer. Från Speyer har man framför allt jämfört Afrakapellets kapitel med dem, som återfinnas vid den sydöstra och ett vid den nordvästra ädikulan i Lund.⁹ Den upplösta gestaltbildning, som såväl kompositakapitälerna i Speyer som ett från

⁸ Wrangel, E., 1919, s. 56.

⁹ Rydbeck, M., 1936, s. 110.

Mainz äro i besittning av, svarar helt mot utformningen av de korintiska kapitälén inom samma monument. I Lund däremot ha motsvarande kapitäl bibehållit den arkitektoniska slutenheten, inte minst genom det förhållandet att kalken inte fullständigt dolts av akantusbladen. Att se de av bysantiniserande impulser påverkade lundakapitälén som efterbildningar eller en senare utvecklingsform av vad som uppträder i Speyer eller Mainz är därför fullständigt omöjligt.

Vad som präglar utgångspunkten för de antikiserande kapitälén i såväl Speyer som Mainz är den större plasticiteten med strävan mot det måleriska. De bästa italienska förebilderna härvidlag torde vara blandningen av antikiserande och emiliansk skulptur i norra Italien.

Då det gäller att bestämma förebilderna för ornamentiken i Lund, måste man först göra klart för sig, att det här har försiggått en lokal utveckling. Utgångspunkterna för den antikiserande stilen finner man i mitskeppsarkadernas korintiska kapitäl. Gentemot de tyska motsvarigheterna uppvisa dessa en större slutenhet i den tektoniska formen. Denna gestaltning är mer befryndad med den italienska behandlingen sådan den framträder inom framför allt Mellan- och Syditaliens bysantiniserande områden, men återfinnes också någon gång hos de korintiska kapitälén i Lombardiet som i Casale Monferrato och Vercelli, vilka dateras till samma tid som utifrån monumentet självt föreslagits för Lund.¹⁰ Man kan tydligt iakttaga, hur den tektoniska slutenheten och kapitäléns ursprungliga element bibehållas i synnerhet inom de bysantiniserande områdena, även sedan genom borrhäknens hjälp en långt driven uppluckring skett av de skilda delarna, som i t. ex. kapitäl från Troja.¹¹ Så är också i högsta grad fallet med kapitälén till en ambo i Bominaco i Abruzzerna.¹² Deras stil betecknas som besläktad med de tendenser, som göra sig gällande inom de angränsande delarna av Apulien och Kampanien. Dessa italienska kapitäl äro visserligen daterade så sent som till 1180,¹³ men till sin strukturala karaktär uppvisa de en överensstämmelse med de tidigaste korintiska kapitälén i Lund till skillnad från den måleriska frigjordheten i Speyerkapitälén. Trots tids-

Fig. 72. Lunds domkyrka; djurkapitäl i södra sidoskeppet.

¹⁰ Jmf. ovan ss. 138 och 157.

¹¹ Wackernagel, M., 1911, Tafel XX b.

¹² Lehmann-Brockhaus, O., 1944, s. 363 ff.

¹³ Ibid., s. 358.

skillnaden mellan Lund och Bominaco torde denna överensstämmelse förklaras av gemensamma förutsättningar i den blandning av antika och bysantiniserande drag, som är så utmärkande för skulpturen i vissa delar av Mellan- och Syditalien. Det torde också vara från dessa områden av Italien, som incitamentet till den motsvarande ornamentiken i Lund emanerat.

Den andra huvudsakliga jämförelsepunkten mellan ornamentiken i Speyer och Lund utgöres av den comasco-lombardiska rankornamentiken. För Speyers' vidkommande har tvärskeppsfönstrens ornering här varit utgångspunkten. Det har redan tidigare framhållits, att denna ornamentik står på ett i viss mån självständigt och från i varje fall den tidigare italienska ornamentiken något avlägset stadium.¹⁴ Som representativt jämförelseobjekt i Lund har den södra sidoskeppsportalen anförts (fig. 53).¹⁵ Ornamentiken här visar emellertid ett rent comasco-lombardiskt inflytande, som närmast är att hänföra till det stadium, som i Italien representeras av de tidigare Paviakyrkorna. Det är alldeles otänkbart, att ornamentiken i Speyerdomens övre västra fönster i södra transeptet (fig. 68) i sin förenklade stilisering skulle ha kunna haft någon förebildande betydelse för de mjukt och elegant komponerade rankorna i sydportalen i Lund.

Gå vi över till rankorna i den nordöstra ädikulan i Lund (fig. 76), som Kautzsch även dragit fram som jämförelseobjekt, är motsatsen till Speyer än påtagligare. Den lundensiska överlägsenheten beror bl. a. på en i förhållande till den rent comasco-lombardiska stilen ny tendens, som torde kunna förklaras genom ett inslag från den bysantiniserande riktningen i Italien. Dessa nya impulser smälta i Lund samman med den lokala utvecklingen, och man finner dem tydligt bl. a. i sidoskeppens östliga djurkapitäl.

Dessa ha ständigt framhållits som nära paralleller till kolonnettgalleriets kapitäl i Mainz. Med eftertryck har detta påpekats av Kautzsch och därefter av Monica Rydbeck.¹⁶ Man har härvid emellertid endast fäst sig vid den ytliga likheten i motivvalet, men helt åsidosatt den tektoniska formen och de enskilda figurernas betydelse i denna. Mainzkapitälerna äro till sin grundform senromanska tärningkapitäl, på vilkas hela ytor figurer i relief äro utbredda över sidorna (fig. 71). I Lund ha de östliga sidoskeppskapitälerna en helt annan karaktär. Deras tektoniska form är övertagen från det korintiska kapitälet, vilket framgår inte endast av den omständigheten, att en akantusbladkrans ännu fått komma med på ett av dem. De eleganta djurfigurerna i Lund ha genom borrhjälpen fått en betydligt friare och mera rundplastisk behandling, än vad som är fallet i Mainz, men de äro framför allt inkomponerade i kapitälet, så att de markerar dettas tektoniska funktion (fig. 72).¹⁷

¹⁴ Jmf. ovan s. 154.

¹⁵ Rydbeck, *M.*, 1936, s. 107.

¹⁶ *Ibid.*, s. 120 f.

¹⁷ Att denna eleganta genomföring av kapitälens

Sammanfattningsvis kan vad beträffar Lunds förhållande till Speyer och Mainz sägas, att det inte finns några punkter, där ett direkt samband kan påvisas, men eftersom skulpturen på båda ställena är tillkommen under i viss mån likartade utvecklingsbetingelser och under ungefär samma större tidsskede, uppvisar den därför vissa överensstämmelser av konventionell art.

Genom detaljanalysen av respektive domers skulptur framgår, att där ålderskillnader kunna föreligga, den lundensiska skulpturen i de flesta fall måste betraktas som något äldre än den mainziska. I fallet Speyer ha vi att taga hänsyn till »formgrupperna» II och III. Vad grupp II beträffar, synes det inte finnas någon anledning att antaga, att den på något sätt varit förebildande för Lund, även om den skulle vara något tidigare.¹⁸ Inom grupp III är det tvärskeppens fönsterornering, som här varit föremål för behandling. Inom denna grupp ha vi redan tidigare funnit, att man i Speyer kan urskilja flera från varandra i tid skilda stadier.¹⁹ Det sista av dessa har en ovedersägligt yngre karaktär än den i Lund uppträdande comasco-lombardiska stilen. Man kan visserligen finna påtagliga likheter mellan vissa detaljer inom den tidigare fönsterornamentiken i Speyer och ornamentiken i Lund, men de torde vara av så allmän karaktär, att man därav inte kan draga några närmare slutsatser. Vidare saknas i såväl Speyer som Mainz fullständigt den för Lund synnerligen framträdande lejon- och änglaskulpturen samt de bysantinsiserande ornamentstendenserna.²⁰

Slutligen kan påpekas, att de från skilda håll kommande skulpturala influenserna i Lund ha sammanfogats till en helhet och fått en lokal enhetlighet, till vilken de två rhenländska domerna inte äga någon motsvarighet.

Absiden

Ovan har visats hur i samband med en omläggning av byggnadsföretaget hela absidens sträckning och utseende torde ha förändrats.¹ Sådan dess exteriör sedermera fullbordades, har den emellertid fått stå relativt orörd och är därigenom

byggnad i Lund efter hand förflackas och försvinner har ovan, s. 135 f., behandlats i samband med den norra sidoskeppsportalens och absidens kapital. En viss överensstämmelse kan man emellertid finna mellan de nämnda Mainzkapitälerna och ett par i Lund, nämligen från absidens kolonnettgalleri. Dessa kapital i Lund torde tillhöra det allra sista skedet av den samlade skulpturala verksamheten från omkr. 1160, och deras konventionella överensstämmelse med Mainzkapitälerna torde bero på att de i stort sett tillhöra samma tid.

¹⁸ Jmf. ovan s. 158.

¹⁹ Jmf. ovan s. 154 f.

²⁰ Det bör även framhållas, att man starkt bundits i en förutfattad mening om förhållandet mellan Speyer och Lund genom att inte ge akt på de från varandra skilda byggnadsskeden, som ovan utskiljts för lundadomen. Därvid har inte minst den förhastade slutsatsen om identitet i kryptplanerna varit missledande.

¹ Ovan s. 56.

den del av kyrkan, som genom bevarandet av sin arkitektoniska genomfördhet i dag bäst bär vittne om det specifika och mest fulländade hos Lunds domkyrka (fig. 70).

Mot slutet av 1700-talet hotades emellertid dess existens betänkligt. De svåra sprickor och bristfälligheter, som då konstaterades i murverket, gåvo upphov till olika restaureringsförslag, varav ett t. o. m. gick ut på ett fullständigt nedrivande.² Lyckligtvis kom denna radikala åtgärd aldrig till stånd. Hela ytterbeklädningen nedtogs emellertid, men varje sten numrerades för att åter kunna sättas på sin rätta plats. Den skada, som åstadkoms, skedde genom en behugning inte endast av kvadrarna utan till synes också av en del av skulpturerna samt en förändring av vissa profiler, framför allt sockelprofilen. »Man måste likväl fägna sig deröfver, att på en tid, då medeltidens byggnadskonst icke studerades och densamma ansågs mera såsom besynnerlig än skön, detta ornamentsrika parti hufvudsakligen återfått sitt ursprungliga utseende», slutar Brunius sin beskrivning av dessa händelser.³

Den mest insiktsfulla beskrivningen av absidens exteriör har gjorts av Erik Lundberg. Hans ord förtjäna därför att citeras in extenso: »Ovan den stabila sockeln reser sig ett dubbelbågat blindgalleri som ligger dovt bundet i murmassivet. Fönstervåningens blindbågar bindas än starkare, men dess kolonnetter med skulpterade kapital lösgöra sig till gengäld friplastiskt. Samtidigt bryta fönstren sig genom muren i varannan båge, förlänande kontakt med murens omslutande mäktighet och utformande muren till sig resande gestalt. Kolonnetterna och undre våningens pilastrar samla sig till en gemensam resning i avsatser, ett motiv som är på väg mot den verkliga ledfogningens grepp. I fönsteromfattningens profilering är man också på väg mot en litet yngre tids utbuktning — sammandragning i gestaltbildande anda — men dock blott på väg.

Det är kolonnettgalleriets krönande parti som ger sugande resning åt denna absid. Det är den som samlar stigningen, som engagerar undre pilastrar och kolonnetter i växtartad stigning. I galleriet kommer också de friaste gestalterna, de luftomspolade kolonnetternas rad. Samtidigt är kraften häruppe mindre än i fönsterzonens murmäktiga parti. Lekmomentet, d. v. s. friheten råder.»⁴

Som ett komplement till denna beskrivning kan fogas, att de skulpterade kapitäl och kragstenarna genom sin egen tektoniska form ingå som följsamma element i den arkitektoniska helhetsrytmen. Kragstenarna ha ensartad kvadratisk utformning med svag ansvällning, men inte större än att de inte bryta bågarnas rytmen och framträda som pockande bilder, vilket blir vanligt i den senromanska skulp-

² Brunius, C. G., 1854, s. 391 ff.

³ *Ibid.*, s. 395 f.

⁴ Lundberg, E., 1949, s. 398 f.

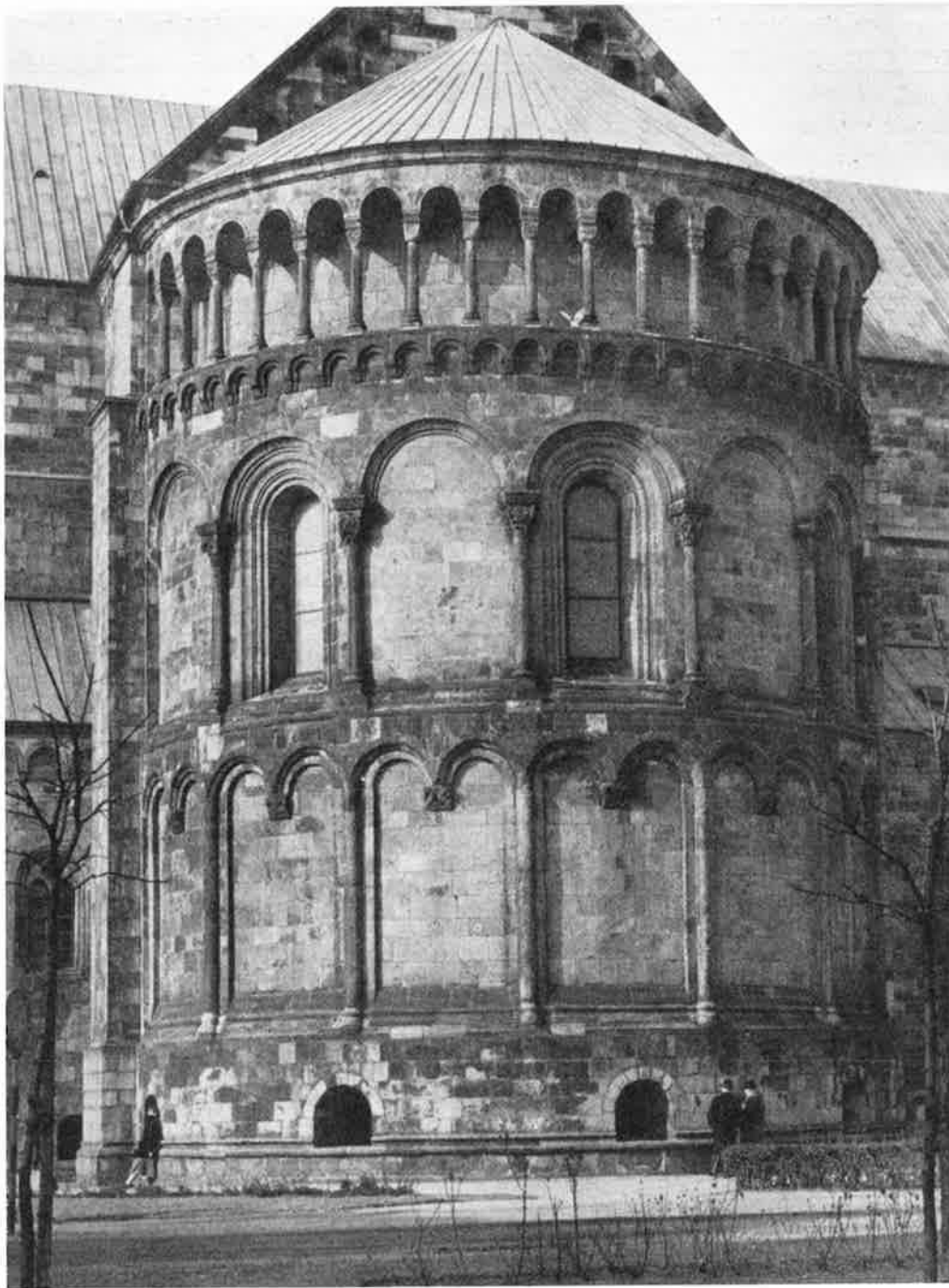

Fig. 73. Lunds domkyrkas absid.

turen.⁵ Andra våningens kolonnkapitäl ha i stort sett bevarat sin antikiserande tektonik på grundval av de korintiska kapitälens form, som bidrager till att ge den sig spänstigt välvande bågen en friare lyftning. Ett kapitäl utgör i detta avseende ett undantag (det andra från söder). Dess ansvällning måste förklaras av den för kapitälplastiken framträdande tendens, som hänger samman med dess »romanisering».⁶ Samma tendens är påtagligt märkbar i kolonnnettgalleriets sex skulpterade kapitäl.

Placeringen av kolonnetterna med skulpterade kapitäl är värd att lägga märke till. De befinna sig var och en över kolonnen i den underliggande våningen. I detta se vi en så gott som omärklig markering av de givna vertikaler, som på så sätt föras upp ända i den våning, som på en gång bildar den sista horisontalen och samlar den vertikala stigningen.

Vad som sammanfattningsvis kan sägas känneteckna absidexteriören är dess bredd med ett trevåningssystem, vilket med hjälp av arkadmotiven och det skulpturala ackompanjemanget samlar sig till en sällsynt genomförd arkitektonisk helhet.

Jämföra vi såväl de arkitektoniska som ornamentala motiv, vilka förekomma i absiden, med vad som finns på andra håll inom byggnaden, visar det sig, att en exakt upprepning inte föreligger, trots att flera element äro de samma. Fönstrens profilomfattningar gå i sin komposition tillbaka till de rena mönster, som möta i det nordöstra kapellet. Att kapitälerna ligga i slutet av utvecklingen inom byggnadens skulpturala bestånd har ovan påvisats. Absiden visar alltså en vidareutveckling av de såväl arkitektoniska som ornamentala motiv, som redan tidigare funnits inom byggnaden. Där ingick emellertid dessa motiv endast i enstaka fall, som i nordöstra kapellet, i ett arkitektoniskt helt, på grund av att byggnadskroppen med stor sannolikhet redan uppförts i stor utsträckning innan den skulpturala orneringen med de antikiserande och bysantiniserande inslagen kom till stånd. Absiden har däremot kunnat koncipieras som byggnadsmässig helhetskomposition.

Rörande absidernas exteriörartikulering skriver Leopold Giese: »Von grösster Bedeutung für diese Periode (1100-talet) ist die Komposition des Apsis-Aufbaus; er entwickelt sich seit der frühromanischen Zeit immer reicher. Das Gefühl für Rhythmus und Proportion bringt auch für die Apsis eine systematische Durchgliederung der Wand, deren Träger Lisenen, Wandsäulen, Blendnischen, Rundbogenfriese, Zwerggalerien und Gesimse sind. Vertikale Gesamtgliederung in der ganzen Höhe der Apsis und horizontale Geschossgliederung bilden die zwei gros-

⁵ Denna karaktär äga t. ex. de kraftigt utformade kragstenarna på absiden till kyrkan i Königslutter. Se fig. hos *Lundberg, E.*, 1949, s. 388. Dock ej så

tidigt som *Lundberg* anser (1135) utan från tiden 1150—70, *Paatz, W.*, 1955, s. 90.

⁶ Jmf. ovan s. 135.

sen Hauptsysteme. Eine eindeutig bestimmte Entwicklung von dem einen zum anderen ist bei dem Reichtum der deutschen romanischen Architektur nicht gegeben, wohl aber treten landschaftliche Hauptgruppen hervor, zwischen denen sich mannigfaltige Fäden spinnen.»⁷

Man anser i allmänhet att övergången från tvåvånings- till trevåningsabsid försiggått inom Rhenlandet genom en utveckling av de där befintliga monumenten. Härvid nämnes Speyer med sitt kolonnettgalleri över en hög och vertikalbetonad blinderingsvåning som utgångspunkten.⁸ Denna påtagligt vertikalbetonade artikulering är emellertid allmän i området kring mellersta Rhen samt i lokal utformning i bl. a. Elsass. Den har vidare en fast förankring i Norditalien.

Den typiska trevåningsindelningen uppträder först i en speciell utformning i Trierdomen och senare i Maria Laach, Bonn, S. Servatius i Maastricht samt Kölnkyrkorna. Bortsett från Trier, där artikuleringen är helt präglad av det genomförda lisensystemet,⁹ skulle Maria Laach (efter 1156) i avsaknad av kolonnettgalleri vara det tidigaste exemplet på nederpartiets uppdelning i två våningar, ett system, som under 75 år framåt skulle komma att bli vanligt och vidareutvecklas vid den nedre västra rhenstranden och i Limburg. Om det här finns en tradition från Speyer skulle den i Maria Laach inte bestå i den nya horisontalbetoningen utan i den mjuka och flytande genomföringen av arkadmotiven. Denna utformning finns också kvar i S. Servatius i Maastricht (1160—70),¹⁰ men har därefter i Kölnkyrkorna, som också i sin tillblivelse ligga något senare, erhållit en senromansk förgrövad utformning, i vilken de arkitektoniska detaljmotiven synas behandlade mera efter ett dekorativt mönster än med den tektoniska spänst, som kännetecknar dessa arkadmotiv fram till mitten av århundradet.

Det är också med dessa senare drag man kan karakterisera lundaabsiden, som då utgör den sista möjligheten av denna uttrycksform. Detta förhållande kan belysas av en jämförelse mellan Lund och den absid, som ytligt sett liknar den mest, nämligen Andernach från omkr. 1230.¹¹ Här finna vi exakt samma våningsindelning, men med den skillnaden, att den för Köln typiska attikan inskjutits mellan kolonnettgalleriet och den underliggande våningen. Den mjuka rytmen i blinderingsarkaderna är borta, även om dessa ha samma form som i Lund. Vidare kan framhållas, att som en senromansk företeelse ha också kolonnerterna i galleriet genomgående fördubblats och över varje underliggande kolonn fyrdubblats för att kraftigare framhäva den åter inträdande vertikala betoningen i dess senare kynnesart.

⁷ Giese, L., 1937, sp. 867.

⁸ *Ibid.*, sp. 868.

⁹ Bandmann, G., 1953, Abb. 19. För de i detta sammanhang nämnda kyrkorna se f.ö. Schippers,

A., 1926/27 och Meyer-Barckhausen, W., 1952.

¹⁰ Schippers, A., 1926/27, s. 78.

¹¹ Klein, P., 1932.

Av det sagda torde framgå, att den för t. ex. Lunds absid kännetecknande våningsindelingen inte direkt kan härledas ur en tradition från Speyer—Mainz, utan har sina till synes först utbildade motsvarigheter i Maastricht och Bonn.¹² Trots de stora likheterna mellan Lund och dessa två nämnda kyrkor uppvisar dock det lundensiska systemet en känsligare och mera konstnärlig genombildning. Bonn och S. Servatius anses utförda på 1160-talet.¹³ Det har i en tidigare utredning konstaterats, att lundaabsiden torde ha färdigställts mot slutet av 1150-talet eller omkring 1160.¹⁴ Den nära överensstämmelsen mellan den allmänna stiltypen hos vissa av kolonnettgalleriets kapital i Lund och kapitalplastiken, sådan den kom att utvecklas vid S. Servatius, styrker antagandet att dessa absider äro ungefär samtida. Men samtidigt utesluter dateringen av lundaabsiden en direkt rhenländsk förebild, liksom förhållandet är vad beträffar den tidigare behandlade ornamentiken.

Konceptionen av Lunds absid torde i hög grad ha varit beroende av främmande impulser, men dessa impulser ha inte haft karaktären av ett schematiskt övertagande av fixerade motiv och former. De torde däremot ha mottagits som principer för ett arkitektoniskt system och under skicklig och konstnärlig ledning formats till ett självständigt verk. Det behöver därför inte vara hos det som är mest likt, som man i första hand kommer att finna de egentliga beröringspunkterna och impulsställorna. Av denna anledning kan man inte heller göra gällande, att lundaabsiden trots sin till synes kronologiska prioritet skulle ha varit förebild för det senare 1100-talets absider i Rhenlandet.

Som grund för det system i absidernas innerarkitektur, som från 1100-talets mitt uppträder i Köln- och Maasområdet, har Ernst Gall pekat på ett normandiskt inflytande.¹⁵ I dessa kyrkor finns en artikulering av absidernas såväl interiör som exteriör. I Lund saknas emellertid en sådan interiörartikulering.

Det ser ut som om det vore den normandiska triforieartikuleringen av absidernas interiör som i trevåningsabsiderna i sammandragen form återkommer i exteriören. Helt skulle genomförandet av en sådan intention i så fall endast ha lyckats i Lund, där det till synes sammandragna triforiesystemet i absidexteriören ger en stark förnimmelse av tvåskalighet. I Lund kunna vi emellertid konstatera, att medan triforiemuren saknas i absidens interiör, har den yttre artikuleringen givits en klarare gestaltning än i de rhenländska kyrkor, där både den inre och den yttre artikuleringen äro för handen. Även om det skulle kunna föreligga ett samband mellan den normandiska triforiemuren och trevåningsabsidens exteriörsystem, torde emellertid för Lunds vidkommande absidexteriören inte direkt kunna förklaras med en dylik sammanställning.

¹² Schippers, A., 1926/27, fig. å s. 78.

¹³ Bandmann, G., 1953, s. 28.

¹⁴ Jmf. ovan s. 139.

¹⁵ Gall, E., 1915 och 1925.

I de rhenländska kyrkorna finna vi antingen den antikiserande tendensen att stapla arkad på arkad medelst halvkolonner eller kolonner förbundna i de två nedre våningarna genom en mer eller mindre utbildad arkitrav, som i Maria Laach eller S. Servatius,¹⁶ eller också finna vi dessutom som i Andernach, Bonn och de senare Kölndyrkorna arkadmotiv med närmast dekorativ verkan,¹⁷ vilket visar, att man gjort vissa avsteg från den ursprungligt tektoniska principen. Denna senare tendens framträder genom att lisenerna ensamma få utgöra bärare, rundbågarna användas ornamentalt (S. Gereon) och en attika inskjutes under galleriet. En sådan yttäckande artikulering är betydligt mindre märkbar i Lund. Våningarna äro här klart avgränsade av mindre murpartier i ytterskalet, som i den nedre våningen bäres av halvkolonner på pilastrar utan förmedling av kapital eller förkragningar. Trots den bundenhet till muren, som Erik Lundberg har påtalat,¹⁸ framhäver ändå detta system de båda skikten genom att de arkadbärande elementen i den nedre våningen låter det yttre murskiktet framträda.

Utbildandet av en djupzon medelst ett triforigalleri återfinnes även i det inre av baptisteriet i Florens. Att systemet där är besläktat med det normandiska, har framför allt påpekats av Swoboda.¹⁹ I Florens finner man även ett påtagligt dubbelskikt i ytterarkitekturens arkadartikulering, som i detta hänseende visar den största överensstämmelsen med Lund, trots olikheterna hos de element av vilka arkaderna i Lund respektive Florens äro uppbyggda. På sistnämnda ställe är det protorenässansens strängt antikiserande arkadbildning som genomförts, då där- emot i Lund, där samma principiella skiktssystem tillämpats i exteriören, de helt genomförda bågarkaderna i förbindelse med murskikt i stället för arkitrav torde återgå på ett inflytande av bysantiniserande art. Processen skulle således vara densamma, som vi tidigare ha kunnat lägga märke till i Lund.²⁰

Den originella skapelse, som Lunds domkyrkas absidexteriör är, har sålunda visat sig vara tillkommen, inte i direkt överensstämmelse med de rhen- och maasländska absiderna, utan genom inflytelser av mera komplicerad art. Förutsättningarna ha inte stått att finna i formellt likartade verk utan i den konst, som i det arkitektoniska synsättet uppvisar principiella överensstämmelser. Konceptionen har där- efter i hög grad varit beroende av de starka antikiserande och bysantiniserande tendenser, som kunna härledas från Italien. Det torde också vara vid den tidpunkt, då dessa stilinflytelser gemensamt och på allvar göra sig gällande i det inre av

¹⁶ Schippers, A., 1926/27, s. 77 f.

¹⁷ Meyer-Barkhausen, W., 1952.

¹⁸ Lundberg, E., 1949, s. 398.

¹⁹ Swoboda, K. M., 1933, s. 70.

Hans Jantzen har menat (1927/28, s. 15 ff.) att det normandiska triforiesystemet skulle ha antika förutsättningar. Därigenom få vi en förklaring på

Swobodas sammanställning av Florens och Normandie, samtidigt som detta förhållande även kan bidra till att belysa såväl de likheter som de skillnader man kan iakttaga mellan lundaabsiden och utformningen av triforiesystemet i Normandie—Rhenlandet.

²⁰ Jmf. ovan s. 132.

kyrkan, på 1140-talet,²¹ som absidexteriören koncipierats. Dess ursprungliga helhetskonception torde aldrig ha frångåtts, men de skiftningar i stilen, vilka försiggått inom monumentet fram till absidens förmodade fullbordan omkr. 1160, ha tydligt avspeglats i den ornamentala plastiken, utan att den arkitektoniska helhetsbilden blivit påverkad därav.

²¹ Jmf. ovan s. 138.

BILD OCH SYMBOL

Tronande Kristus

I domkyrkomuseet befinna sig två reliefer föreställande en tronande Kristus samt en ärkeängel. Kristusfiguren, som är utförd i två sammanfogade block,¹ lyfter den högra armen i en välsignande gest, den vänstra håller han över en bok, som stödes mot knäet. Den med korsgloria försedda gestalten är strängt frontalt framställd. Håret är som en peruk utförd i stora lockar, som falla ned över axlarna. Kristus är klädd i en alba, som är vinkelveckad över bröstet och i det högra hörnet faller i korta vertikala strecktecknade veck. Över alban är kastad en mantel, som över högra axeln ligger slät; den är horisontalt svept om midjan och faller därifrån snett ned åt vänster i korta veck interfolierade av hakornament. Under manteln nedfalla över varje ben de tofsprydda ändarna av en stola (fig. 74).

Ärkeängeln i ett block, motsvarande hälften av hela Kristusbilden,² uppvisar en nästan omärklig vridning av överkroppen mot vänster men är för övrigt frontalt framställd med en spira i den högra handen och en glob i den vänstra. Den korta skjortan är ornerad med runda rosettmönster, och under denna synes ett stycke av en livklädnad, vertikalt veckad i samma mönster som Kristi mantel. Vingarna äro överst försedda med små och för övrigt med större fjädrar (fig. 75).

Fram till Brunii restaurering voro dessa bilder inmurade över bipelaren i båg-fältet till den sydöstligaste arkaden i mittskeppet.³ Brunius beskriver dem och anser, att detta varit deras ursprungliga placering.⁴ Otto Rydbeck gör emellertid redan 1904 gällande, att de ursprungligen varit placerade i den romanska västportalen⁵ och därifrån år 1768 flyttats till sin senare plats.⁶ Denna åsikt har sedan dess varit allmänt vedertagen.

¹ Varje block har en höjd av 61 cm.

² Sannolikt har till ängeln hört även ett nedre block, på vilket den framställts stående på en pall eller mindre estrad. Man har aldrig antagit, att ängeln skulle ha varit större, eftersom den då inte skulle ha fått plats i ett portaltympanon tillsammans med Kristusfiguren.

³ Man kan se figurerna på denna plats i en akvarell, som Brunius lät utföra 1834, *Rydbeck, O.*, 1923, fig. 29.

⁴ *Brunius, C. G.*, 1854, s. 102 f.

⁵ *Rydbeck, O.*, 1904, s. 84.

⁶ *Rydbeck, O.*, 1923, s. 200 f.

Fig. 74. Tronande Kristus, från mitten av 1100-talet.

Fig. 75. Ärkeängel.

De grunder, på vilka Rydbeck stöder denna förmodan, äro emellertid inte hållbara. Han hänvisar till Brunii påpekande, att dörrfältet till västingången 1768 nedtogs, en åtgärd, som genom befintlig räkning på arbetet, är säkert daterad.⁷ Till Johan Corylanders handskrivna »Berättelse om Lunds domkyrka» är en rad teckningar från kyrkan fogade. På en av dessa ser man de ifrågavarande relieferna på den nämnda platsen i mittskeppet. Likaså har Corylander omnämnt dem i ordalag, som på grund av den dåtida uppfattningen om bildernas innehåll, förtjäna att citeras. Efter en beskrivning av den lilla ängeln över södra kryptnedgången fortsätter han: »Lika beskaffenhet är med andra stycket, med den åtskilnaden allenast, att det tyckes vara något nyare; varföre ock klädebonaden syns bättre och vingarna, som jämväl äro helgonetecken tydligare. Jungfru Maria, som i dessa tider aldrig fick vara fåfång, utan skulle alltid vara bestälsam, sitter bredvid med en öppen bok i den ena handen, och den andra i sådan ställning, som hon antingen hade eller skulle inskriva den fromma konungens namn i lifsens bok. Och således

⁷ Brunius, C. G., 1854, s. 388 f.

menar jag mig hava både med bläck och stenskal utmärkt domkyrkans rätta ålder och grundläggning, under konung Knut den IV eller helige.»⁸

Rönbeck, som i sina samlingar avskrivit Corylander, anser, att berättelsen nedskrivits mellan åren 1752 och 1754. Enligt denna datering är det omöjligt, att det 1768 nedtagna dörrfältet i västportalen skulle vara identiskt med de ifrågavarande relieferna, eftersom de redan omkring 15 år tidigare sutto på den plats, från vilken Brunius lät taga ned dem. Rydbeck har emellertid hävdad: »Enär Brunius framhåller, att dörrfältet nedtogs först 1768, så torde, om denna notis är riktig,⁹ ifrågavarande handskrift hava fullbordats något senare än hitintills antagits.»¹⁰

Corylander, som var docent och adjunkt vid universitetet, lämnade 1766 Lund för en kyrkoherdebefattning i Jämshög. Viktigare äro omständigheterna kring manuskriptets tillkomst. Anledningen var en uttrycklig önskan från drottning Lovisa Ulrika att erhålla en beskrivning av domkyrkan. Det var denna önskan Corylander ville tillmötesgå. Men innan han var färdig och hunnit trycka sitt arbete, blev han förekommen av Gustav Sommelius, som utgav en liten och för övrigt Corylanders betydligt underlägsen skrift om domkyrkan. Corylanders arbete hade då redan fått en prydlig utstyrsel för att överlämnas till drottningen, men så skedde aldrig, och arbetet blev liggande i manuskript,¹¹ tills Martin Weibull lät trycka det 1884.¹² Eftersom Sommelii skrift trycktes och utgavs 1755, finns det ingen anledning att betvivla Rönbecks datering av det Corylanderska arbetet, och följaktligen kunna inte heller relieferna härstamma från det dörrfält, som 1768 nedtogs från 1200-talets västportal.

Med detta är endast sagt, att man inte kan bevisa, att figurerna suttit i västportalen. En möjlighet förefinnes, att de redan på 1200-talet eller senare före 1700-talet från västportalen flyttats till sin plats i mittskeppet. Att så knappast är fallet, torde framgå av den följande utredningen.

Kristus är iförd stola, vilket första gången påpekats av Roosval,¹³ sedermera av Oscar Antonsson,¹⁴ och efter honom av Ewert Wrangel.¹⁵ Antonsson påstår, att den målade majestasfiguren i absiden till S:t Patroklos i Soest, med vilken han stilistiskt jämför lundabilden, också bär stola,¹⁶ och med ledning av detta påstående förklarar Wrangel, att stolan på Kristus också förekommer i samtida konst.¹⁷ Detta

⁸ *Corylander, J.*, s. 6. På sin plats i mittskeppet var ärkeängeln placerad på Kristi högra sida. I domkyrkomuseet befinner den sig på hans vänstra sida.

⁹ Riktigheten av denna notis kan icke betvivlas, enär en daterad räkning för arbetets utförande bevarats. Jmf. *Brunius, C. G.*, 1854, s. 389.

¹⁰ *Rydbeck, O.*, 1923, s. 201.

¹¹ Manuskriptet förvaras nu i Uppsala universitetsbibliotek.

¹² Uppgifterna om Corylander äro hämtade ur Martin Weibulls opaginerade förord till utgåvan av den förres skrift.

¹³ *Roosval, J.*, 1918, s. 175.

¹⁴ *Antonsson, O.*, 1922, s. 134.

¹⁵ *Wrangel, E.*, 1923, s. 308.

¹⁶ *Antonsson, O.*, 1922, s. 137.

¹⁷ Jmf. n. 15.

torde vara för mycket sagt. Kristus i Soest bär icke någon stola, utan vad Antons-son där sett, är de i de flesta fall förekommande s. k. clavi. De här nämnda forskarna äro de enda, som över huvud taget påpekat denna ikonografiska egenhet, men något försök att förklara stolans förekomst i detta sammanhang har aldrig gjorts. Den torde inte ha tillkommit av en tillfällighet eller på grund av en okunnig efterbildning från en främmande förlaga.

Stola eller orarium är ett brett band vanligen i ändarna avslutat med en frans eller tofsar. Den bäres av diakonen, prästen eller biskopen som tecken på den prästerliga värdigheten. Diakonen bär stolan över vänster axel snett över bröstet, så att den faller ned på höger sida. Såväl prästen som biskopen bära den om halsen med den skillnaden, att prästens stola är korsad över bröstet, medan biskopens faller rakt ned vid varje sida.¹⁸ Huruvida den stola, som Kristusfiguren från domkyrkan bär, är draperad i enlighet med det prästerliga eller biskopliga bruket, är inte helt lätt att avgöra. Det nedfallande bandet på den högra sidan av Kristi bröst, kan tydas som den övre delen av stolan, vars andra band på motsatta sidan då skulle vara dolt under manteln. Att det på Kristi högra sida verkligen rör sig om en del av stolan, bör framgå av att mantelfällen också finns med över axeln. Av den anledningen är det troligast, att den här är lagd efter det biskopliga bruket. Detta är också det vanligaste i samband med en helt annan art av framställningar, i vilka Kristus i den bysantinska ikonografien utdelar kommunionen till apostlarna.¹⁹

Den tronande Kristus framställer följaktligen Kristus i hans översteprästerliga värdighet i överensstämmelse med t. ex. Hebreerbrevet 9: 11: »Men Kristus kom såsom överstepräst för det tillkommande goda.» Den teologiska betydelsen av denna framställning hänger samman med föreställningen, att det är Kristus själv, som är den egentlige frambäraren av det eukaristiska offret. Han är egentlig Sacerdos, för vilken prästen är ställföreträdare i synlig måtto. En betoning av denna Kristi karaktär i samband med eukaristien tillhör förutom den fornkristna tidens även förskolastikens och den tidiga skolastikens teologi. Enligt Jungmann framträder denna åskådning klart hos t. ex. Remigius av Auxerre († 908) och Hugo av Amiens († 1164).²⁰

Hos en av den tidigare medeltidens kyrkogestalter eller rättare sagt i de skrifter, som gå under Dionysius Areopagitens namn, återfinnes samma understrykande av denna karaktär.²¹ De pseudo-dionysiska skrifterna voro under olika tider föremål för teologernas intresse; sålunda kommenterade under 1100-talet Hugo av S:t Victor dem i en betydelsefull skrift om den himmelska hierarkin, det ämne som intagit den viktigaste platsen i Dionysii skrifter.

¹⁸ Braun, J., 1907.

¹⁹ Stefanescu, J. D., 1935.

²⁰ Jungmann, J. A., 1949 I, s. 231.

²¹ Stiglmayr, I., 1898, s. 183.

Den tidigaste framställningen av Kristus iförd stola anser Joseph Braun vara en bild på ett altare i S. Martino i Cividale.²² Altaret är stiftat av konung Ratchis mellan åren 744 och 749 och framställningen skulle enligt Braun vara nära samtidig med stolans uppträdande som prästerligt insignium över huvud taget. Inom en mandorla buren av änglar tronar Kristus mellan två keruber. Framställningen som sådan har i denna utformning inget samband med de apokalyptiska domsframställningar, som vi närmast tänka på i samband med majestasframställningar, utan torde helt syfta på en tillbedjan av den vid altarets eukaristi tronande och agerande översteprästen. Såväl Cividale som uppkomsten av stolan ha ett intimt samband med den gallikanska riten.

I den norra förhallen till S:t Emmeran i Regensburg befinna sig mellan och på ömse sidor om de båda egendomliga nischgångarna tre, i m höga kalkstensreliefer föreställande S:t Emmeran, S:t Dionysius och i mitten en tronande Kristus. Under Kristus befinner sig i en medaljong en stiftarbild, föreställande abboten Reginward (1048—64) med omskriften, »Abba Reginwardus hoc fore iussit opus.»²³ Därmed äro skulpturerna daterade, men hur det förhåller sig med förhallens ursprungliga funktion samt reliefernas primära placering är dessvärre omöjligt att avgöra.²⁴

Vad som berättigar omnämnandet av Kristusbilden i detta sammanhang är, att den bär stola. Egendomligt nog har man inte tidigare lagt märke till detta faktum. Karlinger anser, att de båda i tofsar slutande band, som nedhänga över vardera knäet, äro ändarna på ett cingulum, d. v. s. ett skärp, med vilket alban snördes till om livet. Detta kan dock inte vara riktigt, eftersom ett cingulum vanligtvis är en relativt smal snodd, som i varje fall inte faller ned lika långt med de båda ändarna. I allmänhet hänger det vid sidan, eller om det skulle synas framtill, skulle det endast vara den längre nedhängande ändan, som då skulle framträda mellan benen.

Anledningen till att man bland de skulpterade bilderna i S:t Emmeran även ser den helige Dionysius framställd, är att man vid klostret omkring mitten av 1000-talet menade sig ha mottagit hans relik. Om denna fråga uppstod en strid mellan klostret S:t Denis vid Paris och S:t Emmeran, som utgick som segrare 1052.

Men det är inte endast i denna bild, som man i Regensburg spårar en anknytning till Dionysius Areopagiten. De tankegångar, som äro utmärkande för en av de främsta skrifterna, vilka gå under hans namn, »Hierarchia ecclesiastica», har som nyligen påpekats av Albert Boeckler legat till grund för de märkliga bildframställningar, som återfinnas i det s. k. Uta-evangeliet (nu i München), vilket torde

²² Braun, J., 1907, s. 577.

²³ Karlinger, H., 1924.

²⁴ Rörande diskussionerna om förhallen i S:t Emme-

ran och de ifrågakvarande nischerna se Schwäbl, F., 1919; Beenken, H., 1924, s. 26; Zahn, K., 1931.

ha tillkommit vid S:t Emmerans kloster under första fjärdedelen av 1000-talet.²⁵ Redan ett tjugotal år före den nu kända första translationslegenden rörande S:t Dionysius, har man tydligen vid S:t Emmeran stått under starkt inflytande av hans skrifter. Den med flera symboler och inskrifter försedda korsfästelsebilden i denna codex visar nämligen Kristus, som genom sin död på korset frambär sig själv som offer genom att samtidigt framträda som Sacerdos. »Der Gekreuzigte trägt nämlich, was — soviel ich sehe — singulär ist, die *Stola*. Damit aber nimmt der Illustrator die Stufenfolge der Pseudo-Dionysianischen Hierarchi wieder auf», skriver Boeckler.²⁶

I samband med lundaskulpturen framträda två ikonografiska karakteristika; för det första bär Kristus stola och för det andra har han sannolikt varit omgiven av två ärkeänglar, av vilka numera emellertid endast den ena finns bevarad.

I vilken mån passar nu det innehåll, som denna ikonografi ger uttryck för, till en framställning avsedd för en ingångsportal? Den tronande Kristus uppträder såväl i portalskulptur som i monumentalmåleri och småkonst i samband med skilda kompositioner som uttryck för olika sidor av frälsningsläran. I portalskulpturen finna vi överlämnandet av lagen och nycklarna, Deesis- och helgonframställningar samt framför allt den apokalyptiska visionen med dess skilda framställningsformer, ur vilka himmelfärden och yttersta domen utvecklas.²⁷ För den senare gruppen, som under romansk tid och därefter blir den vanligaste, utgör närvaron av de fyra evangelistsymbolerna ett framträdande karakteristikum.

Ärkeänglarna uppträda så gott som aldrig i portalskulpturerna i samband med dessa framställningar. Det finns emellertid två exempel på att de äro med. Det ena är på det märkliga tympanet i S. Silvestro i Nonantola i Italien,²⁸ och det andra på katedralen i Troia i Apulien.²⁹ I båda fallen äro bilderna influerade av den bysantinska ikonografien, inom vilken ärkeänglarna liksom helgonen förekomma som förebedjare inför tronen. I denna funktion uppträda änglarna även här. Men vid sidan av denna ärkeänglarnas funktion förekommer inom den bysantinska konsten ett motiv, där de frontalt och hieratiskt framställda utgöra vaktare för den tronande Kristus, samtidigt som de representera den hierarkiska ordningen. De ha därvid inte samma direkta handlingsfunktion i scenen, som i de nämnda framställningarna.

De vaktande ärkeänglarna återfinner man så gott som uteslutande i bysantinsk ikonografi och aldrig i portalskulpturen. Däremot tillhöra de den typiska Panto-

²⁵ Boeckler, A., 1954.

²⁶ *Ibid.*, s. 224.

²⁷ Berger, R., 1926.

²⁸ Krautheimer-Hess, T., 1928, Abb. 17. Reliefen

dateras till tiden 1121—40, *Ibid.*, s. 251.

²⁹ Wackernagel, M., 1911, Tafel XIV b. Reliefen bör vara utförd omkr. 1120, *Ibid.*, s. 122.

kratorframställningen, som i de bysantinska kyrkorna hör hemma i absiden eller korkupolen, i varje fall i omedelbar anslutning till sanctuariet. Som en illustration till detta bysantinska pantokratorbegrepp kan citeras Dionysii ord: »L'ordre divin des grands prêtres est donc le premier ordre de ceux qui contemplent Dieu, lui-même tout ensemble le premier et le dernier, car en lui se termine et s'achève toute l'ordonnance de la hiérarchie humaine. De même, en effet, que nous voyons toute hiérarchie aboutir à Jésus, ainsi chaque hiérarchie a comme terme propre son grand prêtre particulier.»³⁰

Det är denna art av framställning, som vi finna i bilderna från Lunds domkyrka. Men här tillkommer ytterligare ett förtydligande tecken nämligen stolan, som uttryck för Kristi översteprästerliga värdighet. Kristus som allhärskaren över den hierarkiska ordningen har, som ovan visats, i det citerade stycket, behandlats av Dionysius. Det har också ovan framhållits, att denna översteprästerliga funktion under inverkan från Dionysii skrifter spelade en stor roll framför allt inom vissa kretsar i synnerhet under 1000- och 1100-talen och i direkt samband med eukaristien.

Innan vi göra ett försök att lokalisera bildernas ursprungliga plats, skall ett par ord sägas om varför man kan finna en framställning med en så speciell betydelse just i Lund. Om liturgien här under den tidigare delen och mitten av 1100-talet veta vi mycket litet eller så gott som ingenting. Den gällande liturgiska ordningen sådan den framgår av *Consuetudines canonice* är av allmän art och ger för mässliturgien inga speciella hänvisningar. I ett stiftelsebrev av ärkebiskop Eskil, utfärdat i samband med invigningen av högaltaret, den 1 sept. 1145, återfinnes emellertid en passus av stort intresse. Bland annat läser man där: »Et duo ex fratribus suo loco letaniam Christus vincit dicant.»³¹ Bengt Strömberg har påpekat, att vi här ha ett tydligt bevis för ett gallikanskt inflytande på den liturgi, som introducerades av ärkebiskop Eskil.³²

Kristi översteprästerliga värdighet, sådan den framstår i Hebreerbrevet, kom i samband med eukaristien redan tidigt att ingå i den bysantinska liturgien, där den alltsedan kom att utgöra en speciell formulering med nära anknytning till pantokratorbegreppet. »In der Anschauung, die in der byzantinischen Messe hervortritt, sind nun die drei Faktoren: Christus als Auftraggeber, der kirchliche Priester als

³⁰ *Gandillac, M. de*, s. 297.

³¹ *Diplomatarium Suecanum* I, 35.

³² *Strömberg, B.*, 1949.

Man kan konstatera, att vissa delar av Frankrike, som har varit föremål för gallikanskt inflytande, framför allt kan ha fått detta via de normandiska områdena. Av dessa områden bör Sicilien ursprungligen ha varit inkörsporten för dessa

bysantinska impulser. När det gäller de övriga normandiska rikena, torde det vara mest sannolikt, att dessa impulser nått hit från Sicilien, *Kantorowicz, E. H.*, 1946. Det bör dock tilläggas, att vi såväl i Kristusfigurens egen stil som i en stor del av den tidigare här behandlade ornamentiken ha kunnat konstatera ett påtagligt bysantiniserande inflytande, säkerligen förmedlat direkt från Syditalien.

Bevollmächtigter und der allmächtige Gott, in zwei zusammengezogen: der kirchliche Priester, der das Wort spricht und der unsichtbare Hohepriester Christus, der nicht nur den Auftrag gegeben hat, sondern auch selbst in seiner Gottheit das Werk vollzieht.»³³ Utanföör den rent bysantinska liturgien uppträder emellertid denna föreställning ofta, dock inte i den romerska, men framföör allt i den av orientalisk liturgi influerade gallikanska. Inom en gren av denna, den s. k. mozarabiska liturgien, inledes i en Missa omnimoda praefationen med följande ord: »Dignum et justum est nos tibi semper gratias agere, omnipotens Deus noster, per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum, verum pontificem et solum sine peccati macula sacerdotem.»³⁴

Vi se alltså, att gallikansk liturgi, av vilken spår i andra avseenden påvisats i Lund, i sig upptager föreställningen om Kristi översteprästerliga värdighet med framföör allt hänsyftning på det eukaristiska mysteriet. Det ligger för den skull mycket nära till hands att se den märkliga ikonografiska framställningen av Kristus som biskop eller överstepräst som en direkt hänsyftning på en sådan liturgisk tankegång. Sambandet med ärkeänglarna stärker ytterligare, som ovan framhållits, en sådan helhetsbetydelse.

Detta innebär, att bilderna inte böra ha varit placerade i en portal, utan på en plats, som haft direkt anknytning till det rum, till vilket de i liturgiskt hänseende höra. Eukaristiens starkt mysteriebetonade karaktär, sådan den framstår i den bysantinska riten och i det romanska västerlandet inom de områden, som voro influerade av denna, hade till följd, att man eftersträvade en rumslig slutenhet för själva altarplatsen och presbyteriet. I Bysans kom ikonostasen, i västerlandet lektoriet att göra tjänst som den avskiljande muren mellan presbyteriet, respektive presbyteriet och koret och den för allmänheten tillgängliga delen av kyrkan.

Vad beträffar Lunds domkyrka veta vi, att ett sådant lektorium från 1200-talet skilde högkyrkan från mittskeppet. Men det finns ingen anledning att betvivla, att ett lektorium funnits även i den tidigaste utformningen, vilket också allmänt har antagits.³⁵ Hur detta första lektorium har sett ut veta vi ingenting om, men med stor sannolikhet ha bilderna av den tronande Kristus och ärkeängeln i överensstämmelse med deras ovan beskrivna innehåll haft sin plats på detta halvt ikonostasbetonade lektorium.³⁶

Den bysantinska ikonostasen var och är översållad av bilder, i allmänhet utförda som måleri.³⁷ Över mittingången tronar här alltid Pantokrator. De västerländska

³³ Jungmann, J. A., 1925, s. 215.

³⁴ *Ibid.*, s. 90.

³⁵ Rydbeck, O., 1915, s. 34.

³⁶ Ovan har i annat sammanhang förmodats, att

även de lejonburna keruberna som stöd för en ursprunglig ambo haft sin plats i anslutning till denna lektoriemur. Jmf. ovan s. 145.

³⁷ Braun, J., 1924, II, s. 670.

lektorierna hade under romansk tid inte samma rika utsmyckning. Arkitekturen var här det viktigaste, men enstaka bildframställningar uppträdde även, men då i motsats till vad fallet var i Bysans, utförda som reliefskulpturer.³⁸ Ursprungliga romanska lektorier finnas inte bevarade, men av rester och uppteckningar veta vi, att de ofta varit smyckade med framställningar av Kristus omgiven av apostlar och profeter. Av vad som finns bevarat från t. ex. Tyskland anser man, att dessa reliefer framför allt smyckat korets sidoväggar som i t. ex. S:t Mikael i Hildesheim³⁹ och i Bamberg.⁴⁰ Men man måste också tänka på, att den ursprungliga avgränsningen åt väster ingenstans finns bevarad i sitt tidigromanska skick. Vad som finns är anordningar från tidigast 1200-talet, som i t. ex. Halberstadt, från en tid med ett helt nytt program, dikterat av en genomgripande förändring i det eukaristiska tänkandet och därmed följande liturgiska funktionsyttringar.

Bland de länder, som bevarat de flesta vittnesbörden om de äldsta lektorierna, är England. Om det mellan 1192 och 1200 i Lincolns minster utförda lektoriet heter det i »the Metrical Life of St. Hugh»: »Intriotumque chori maiestas aurea pingit.»⁴¹ Det bör även anmärkas, att påven Nicolaus den I (828—67) över ikonostasingången i S:t Peterskyrkan lät uppsätta en framställning av den tronande Kristus omgiven av två ärkeänglar.⁴²

Joseph Braun menar, att bilderna på de västerländska lektorierna hade en mera dekorativ funktion än de bysantinska ikonostasbilderna, som voro starkt liturgiskt funktionsbetonade.⁴³ Antingen detta antagande är riktigt eller ej, ha vi i Lund dock sett ett starkt bysantiniserande inflytande, som tagit sig uttryck inte minst i den innehållsmässiga formuleringen. Här synes med andra ord en sammansmältning ha kunnat ske av de starkt bysantiniserande impulserna och de rent västerländska, av vilka framför allt de senare fått komma till uttryck i de i vidare bemärkelse arkitektoniska gestaltningsprinciperna.⁴⁴

Stil

Kristus- och ärkeängelsrelieferna från domkyrkan ha på ett undantag när⁴⁵ inte ansetts äga någon direkt eller mera påtaglig likhet i detaljerna med någon annan

³⁸ Holl, K., 1906.

³⁹ Beseler, H., 1954.

⁴⁰ Pinder, W., 1927.

⁴¹ Hope, W., 1916—17, s. 55.

⁴² Holtzinger, H., 1889, s. 157; Cabrol, F. et Leclercq, H., 1926, s. 31 ff., fig. 5773.

⁴³ Braun, J., 1924, II, s. 670.

⁴⁴ Pontilet som den italienska motsvarigheten till lektoriet är f. ö. smyckat med en serie reliefer. I

Modena t. ex. se vi den centrala och dominerande framställningen utgöras av en nattvardsscen, vid vilken Kristus framträder som översteprästs och eukaristiens instiftare; Francovich, G. de, 1952, Tav. 38. Här se vi också hur ambon på norra sidan är förbunden med pontilet.

⁴⁵ Anderson, W., 1926, s. 118 ff. Anderson anser, att relieferna äro samtida med den övriga figurskulpturen.

figurskulptur inom kyrkan.⁴⁶ Av den anledningen har man för det mesta ansett dem tillhöra en senare epok än den övriga skulpturen. Man har därvid inte beaktat, att den övriga figurskulpturen, som framställer människor och änglar, trots att den har hänförs till i stort sett samma period, uppvisar en påfallande variationsrikedom, samt att de skilda skulpturerna och i synnerhet den ifrågavarande reliefen till sin stilistiska utformning starkt präglas av sin arkitektoniska och även betydelsemässiga funktion. I den nordvästra ädikulan är ängla- och kerubgestalternas friplastiska karaktär inte självändamål utan betingad av deras funktion som kolonner. Människoparet på ett kapitel i södra sidoskeppet är på samma sätt arkitektoniskt infogat som ersättare av voluter och utgör därmed bärare av abaken. Simsonframställningen i det norra sidoskeppets portaltympanon har däremot icke någon arkitektonisk funktion av detta slag och fordrar genom den dramatiskt och rörligt berättade episoden en halvt rundplastisk relief framställning.

Helt annorlunda är förhållandet med den tronande Kristus och ärkeängeln; de äro hieratiskt representativa gestalter för vilka den skulpturala reliefmöjligheten använts inte som framhävande av deras formala och naturliga utan fastmera symboliska dimensioner (fig. 74 och 75). Vi finna ett analogt förhållande i det södra sidoskeppets tympanon med den symboliska framställningen av Agnus Dei och evangelistsymbolerna (fig. 53). Det framgår med andra ord, att naturliga händelser i människans liv, även då de användas som symboler, och i synnerhet om det ligger en dramatisk skildring i dem, utformas efter tidens möjligheter till skulptural frigörelse. Samma bör ha varit förhållandet med en skildring av konkreta scener ur Jesu liv, om sådana hade funnits i detta sammanhang. Men då det blir frågan om de mera abstrakta begreppen, som den representativa sidan av Kristi gudomliga natur eller mysteriet som helhet, tillämpas en hieratisk formulering. Denna arbetar med reliefen inte i främsta rummet som ett konstnärligt självändamål utan för att framhäva bildens betydelsemässiga funktion.

Med hänsyn till det ovan sagda kan man inte med avseende på de här behandlade grupperna av figurskulpturer i domkyrkan tala om skilda kvaliteter. Man torde inte heller kunna göra några alltför vittgående stilistiska jämförelser mellan relieferna och den övriga figurskulpturen. Vad man på stilistiska grunder kan säga, är att det inte finns någon direkt anledning att förmoda en större tidsskillnad dem emellan.⁴⁷

⁴⁶ Den enda skulptur, vars nära samhörighet med de här berörda relieferna inte har ifrågasatts, är den mindre änglabild, som befinner sig över södra nedgången till kryptan.

⁴⁷ Att man talat om en underlägsen kvalitet hos Kristusbilden (som t. ex. *Borelius, A.*, 1954, s. 104)

torde bero på, att man ej tagit hänsyn till den ovan behandlade gestaltungsprincipen. Det torde inte i första hand ha varit viljan till skulptural gestaltning, som varit bestämmande, utan den konstnärliga utformningen har tjänat som medel för att uttrycka symbolinnehållet.

Oscar Antonsson är den förste, som gjort en mera ingående stilistisk jämförelse mellan de ifrågavarande lundarelieferna och material utanför landet.⁴⁸ Han framhåller släktskapen mellan Kristusfiguren i Lund och två tympanonskulpturer i Soest, den ena i S:t Patroklos och den andra i S:t Peter. Till detta fogar William Anderson ett par skulpturer i det Soest närbelägna Erwitte.⁴⁹ Då de westfaliska skulpturerna dateras till 1160-talet, menar Antonsson, att mästaren, som utfört dessa, därefter och förslagsvis mellan 1180 och 1200 kommit till Lund och arbetat där. Anderson däremot, som daterar lundaskulpturen till omkr. 1150, menar, att mästaren först arbetat i Lund, som lärjunge till Majestatis, och därefter under återfärden till sitt hemland i Mellaneuropa utfört relieferna i Westfalen. Det intima sambandet mellan de ifrågavarande skulpturerna har därefter helt accepterats.⁵⁰

I jämförelsen mellan lundaskulpturen och relieferna i Westfalen har särskilt en detalj varit utslagsgivande för åsikten om den nära frändskapen. De små dubbla vinkelornament, som så genomgående återfinnas på dräkten till Kristusfiguren från Lund, finner man nämligen också på enstaka ställen hos skulpturerna i Soest och Erwitte. Detta tekniska motiv, som i och för sig är ytterst sällsynt, är praktiskt taget den enda likhet, som verkligen kan återopas i de berörda fallen. Majestasfiguren i S:t Patroklos i Soest är för det första en bröstbild, och för det andra förräder behandlingen av såväl själva figuren som dräkten en påfallande vilja till »naturalism», som emellertid genom en inte allt för hög kvalitet medfört en viss rustik okänslighet.

Med lundaskulpturen synes det vara helt annorlunda. Här förräder bilden ingenting om att skulptören haft en intention till naturalistiskt formande, utan att han tvärtom genom den något kompakta slutenheten i förening med en viss stilisering velat skapa en bild av monumental verkan. För att nå detta mål använder sig konstnären bl. a. av den egendomliga behandlingen av dräktens yt- och veckmarkering med täta streck avbrutna av de små vinkelhakarna. Det finns i denna dräkt icke någon lugn och slät yta, som låter blicken fånga gestalten som naturalistiskt skildrad. I detta maner återfinnes utan tvivel inte så lite bysantinism, ej blott i själva stiliseringen utan även i viljan till illusionistisk prakt hos dräkten.

Detta sista drag kommer med all önskvärd tydlighet även fram hos ärkeängeln, i framför allt den korta skjortan, som är översållad med stiliserade rosmönster i ren överensstämmelse med de bysantinska dräktframställningarna. Det bör också framhållas, att skulpturerna ursprungligen varit målade i huvudsakligen röda, gula och gröna färger, av vilka ännu tydliga rester återstå.

⁴⁸ Antonsson, O., 1922.

⁴⁹ Anderson, W., 1926, s. 118 ff. samt 1928, s. 64.

⁵⁰ Monica Rydbeck (1936, s. 148 ff.) relaterar de skilda utredningarna, men trots att forskarna i

sina slutsatser skilja sig från varandra på en så väsentlig punkt som prioritetsfrågan, tager hon icke ställning till detta problem och följaktligen inte heller till dateringen.

Allt detta visar en helt väsensskild uppfattning av de formella uttrycksmedlen samt en monumentalisering av annan art än den, som kommer till uttryck i westfalensskulpturerna. De eventuella likheterna äro konventionella utom möjligen det rent tekniska användandet av vinkelhakarna. Men dessa äro så sporadiskt använda i de tyska figurerna i förhållande till Lund, där de äro konsekvent genomförda, att man trots allt ställer sig mycket tvekande inför antagandet av en direkt förbindelse.

Man torde dock böra räkna med någon förebild för detta egenartade hakmotiv, och det finns ingenting som hindrar, att ett inflytande från en grupp av speciella förebilder har kunnat göra sig gällande inom två skilda områden. Det ligger närmast till hands att som förebild räkna med den i Europa spridda bysantinska konsten. Inte endast inom manuskriptkonsten utan även bland elfenbenssniderierna finner man ornamentala markeringar av dessa vinkelhakar närstående art.⁵¹ De uppträda emellertid inte inom den kvalitativt mest högtstående konsten utan på föremål av relativt medelmåttig kvalitet, som torde ha haft en stor spridning och lätt kunnat tjäna som förlagor för även monumentalare arbeten.

I förhållande till eventuella förebilder finns det en bestämd skillnad mellan den westfaliska och den lundensiska skulpturen. Den förstnämnda är som helhet präglad av inhemsk tradition, då däremot lundaskulpturen saknar inhemska förutsättningar och såväl stilistiskt som innehållsmässigt förräder ett bysantinskt inflytande.

Denna undersökning är inte avsedd att påvisa direkta förebilder för lundaskulpturen, sådana torde fortfarande vara omöjliga att finna. Detta torde förklaras av dels den europeiska internationalism, som behärskade en stor del av konsten under denna tid, och dels av den faktiska originalitet, som förefinnes inte endast i den skulpturala utsmyckningen utan även i Lunds domkyrka som helhet.⁵²

Det har redan antytts, att man av stilen hos de här berörda figurerna inte kan sluta sig till en närmare datering. Denna måste grundas på undersökningen av deras ursprungliga placering och erhållas av den byggnadshistoriska kronologien. Det har därvid framkommit, att bilderna torde ha varit placerade i anslutning till eller närmast på den första lektoriemuren eller den avstängningsanordning, som funnits mellan kor och mittskepp. Enligt ovan gjorda utredning torde detta parti av

⁵¹ Den hos lundaskulpturen typiska veckmarkeringen genom korta parallella streck återfinnes i samma utförande på bl. a. två elfenbensreliefer, vilka av Goldschmidt betraktas som provinsialbysantinska arbeten från 1000-talet; *Goldschmidt, A., und Weitzmann, K.*, 1934, s. 54 f., Tafel XXXVII, 97, 98.

⁵² Vissa överensstämmande drag mellan lundaskulpturen och ungefär samtida bysantinskt influe-

rad italiensk skulptur bör dock nämnas. Det i detta sammanhang ofta förekommande bruket att pryda klädedräkten med cirkulära rosmönster finner man tillsammans med den tättplisserade veckbildningen på en biskopsfigur i Museo Civico i Pavia, från förmodligen 1130- eller 40-talet (*Venturi, A.*, 1904, s. 127 ff., fig. 110). Men framför allt präglas den italienska bilden av samma slutna höghet som lundabilden.

byggnaden i sitt första skick ha färdigställts på 1150-talet,⁵³ varför Kristus och ärkeängeln tillsammans med övrig skulptural utsmyckning i dessa delar av byggnaden kan ha färdigställts vid denna tid.⁵⁴ Som i annat sammanhang framgått, torde den äldsta lektoriemuren ha nedrivits och förändrats redan under de sista åren av 1100-talet.⁵⁵ I detta sammanhang kunna de ifrågavarande relieferna ha placerats på den mest närbelägna platsen, d. v. s. i det östligaste bågfältet av mittskeppets sydarkad, varifrån Brunius under 1800-talet lät taga ned de ännu bevarade resterna.

”Baldakin”-skulpturen framför nordöstra kapellet

Under den framför nordöstra kapellet befintliga ädikulan sitta några skulpturer, vilkas innebörd aldrig tolkats (fig. 76).¹ Ett försök till tydning av dem skall här framföras. I mitten reser sig en kerub, under denna se vi bilden av ett människorpar, omfamnande varandra. Gestalterna ha gemensamt hållit i någonting, som kan ha varit en kvist. Detta par vilar i sin tur på två djurhuvuden. I sammansättningen av dessa figurer finns det ingenting som tyder på, att de inte ursprungligen hört samman. Denna mittgrupp flankeras av två stora lejon-djur. Över det hela välver sig ädikulans båge, vars ytterst breda hålkäl orneras av en vinranka, i vilken fabeldjur och fåglar röra sig, de sistnämnda livnärande sig av druvornas saft. En liten människofigur knäböjer i en av rundlarna och stödjer sig på en stav, som i den övre ändan avslutas som en liljestängel.

Man känner i den romanska konsten skilda framställningar av en människa eller ett människorpar, som av en ängel föres upp till de saligas boning.² Det lundensiska människoparet lyftes emellertid inte, utan gestalterna äro framställda i ett vilande tillstånd. Så är också fallet med de par på portalimposterna till kyrkorna i Lautenbach och Salzburg, som slutna intill varandra och hållande i ett äpple eller en kvist sitta i ett lövverk, som representerar det himmelska paradiset.³

Keruben är högste väktaren i den himmelska hierarkin, men den representerar också i denna egenskap Guds närvaro⁴ i enlighet med Psaltarens ord om Herren, »Han for på keruben och flög, han svävade på vindens vingar.» (Ps. 18: 11). Liksom man i en mera berättande skildring, på en halvkolonn till absiden i Speyer, ser det av profeten Jesaias förkunnade fridsriket med människor och vilda djur i

⁵³ Se ovan s. 138.

⁵⁴ William Anderson daterar skulpturerna till samma tid. Jmf. n. 45.

⁵⁵ Se ovan s. 145.

¹ Ewert Wrangel (1924 s. 111) har dock uttalat sig sålunda: »Det hela torde — skulle jag tro — utgöra en sinnebild av människosläktets vandring

genom världsvimlet under gudomligt hägn.»

² Sådana scener möter man på en relief i Selestadt och en gravsten från Ely; Will, R., 1948, Fig. 38, 39.

³ Ibid., Pl. XI. — I Salzburg avses franciskankyrkan.

⁴ Wulff, O., 1894, s. 2.

Fig. 76. Nordöstra ädikulan.

god sämja,⁵ torde den förenklade eller till sin ikonografi stiliserade symboliska framställningen med djurhuvudena under det mänskliga paret i Lund hänvisa till samma profetia.⁶

Den dubbla karaktären av representant för både Kristus och djävulen gör lejonet till en av de vanligaste djursymbolerna. I den tidigmedeltida litteraturen återkommer mycket ofta lejonet som symbol för Kristi uppståndelse och för uppståndelsen över huvud taget.⁷ Med samma betydelse har man också framställt pantern,⁸ och det är inte otänkbart, att den slankare och mera långhalsade gestalten till höger under ädikulans båge är en panter, som tillsammans med lejonet flankerar den trefaldiga gruppen i paradiset.

Utifrån Kristi ord, »Jag är det sanna vinträdet» (Joh. 15: 1), betraktade man under hela medeltiden vinrankan som symbol för Kristus och livet i Honom genom

⁵ Blankenburg, W. von, 1943, s. 186.

⁶ Jes. 11: 6—8.

⁷ Sauer, J., 1902, s. 222, n. 1.

⁸ Blankenburg, W. von, 1943, s. 237.

Hans frälsande kraft. Druvans saft är Kristi blod, genom vilket människan blir delaktig av Hans frälsning och livet med Honom. De fåglar, som i ädikularanken i Lund picka på druvorna, symbolisera utan tvivel de saligas själar, som äro delaktiga av denna gemenskap i paradiset. Den lilla knäböjande människan med liljestängeln, som tecken på hennes salighet, befinner sig även i paradiset. De skilda djurgestalterna representera hela skapelsen, som med Psaltarens ord (Ps. 148: 7—11) lovprisar Herren.⁹

Med hänvisning till de här nämnda gängse symbolbegreppen synes det vara högst sannolikt, att de ifrågavarande skulpturerna representera det himmelska paradiset, och att de från början ingått i samma helhetskomposition, i vilken de ännu befinna sig.¹⁰

Porten till himlen är Kristus själv (Joh. 10: 9). Över den norra sidoskeppsportalen i Lund är Simson framställd som en prefiguration för Kristus i gamla testamentet, över den södra är Kristus framställd i sin fullbordade frälsargärning genom Agnus Dei. I väster är hela fasaden initialbegreppet för livet i det himmelska Jerusalem. »Die gesamte Basilikafront ist Hinweis, ein Schauretabel, auch Tor zur anderen Welt.»¹¹ »Diese Idee der 'Porta coeli' bestimmt auch die gesamte Ikonologie der Kathedralen-Fassade in allen ihren Abwandlungen.»¹² Rikast kommer detta till uttryck i de gotiska katedralerna, men redan i den romanska katedralen är denna symbolik genomförd. Framställningarna präglas emellertid i det romanska skedet inte av allmänt vedertagna helhetssymboler i samma grad som under gotiken utan av till synes unika lösningar av skenbart skiftande karaktär.¹³

Med hänsyn till symboliken i västfasaden samt tydningen av de ifrågavarande skulpturerna som en samlad bild av det himmelska paradiset synes det högst troligt, att skulpturerna med tillhörande ädikula varit avsedda att placeras i anslutning till västportalen: kolonnerna, som numera äro förlängda, med bågen framför portalen, samt figurerna över ädikulan på fasaden.¹⁴ Som ovan i annat sammanhang

⁹ *Blankenburg* ger flera exempel på dylika framställningar och hänvisar bland annat till det tympanon från Lunds domkyrka, som nu befinner sig över norra torningången, (1943, s. 185).

¹⁰ Det bör tilläggas, att man i början av 1800-talet ännu kunde iakttaga rester efter målningar i det norra hörnet av det fält, som omger skulpturerna under bågen (*Rydbeck*, O., 1923, s. 248). Framställningen av en ängel, som syntes i de fragmentariska målningarna, kan tyda på, att man även sedan skulpturgruppen erhållit denna ursprungligen ej avsedda plats haft klart för sig och velat framhäva innebörden av bildernas betydelse och av den anledningen även sammanfogat dem på ett sätt,

som nära överensstämde med det ursprungligen avsedda.

¹¹ *Wallrath*, R. von, 1953, s. 6.

¹² *Sedlmayr*, H., 1950, s. 142.

¹³ Detta framgår i någon mån av en utredning om fasadprogrammen under 1100-talet av *Bandmann*, G., 1952.

¹⁴ *Otto Rydbeck* har (1915, s. 139) kommit till samma slutsats vad beträffar placeringen, men med den skillnaden att han ansåg, att ensemblen skulle ha avsetts för en från början tornlös fasad. När tornen sedermera under senare delen av 1100-talet tillkommit, skulle skulpturerna ha flyttats till sin nuvarande plats.

visats skulle den ursprungliga västfasaden ha bestått av en förhallsbyggnad med tre bågöppningar mellan de båda tornen. Den mellersta bågen har enligt den föreslagna rekonstruktionen haft ett mått, som direkt stämmer överens med ädikulabågens vidd och de ursprungliga kolonnernas höjd.¹⁵ Ett insättande av ädikulan här skulle emellertid ha fört med sig en viss förändring av den sannolikt redan i det första byggnadsskedet uppförda förhallsarkaden. Det är därför troligt, att man efter skulpturens färdigställande frångått den ursprungliga avsikten med dess placering och i stället insatt den på dess nuvarande plats.

Domkyrkans symboliska helhetsbetydelse

Den viktigaste delen i kyrkan är altarrummet eller sanctuariet. I stifts- och klosterkyrkorna ligger i anslutning därtill koret med plats för munkarna eller kanikerna. Det ökade utrymme, som det stigande antalet kaniker vid stifts- kyrkorna kom att fordra, tillgodosågs alltifrån karolingisk tid genom att man mellan korskvadrat och altarrum insköt ytterligare ett rum. Detta benämnes ofta kor, men kom i stället att tjäna som sanctuarium, då den egentliga korskvadraten blev kor.¹

Även i Lund har fördelningen varit av detta slag. Ända fram till 1800-talets början var mittkvadraten skild från den östliga rumskvadraten med två trappsteg.² Själva altarplatsen under tribunbågen var höjd ytterligare tre steg över den västliga delen av presbyteriet. Att man verkligen gjorde skillnad på dessa rum i Lund torde vara ställt utom tvivel. Det var allmänt skick, och det framgår med full tydlighet av vissa bestämmelser i *Consuetudines canonice*, där det i kap. XIV heter: »Ab hinc (advent) usque ad pascha sine cappis chorum non intrabunt.» — »Hoc etiam per totum annum observamus ut nemo cappatus quacunq[ue] ex causa sanctuarium intret.»³

I förhållande till dessa centrala delar i byggnaden ha transeptarmarna med sina sidoaltaren varit avsedda för läsandet av privatmässor. Men dessutom kan man förmoda, att de olika transepten haft speciell anknytning till skilda befattningshavare

¹⁵ De skarvar, som uppstått, då ädikulans kolonner förlängdes för att bågen skulle kunna placeras över kapellets muröppning, äro fortfarande fullt synliga.

¹ Från senmedeltiden och framåt ha samtliga rumsenheter i kyrkans östligaste del i anslutning till huvudaltaret kommit att benämnas kor. En sådan generell beteckning förekommer aldrig under den tidigare medeltiden; utan där göres alltid skillnad på sanctuariet och det egentliga koret, »chorus

psallentium». *Gall, E.*, 1954, sp. 487 f.; *Braun, J.*, 1937, sp. 495 ff.

² På en teckning, som är utförd 1833, kan man se dessa steg, *Wrangel, E.*, 1930, Plansch 4. Naturligtvis voro dessa steg och denna golvläggning från 1800-talet inte de ursprungliga; stegen torde dock motsvara i huvudsak förhållandet i en första anordning.

³ *Necrologium Lundense*, s. 26. Jmf. *Hammar, A. N.*, 1868, s. 32.

inom kyrkan. Ärkebiskopen hade sin borg norr om kyrkan, och det finns all anledning att antaga, att han för privat bruk begagnat sig av det norra transepttrummet med tillhörande kapell. Vi ha också i den östra delen av den norra väggen bevarat resterna efter en ingång, som förmodligen via en trätrappa varit avsedd för biskopens personliga bruk.

På samma sätt skulle man kunna förmoda, att det södra transeptet framför allt utgjort kanikernas kyrka. Härpå tyder den omständigheten, att de spridda klosterbyggnaderna torde ha legat söder om kyrkan utanför detta transept.⁴ I detta tvärskepp hade också den ovan konstaterade läktaren sin plats.⁵ Den torde framför allt ha hyst konverser och scolares, vilka inte hade tillgång till det egentliga koret och ännu mindre till presbyteriet.

Efter högkyrkans färdigställande i funktionsdugligt skick 1146 torde även altarna i kryptan ha kommit att användas för privatmässor. Hur många altare som anlagts under 1100-talet, förutom de i memoriale fratrum nämnda, veta vi inte. Möjligen ha under de sista årtiondena tillkommit först och främst det s. k. lekmannaaltaret framför lektoriemuren och eventuellt även de första altarna å transeptens nord- och sydmurar.⁶ Hålla vi oss till de altarplatser, som från begynnelsen varit förutsedda, och vilkas vigningar fram till 1146 vi känna, kunna vi lägga märke till ett gemensamt drag, som utmärker den rumsliga utformningen kring dem.

»Hvad högkoret (d. v. s. sanctuariet) beträffar är det otvifvelaktigt, att ett tunnvalv anslutit sig till absidens ursprungliga halfkupol», skriver Otto Rydbeck.⁷ Han stöder sitt uttalande på Sesselbergs påpekande, att den ännu befintliga gesimsen på presbyteriets norra och södra väggar inte kan ha haft någon annan funktion än som stöd för ett sådant tunnvalv.⁸ Vid en undersökning av tribunbågen ovanför valven visar det sig också, att här befinna sig rester efter ett ursprungligt tunnvalv, nämligen de avhuggna delarna av dess östra förtagning i tribunbågen. Det har bestått av tuffsten. Samma material återfinnes i de båda tunnvalven över högkyrkans transeptkapell. En välvning av altarrummet var i romansk tid i allmänhet regel, där den var genomförbar. Förekomsten av valv över altarrummen bör dock understrykas här, eftersom det visar sig, att den synes ingå i en symbolisk betoning av rummet, vilket tydligt framträder i Lund.⁹

⁴ Rydbeck, O., 1946, s. 71.

⁵ Se ovan s. 114.

⁶ Rydbeck, O., 1923, s. 226.

⁷ Rydbeck, O., 1915, s. 77.

⁸ Sesselberg, F., 1897, s. 112.

⁹ Det är förklarligt, att sidokapellen i kryptan i överensstämmelse med de övriga kryptvalven äro täckta av kryssvalv, men det bör dock understry-

kas, att de i detta avseende skilja sig från det genomgående bruket i högkyrkans altarrum. Vi se i denna skillnad inte blott en anpassning till de olika bruken i de skilda byggnadsdelarna utan även de nya tunnvalven i högkyrkan som uttryck för en helt ny byggnadsform, som tillhör ett helt annat skede än det under vilket krypttrummet tillkom.

Som ovan framgått,¹⁰ har man sannolikt i det andra byggnadsskedet i Lund frångått den ursprungliga tanken om välvning av de större rumsenheterna, men man har slagit valv över bestämda rum, även ett så stort som presbyteriet. Förklaringen härtill är säkerligen väsentligen symbolmässigt funktionsbetingad. Altarplatsen som den centrala delen i kyrkan har haft en speciell betydelse, där valvet representerade himlen.¹¹ Det vanligaste arkitektoniska uttrycket härför är baldakinen.¹² Under den tidigare romanska tiden placerade man därför i de för övrigt icke välvda basilikorna och transeptkyrkorna antingen ett fristående ciborium över altaret (Italien) eller, om t. ex. sanctuariet är placerat i korskvadraten, välvde man denna med ett kupolvalv eller ett kryssvalv.¹³

Tunnvalvet som sådant har inget egentligt samband med den arkitektoniska baldakinen, men måste ändå, när det som i Lund förekommer i motsvarande funktionssammanhang, betraktas som en ersättare av baldakinen med dess betydelse.¹⁴ Tunnvalvets förekomst i Lund torde i detta sammanhang vara beroende av de italo-bysantinska inflytelser, som göra sig gällande under det andra byggnadsskedet och äro mest märkbara i ornamentiken. Det tunnvälvda altarrummet återfinnes t. ex. i baptisteriet i Florens.¹⁵

Kyrkobyggnaden betraktades ända från fornkristen tid som symbolen för det himmelska Jerusalem. Under inverkan av den liturgiska och historiska utvecklingen kom denna primärbetydelse visserligen aldrig att försvinna, men den kom i den formala gestaltningen att få skilda uttryck.¹⁶ I de romanska byggnaderna framhäves starkt platsen för den himmelska tronsalen med själva hjärtpunkten i altaret. Denna centrala betoning av altarrummet som den egentliga himlatronen blev ytterligare understruken genom den romanska kyrkans karaktär av borg- och stadssymbol som uttryck för det himmelska Jerusalem. Valvets betydelse som bild av himlen var av gammalt ursprung,¹⁷ och denna symbolik kommer särskilt tydligt till uttryck i det välvda altarrummet hos de flattäckta basilikorna.

Betoningen av huvudaltarets centrala betydelse kan i Lund synas manifesterat i ännu en accentuering. Som ytterligare ett uttryck för den romanska uppfattningen om slutenheten och bilden av det himmelska Jerusalem som borg och stad ha i allmänhet yttermurarna inte varit föremål för någon artikulering annat

¹⁰ Ovan s. 177.

¹¹ Smith, E. B., 1950.

¹² Sedlmayr, H., 1950, s. 149.

¹³ Forsyth, G. H., 1953, s. 155, n. 287.

¹⁴ Jämsides med kupolen användes tunnvalvet i fornkristen och bysantinsk byggnadskonst som beteckning för himlen, framför allt utgående från en tradition från Mesopotamien; en symbolfunktion

som även återopas av Cosmas Indicopleustes. Smith, E. B., 1950, s. 87 f.

¹⁵ Tunnvalvets karaktär av baldakin framhäves här genom att det i alla fyra hörnen bäres av kolonner. Anthony, E. W., 1927, fig. 6.

¹⁶ Sedlmayr, H., 1950, s. 120 ff.

¹⁷ Bandmann, G., 1951 (II), s. 91, 97.

än vid de funktionsbetonade platserna, d. v. s. portalerna. Ett undantag i detta avseende utgör lundaabsidens exteriör.

Bandmann har i en uppsats 1953 förfäktat, att de rhenländska trevåningsabsiderna äga sina förutsättningar i en betydelseförändring, »der die Apsis nicht mehr als Thronnische sondern als von aussen wahrnehmbares Heiliges Grab veranschaulicht, in dessen Mittelpunkt der Altar steht, der Golgatha, Grab und Auferstehungsort Christi ist.»¹⁸ I en recension av Bandmanns uppsats ställer sig Kubach skeptisk gentemot denna tydning med hänvisning till att inte endast absiden utan även övriga delar av de av Bandmann anförda monumenten blivit föremål för en artikulering av liknande slag.¹⁹

Utformningen av absiden i Lund skulle emellertid kunna anföras som stöd för Bandmanns teori. Som vi ha sett skiljer sig absiden från övriga yttermurar genom sin artikulering; vi kunna med andra ord inte komma ifrån en påtaglig betoning i detta sammanhang. Denna är än mera påtaglig med hänsyn till den omständigheten, att de rhenländska kyrkornas absider även i interiören varit föremål för en arkitektonisk artikulering, vilket i Lund aldrig har varit fallet.²⁰

I dessa omständigheter skulle man kunna finna en förklaring till de trots stora ytliga likheter påtagliga skiljaktigheterna mellan lundaabsiden och de rhen-maasländska. Förutsättningarna för det konstnärliga helhetsskapandet voro i Lund av en annan art än i Rhen-Maaslandet. På det förra stället fanns ingen fastare tradition för utvecklandet av den rika verksamhet, som manifesterades i den fullbordade domkyrkan. Rhen-Maaslandet däremot hade en flera hundra år gammal kristen kulturtradition, som i alla avseenden måste ha satt sin prägel på kulturlivets formala gestaltning. Genom sitt läge var detta område även på ett synnerligen komplicerat sätt direkt mottagligt för inflytelser från kringliggande områden.²¹ Allt detta kom i viss grad att innebära en bundenhet av traditionen på ett sätt, som knappast kan ha varit fallet i Lund. Men denna traditionsbundenhet torde också ha medverkat till att såväl de recipierade som i synnerhet de redan inhemska formsystemen i många fall kunna ha kommit till användning som en konvention.

Vid den första helhetskonceptionen av ett kyrkligt byggnadsverk under denna tid torde sannolikt den symboliska betydelsefunktionen, medvetet eller omedvetet,²² ha legat till grund för den första intentionen.²³ Den formala utformningen

¹⁸ Bandmann, G., 1953, s. 37.

¹⁹ Kubach, H. E., 1955, s. 161.

²⁰ Jmf. ovan s. 172.

²¹ Kubach, H. E., 1956, s. 27 ff.

²² Självfallet har den symboliska betydelsefunktionen för dåtiden inte fattats på samma sätt som

i dag, då vi måste närma oss den analytiskt reflekterande.

²³ Det andra byggnadsskedet vid Lunds domkyrka under 1100-talet torde i detta avseende innefatta en i viss mån ny helhetsintention.

torde därefter ha blivit medel för att i synlig mätto gestalta och uttrycka den primära intentionen till symbolens förverkligande. Originaliteten i det slutliga verket framstår härigenom inte framför allt som något nytt, utan som resultatet av ett ärligt och kunnigt skapande buret av det oupplösliga sambandet mellan de båda funktionerna. Den »belastning» som en rikt och länge utvecklad formtradition kan utgöra, behöver inte — såvida den ej utvecklas till ren konvention eller schablon — innebära ett undertryckande av den symboliska funktionen, men den kan kanske i vissa fall åstadkomma ett undanskymmande av densamma. Obunden av, d. v. s. icke okunnig om utan fri i förhållande till, en dylik traditionell »belastning» har den skapande konstnären — här den romanske arkitekten med allt vad detta innebär — en rikare möjlighet att skapa ett verk, som även i resultatet är förnimbart som det oupplösliga samspelet mellan betydelse och form. Men samtidigt som här formen, genom frånvaron av det »konventionella trycket», kan underordnas betydelsen, kommer denna senare än klarare till uttryck.

Kan kyrkobyggnadskonsten i Rhen-Maaslandet i någon mån betecknas som betingad av de här berörda traditionsfenomenen, kan Lunds domkyrka i samma grad anses tillkommen under de förutsättningar, som det »fria skapandet» innebar. Därigenom förklaras också, att denna kyrka på ett tydligare sätt än de rhen-maasländska ger uttryck för symbolens primära betydelse för helhetsgestaltningen.

Vid rekonstruktionen av de nedre delarna av västpartiet funno vi en öppen förhall mellan två flankerande torn. Förhallen öppnade sig åt väster med tre bågar, varav den mellersta sannolikt från början varit större än de två omgivande. De tre bågarnas representations- eller symbolkaraktär under hela den tidigare medeltiden är ett numera välkänt faktum.²⁴ Det finns talrika belägg för, att man ännu i romansk tid såg tornfasaden omgivande den trebågiga öppningen som en »Abbeviatur der Gesamtkirche unter dem Symbol der Stadt.»²⁵

Med hänsyn till det immanenta symboltänkandet komma vi därför svårligen ifrån uppfattningen, att även det tidigaste västpartiet i Lund varit uttryck för stadssymbolen. Detta överensstämmer vidare med byggnadens helhetskaraktär av romansk stads- eller borgabbreviatur för det himmelska Jerusalem.

Utan att gå in på en detaljgranskning av sidoskeppsportalernas symboliska betydelse kan också deras funktion i detta sammanhang framhävas. Genom att dessa portaler hade en symbolisk betydelse, som tidigare framhållits,²⁶ gavs de en skulptural utformning, som framhäver dem gentemot de i övrigt sparsamt artikulerade murarna. De utgöra därigenom tillsammans med absidexteriören och västportalen ett led i kyrkans helhetssymbolik.²⁷

²⁴ Bandmann, G., 1951 (I), s. 110.

²⁵ *Ibid.*, s. 112.

²⁶ Ovan s. 190.

²⁷ Den sekularisering, som i alla avseenden gör sig gällande redan under 1100-talet och för den bildande konsten och ikonografien yttrar sig i ett

Det som blev grundläggande för efterbildning och reception måste således ha varit betydelsefunktionen; den formala gestaltningen betingades därefter av traditionen eller de dåtida förbindelserna, men det är heller icke helt osannolikt, att betydelsefunktionen påverkat valet av formala förebilder.²⁸

Transsubstantiationen i mässoffret är själva kärnan i den kultiska symbolen. Kyrkan som mysterium är Kristi fortsatta och objektiva närvaro i eukaristien. I motsats till den under gotiken begynnande tendensen till individuellt momentan och subjektivt förnimbar upplevelse står under romansk tid mysteriets objektiva förverkligande, som ger det rangen av rent sakrament.²⁹ Allt talar för, att det är denna den tidigromanska kultuppfattningen med sitt symboltänkande, som präglat utformningen av Lunds domkyrka. Man finner stadsporsymbolen vid inträdet i den himmelska staden med dess gator i skeppen, där kapitälerna i ett fall i norra sidoskeppet erinrar om den värsta av synder, högmodet, som i Alexanders gestalt höjer sig mellan fåglarna i ett kapitäl,³⁰ i ett annat om syndastraffen genom det i skärselden lidande människoparet på ett kapitäl i södra sidoskeppet.³¹ Visserligen hotad av de djävulska makterna i odjursskepnader av skilda former inträder man mera direkt mot målet genom sidoportalerna, d. ä. Kristus, som är porten till himlen. Hans universalitet kommer till uttryck som redan förebildad i det gamla testamentet i Simsons gestalt i den norra portalen och genom nya testamentet förklarad i sin uppenbarade mysteriekaraktär genom Agnus Dei och de av Hesekiel skådade fyra väsendena, som bärare av Hans allmakt, detta i södra portalen. Allt leder fram till själva den himmelska tronplatsens port, över vilken Han som överstepräst kan ha tronat, in till det slutna rum, det allra heligaste, i vilket själva mysteriet genom vilket Han utverkat vår frälsning aktualiseras.

Det andra byggnadsskedet, som har fått sin speciella prägel framför allt av den skulpturala utsmyckningen och den genom denna avspeglade sakrala symboliken, torde enligt de byggnadshistoriska och stilistiska slutsatserna i huvudsak tillhöra det tidigare skedet av Eskils ärkebiskopstid (fr. 1138). Vi veta, att Eskil var djupt engagerad i tidens religiöst-politiska rörelser och att han därvid stod på den rättmätiga påvemaktens sida i kampen för »sacerdotium». Vi veta också, att Eskil i en av tidens förgrundsgestalter, Bernhard av Clairvaux, hade en nära vän.

största möjliga naturliga åskådliggörande — i katedralen som helhetsupplevelse —, har vid denna tid ännu inte gjort sig gällande i Lund.

²⁸ Karaktären av det medeltida imitationsbegreppet framstår klart i en utredning av *Krautheimer, R.*, 1942.

²⁹ Ett kraftigt understrykande av den objektiva karaktären i det kultiska tänkandet under den tidi-

gare medeltiden i motsats till den subjektiva under gotiken har gjorts av *Herwegen, I.*, 1928, 1929.

³⁰ *Wrangel, E.*, 1923, Plansch XI, 24.

³¹ *Ibid.*, Plansch IX, 15. Den här föreslagna tydningen är gjord i överensstämmelse med vad man ansett om en motsvarande framställning i Ripoll. *Schneider, M.*, 1953, Abb. 60.

Det europeiska 1100-talet kännetecknades av en kamp mellan två världar, den religiöst-politiska och den spiritual-humanistiska.³² I gestaltningen av den förra ingick det sakralt symboliska tänkandet som en grundfaktor. Den senare yttrade sig bland annat i ett försinnligande, som i konsten ledde till gotikens naturalism. Tidens ideologiska problemställningar synas väl komma till uttryck i Bernhards personlighet, som utmärktes av en dualism, vilken engagerade honom på båda sidor, ett viktigt förhållande, som först på senare år har uppmärksamrats tillräckligt.³³ När Bernhard t. ex. vänder sig mot konsten är det inte mot konsten som sådan utan mot njutandet av den för dess egen skull, mot att i densamma »magis mirantur pulchra quam venerantur sacra.»³⁴ Anklagelsen gäller alltså främst de tendenser, som förde konsten bort från den sakralt symboliska innebörden. Det är en sida av samma religiöst-politiska tänkande, som behärskade Bernhards ställningstagande i den allmänna politiken. Den rättmätige konungens okränkbarhet, men samtidigt hans absoluta lydnad under »Christus, der König und Priester», var ett ledmotiv i Bernhards politiska åskådning.³⁵

I den gemensamma kampen torde Eskil i varje fall till en början ha kommit i beröring med denna sida, den äldre och ofrånkomligt traditionsbundna hos Bernhard. Detta förklarar, att vi finna en ideologisk överensstämmelse mellan den religiöst-politiska ideologi, som Bernhard i detta avseende får stå som representant för, och den symboliska helhetssyn, som formalt gestaltats i Lunds domkyrka under Eskils tidigaste ärkebiskopstid.

Härmed är ingalunda sagt, att man a priori måste räkna med formala överensstämmelser av påtaglig karaktär mellan Lunds domkyrka och den franska konsten. Utvecklingen i Lund under detta skede formades parallellt med vad som på olika sätt kom till uttryck i det övriga Västeuropa. Men genom sitt relativt perifera läge, det sena kristnandet och förmodligen beroendet av en gammal tradition från förkristen tid var Lund inte utsatt för den ideologiska utveckling mot det »gotiska», som vid denna tid kännetecknade framför allt det franska Västeuropa. De betydelsemässiga betingelserna och därmed även deras formala uttryck i arkitektur och skulptur synas därigenom med en naturlig dragning ha hämtats från en miljö med en motsvarande religiös begreppsforeställning, det traditionsbundna bysantiniserande Italien, som genom korstågen och normanderna för den tidens danskar inte var »terra incognita» eller så avlägset, som det kan synas.

³² Heer, F., 1949.

³³ Ibid.

³⁴ Jmf. Weisbach, W., 1945, s. 108 samt Band-

mann, G., 1951 (I), s. 18 ff.

³⁵ Heer, F., 1949, s. 186.

AVSLUTNING

Historisk överblick

Årtalet 1060 innebar för den danska kyrkan den tidpunkt, från vilken hela den senare utvecklingen framgick. Detta år genomfördes den uppdelning av de tidigare danska stiftet, vilken bland annat hade till följd, att två biskopsstift inrättades i Skåne, ett i Dalby och ett i Lund. Samtliga då nytillsatta biskopar utom en ordinerades och vigdes av den bremensiske ärkebiskopen Adalbert, under vars primat Norden i sin helhet löd. Förhållandet var emellertid annorlunda i Lund, vars nye biskop, Henrik, inte endast vad ordinationen beträffar utan också genom sin härkomst skilde sig från de mer eller mindre tyskorienterade biskoparna. Vem som vigde Henrik vet man ej, han skulle emellertid ha härstammat från England och varit biskop på Orkneyöarna. Efter få år, förmodligen 1066, dog Henrik och stiftsledningen övertogs av biskopen i Dalby, Egin, som flyttade till Lund, samtidigt som Dalby upphörde att vara biskopssäte.¹

Initiativet till den nämnda stiftsdelningen synes helt ha utgått från konungen, Sven Estridsen (1047—74), som var systerson till Knut den store. I och med detta initiativ och den fastare ordning av den kyrkliga organisationen, som därigenom åvägabragtes, torde den internationellt giltiga frågan om *regnum* och *sacerdotium* ha aktualiserats även för Danmark.² Genom att det danska väldet uppbars av de storbondeätter, som rekryterade landets egentlige ledare, konungen, kom tyngdpunkten ännu en lång tid framåt att ligga hos *regnum*. Detta tog sig uttryck inte endast i Sven Estridsens redan nämnda stiftsdelning utan även i de strävanden, som likaså utgångna från honom och fortsatta av hans efterföljare resulterade i att konung Erik Ejegod lyckades frigöra den danska kyrkoprovinsen från det tyska primatet och inrätta en egen ärkebiskopsstol i Lund. Biskop Ricwal, Eginos efterträdare i Lund, vars speciella ställning berörts i samband med behandlingen av 1000-talskyrkan, torde ha varit helt underställd den i kyrkliga angelägenheter flitigt verksamme Knut den IV.³ Det finns inte heller några belägg för att den

¹ Weibull, L., 1914—17, s. 114 ff.

³ Jmf. ovan s. 39.

² Koch, H., 1936, s. 44.

följande biskopen Ascer under Erik Ejegods regering skulle mera initiativrikt ha påverkat den utveckling, som genom denne konungs starkt omvittnade strävanden ledde fram till att Ascer något av åren 1101—1104 blev ärkebiskop i Lund.

Sedan kyrkans ställning genom konungarnas tillskyndan sålunda stärkts och stabiliserats torde under konung Niels Svensens regering (1104—1134) och Ascers ärke-episkopat (1104—1137) ett visst jämviktsförhållande ha inträtt mellan stat och kyrka. Det är under denna tid, som den nya ärkebiskopskyrkan grundlägges och får sin första utformning. Vi ha sett hur arbetet mot detta mål präglats av en ständig kamp med de tyska maktanspråken. Vi torde också kunna konstatera, att tillskyndarna av utvecklingen, Sven Estridsen och de av hans fyra söner, som successivt avlöste honom, i sin familje- och kulturpolitik framför allt voro inriktade mot England. Den på Kontinenten framträngande gregoriansmen kunde under dessa härskare — bortsett från de modifierade former i vilka den uppträdde under Niels Svensen⁴ — inte göra sig gällande. Politiken gick i huvudsak ut på ett stärkande av kungamakten, och i denna strävan understöddes sannolikt kyrkan inte för att den skulle nå fram till egen maktställning utan för att den skulle bli ett pålitligt och dugligt redskap.⁵

Ända sedan Knut den stores dagar hade de danska konungarna haft sina intressen riktade mot England. Till det anglo-normandiska kulturområdet hörde både före och efter 1066 inte endast Sydengland och Normandie utan även Flandern och Nordfrankrike, de delar, som man gemensamt kallar Kanalområdet.⁶ Knut den IV:s gemål Edel var dotter till greve Robert I av Flandern, och dit fördes Knuts och Edels son Carl efter faderns död 1086. Han blev själv 1119 greve av Flandern och regerade som sådan tills han år 1127 gick samma död till mötes som sin fader.⁷ Edel gifte sedermera om sig med normanden Roger, som blev hertig av Apulien och Calabrien. I Bari befann sig för övrigt Erik Ejegod under sin pilgrimsresa till det heliga landet något av åren omkr. 1100.⁸ Att biskop Ascer i Lund stod i kontakt med ärkebiskop Anselm av Canterbury veta vi av ett bevarat brev.⁹ Det torde med andra ord knappast råda något tvivel om att det existerade en gemenskap mellan det danska konungahuset och de normandiska områdenas främste män under den tid, då deras riken kring Europas kontinent i Kanalområdet, Sicilien-

⁴ Koch, H., 1936, s. 72 f.

⁵ Denna åsikt, som i synnerhet omhuldas av Lauritz Weibull, bör dock icke överbetonas. Man kan nämligen inte helt bortse från det faktum, att de ifrågakvarande härskarna själva voro kristna.

⁶ Jmf. ovan s. 63 f.

⁷ Historisk Tidskrift för Danmark, 1840, s. 520 ff.

⁸ Man ansåg länge, att Erik Ejegod på sin resa till det heliga landet skulle ha varit i Bari 1098 i sam-

band med det kyrkomöte, som påven Urban II då höll där. Anselm av Canterbury befann sig även på detta kyrkomöte, och man har menat, att Erik Ejegod då sammanträffat med denne. Sammankopplingen av Eriks besök i Bari och kyrkomötet 1098 anses emellertid obestyrkt av Weibull, L., 1914—17, s. 137 ff.

⁹ Jmf. ovan s. 41.

Sydtalien och korsfararriket i Palestina¹⁰ intog en betydande ställning i den europeiska politiken. Ascer har naturligtvis jämsides med konungen spelat en stor roll för ärkebiskopskyrkans uppbyggnad, men samtidigt börjar också under konung Niels tid de kyrkliga anspråken på en större självständighet att göra sig gällande, dock utan att någon allvarligare konflikt ännu inträffar.

Vi finna i detta skede alltså ett sakligt och målmedvetet arbete på kyrkans uppbyggnad, åvägbringat och framfört av konungen men med stöd av biskopen. Det gällde ännu inte kyrkan mot staten utan den danska kyrkan gentemot den tyska. Vidare finna vi, att de för det första byggnadsskedet av 1100-talskyrkan påvisade inspirationskällorna befinna sig inom Kanalområdet, med vilket de danska regenterna hade och kanske framför allt hade haft en nära gemenskap.¹¹ En sådan fastare anknytning åt ett visst håll torde ha varit naturligare för den släkt- och nationsbundna kungamakten, än det skulle komma att bli för kyrkan med dess internationella ställning.

Redan under slutet av Ascers ärke-episkopat inträdde en rad störningar, som hade sin grund i såväl de från Hamburg-Bremen kommande anspråken på den gamla primatsvärdigheten som i inre stridigheter mellan stormanna- och kungasläkterna. I dessa strider blev Ascer själv genom sin släktskap med de danska stormännen på ett mycket kännbart sätt inblandad. Strider mellan de varandra flitigt avlösande konungarna, utgångna från samma släkter, förvillade i hög grad den politiska situationen under årtiondena efter Niels Svensens död 1134. En stabilisering av kungamakten åstadkoms inte förrän Valdemar blev ensam konung 1157.

Efter Ascers död 1137 tillträdde Eskil ärkebiskopsämbetet 1138.¹² Han var reformman, d. v. s. han gjorde starka försök att genomdriva den kanoniska lagens fordringar i den kyrkliga styrelsen i överensstämmelse med Gregorius den VII:s program. Men i den hårda strid för *sacerdotium* gentemot *regnum*, i vilken han nådde framgång endast genom vissa kompromisser, måste han samtidigt föra en kamp mot eller för de skiftande tronpretendenter, vilka understöddes av de stormannasläkter, som i verkligheten regerade Danmark, släkter till vilka han själv i någon mån var bunden. De komplicerade förhållanden, som präglade den danska

¹⁰ I slutet av 1160-talet försågos kolonnerna i födelsekyrkan i Betlehem med målade bilder av en lång rad skilda helgon; bland dessa finns även Knut den helige avbildad. Denna medvetna anknytning till den nordiska traditionen är säkerligen ingen tillfällighet, i synnerhet som Knut tillsammans med Olov den helige äro de enda västeuropeiska helgonen bland de för övrigt framför allt grekiska och italienska. Biskop i Betlehem var vid detta tillfälle anglo-normanden Raoul. *Boase, T. S. R.*, 1938, s. 12 ff.

¹¹ Det torde inte vara en tillfällighet, att noterna i Colbazärsboken för tidsrummet 1066—1125 visa en noggrann och ibland ordagrann överensstämmelse med anglo-normandiska annaler, *Jørgensen, E.*, 1931, s. 6.

Docent Sigurd Kroon har haft vänligheten att för mig påpeka, hur man för den nordiska kyrkomusiken kan påvisa ett starkt inflytande från Belgien redan under tidig medeltid. Se *Kroon, S.*, 1953, s. 178 f. n. 1.

¹² *Weibull, L.*, 1914—17, s. 189 ff.

politiken under hans tid, skola icke relateras här, ej heller de skiftande uppfattningarna om den verkliga innebörden i dessa händelser. Det skall endast framhållas, att samtliga forskare äro eniga om, att Eskil var en man av betydande resning, och att han har haft ett mycket stort inflytande på den danska kyrkans utveckling.

Genom sin utbildning på Kontinenten och tack vare sin genom hela livet nära anknytning till och vänskap med Bernhard av Clairvaux och efter dennes död med hans kloster, var Eskil behärskad av en reformiver, som inte endast hade maktpolitiskt syfte utan även torde ha burits upp av en uppriktig fromhet i enlighet med tidens religiöst-politiska anda. Allt detta torde ha givit verksamheten under hans tid en internationell prägel av nytt slag för Norden. Om det tidigare kunde ha varit så, att förebilderna för kyrkans och kulturlivets nydaning som helhet framför allt synas ha hämtats från vissa bestämda områden, kom man nu att få en livligare kontakt med Kontinenten som helhet. Denna större internationalism kom till en början inte att taga sig uttryck inom de skilda verksamhetsgrenarna som sådana, utan genom att dessa sinsemellan voro inspirerade från olika håll. Sålunda visar det andra skedet i domkyrkans byggnadshistoria på förbindelser med framför allt Italien, då däremot diplomatiken vid århundradets mitt synes vara hämtad från Kölnområdet,¹³ och strax därefter förnyas klosterlivet och liturgien genom impulser från norra Frankrike.¹⁴

Domkyrkan kan på ett sätt även betraktas som en parallell till Eskils lagstiftningsarbete. Är det senare frukten av gregoriansk reformiver med klart hänsynstagande till den inhemska, från hednisk tid ärvda traditionen,¹⁵ så är den förra på samma sätt en skapelse av kärv och klar sakramentalitet, som i form och tankegestalt talar något av samma till synes dunkla men oändligt betydelsemängda språk.

Det är av intresse att jämföra de på byggnadsarkeologisk väg nådda dateringarna för domkyrkans byggnadshistoria med de perioder inom Eskils ärke-episkopat, då möjligheterna att utveckla den mest fruktbärande verksamheten böra ha varit för handen.

Oroligheterna efter mordet på Knut Lavard 1131 kom att fortsätta en tid framåt under Erik Emunes regering (1134—38), men också under de första åren av hans efterföljare Erik Lams styrelse, vilken bland annat hotades av tronpretendenten Olov. Att åren mellan 1138 och 1143 torde ha inneburit en osäkerhetsperiod i framför allt Skåne och Lund hänger samman med att Erik Lam huvudsakligen uppehöll sig i denna stad, och att även hans motståndare Olov där hade sitt egentliga fotfäste.¹⁶ År 1138 hade Eskil i samband med tillträdet till ärkebiskopsstolen med kaniken Hermans hjälp visserligen lyckats återfå den nordiska primatsvärdig-

¹³ Köcher, A., 1921.

¹⁴ Strömberg, B., 1955, s. 31 ff.

¹⁵ Weibull, L., 1946, s. 249 ff.

¹⁶ Weibull, L., 1914—17, s. 196 f.

heten, som Hamburg-Bremen återtagit 1133, men genom de inre stridigheterna i landet var det allmänna läget synnerligen förvirrat.

Först efter Olovs död 1143 inträdde en lugn period, som utmärktes av ett synnerligen gott samarbete mellan Erik Lam och Eskil, och som sträckte sig fram till 1146, då konungen gick i kloster. Sven Aggesen berättar om en »överdådig rike- dom på allt» under denna tid,¹⁷ och Knytlingasagan förtäljer, att konungen åstadkom en stark utveckling av staden Lund.¹⁸ Han åstadkom genom att förläna ärkebiskopen en fjärdedel av den kungliga mynträtten i staden ett för kyrkans ställning och verksamhet ekonomiskt underlag, som torde varit betydande.¹⁹ Tydliga bevis på den intensiva uppbyggnaden av kyrkan är Eskils inrättande av två nya digniteter vid domkyrkan och utökandet av prebendeinstitutionen.²⁰ Denna febrila verksamhet synes ha kulminerat i och med att högkyrkan 1145 och 1146 kunde invigas för gudstjänstbruk. Vi ha med andra ord övertygande vittnesbörd om en synnerligen intensiv uppbyggnadsperiod under de lyckliga åren mellan 1143 och 1146.

Denna fredsperiod stördes emellertid helt under de följande åren genom stridigheterna mellan såväl de båda konungarna Sven och Knut som mellan dem och Eskil. En period av relativt lugn inträdde åter under Valdemar den I:s regering, från 1157 till brytningen med ärkebiskop Eskil 1161.²¹ Liksom den föregående fredsperioden präglades denna om än inte i samma omfattning av en fruktbärande verksamhet i samarbete mellan ärkebiskop och konung. Huruvida de sista åren av Eskils ärkebiskopstid mellan åren 1170 och 1177 med relativt lugn i huvudsak ha varit präglade av ärkebiskopens resignation,²² eller ett samförstått jämviktsläge mellan *regnum* och *sacerdotium*²³ är av stort principiellt intresse, men fordrar inget ställningstagande i detta sammanhang.

Med hänsyn till de här skisserade perioderna kan det tänkas, att byggnadsverksamheten till stora delar legat mer eller mindre nere under de oroliga åren av 1130- och 40-talen, liksom under åren kring 1150. Men det visar sig också, att de båda lugna perioderna mellan 1143 och 1146 samt mellan 1157 och 1161 sammanfalla med de ungefärliga data, som i den byggnadsarkeologiska och stilhistoriska undersökningen kunnat fastställas för den huvudsakliga utsmyckningen och fullbordan av de viktigaste delarna av domkyrkan.²⁴ Liksom viningarna i högkyrkan 1145 och 1146 infalla under den lugna perioden 1143—46, stämmer den förmodade dateringen för färdigställandet av norra portalen och absidens exteriör med fredsperioden 1157—61. Av detta torde framgå, att det andra skedet av 1100-talskyr-

¹⁷ Scr. min. I, s. 136.

¹⁸ Koch, H., 1936, s. 87.

¹⁹ Weibull, L., 1914—17, s. 199.

²⁰ Ibid., s. 205.

²¹ Koch, H., 1936, s. 98 f.; Danstrup, J., 1946, s. 76.

²² Weibull, L., 1946, s. 259.

²³ Koch, H., 1936, s. 106.

²⁴ Jmf. ovan s. 138.

kans byggnadshistoria med dess nya tendenser och vissa förändringar av byggnadsplanerna infaller någon gång under 1130-talet. Har arkitekten Donatus avlidit i början av 1130-talet, är det byggnadsmässigt det gamla och första skedet, som avslutas med honom.²⁵ Organisationen lägges därefter om, men även den konst-

²⁵ I Memoriale Fratrum under den 27 okt. läser man: »*Donatus architectus magister operis huius obiit.*» (Necr. s. 101). I Liber daticus lyder notisen: »*Obiit Donatus magister operis huius ecclesie*» (Libri Memoriales, s. 274). Den omständigheten att Necrologiets Donatus-notis till synes är fragmentariskt avfattad torde kunna ge vid handen, att den är en avskrift efter en annan notis. Liber daticus-notisen, som emellertid har en fullständig och synbarligen korrekt avfattning, torde utan tvivel vara en avskrift efter ett äldre necrologium. Fasthålla vi vid Weekes och Weibulls dateringar av de ifrågavarande handstilarna men samtidigt förutsätta i enlighet med Weeke, att ett tredje och tidigare necrologium eller annan dödsanteckning legat till grund för dem båda, skulle Donatii dödsår kunna skjutas tillbaka till vilken tid som helst före 1130-talets mitt, då handen i Necrologiet enligt Weibull anses ha skrivit.

Den gängse uppfattningen om arkitekten Donatus och den omfattning hans verksamhet hade framgår bl. a. av följande ord: »Lundadomens italienske arkitekt, skaparen av den rhenska byggnadsstilens vackraste monument, avled den 27 oktober någon gång mellan åren 1135 och 1140...» (Rydbeck, M., 1936, s. 115; Jmf. även Ibid. 1953, s. 59). Otto Rydbeck råkar 1915 ut för en felcitering av Necrologiets notis, när han skriver: »*Donatus architectus operis huius*» (s. 245). Ordet *magister* är här borttappat. Donatus blir från denna ordalydelse »byggnadsverkets mästare» och får allt framgent, även om den korrekta ordalydelsen i fortsättningen användes (Rydbeck, O., 1923, s. 155), gälla som sådan. Följden har alltså blivit, att *operis* vid läsningen kommit att föras till *huius*, resp. *huius ecclesie*.

Operis hör emellertid utan tvekan ihop med *magister*, i en fras. *Magister operis* är den för tiden vanliga benämningen på arbetsledaren. Uttrycket står alltså som ett förtydligande av *architectus*, som också upplyser om en bestämd kompetens vid planläggningen av arbetena.

Ordet arkitekt hade från karolingisk tid och framåt i medeltiden i allmänhet den betydelse, som definierades av Isidor av Sevilla, nämligen »*Architecti autem caementarii sunt qui disponunt in fundamen-*

tis» (Pevsner, N., 1942, s. 551). Även om denna speciella betydelse av planläggare bibehålles medeltiden igenom, kommer den dock att vidgas och förskjutas på skilda sätt. För närmast 1000-talet och det tidiga 1100-talet, då *architectus* dessutom uppträder relativt sparsamt, ges även beskyddaren och initiativtagaren till byggnadsverksamheten denna titel (Jüttner, W., 1935, s. 12 f.). Av denna anledning synes den sakliga beteckningen *magister operis* i de lundensiska böckerna ha fogats till *architectus* som en förklaring, att det rörde sig om en praktisk byggnadsledare.

Kunna vi nu i byggnadsförloppet vid en viss tidpunkt iakttaga en mer eller mindre radikal förändring av såväl den arkitektoniska som skulpturala utformningen, torde det inte vara allt för djärvt att förknippa det första skedets upphörande med en viss byggmästares död, även om detta inte varit den direkta anledningen. Donatii dödsår skulle i så fall även ungefärligt kunna bestämmas av den datering, som man på byggnadsarkeologisk väg kan ge för inträdandet av denna förändring, d. v. s. under 1130-talet (ovan s. 137 f.). Men eftersom med ledning av notiserna ovan antagits, att hans död inträffat före 1135, bör den med stöd av den byggnadshistoriska dateringen ytterligare kunna bestämmas till 1130-talets förra hälft. När en arkitekt på detta sätt omnämnes i minnesböckerna, bör han rimligtvis vara den, som planlagt och påbörjat uppförandet av kyrkan.

Av dessa slutsatser skulle framgå, att Donatus ingenting haft att göra med de italienska och skulpturala tendenserna, som uppträda i kyrkans andra byggnadsskede. Man har emellertid alltid fäst stort avseende vid namnets härledning från Italien (senast Paatz, W., 1955, s. 110). Genom dess romerska ursprung och vanligaste anknytning till framför allt en italiensk martyrbiskop från Arezzo i Toscana (300-talet) möter man namnet flitigast i detta land. Det är emellertid på intet sätt ovanligt i det övriga Europa. På 600-talet bar en frankisk biskop av Besançon, bl. a. känd som klostergrundare, detta namn; han blev sedermera helgonförklarad (Doyé, Fr. v. Sales, 1929 I, s. 287). Under fortsättningen av medeltiden dyker namnet upp i skilda delar av

närliga intentionen blir en annan. Eskils goda förhållande till påvestolen och den livliga kontakten både med denna och med Frankrike har inneburit, att det lundsiska ärkesätet både andligt och materiellt på ett nytt och mera verkningsfullt sätt kom att ingå i den europeiska gemenskapen.

Den verksamhet, som kan ha försiggått vid Lunds domkyrka under Eskils senare år och under hans efterföljare Absalon (1177—98), har för byggnadens vidkommande inte varit av samma betydande omfattning, som den tidigare. Vad som utförts under Andreas Sunesens tid (1198—1228) är svårt att mera bestämt avgöra. Det torde emellertid inte ha rört sig om några större ingrepp i det under Eskils tid fullbordade verket. Man kan emellertid arkeologiskt konstatera, att den konstnärliga kvaliteten i verksamheten aldrig slappnat utan vidareförts på samma linje, som sist utstakades genom de av Eskil inspirerade franska förbindelserna, i synnerhet med Reimsområdet, under såväl 1160- som 70-talen.

Slutpunkten för det skede, som här behandlats, faller inom ärkebiskop Uffos tid med den stora branden 1234. På grund av den förstörelse, som då åstadkoms, fanns det inte längre någon anledning, att i det nya återuppbyggnadsarbetet taga hänsyn till den monumentala form, som betingades av den romanska tidens betraktelsesätt. Med domkyrkans återuppstående under de följande årtiondena är det helt andra tankegångar, som göra sig gällande, och i enlighet med dessa, den unga gotikens tongångar, formas den nya funktionsgestalten av Lunds domkyrka.

Sammanfattning

Med hjälp av såväl litterära notiser som arkeologiskt material kan det konstateras, att den tidigast påvisbara domkyrkan från Knut den IV:s tid varit en fullbordad byggnad, belägen innanför murarna till den senare domkyrkans långhus. Denna första kyrka har varit relativt oansenlig och sannolikt tillkommit genom traditionella förbindelser med framför allt det anglo-saxiska England.

Det har visat sig vara av stor betydelse, att man kunnat fastställa läget för denna kyrka med hänsyn till klarläggandet av 1100-talskyrkans byggnadshistoria. Det visar sig nämligen, att resterna av den gamla kyrkan en längre tid upptagit platsen för den senare kyrkans östra långhusparti.

Med ärkestiftets inrättande omkring 1103 skapades behov av en större domkyrka. Det är framför allt undersökningarna av denna som i tre huvudavdelningar framförts med utgångspunkt från det byggnadsarkeologiska materialet över en stilistisk undersökning till en bestämning av kyrkobyggets symboliska karaktär.

Västeuropa och i slutet av 700-talet möter man t. ex. vid klostret S:t Trond i Belgien en diakon

med namnet Donatus, som författade S:t Trudos vita (*Bormans, S.*, 1878, sp. 119 f.).

Undersökningen har visat, att 1100-talskyrkan präglas av två markanta byggnadsskeden. Det tidigaste har i huvudsak varit avgörande för den grundläggande planbilden och stora delar av mursystemet, det andra skedet har förutom vissa förändringar i arkitekturen framför allt präglats av den skulpturala utsmyckningen.

Det första byggnadsskedet, som från det första årtiondet av 1100-talet synes ha sträckt sig till omkring 1130, har kunnat bestämmas som mer eller mindre direkt avhängigt av en byggnadstradition inom det s. k. Kanalområdet. Därigenom skulle traditionen från 1000-talet i flera avseenden kunna betraktas som fortsatt under denna tid, även om nya impulser samtidigt gjort sig gällande. Undersökningen av den äldsta lundensiska kryptplanen med sin nära överensstämmelse i kyrkan S:t Hermès i Renaix i Flandern har visat, att de likheter, som föreligga mellan kryptorna i Lund och Speyer, inte äro av väsentlig betydelse. Samtidigt med kryptan har sannolikt de västligaste delarna av kyrkan i övrigt tillsammans med de nedre delarna av västpartiet grundlagts och till vissa delar även uppförts. I det system, som kommer till synes i de tidigaste delarna av mittskeppet, kan man spåra en intention att välva hela kyrkan, även mittskeppet. Möjligen har man i samband härmed även avsett att utföra ett triforiegalleri, som emellertid aldrig hann komma till utförande i mittskeppet. Ett fragment av det påbörjade galleriet är ännu bevarat i det södra transeptets västra vägg. Tillvägagångssättet att på en gång bygga från öster och väster har varit betingat av den omständigheten, att den gamla kyrkan i varje fall till sina väsentligare delar legat kvar på platsen för långhusets nordöstra del, eftersom den inte bör ha slopats, förrän den kunde ersättas av ett dugligt kyrkorum i kryptan 1131. Detta tillvägagångssätt var en vanlig företeelse under medeltiden. Läget för den äldsta kyrkan utgör vidare förklaringen till att den östligaste mittskeppstraveen erhållit en gentemot de övriga arkaderna avvikande gestaltning, då den utförts under det andra byggnadsskedet, sedan man frångått de intentioner, efter vilka de äldsta västliga delarna av långhuset till en viss höjd hade uppförts. Man fullföljde inte avsikten att slå valv över mittskepp och transept, men det ser ut som om man ända fram till valvslagningen av dessa delar efter branden 1234 bibehållit de lägre transeptarmar, som torde ha utförts enligt det första skedets intentioner. Inte endast mittskeppets förtunnade övermurar utan även den stora samlingen av stenhuggarmärken tyder på, att man i det andra byggnadsskedet aldrig slagit valv i dessa delar. Stenhuggarmärkena kunna nämligen inte ha tillkommit tidigare än omkring 1200, och de befinna sig i huvudsak i anslutning till de murpartier, som måste ha förändrats i samband med valvslagningen.

Som ett speciellt kännemärke för det andra byggnadsskedet framstår den stora samling av ornamental och figural skulptur, som i väsentlig grad bidragit till att ge kyrkobyggnaden dess slutgiltiga karaktär. Vid behandlingen av denna skulpturala utsmyckning har medvetet den stilistiska behandlingen främst kommit att

beröra sådan skulptur, som har ett mera direkt samband med arkitekturen. I detta avseende intaga kapitälen en framträdande plats. Man kan urskilja två huvudriktningar inom ornamentiken, varav den ena och som något tidigare betraktade karakteriserats som den comasco-lombardiska och den andra som den antikiserande. Denna senare visar dock på ett relativt tidigt stadium inslag av vad som här kallats italo-bysantiniserande stildrag. Samtidigt som dessa båda huvudriktningar inom den skulpturala utsmyckningen i sina begynnelseskeden, framför allt företrädda i de båda transeptkapellen, äro bundna till vissa bestämda rumsgestaltningar, synas dessa stilriktningar efter hand ha vidareutvecklats inom monumentet och samtidigt blandats med varandra. Denna process synes ha lett till en lokal tradition, som avslutades med absidexteriörens fullbordan omkr. 1160. En sådan bestämning av ornamentiken, som erhållit en ungefärlig tidfästning genom de transeptkapell, vilkas altarinvgningar 1145 och 1146 vi känna, stämmer väl överens med de byggnadsmässiga avvikelser, som betingats av att långhusets östra och västra delar i viss utsträckning uppförts under skilda byggnadsskeden.

I föreliggande sammanhang ha i främsta rummet de rhenländska domerna i Speyer och Mainz tagits upp till jämförelse, emedan dessa i den gängse litteraturen ansetts ha varit direkt förebildande. En begränsad behandling, efter samma principer som bestämningen och analysen av lundaornamentiken, av den ornamentala skulpturen i Speyer och Mainz har emellertid fört fram till den uppfattningen, att den här berörda tyska skulpturen i allmänhet daterats för tidigt. Den skulle således, vilket även jämförelser med den italienska konsten visat, till vissa delar vara samtidig med och till andra eventuellt något senare än lundaskulpturen och därigenom klart framträda som en parallellföreteelse till Lund, vilket också intill början av 1900-talet varit en mera allmän uppfattning.

Hela den här nämnda skulpturen i Lunds domkyrka tillhör genom sin direkta anknytning till det andra byggnadsskedet en sluten grupp. Med utgången av detta skede kan domkyrkan också anses om inte helt färdig så dock avslutad i ett representativt skick. Under den följande tiden från omkr. 1160 och fram till början av 1200-talet, ha emellertid med all säkerhet skilda ombyggnader och kompletteringar i mindre skala företagits vid byggnaden. Om en sådan verksamhet ge spridda fragment av skulpturer besked. Samtidigt som de uppvisa en spridning över i stort sett den senare romanska epoken, ge de också ett klart besked om, att den konstnärliga kvaliteten hos arbetena vid domkyrkan inte sjunkit utan med nya impulser från framför allt Frankrike hållits i nivå med den allmän-europeiska konsten.

Figurskulpturen har inte varit föremål för en rent stilistisk behandling utom i ett fall, i samband med en ikonologisk undersökning. Det är nämligen huvudsakligen ur denna synpunkt, som två skilda skulpturgrupper ha behandlats. Det gäller i första hand den tronande Kristusfigur med ärkeängel, som numera för-

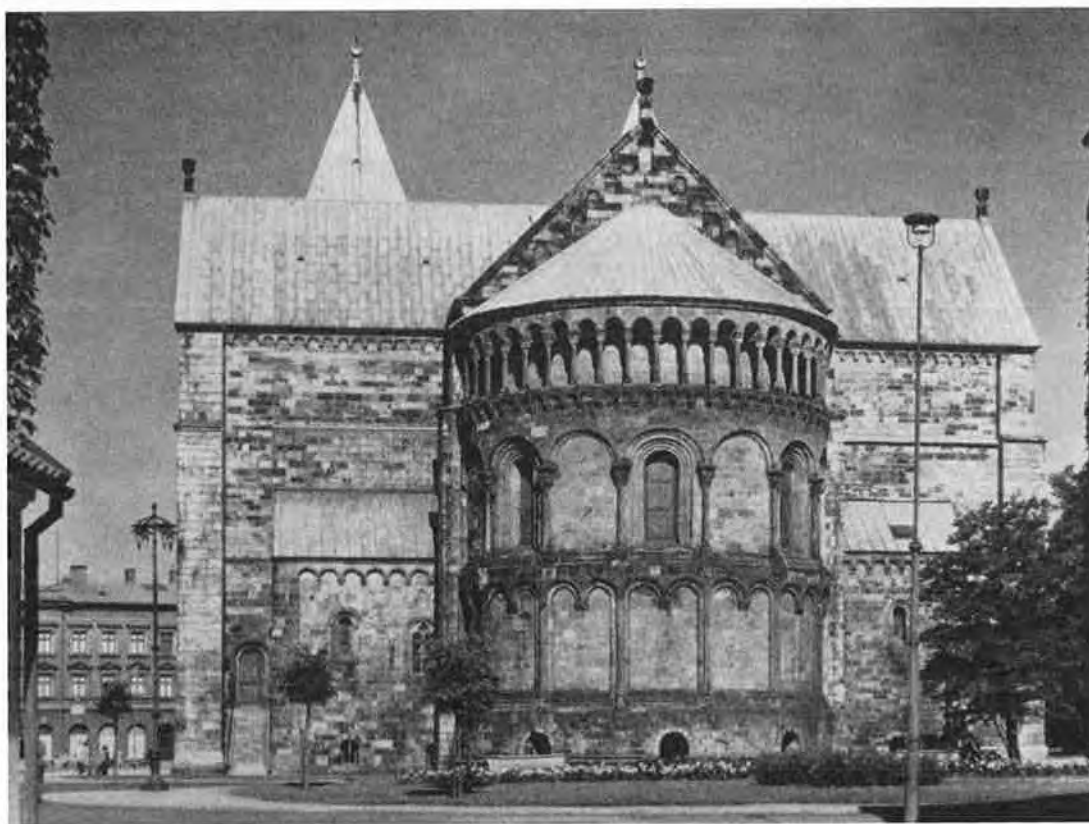

Fig. 77. Lunds domkyrka sedd från öster.

varas i domkyrkomuseet, men som tidigare ansetts ha varit placerad i den romanska västportalen.

Med utgångspunkt från det ikonografiska faktum att Kristusgestalten bär stola och är kombinerad med en vaktande ängel, samt att relieferna genom sin stilistiska karaktär uppvisa en medvetenhet om formen som uttrycksbärare, har här gjorts gällande, dels att Kristus i sin översteprästerliga värdighet är uttryck för en bestämd kultisk uppfattning, och dels att den funktion, som därav härleder sig, skulle ha förutsatt bildernas placering inne i kyrkan i anslutning till det lektorium, som skiljt mittskeppet från koret. I överensstämmelse med en tidigare uppfattning har också gjorts gällande, att de skulpturer som numera sekundärt befinna sig i anslutning till det nordöstra transeptkapellet utförts med avsikt att placeras i anslutning till västportalen. De skulle emellertid aldrig ha kommit att intaga denna plats. Men den betydelse, som dessa skulpturer ge uttryck för, nämligen en symbolisk fram-

ställning av det himmelska paradiset, torde i hög grad styrka antagandet, att de avsetts för västportalen.

Den specifikt romanska symbolkaraktär, vilken inte endast de enskilda behandlade bilderna utan även den skulpturala utsmyckningen och gestaltningen av kyrkan som helhet ge uttryck för, har betecknats som klart framhävd i Lunds domkyrka. Denna betoning når sitt starkaste uttryck i den konstnärligt genomförda absidexteriören såsom omslutande det allra heligaste. Denna symbolkaraktär torde främst ha grundat sig på den för tiden självklara men oreflekterade uppfattningen av det analoga förhållandet mellan det övernaturliga och det naturliga. Att det bysantinskt influerade Italien i den konstnärliga utformningen framför allt har varit befruktande för det andra skedet av domkyrkans byggnadshistoria kan därför bero på en likartad grundsyn i det för den romanska tiden representativa sakramental och symboliska tänkandet. Att denna gemenskap så klart manifesterar sig i den konstnärliga formen utesluter inte, att Lunds domkyrka, ej minst som institution, varit ytterst mottaglig för impulser av mera praktisk karaktär från övriga delar av Europa.

Det komplicerade kyrkopolitiska och allmänhistoriska skeendet under hela 1100-talet motsäger inte de olika slutsatser, som här framförts. I de kyrkopolitiska system, som under den äldre medeltiden behärskade Danmark, torde till en början konungen och därefter ärkebiskopen ha spelat en framträdande roll. Såvitt vi kunna bedöma tidens ledande gestalter, synas även deras intentioner stämma överens med vad domkyrkan konkretiserat.

Den behandling av Lunds domkyrka, som här framlagts, gör inte anspråk på fullständighet. Vissa resultat bygga direkt på byggnadsarkeologiska undersökningar; andra slutsatser, som framförts mer eller mindre hypotetiskt, kunna kanske även komma att bidra till att forskningen förs vidare rörande ett för den nordiska medeltidskonsten och kulturen så centralt monument som Lunds domkyrka.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Dom zu Lund in romanischer Zeit

Im Jahre 1060 wurde auf Anregung des Königs Sven Estridsen eine Teilung der älteren dänischen Bistümer vorgenommen, derzufolge in Schonen, das früher Roskilde unterstand, zwei Bischofssitze — der eine in Lund und der andere in Dalby — eingerichtet wurden. Als der erste Bischof von Lund, Heinrich, der englischer Herkunft war, im Jahre 1066 starb, wurde der Bischofssitz in Dalby aufgehoben und die Übersiedlung des dortigen Bischofs Eginö nach Lund angeordnet, der noch in demselben Jahre seinen neuen Bischofssitz in Lund einnahm. Welche Kirche während der ersten 20 Jahre der Geschichte des lundensischen Bischofssitzes als Stiftskirche gedient hat, ist uns nicht bekannt. Auf Anregung König Knuts IV. wurde jedoch zu Beginn der achtziger Jahre des XI. Jahrhunderts eine zu diesem besonderen Zweck bestimmte Kirche gegründet. Die ökonomische Grundlage für die neugegründete Kirche wurde durch eine bedeutende Donation des Königs sichergestellt, der seine Schenkungen in einer Schenkungsakte bestätigte, deren Abschrift sich u. a. in dem aus der ersten Hälfte des XII. Jahrhunderts stammenden »Necrologium Lundense« befindet. Dank verschiedenen in diesem Manuskript enthaltenen Notizen ist uns bekannt, dass die erste Stiftskirche bis 1131 in Anwendung gewesen ist, und dass sie dann durch die Krypta einer im Bau befindlichen neuen und grösseren Kirche ersetzt werden konnte.

Mit den Grundmauerresten im nordöstlichen Teil des heutigen Langhauses als Ausgangspunkt (Abb. 1), sowie einer Mauerpartie der zwischen dem nördlichen Dachstuhl des Seitenschiffes und dem nördlichen Querhaus gelegenen Wand (Abb. 4—6), wird hier eine Rekonstruktion der Kirche aus dem XI. Jahrhundert vorgelegt, deren Südmauern und totale Ausdehnung mittels eines auf Quadraten und dem Goldenen Schnitt basierenden Proportionssystemes errechnet wurden (Abb. 8). Die auf diese Weise rekonstruierte Kirche bestand demnach aus dem mit einer geraden Wand abschliessenden Altarhaus (20 Fuss), dem Chor (30 Fuss), das eventuell von turmförmiger Gestalt war, sowie dem Langhaus von insgesamt 100

Fuss Länge. Der auf diese Weise rekonstruierte Grundriss, sowie die ungewöhnlichen Höhenverhältnisse stimmen sehr wohl mit einem Kirchentyp überein, der im angelsächsischen England zur romanischen Zeit üblich war (Abb. 11—12).

Dass Lund im XI. Jahrhundert, im dem die Kirche angelegt wurde, in intimmem Kontakt mit England stand, wird durch historische Verhältnisse bestätigt.

Die traditionelle Politik vom Anfang des XI. Jahrhunderts wurde also fortgesetzt und dürfte somit auch für die Endperiode des XI. und den Anfang des XII. Jahrhunderts im Hinblick auf das kirchenpolitisch gegensätzliche Verhältnis zu Deutschland zu erklären sein. Die Bestrebungen der dänischen Könige waren zu der Zeit darauf gerichtet, das Land von der Oberhoheit des Erzbistums Hamburg-Bremen freizumachen, und dabei kann man in erster Linie Unterstützung in England gesucht haben, das ja seit jeher schon mit Deutschland um die Mission im Norden konkurrierte. Die Bestrebungen der dänischen Könige führten dann auch schliesslich dazu, dass um das Jahr 1103 ein Erzbischof in Lund eingesetzt wurde. Damit war auch die Notwendigkeit der Errichtung einer grösseren Bischofskirche gegeben.

Die Untersuchung dieser Kirche ist hier in drei Hauptkapiteln durchgeführt, angefangen mit dem architektonisch-archäologischen Material, über die anschliessend folgenden stilistischen Untersuchungen bis zur Bestimmung des symbolischen Charakters des Kirchenbaues. Diese Untersuchungen haben gezeigt, dass die Kirche des XII. Jahrhunderts ihr wesentliches Gepräge von zwei markanten Bauperioden erhielt, von denen die frühere Bauperiode in der Hauptsache für die Grundanlage und für grosse Teile des Mauersystems entscheidend gewesen ist, während die zweite, spätere Bauperiode ausser durch gewisse Veränderungen in der Architektur, vor allem durch skulpturale Ausschmückungen gekennzeichnet wird.

Man hat u. a. feststellen können, dass der Baustil der ersten Bauperiode, die sich — wie es scheint — vom ersten Jahrzehnt des XII. Jahrhunderts bis ungefähr 1130 erstreckt, sich mehr oder minder von einer im Kanalgebiet vorherrschenden Bautradition herleitet. Somit dürfte man die im XI. Jahrhundert herrschende Tradition in verschiedener Hinsicht für eine zu dieser Zeit fortdauernde Tradition ansehen, wenn auch gewisse neue Impulse sich gleichzeitig bemerkbar gemacht haben. Den lundensischen Krypta-Plan hat man früher mit Speyer in Zusammenhang gebracht. Die ausgeprägten besonderen Züge, die ihren Ausdruck in dem quadratischen, an die Ostwände des Transepts angeschlossenen Kapellenraum, sowie in der zwischen dieser Kapelle und dem Presbyterium belegenen Sakristei finden, haben jedoch in Speyer kein Gegenstück. Auch nirgendwo anders hat man früher eine ähnliche Raumanordnung festgestellt. Man kann sie jedoch in prinzipiell genau derselben Ausformung in der St. Hermès-Kirche in Renaix in Flandern wiederfinden (Abb. 24). Als von der anglo-normannischen Tradition abhängig können einige andere

Details der ersten Bauperiode der Krypta angesprochen werden; so z. B. die niedrigen, breiten Sockel gewisser Krypta-Säulen (Abb. 17), sowie die Tierköpfe und das Kreuzornament im Anschluss an die nördliche Kapelle der Krypta und die nördliche Sakristei (Abb. 21, 23). Gleichzeitig mit der Krypta sind wahrscheinlich auch die westlichen Teile der Kirche — übrigens zusammen mit den unteren Teilen der Westpartie — begonnen und auch ausgeführt worden. In dem System, das in den ältesten Teilen des Mittelschiffes mit seinen ungewöhnlich breiten Hauptsäulen in Erscheinung tritt, kann man eine gewisse Tendenz verspüren, die ganze Kirche möglichst auszuwölben, möglicherweise mittels Tonnengewölbe und Stichkappen. Es ist denkbar, dass man in diesem Zusammenhang auch die Absicht hatte, eine Triforiumsgalerie zu errichten, die aber im Mittelschiff nie zur Ausführung gelangt ist. Ein Fragment des in Angriff genommenen Galeriebaues ist sogar bis auf den heutigen Tag an der westlichen Wand des südlichen Transeptes erhalten geblieben (Abb. 29).

Das hier angewandte Verfahren, gleichzeitig von der Ost- und Westseite her zu bauen, war durch den Umstand bedingt, dass die alte Kirche — jedenfalls in ihren wesentlicheren Teilen — auf dem Platz, der für den nordöstlichen Teil des Langhauses bestimmt war, weiterbestand, da sie nicht eher abgebrochen werden konnte, als sie durch einen anderen anwendbaren Kirchenraum der neuen Kirche ersetzt werden konnte (Abb. 20). Dieses Verfahren bildet eine weitere Erklärung dafür, dass die östlichsten Mittelschiffsarkaden eine gegenüber den übrigen Arkaden abweichende Ausgestaltung erhalten haben (Abb. 33, 34), weil sie in der zweiten Bauperiode ausgeführt wurden, als man die früheren Pläne aufgegeben hatte, nach welchen die ältesten westlichen Teile des Langhauses bis zu einer gewissen Höhe aufgeführt worden waren. Der Plan, ein Gewölbe über dem Mittelschiff und dem Transept zu errichten, wurde nicht durchgeführt, aber es sieht doch so aus, als ob man bis zum Gewölbebau, der an diesen Kirchenpartien erst nach dem im Jahre 1234 stattgehabten Kirchenbrand erfolgte, die niedrigeren Transeptarme beibehalten habe, die auf Grund von Plänen der ersten Bauperiode ausgeführt sein dürften. Nicht nur die dünneren Obermauern des Mittelschiffes sondern auch die grosse Anzahl der Steinmetzzeichen weisen darauf hin, dass man in der zweiten Bauperiode die vorerwähnten Kirchenpartien nicht mit Gewölben versehen hat. Die Steinmetzzeichen können nämlich nicht früher als um 1200 entstanden sein, und sie befinden sich hauptsächlich in der Nähe der Mauerpartien, die im Zusammenhang mit dem Gewölbebau verändert werden mussten (Abb. 36).

Bei einer in den siebziger Jahren des XIX. Jahrhunderts vorgenommenen Restaurierung wurden die alten Türme bis zum Fundament niedergerissen und durch neue ersetzt. Eine der unteren Turmpartien ist aller Wahrscheinlichkeit nach noch in der ersten Bauperiode erbaut worden. Vor allem dürften zu jener Zeit die Vor-

halle und die unteren Teile des nördlichen Turmes errichtet worden sein. Die Vorhalle öffnete sich von Anbeginn in 3 Arkadenbögen nach Westen, von denen der mittlere wahrscheinlich doppelt so breit war wie die ihn einschliessenden Bögen (Abb. 39). Dasselbe Schema finden wir in Maursmünster wieder (Abb. 44), dessen Zweiturmfassade jedoch auf französische Impulse zurückgehen dürfte. Da die lundensische Vorhalle älter als die von Maursmünster sein soll, so dürfte hier keine direkte Verbindung zwischen diesen beiden Kirchen mit dem Elsass als Vorbild vorliegen, und beide Muster gehen vielmehr auf heute nicht mehr existierende gemeinsame Vorbilder zurück, die vermutlich im nordwestlichen Frankreich zu suchen sind. Von diesen Gebieten und der Normandie stammen auch die Vorbilder für die Turmkapitelle, die sich in der unteren Galerie des Nordturmes befunden haben (Abb. 41, 42). Sie können aus derselben Zeit, den ersten Jahrzehnten des XII. Jahrhunderts, und im grossen und ganzen auch aus demselben Gebiet hergeleitet werden, das auf die ganze erste Bauperiode anregungsreich eingewirkt hat.

Besonders kennzeichnend für die zweite Bauperiode ist vor allem die grosse Menge ornamentaler und figuraler Skulptur, die in wesentlichem Masse dazu beigetragen hat, dem Kirchengebäude seinen endgültigen Charakter zu verleihen. Bei der Besprechung der skulpturalen Ausschmückungen wurden im Rahmen der stilistischen Betrachtungen absichtlich vor allem solche Skulpturen behandelt, die in einem engeren Zusammenhang mit der Architektur stehen. In dieser Hinsicht nehmen die Kapitelle einen vorherrschenden Platz ein. Im Bereich der Ornamentik können zwei Hauptrichtungen unterschieden werden, von denen die eine, ein wenig früher geschätzte, als comasco-lombardische Ornamentik charakterisiert worden ist und in den dreissiger Jahren des XII. Jahrhunderts ihren Anfang genommen haben kann. Die zweite Richtung, die als die antikisierende charakterisiert worden ist, zeigt in einem relativ frühen Stadium einen Einschlag italisch-byzantinisierender Stilformen. Beide Stilrichtungen sind in ihren Anfangsperioden auch an gewisse Raum- und Mauerausgestaltungen gebunden, die ebenso klar wie die Skulpturen einerseits romanische und andererseits antikisierende Züge zum Ausdruck bringen. Am deutlichsten kommen diese Unterschiede in den beiden Transeptkapellen zum Ausdruck, von denen die südliche von romanischen und comasco-lombardischen (Abb. 49) und die nördliche von antikisierenden Zügen geprägt ist (Abb. 50). Diese beiden Stilformen wurden in einer — wie es scheint — im Verlaufe der Bauarbeiten erfolgten Entwicklung allmählich verschmolzen und miteinander vermischt. Ausgehend von der tektonischen Form des rein korinthischen Kapitells (Abb. 55) ist somit eine Morphologie geschaffen worden, innerhalb welcher das rein korinthische Kapitell durch ein Kompositakapitell und Tierkapitell mit beibehaltener tektonischer Formbildung ersetzt wurde. Aber allmählich verflacht sich die Formgebung auf die Weise, dass die einzelnen skulpturalen Elemente sich nicht ebenso streng

wie früher der ursprünglichen Form unterordnen, und sie verändert sich dann allmählich gemäss einer nach einem Eigenwert strebenden Entwicklung. Dies spätere Stadium tritt sehr deutlich in der Ädikula des nördlichen Seitenschiffsportals (Abb. 60), sowie in den skulpturalen Details an den Kapitellen und Konsolen der Apsis in Erscheinung. Aus Bemerkungen im *Necrologium Lundense* ist uns bekannt, dass die Altäre in den beiden Transeptkapellen in der Mitte des XII. Jahrhunderts, und zwar der südliche Altar im Jahre 1145 und der nördliche im Jahre 1146, eingeweiht wurden. Wenn man in Betracht zieht, dass der erstgenannte Stil, der u. a. in der Südkapelle und im südlichen Seitenschiffsportal repräsentiert ist, in der Zeit um 1130 und der zweitgenannte Stil, der u. a. in der nördlichen Kapelle auftritt, vor oder um 1140 ihren Anfang genommen haben, so dürfte die hier skizzierte skulpturale Entwicklung mit der Fertigstellung der Apsis um 1160 ihren endgültigen Abschluss gefunden haben.

Diese Datierung des Exterieurs der Apsis (Abb. 73) besagt also, dass sie mit ihrer typischen Dreigeschossigkeit zu einem der frühesten Exponenten dieses Architekturtypus gehört. Teils aus diesem Grunde und teils mit Rücksicht darauf, dass sie eine grössere Originalität und strengere Ausführung als die anderen in Frage kommenden Apsiden, vor allem die des Rheinlandes, aufweist, kann nicht angenommen werden, dass unsere Apsis ihre Voraussetzungen in den rheinischen Apsiden hat. Sie dürfte vielmehr aus den Voraussetzungen hervorgegangen sein, die mit den oben charakterisierten architektonischen und skulpturalen Tendenzen gegeben waren und dürfte somit um 1140 konzipiert worden sein. Man kann dabei die Beobachtung machen, dass die Apsis in architektonischer Hinsicht dieselbe klare und strenge Durchführung aufweist wie die Raum- und Ornamentdetails, die im Inneren des Gebäudes erst zu dieser Zeit auftreten. In den skulpturalen Einzelheiten der Apsis jedoch zeigt sich — ohne das Ganze zu beeinflussen — ebenso klar die spätromanische Verflachung z. B. der tektonischen Form des Kapitells, wie wir sie in der letzten Periode dieser Skulptur-Entwicklung vor allem auch im nördlichen Seitenschiffsportal beobachten können.

Im vorliegenden Zusammenhang sind an erster Stelle die rheinischen Dome in Speyer und Mainz zu einem entsprechenden Vergleich herangezogen worden, da sie in der diesbezüglichen Literatur als direkte Vorbilder angesehen werden. Eine begrenzte, nach denselben Prinzipien wie die Bestimmung und die Analyse der Lunder Ornamentik durchgeführte Untersuchung der Ornamentik von Speyer und Mainz hat jedoch zu der Auffassung geführt, dass die hier besprochene deutsche Skulptur im allgemeinen in eine zu frühe Zeit datiert worden ist.

Was Speyer betrifft, so war man in diesem Zusammenhang der Ansicht, dass der antikisierende Stil oder Kautzsch's »Formengruppe II« hauptsächlich der Zeit Heinrichs IV. angehört. Die halb »barocke« Formgestaltung, die z. B. die korinthis-

schen Kapitelle kennzeichnet (Abb. 69), ist von malerischem Charakter, der der strengen Form, welche die korinthischen Kapitelle von Lund aufweisen, völlig fremd ist. Selbst wenn die Speyrer Kapitelle im Vergleich mit den Lunder Kapitellen um ein paar Jahrzehnte älter sein sollten, so kann hier unmöglich ein direkter Zusammenhang zwischen beiden vorliegen. Soweit es sich um die Ornamentik des Querhausfensters von Speyer, d. h. um Kautzsch's Formengruppe III handelt, könnte man verschiedene, zeitlich voneinander getrennte Ornamentikstadien unterscheiden. Das erste kann seinen Anfang kaum vor 1130 genommen haben, und das letzte — in Übereinstimmung mit Meyer-Schwartau — erst nach dem Kirchenbrand im Jahre 1159. Insbesondere weisen die späteren Stadien dieser Ornamentik (Abb. 68) eine schematische Vereinfachung auf, die in ihrem Charakter weit von der Ornamentik abweicht, die wir in den ältesten Kirchen von Pavia finden, mit welcher die betreffende Lunder Ornamentik synchron sein und in engerem Kontakt stehen dürfte. Das Verhältnis der in Mainz relativ sparsam angebrachten Ornamentik zu der in Lund reichlicher vertretenen ist durch dieselben Züge gekennzeichnet. Dass die Mainzer Skulptur für die lundensische kein Vorbild gewesen sein konnte, sondern in Wirklichkeit eine im Vergleich mit der letztgenannten spätere Parallelerscheinung ist, geht u. a. aus dem Unterschied hervor, der zwischen den korinthischen Kapitellen der beiden vorgenannten Orte besteht. Im Südostportal des Mainzer Domes sind die Kapitelle malerisch in ihrer freien Ausgestaltung, mit eingefügten figuralen Skulpturen von herausforderndem, freiplastischem Charakter. Sie entbehren jedoch der tektonischen Umbildung, welche für die frühesten korinthischen und Tierkapitelle von Lund kennzeichnend ist. Wie auch die Tierfiguren von Mainz eine rein dekorative Gestaltung erhalten können, im Gegensatz zu der tektonischen Umbildung des lundensischen »Tieres« im Sinne eines sich dem Ganzen unterordnenden Kapitellgliedes, geht mit ganzer Deutlichkeit hervor, wenn man ein Apsidenkapitell von Mainz mit einem Seitenschiffskapitell von Lund vergleicht (Abb. 71, 72).

Die rheinische Skulptur in den beiden vorgenannten Domen stellt somit kein Vorbild für Lund dar, sondern ist eine Parallelerscheinung, die durch die lombardische, die emilianische und in gewissem Masse auch durch die toskanisch-italienische Skulptur schöpferisch beeinflusst wurde. Soweit es sich um die Lunder Skulptur handelt, so weist der eine Skulpturstil deutlich auf eine direkte Verbindung mit dem comasco-lombardischen Gebiet hin, während der andere vielmehr auf ein Abhängigkeitsverhältnis zu den mehr byzantinisierenden Gebieten Mittel- und Süditaliens hindeutet.

Die Figüralskulpturen wurden in der vorliegenden Arbeit nicht in erster Linie vom rein stilistischen Standpunkt, sondern im Zusammenhang mit einer ikonographischen Untersuchung von zwei verschiedenen Skulpturgruppen behandelt. Es

geht hier in erster Linie um die thronende Christusfigur mit dem Erzengel, die nunmehr im Domkirchenmuseum aufbewahrt wird, und die — wie früher angenommen wurde — im romanischen Westportal untergebracht war. Ausgehend von dem ikonographischen Faktum, dass Christus eine Stola trägt und zusammen mit einem wachthabenden Engel auftritt, sowie davon, dass die Reliefs durch ihren stilistischen Charakter eine bewusste Auffassung von der Form als Ausdrucksträger vermitteln, ist geltend gemacht worden, dass Christus in seiner hohepriesterlichen Würde einen Ausdruck für eine bestimmte liturgische Auffassung darstellt. Diese Betonung des Christus als Hoherpriester und eigentlicher Sacerdos soll u. a. unter dem Einfluss der gallikanischen Liturgie gestanden haben, deren Spuren übrigens auch in Lund gefunden wurden. In einem von Erzbischof Eskil verfassten Briefe befindet sich nämlich eine Bestimmung, dass die gallikanische Litanei »Christus vincit« gesungen werden solle. Diese Funktion, die aus dieser Bilddeutung hergeleitet werden kann, setzt aber voraus, dass die Bilder im Innern der Kirche in der Nähe des Sanctuarius, und in diesem Falle wahrscheinlich auf dem ältesten Lektorium untergebracht waren, das das Mittelschiff vom Chor abtrennte. Stilistisch sind die vorgenannten Figuren früher mit einigen Skulpturen von Soest-Erwitte in Zusammenhang gebracht worden. Ihre Ähnlichkeit ist jedoch rein konventionell. Die Lunder Skulpturen können nicht direkt auf irgendwelche gegebene Vorbilder zurückgeführt werden. Sie weisen jedoch nicht nur durch ihre ikonographische Bedeutung, sondern auch durch ihren hieratischen Stil deutlich auf italisch-byzantinische Einflüsse hin.

Die Skulpturgruppe, die sich unter der Ädikula vor der nordöstlichen Kapelle befindet, dürfte zusammen mit dem sie umgebenden Bogen den Zweck gehabt haben, das himmlische Paradies darzustellen (Abb. 76). Im Hinblick darauf, dass die Westfassade in der romanischen Kathedrale symbolisch das Paradies und den zu ihm führenden Eingang repräsentierte, ist es höchst wahrscheinlich, dass ursprünglich der Plan existierte, die Ädikula zusammen mit den Skulpturen vor dem ältesten Westportal unterzubringen. Dieser Plan dürfte jedoch niemals zur Ausführung gekommen sein, statt dessen wurde sie dann auf ihrem jetzigen Platz eingesetzt.

Der spezifisch romanische Symbolcharakter, der sich nicht nur in den einzelnen hier behandelten Bildern, sondern auch in der skulpturalen Ausschmückung und Ausgestaltung der Kirche als Ganzes ausdrückt, ist in der Lunder Domkirche als klar erkennbar bezeichnet worden. Diese Betonung findet ihren stärksten Ausdruck in dem künstlerisch durchgeführten Apsidenexterieur, als dem das Allerheiligste umschliessenden Teil. Dieser symbolische Charakter dürfte sich vor allem auf die für diese Zeit selbstverständliche, bislang aber nicht in Erwägung gezogene Auffassung vom analogen Verhältnis zwischen dem Übernatürlichen und Natürlichen gegründet haben. Dass das byzantinisch beeinflusste Italien vor allem

auf dem Gebiet der künstlerischen Ausformung auf die zweite Periode der Baugeschichte der Lunder Domkirche befruchtend eingewirkt hat, kann daher auf einer gleichartigen Grundauffassung in der für die romanische Zeit repräsentativen und symbolischen Denkungsart beruhen. Dass diese Gemeinschaft sich so klar in der künstlerischen Form manifestiert, schliesst natürlich nicht aus, dass die Lunder Domkirche — nicht zumindest als Institution — auch für Impulse mehr praktischer Art aus den übrigen Teilen Europas stark empfänglich war.

Das komplizierte kirchenpolitische und weltgeschichtliche Geschehen des XII. Jahrhunderts steht in keinem Widerspruch zu den in dieser Abhandlung vorgebrachten verschiedenartigen Schlussfolgerungen. In dem kirchenpolitischen System, das im älteren Mittelalter in Dänemark herrschte, dürfte anfänglich der König die vorherrschende Rolle gespielt haben. Dank seinen Bemühungen wurde Lund zum Bischofssitz bestimmt, und die erste Periode der Baugeschichte der Lunder Domkirche dürfte im grossen und ganzen weiterhin unter den Einwirkungen dieser Politik gestanden haben. Als ein Ergebnis dieser Verhältnisse dürfte man wohl auch den während der ganzen ersten Bauperiode bestehenden Kontakt mit den normanischen Gebieten, genauer gesagt mit Flandern, bezeichnen. Es war dies ein Kontakt, der bedingt war durch die seitens der Könige auf alte Traditionen gestützte dynastische Politik. Mit dem Amtsantritt des Erzbischofs Eskil (1138—76) änderten sich die Verhältnisse. Durch die stärkere und selbständigere Stellung der Kirche erhielt die Kulturpolitik einen mehr vom Internationalismus als von dynastischen Verbindungen geprägten Charakter. Eine solche Tendenz lässt sich auch hinsichtlich des Kirchenbaus selbst feststellen. Die in skulpturaler Hinsicht nahe Anknüpfung an verschiedene Gebietsteile Italiens dürfte nämlich als ein Zeichen dafür anzusehen sein, dass man in Lund begonnen hatte, sich fremder Arbeitskräfte zu bedienen, deren internationale Verbreitung vor allem durch die Kirche bedingt war. Wie die Lunder Erzbischofskirche somit davon zeugt, dass der Norden gegen die Mitte des XII. Jahrhunderts auf eine wirkungsvolle Art in die europäische Gemeinschaft eingeführt wurde, so erscheint sie doch gleichzeitig als eine originelle Schöpfung von entscheidender Bedeutung für die weitere Kulturentwicklung im Norden.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Adhémar, J.*, 1939, Influences antiques dans l'art du moyen age français, Studies of the Warburg Institute, No. 7.
- Andersson, I.*, 1947, Skånes historia till Saxo och skånelagen.
- Anderson, W.*, 1926, Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn.
— 1928, Romanesque Sculpture in south Sweden, Art Studies.
- Anfray, M.*, 1939, L'architecture normande.
- Anjou, S.*, 1930, Heliga korsets kyrka i Dalby.
- S. Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi*, Opera omnia, Vol. V, recur. F. S. Schmitt, 1951.
- Anthony, E. W.*, 1927, The Florentine Baptistery, Art Studies, 5.
- Antonsson, O.*, 1922, Majestasskulpturen i Lunds domkyrka och 1100-talskonsten i Soest, Tidskrift för konstvetenskap.
- Bachmann, E.*, 1954, Chorturm, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, Bd. 3.
- Bandmann, G.*, 1951 (I), Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger.
— 1951 (II), Ikonologie der Architektur, Jahrbuch für Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft, Bd. 1.
— 1952, Ein Fassadenprogramm des 12. Jahrhunderts und seine Stellung in der christlichen Ikonographie, Das Münster.
— 1953, Zur Bedeutung der romanischen Apsis, Wallraf-Richartz-Jahrbuch, Bd. 15.
— 1956, Über Pastophorien und verwandte Nebenräume im mittelalterlichen Kirchenbau, Kunstgeschichtliche Studien für Hans Kauffmann.
- Beenken, H.*, 1924, Romanische Skulptur in Deutschland.
- Berger, R.*, 1926, Die Darstellung des thronenden Christus in der romanischen Kunst.
- Beseler, H.*, 1954, Die Michaelskirche in Hildesheim.
- Blankenburg, W. von*, 1943, Heilige und dämonische Tiere.
- Blomqvist, R.*, 1941, Tusentalets Lund, Skrifter utg. av föreningen det gamla Lund, 21—22.
— 1951, Lunds historia, medeltiden.
- Boase, T. S. R.*, 1938, The Arts in the Latin Kingdom of Jerusalem, Journal of the Warburg Institute, Vol. 2.
— 1953, English Art 1100—1216, The Oxford History of English Art, 3.
- Boeckler, A.*, 1954, Das Erhardbild im Utacodex, Studies in Art and Literature for Belle da Costa Greene.
- Borelius, A.*, 1954, Skånes medeltida monumentalmåleri.
- Bormans, S.*, 1878, Donat, Biographie nationale, Tome 6.
- Bottari, S.*, 1953, La Bourgogne et la première architecture normande en Italie méridionale et en Sicile, La Revue des Arts, 3.
- Braun, J.*, 1907, Die liturgische Gewandung im Occident und Orient.
— 1924, Der christliche Altar.
— 1937, Altarhaus, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, Bd. 1.
- Brigode, S.*, 1950, L'architecture religieuse dans le sud-ouest de la Belgique, Tome I.
- Brown, G. B.*, 1903, The Arts in early England, II.
- Brunius, C. G.*, 1854, Nordens äldsta metropolitankyrka.
— 1861, Berättelse om förbättringar å Lunds domkyrka, Tidskrift för byggnadskonst och ingenjörvetenskap.

- Cabrol, F. et Leclercq, H.*, 1926, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, Tome VII.
- Cinthio, E.*, 1953, The 11th Century Cathedral Church in Lund, Meddelanden från Lunds universitets historiska museum.
- Clapham, A. W.*, 1930, English romanesque Architecture before the Conquest.
— 1934, English romanesque Architecture after the Conquest.
— 1939, Some minor Irish Cathedrals, Medieval Studies in Memory of A. Kingsley Porter, II.
— 1947, Lincolnshire Priors, Abbeys and Parish Churches, The Archaeological Journal, Vol. 103.
- Corylander, J.*, Berättelse om Lunds domkyrka, utg. av Martin Weibull, 1884.
- Coulton, G. G.*, 1928, Art and the Reformation.
- Danstrup, J.*, 1946, Traek af den politiske Kamp 1131—82, Festskrift til Erik Arup.
- Dehio, G. und Bezold, G.*, 1892, Die kirchliche Baukunst des Abendlandes, I.
- Diepen, H. A.*, 1926, Die romanische Bauplastik in Klosterrath.
- Diplomatarium suecanum I*, utg. av J. G. Liljegren.
- Doyé, Fr. v. Sales*, 1929, Helige und Selige, I.
- Ernst, A.*, 1946, Om Møntfundet fra Lunds domkirke 1835, Nordisk numismatisk årsskrift.
- Everts, P. S.*, 1949, De Annales Rodenses en de Bouw der Abdeijkerk van Rolduc, Publication de la Soc. hist. et arch. dans le Limbourg, Deel LXXXV.
- Feulner, A.*, 1942, Kunst und Geschichte.
- Fischer, E.*, 1920, Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden.
- Focillon, H.*, 1955, Art d'Occident. Le Moyen Age roman et gothique.
- Forsyth, G. H.*, 1953, The Church of St. Martin at Angers.
- Frankl, P.*, 1918, Die Baukunst des Mittelalters, Handbuch der Kunstwissenschaft.
- Francovich, G. de*, 1936—37, La Corrente Comasca nella Scultura romanica Europea, Rivista del R. Istituto d'Archeologia e Storia dell'Arte, 5—6.
— 1952, Benedetto Antelami.
- Friedrich, K.*, 1932, Die Steinbearbeitung.
- Gall, E.*, 1915, Niederrheinische und normännische Architektur im Zeitalter der Frühgotik.
— 1925, Die gotische Baukunst in Frankreich und Deutschland.
— 1954, Chor, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, Bd. 3.
- Gandillac, M. de*, Oeuvres complètes du Pseudo-Denys l'Aréopagite.
- Genoud, A.*, 1937, Marques de tacherons sur les édifices de Fribourg, Anzeiger für Schweizerische Altertums-kunde, N. F. Bd. 39.
- Gertz, M.*, 1907, Knud den hellige Martyrhistorie.
- Gierow, K.*, 1946, Lunds domkyrka i litteraturen.
- Giese, L.*, 1937, Apsis, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, Bd. 1.
- Godwin, G.*, 1844, Archaeologia, 30.
- Goldschmidt, A. und Weitzmann, K.*, 1934, Die byzantinischen Elfenbeinskulpturen des X—XIII Jahrhunderts, Bd. II.
- Grierson, P.*, 1941, The Relations between England and Flanders before the Norman Conquest, Transactions of the Royal Historical Society, Vol. XXIII.
- Hald, K.*, 1952, Knud den heliges Gavobrev, Acta Philologica Scandinavia, Bd. 21.
- Hammar, A. N.*, 1868, Bidrag till Lunds domkapitels äldsta historia.
- Hauberg, P.*, 1900, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146.
- Hauttmann, M.*, 1937, Die Kunst des frühen Mittelalters, Propyläen-Kunstgeschichte, VI.
- Heer, F.*, 1949, Aufgang Europas.
— 1952, Die Tragödie des Heiligen Reiches.
— 1953, Die Tragödie des Heiligen Reiches, Kommentarband.
- Herwegen, I.*, 1928, Kirche und Seele.
— 1929, Christliche Kunst und Mysterium.

- Herbordi dialogus, lib. III, 30, Monumenta Bambergensia.
- Holl, K., 1906, Die Entstehung der Bilderwand in der griechischen Kirche, Archiv für Religionswissenschaft, Bd. 9.
- Holzinger, H., 1889, Die altchristliche Architektur.
- Homeyer, C. G., 1870, Die Haus- und Hofmarken.
- Hope, W., 1916—17, Quire Screens in English Churches, Archaeologia, Vol. 68.
- Hoster, J., 1947, Chortürme im Rheinland, Colonia Sacra.
- Hutton, G., 1952, English Parish Churches.
- Jantzen, H., 1927/28, Zur Beurteilung der gotischen Architektur als Raumkunst, Kritische Berichte zur Kunstgeschichtlichen Literatur.
- Jones, G. P., 1952, Building in Stone in Mediaeval Western Europe, The Cambridge Economic History of Europe, II.
- Jullian, R., 1945, La Sculpture romane dans l'Italie de Nord.
- Jungmann, J. A., 1925, Die Stellung Christi im liturgischen Gebet, Liturgiegeschichtliche Forschungen, 7—8.
— 1949, Missarum Sollemnia.
- Jüttner, W., 1935, Ein Beitrag zur Geschichte der Bauhütte und des Bauwesens im Mittelalter.
- Jørgensen, E., 1931, Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800.
- Kamphausen, A., 1956, Deutsche und Skandinavische Kunst. Begegnung und Wandlung.
- Kantorowicz, E. H., 1946, Laudes Regiae, University of California Publications in History, Vol. XXXIII.
- Karlinger, H., 1924, Die romanische Steinplastik in Altbayern und Salzburg.
- Kautzsch, R., 1912, Der Ostbau des Doms zu Mainz I, Zeitschrift für Geschichte der Architektur, V.
— 1919, Der Ostbau des Doms zu Mainz II, Zeitschrift für Geschichte der Architektur, VII.
— 1921, Der Dom zu Speier, Städel-Jahrbuch, Bd. 1.
— 1922, Oberitalien und der Mittelrhein im 12. Jahrhundert, Atti del X Congresso Internazionale di Storia dell'Arte in Roma.
— 1926, Der Meister der Ostteile des Doms zu Worms, Städel-Jahrbuch, Bd. 5.
— 1938, Der Dom zu Worms.
— 1944, Der romanische Kirchenbau im Elsass.
- Klein, P., 1932, Die Andernacher Bauhütte, Studien für spätromanische Architektur.
- Klimm, F., 1953, Der Kaiserdom zu Speyer.
- Gluckhohn, E., 1940, Gestalt und Geschichte der Ambrosiuskirche in Mailand, Mitteilungen des kunsthistorischen Instituts in Florenz, 6.
— 1955, Die Bedeutung Italiens für die romanische Baukunst und Bauornamentik in Deutschland, Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft, 16.
- Knoop, D. and Jones, G. P., 1933, The mediaeval Mason, Publications of the University of Manchester, No. CCXXVII.
- Knowles, D., 1949, The Monastic Order in England.
- Koch, A., 1955, Die Rundkirche am alten Dom zu Magdeburg, Das Münster, 8.
- Koch, H., 1936, Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder.
- Koch, V., 1895, Om normanniske og iriske Bygningsformer i danske Kirker, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.
- Kossmann, B., 1925, Einstens massgebende Gesetze bei der Grundrissgestaltung von Kirchenbauten, Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Hf. 231.
- Krautheimer, R., 1942, Introduction to an Iconography of Mediaeval Architecture, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, V.
- Krautheimer-Hess, T., 1928, Die figurale Plastik der Ostlombardie von 1100 bis 1178, Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft, Bd. 4.
- Kroon, S., 1953, Ordinarium Missae, Lunds universitets årsskrift N. F. Avd. 1, Bd. 49, nr. 6.
- Kubach, H. E., 1953, Die frühromanische Baukunst des Maaslandes, Zeitschrift für Kunstwissenschaft, Bd. VII.

- Kubach, H. E.*, 1955, Die vorromanische und romanische Baukunst in Mitteleuropa, Zeitschrift für Kunstgeschichte, Bd. 18.
- 1956, Die Verbundenheit von Maas- und Rheingebiet in der romanischen Baukunst, De Maasgouw, Deel LXX.
- Köcher, A.*, 1921, Kongebrevet fra 1085, Dansk historisk tidskrift, IX: 2.
- Köhler, O.*, 1935, Das Bild des geistlichen Fürsten in den Viten des 11. und 12. Jahrhunderts, Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte, Hf. 77.
- Labouchère, G. C.*, 1941, Der Anteil der Niederlande an der Entwicklung der nordischen Baukunst, Die Niederlande im Umbruch der Zeiten.
- Lasteyrie, R. de*, 1912, L'architecture religieuse en France à l'époque romane.
- Lehmann, E.*, 1938, Der frühe deutsche Kirchenbau.
- 1951, Die Bedeutung des antiken Bauschmucks am Dom zu Speyer, Zeitschrift für Kunstwissenschaft, Bd. V.
- Lehmann-Brockhaus, O.*, 1938, Schriftquellen zur Kunstgeschichte des 11. und 12. Jahrhunderts für Deutschland, Lothringen und Italien.
- 1944, Die Kanzeln der Abruzzern im 12. und 13. Jahrhundert, Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte, Bd. 6.
- Lemaire, R.*, 1922, Les Origines du Style gothique en Brabant I.
- Libri memoriales capituli lundensis, utg. av C. Weeke.
- Lindahl, F.*, 1956, Om Mønter og Medailler som Bygningsofre, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.
- Loertscher, G.*, 1952, Die romanische Stiftskirche von Schönenwerd, Baseler Studien zur Kunstgeschichte, 5.
- Lukman, N.*, 1949, Aelnod. Et Bindeled mellem engelsk og dansk Historieskrivning i 12. Aarhundrede, Dansk Historisk Tidskrift.
- Lundberg, E.*, 1932, Lunds domkyrkas långhus, Tidskrift för Konstvetenskap, 16.
- 1940, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden I.
- 1949, Arkitekturens formspråk III.
- 1951, Arkitekturens formspråk II.
- Mackeprang, M.*, 1948, Jydske Granitportaler.
- Maere, R. et Delférière, L.*, 1938, La collégiale Saint-Vincent de Soignies, Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art, 8.
- Martin, C.*, 1912—14, L'art roman en Italie, Ser. 1—2.
- Martin, S.-L.*, 1941, Histoire des Corporations de Métiers.
- Maurer, H.*, 1952, Die romanischen und frühgotischen Kapitelle der Kathedrale Saint-Pierre in Genf, Baseler Studien zur Kunstgeschichte, Bd. VI.
- Mayer-Pfannholz, A.*, 1941, Der Wandel des Kirchenbildes in der Geschichte, Theologie und Glaube, 33.
- Meier, B.*, 1911, Die romanischen Portale zwischen Weser und Elbe, Zeitschrift für Geschichte der Architektur, Beihefte 6.
- Meyer-Barkhausen, W.*, 1952, Das grosse Jahrhundert Kölner Kirchenbaukunst.
- Meyer-Schwartau, W.*, 1893, Der Dom zu Speier.
- Naeher, J.*, 1889, Die Entstehung und Entwicklung der deutschen Steinmetzzeichen, Bonner Jahrbücher, 88.
- Necrologium Lundense, utg. av Lauritz Weibull, 1923.
- Nordström, F.*, 1952, Studier i Uppsala domkyrkas äldsta byggnadshistoria.
- Paatz, W.*, 1955, Nachwort zu der Abhandlung von E. Kluckhohn, 1955, Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft, 16.
- Panofsky, E.*, 1946, Abbot Suger on the Abbey Church of St. Denis and its Art Treasures.
- Passio Sancti Kanuti Regis et Martiris, utg. av M. Gertz.
- Person, E.*, 1935, Ett fynd av Niels Svensens lundamänt, Moneta, Bd. 1.
- Peusner, N.*, 1942, The Term 'Architect' in the Middle Ages, Speculum, 17.
- Pfau, W. C.*, 1895, Das gotische Steinmetzzeichen, Beiträge zur Kunstgeschichte, N. F. XXII.

- Pinder, W.*, 1927, Der Bamberger Dom und seine Bildwerke.
- Porter, A. Kingsley*, 1916—17, Lombard Architecture.
- Prior, E. S. and Gardner, A.*, 1912, An Account of Medieval Figure-Sculpture in England.
- Reinhardt, H.*, 1934, Die deutschen Kaiserdome des elften Jahrhunderts. Baseler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde, Bd. 33.
- 1935, Das erste Münster zu Schaffhausen und die Frage der Doppelturmfassade am Oberrhein, Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde, N. F. Bd. 37.
- 1937, Études sur les églises-porches carolingiennes et leur survivance dans l'art roman, Bulletin Monumental, 96.
- Rice, D. T.*, 1952, English Art 871—1100, The Oxford History of English Art, 2.
- Rolland, P.*, 1924, L'expansion tournaisienne aux XIe et XIIe siècles, Annales de l'academie d'archéologie de Belgique, 72.
- 1930, Les sources de la sculpture romane tournaisienne d'exportation, Annales de l'academie d'archéologie de Belgique, 77.
- 1941, Un groupe belge d'églises romanes, Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art, XI.
- Rosval, J.*, 1910, Lunds domkyrka byggd av italienare, Ord och Bild.
- 1918, Die Steinmeister Gotlands.
- Rothkirch, W.*, 1933, Die Bedeutung des quadratischen Schematismus.
- Ruttiens, J. et Serrure, E.*, 1878—79, L'église collégiale de Saint-Hermès a Renaix, Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie, Bruxelles, 17—18.
- Rydbeck, M.*, 1936, Skånes stenmästare före 1200.
- 1953, Donatus, Svenskt konstnärslexikon, Bd. 2.
- Rydbeck, O.*, 1903, Baldakinen öfver nordöstra kapellet i Lunds domkyrka, Studier tillägnade Oscar Montelius.
- 1904, Medeltida kalkmålningar i Skånes kyrkor.
- 1915, Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria.
- 1923, Lunds domkyrkas byggnadshistoria.
- 1931, De äldsta stenkyrkorna i Skandinavien, Tidskrift för konstvetenskap.
- 1942, Knut den heliges Laurentiuskyrka, Meddelanden från Lunds universitets historiska museum.
- 1946, Lunds domkyrka, byggnadens och dess inventariers historia enligt de nyaste forskningsresultaten, Lunds domkyrkas historia 1.
- 1952 (I), Donatus flattäckta långhus i Lunds domkyrka, Fornvännen.
- 1952 (II), Lunds domkyrka och dess föregångare, Skånes hembygdsförbunds årsbok.
- 1953, Lundensiska stenhuggarmärken, Kungl. vitterhets historie och antikvitetsakademiens handlingar, del 83, Antikvariska studier V.
- 1954, Var Knut den heliges Lundadom av anglosachsiskt ursprung?, Fornvännen.
- Rziba, F.*, 1883, Studien über Steinmetzzeichen, Mitteilungen der K. Zentralkommission für Denkmalpflege, Wien.
- Röttger, B. H.*, 1934, Die Kunstdenkmäler der Pfalz III, Stadt und Bezirksamt Speyer, Der Dom.
- Sandblad, N. G.*, 1949, Skånsk stadsplane-konst och stadsarkitektur intill 1658.
- Sauer, J.*, 1902, Symbolik des Kirchengebäudes.
- Schippers, A.*, 1926/27, Der Umschwung des Stilgefühls in der Rheinischen Baukunst des XII. Jahrhunderts, Zeitschrift für bildende Kunst.
- Schneider, F.*, 1886, Der Dom zu Mainz.
- Schneider, M.*, 1953, Vom inneren Rhythmus dreier romanischer Kreuzgänge in Katalonien, Wallraf-Richartz-Jahrbuch, Bd. XV.
- Schultz, C. G.*, 1934, Nogle tidlig-romanske Landsbykirker, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.
- 1951, Roskilde Domkirke, Danmarks Kirker.
- Schwartz, H. M.*, 1942—44, Die Baukunst Kalabriens und Siziliens im Zeitalter der Normannen, Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte, Bd. 6.

- Schwäbl, F.*, 1919, Die vorkarolingische Basilika St. Emmeram in Regensburg, *Zeitschrift für Bauwesen*, 69.
- Scriptores minores historiae Danicae medii aevi*, utg. av M. Gertz, Vol. 1.
- Scriptores rerum danicarum medii aevi*, utg. av J. Langebek, Tomus I.
- Sedlmayr, H.*, 1950, Die Entstehung der Kathedrale.
- Sesselberg, F.*, 1897, Die frühmittelalterliche Kunst der germanischen Völker.
- Smith, E. B.*, 1950, The Dome. A Study in the History of Ideas.
- Springer, A.*, 1860, Ikonographische Studien, Mitteilungen der K. Zentralkommission für Denkmalpflege, V.
- 1879, Über die Quellen der Kunstdarstellung im Mittelalter, Berichte über die Verhandlungen der K. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Classe, Bd. 31.
- Stefanescu, J. D.*, 1935, L'illustration des liturgies, *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientale*, Tome III.
- Stiglmayr, I.*, 1898, Über die Termini Hierarch und Hierarchie, *Zeitschrift für katholische Theologie*, 22.
- Strömberg, B.*, 1949, Litanian Christus vincit i Lund och de gallikanska laudes, *Svenskt gudstjänstliv*, 24.
- 1955, Den pontifikala liturgin i Lund och Roskilde under medeltiden.
- Swoboda, K. M.*, 1933, Zur Analyse des Florentiner Baptisteriums, *Kunstwissenschaftliche Forschungen*, Bd. 2.
- 1935, Neue Aufgaben der Kunstgeschichte.
- Thümmler, H.*, 1939, Die Baukunst des 11. Jahrhunderts in Italien, *Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte*, Bd. 3.
- Timmers, J. J. M.*, 1953, »Scemate Longobardino», *De Maasgouw*, 72.
- Toll, J. M.*, 1921, Englands Beziehungen zu den Niederlanden bis 1154, *Historische Studien*, Hf. 145.
- Tuulse, A.*, 1955, Hossmo, en försvarskyrka med östtorn, *Kungl. vitterhets historie och antikvitetsakademiens handlingar*, Antikvariska serien 2.
- Wackernagel, M.*, 1911, Die Plastik des XI. und XII. Jahrhunderts in Apulien, *Kunstgeschichtliche Forschungen*, II.
- Wallrath, R. von*, 1953, Kathedrale und Kultgerät als Bildträger, *Das Münster*.
- Weeke, C.*, 1884—89, Lunde Domkapitels Gavebøger.
- Weibull, L.*, 1906, Studier i Lunds domkyrkas historia.
- 1913, *Necrologium Lundense*, *Historisk tidskrift för Skåneland*, 4.
- 1914—17, Den skånska kyrkans äldsta historia, *Historisk tidskrift för Skåneland*, 5.
- 1916 (I), Helgo Zettervall om Lunds domkyrka, *Historisk tidskrift för Skåneland*, 6.
- 1916 (II), Recension av Rydbeck, O., 1915, *Historisk tidskrift för Skåneland*, 6.
- 1923, Lunds domkyrkas Nekrologium.
- 1925, Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka, *Dansk historisk tidskrift*, IX: 3.
- 1941, S:ta Maria i Evesham och S:t Knut i Odense, *Scandia*, 13.
- 1946, Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1272, *Lunds domkyrkas historia I*.
- Weigert, H.*, 1943, Das Kapitell in der deutschen Baukunst des Mittelalters, *Die Gestalt*, 11.
- Weisbach, W.*, 1945, Religiöse Reform und mittelalterliche Kunst.
- Venturi, A.*, 1902—1904, *Storia dell'arte Italiana*, II—III.
- Verdier, Ph.*, 1950, L'origine structurale et liturgique des transept de nef des Cathédrales de Novare et de Pavie, *Arte del primo Millennio*.
- Vermeulen, F. A. J.*, 1928, *Hanboek tot de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst*.
- Wibling, C.*, 1895, Lunds domkyrkas grund, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Will, R.*, 1948, *Recherches iconographiques sur la sculpture romane en Alsac. Les représentations du Paradis*, *Les Cahiers techniques de l'art*, Tome I, 3.
- Vischer, E.*, 1941, Die Restauration des Baseler Münsters, *Zeitschrift für Schweizerische Archeologie und Kunstgeschichte*, 3.
- Vitae sanctorum Danorum*, utg. av M. Gertz.
- Wrangel, E.*, 1907—09, Om Lunds domkyrkas äldsta byggnadshistoria, *Kirkehistoriske Samlinger*, R. V., Bd. 4.
- 1910, Lunds domkyrkas äldsta ornamentik, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- 1919, Antika drag i medeltidskonsten, *Årsberättelse från humanistiska vetenskapssamfundet i Lund*.

- Wrangel, E.*, 1922, La Cathédrale de Lund et l'influence italienne au XIIe siècle, Atti del X Congresso internazionale di Storia dell'Arte in Roma.
- 1923, Lunds domkyrkas konsthistoria.
- 1924, Högtidsstunder i Lunds domkyrka.
- 1930, Korstolarna i Lunds domkyrka.
- Wulff, O.*, 1894, Cherubim, Throne und Seraphim.
- Wäbblin, Th.*, 1907, Recension av Weibull, L., 1906, Kult och Konst.
- Zahn, K.*, 1931, Die Klosterkirche von St. Emmeram in Regensburg und ihr Doppelnischportal, Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst, 21.
- Zarnecki, G.*, 1955, The Winchester Acanthus in romanese Sculpture, Wallraf-Richartz-Jahrbuch, Bd. XVII.
- Zauner, F. P.*, 1915, Die Kanzeln Toscanas aus der romanischen Stilperiode.
- Zettervall, H.*, Byggnadsjournal, Handskrivet exemplar i domkyrkans arkitektkontor.

UNIV. BIBLIOTEKET

13. APR. 1957

LUND

ACTA ARCHAEOLOGICA LUNDENSIA
(PAPERS OF THE LUNDS UNIVERSITETS HISTORISKA MUSEUM)

SERIES PRIMA IN 4°

1. CARL-AXEL ALTHIN, THE CHRONOLOGY OF THE STONE AGE SETTLEMENT OF SCANIA, SWEDEN. I. 1954. XII+205. 4°. 30 figs. 53 Pls. — Kr 125: —.
2. BERTA STJERNQUIST, SIMRIS. ON CULTURAL CONNECTIONS OF SCANIA IN THE ROMAN IRON AGE. 1955. VIII+186. 4°. 11 figs. 1 map. 45 Pls. — Kr 70: —.

SERIES ALTERA IN 8°

1. ERIK CINTHIO, LUNDS DOMKYRKA UNDER ROMANSK TID. 1957. 223 s. 8°. 77 fig. — Kr 30: —.

Kr. 30: —